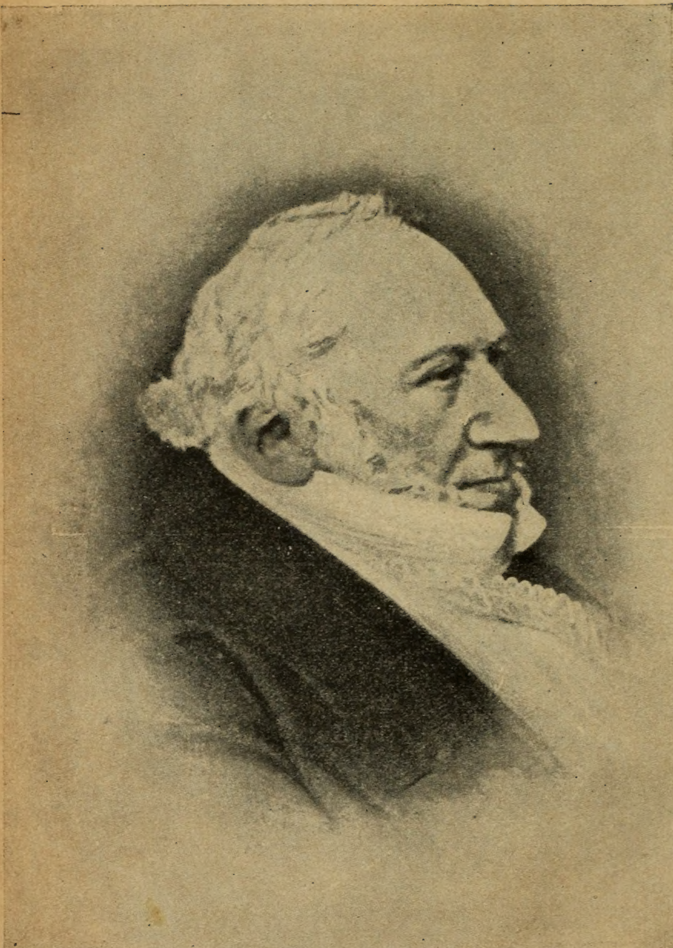

סיר משה מונטיפיורי
בהיותו בן פ"ז שנה.

יהודית

בנעוריה.

Moses MONTEFIORE (1784-1885) —

A 110.1 LOEWE, Louis (1809-1888)
(Eliezer Ha-Levi) (ed.)

(1890) [Diaries of Sir Moses and Lady (Judith) Montefiore]
Sifrei ha-Zikhronot le-Sir Moshe Montefiore ve-ra'ayatu Judit.

Targum Ivrit
Israel Hayyim Tawiow

Warsaw, 1898-99

2 vol. in 1

(141; 161, iii p.)

LL: EJ 11:448-9
MM: EJ 10:270-275

ספרי הזכרונות
לסיר משה מונטיפיורי
ורעיתו יהודית.
(עם תמונותיהם).

נערך ע"י ד"ר אליעזר הלוי.

תרגם עברית (בקצורים והשמטות) ברשיון יורשי הד"ר המנוח
י"ח טביוב.

חלק ראשון.

ספר ראשון.

הוצאת „תושיה".

ווארשא. תרנ"ט.
בדפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

СИФРЕ ГАЗИХРОНОТЪ
т. е.
Мемуары Сера Мозесъ и Лэды Юдиөъ Монтефіори.
(Съ портретами).

Сост. Д-ра Л. Леви.
Пер. съ англійскаго И. ТАВЬЕВЪ.

Часть I. Книга I.

Изданіе „ТУШІЯ".

ВАРШАВА. 1898.
Типографія М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 18 Августа 1898 г.

ספרי הזכרונות

לסיר

משה מונטיפיורי

ורעיתו

יהודית.

חלק ראשון.

ספר ראשון.

הקדמה.

הרבה נדיבים, הרבה שתדלנים והרבה פילנתרופים קמו בישראל בכל הדורות, אבל איש מהם לא זכה לפרסום גדול בכל משכנות ישראל, כר' משה מונטיפיורי ז"ל. אנשים ונשים, זקנים ונערים, נשאו ונושאים על שפתותם בהתפעלות ובהדרת קדש את השם מונטיופיורי הנכבד והחביב. השם הזה היה לאומתנו לסמל הגדולה והכבוד, הנדיבות והצדקה, הישועה והרחמים, וגם לסמל החסידות והתמימות.

אבל, כמקרה רוב גדולי ישראל קרה גם את הפילנתרופ המצוין הזה. אחב"י הסכינו תמיד לפאר את שם גדוליהם בהגדות וספורי פלאות ולהעטות מעטה בדותות וגוזמאות, הפרזות והזיות, על מפעליהם ומקרי חייהם, עד כי נכחד עצמם האנושי ממנו; ותמונתם האמתית וצורת פעולתם כמו שהיא, תעלם מן העין ברבות הימים, או תתבלבל והתערב בתערובת ההגדות וההפרזות, עד כי קשה להבדיל בין האמת ובין הבדותה. וכן היה גם גורל מונטיפיורי בישראל: עוד בהיותו בחיים טפלו עליו המון הגדות והפרזות, עד כי לא ידע איש את תמונתו האמתית ותכונת פעלו, דברים כהויתם. אֶחיו הנרדפים בארצות רבות, אשר למענם פעל ועשה כל ימי חייו, היו בעת ההיא כרובם אנשים נבערים מדעת הויות העולם ומחוסרי השכלה; והאנשים האלה שוו לנגדם את מגנם ומושיעם זה ואת תכונת פעלו בצורה משונה, בצורה הגדית, כיד הדמיון ו„הבטלנות" הטובה עליהם. והצורה ההגדית ההיא נמסרה מפה לפה גם אל בני דורנו, עד כי נוכל

להחליט בבטחה, כי בין קהל עמנו בארצנו, גם בין „המשכילים", אין אף אחד היודע בבירור את מהותו של מונטיפיורי ואת ערך פעולותיו כמו שהן באמת, — למרות גודל פרסומו, ולמרות רוב הספרים שכתבו הסופרים העברים על אדותיו. כי גם הסופרים העברים בזמן ההוא לא ידעו ידיעות ברורות ונכונות מתולדות מונטיפיורי ומצורתו האנושית, ולכן הסתפקו רק לספר „בתפארת המליצה" את המעשים שעשה בימיהם, ולפאר את שמו בהגדות וגוזמאות שהיו שגורות אז בפי כל.

בקצרה, לקהל הקוראים בארצנו, וגם בארצות אחרות, היה עד עתה רק מושג שוא ומבולבל מתולדות מונטיפיורי, מתכונת נפשו, ממצבו החברתי והמדיני, ממדרגת השכלתו, וגם מערך פעולותיו לטובת ישראל.

והנה בשנת תר"ן יצא לאור בעיר לונדון, בשפת אנגליה, ספר נכבד מאד בשני כרכים גדולים (בערך 750 עמודים בתבנית שמינית גדולה) בשם Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore (ספרי הזכרונות לסיר משה מונטיפיורי ורעיתו יהודית). את הספר הזה, המלא ענין, הוציא לאור החכם הנודע, ד"ר אליעזר הלוי, מי שהיה איש סודם, יועצם, ועושה דברם של משה מונטיפיורי ורעיתו הנעלה. בספר הזה אסף הד"ר לוי את כל החמר היקר אשר מצא כתוב בספרי הזכרונות (טאַגעביכער) של מונטיפיורי ורעיתו, מימי נעוריהם עד מותם, ועוד הוסיף עליהם המון דברים נכבדים אשר שמע מפיהם בשנים הרבות אשר התהלך אתם (בערך ארבעים שנה לא זזה יד הד"ר הלוי מידם, וגם הלך אתם בשלשה אשר מסעותיהם עשר נסעו לארצות שונות לטובת אחיהם). ומלבד זאת נתן בראש הספר ידיעות ביוגרפיות מפורטות על אדות משפחת מונטיפיורי ומשפחת יהודית אשתו, ותמונה ברורה ונכונה מימי ילדותם, עד היום שבאו בברית הנשואין (שאז מתחילים ספרי הזכרונות שלהם); באופן כי הספר הזה יכיל ביוגרפיה שלמה, מפורטת ונאמנה של שתי הנפשות היקרות והנעלות האלה. ויחד עם זאת יכיל הספר הנכבד הזה חומר רב הערך מאד לדברי ימי היהודים בכל הארצות, בפרק הזמן הרב אשר חי ופעל משה מונטיפיורי, והשקפות על מצב

ישראל החמרי והרוחני בימים ההם, וספור מפורט מכל המעשים שעשו מונטיפיורי ורעיתו לטובת ישראל (בזה גם כל הכתבים הדיפלומטיים שהחליף מונטיפיורי עם שרי המדינות בענינים הנוגעים לישראל).

הספר הזה נדפס רק במספר קטן של אבסמפלרים, להלקם בין בני משפחת מונטיפיורי, קרוביו ומיודעיו; לכן אין חזונו נפרץ במדינותינו. אבל גם אם היה נפרץ במדינותינו לא יכלו רוב אחינו ליהנות מטובו, כי הוא כתוב אנגלית. לכן נועצתי עם בעלי „תושיה" לגלות את המאור שבו גם לקהל הקוראים עברית. ואולם בראותי כי יש בספר הזה המון דברים המלאים ענין רק לקוראים האנגלים ושאינם עלולים ללבב את הקוראים בארצנו, גמרתי לא להרגם את הספר כמו שהוא, כי אם להוציא ממנו את הענינים השוים לכל נפש: כלומר, הענינים והעובדות הנחוצים לעצם הביוגרפיה של ר"מ מונטיפיורי ורעיתו, או שיש בהם חומר נכבד לדברי ימי היהודים בזמן ההוא. בכלל הרשיתי לי לקצר בכל מקום שהמחבר האנגלי האריך יותר מדי, לעבד ולשנות את סגנון המחבר ולהשמיט ענינים קלי הערך שאינם מעלים ואינם מורידים לעצם כונתי בספר הזה, שהיא: לתת לקוראים העברים מושג נאמן ממהות הסיר מונטיפיורי ורעיתו ומערך מפעליהם לטובת ישראל, ולהסיר מעל שתי הנפשות הנעלות האלה את טיח התפל אשר טחו „בטלנינו" ובעלי הדמיון שבקרבנו בהגדותיהם, גוזמאותיהם ובדותותיהם הנלעגות. —

י"ח טביוב.

א.

משפחת יהודית אשת משה מונטיפיורי. זכרונות מימי ילדותה ונעוריה. משפחת מונטיפיורי. ימי הילדות.

איש יהודי היה בלונדון, ושמו לוי בָּרֶינט כהן (Cohen). הוא היה סוחר עשיר מילידי אמשטרדם, אשר בא לשבת בלונדון לרגלי מסחרו, וההצלחה האירה לו פנים בארץ מגוריו החדשה, עד אשר היה לאחד מגדולי עשירי ישראל באנגליה. הוא היה איש ישר ונאמן רוח בכל מעשיו ועסקיו, ודבק בכל לבו ונפשו בחקות דתו. מזגו היה רך וטוב, אוהב את הבריות ומקרבן, וביתו היה פתוח לרוחה לקרוב ולרחוק, ויקבל את כל איש בסבר פנים יפות, ויקיים את מצות הכנסת־אורחים ביד רחבה.

אשתו הראשונה, פאני בת יוסף דימַנטשלֶפר מאמשטרדם, ילדה לו שני בנים ובת אחת, אשר בנו בתים גדולים בישראל, באנגליה ובהולנד. אחרי מות אשתו הראשונה בדמי ימיה, לקח לו לאשה את אחותה, לידיה, אשר ילדה לו שני בנים וחמש בנות (הבן האחד, יצחק, היה אח"כ חותנו של הברון מאיר רוטשילד). כל חמש בנותיו נשאו לאנשים מגדולי ישראל באנגליה: הראשונה, חנה, היתה לאשה לנ. מ. רוטשילד (מיסד בית רוטשילד בלונדון), והשניה, י ה ו ד י ת, היתה לאשה למשה מונטיפיורי.

י ה ו ד י ת נולדה ביום כ' פֶעברואר בשנת 1784 (ע"ש, כ"ח שבט, תקמ"ד). עוד בילדותה הצטיינה במדות יקרות, ואחת מהן היא המתינות ומנוחת הלב. בעת אשר כל בני הבית היו נרעשים ונפחדים מפני צרה הקרובה לבוא, או בבוא פחד פתאום, היתה יהודית שלוה ושאננה, ואֹמץ לבה לא עזבה; ותאַמץ ידים רפות והרגיע

ישראל החמרי והרוחני בימים ההם, וספור מפורט מכל המעשים שעשו מונטיפיורי ורעיתו לטובת ישראל (בזה גם כל הכתבים הדיפלומטיים שהחליף מונטיפיורי עם שרי המדינות בענינים הנוגעים לישראל).

הספר הזה נדפס רק במספר קטן של אבסמפלרים, להלקם בין בני משפחת מונטיפיורי, קרוביו ומיודעיו; לכן אין חזונו נפרץ במדינותינו. אבל גם אם היה נפרץ במדינותינו לא יכלו רוב אחינו ליהנות מטובו, כי הוא כתוב אנגלית. לכן נועצתי עם בעלי „תושיה" לגלות את המאור שבו גם לקהל הקוראים עברית. ואולם בראותי כי יש בספר הזה המון דברים המלאים ענין רק לקוראים האנגלים ושאינם עלולים ללבב את הקוראים בארצנו, גמרתי לא לתרגם את הספר כמו שהוא, כי אם להוציא ממנו את הענינים השוים לכל נפש: כלומר, הענינים והעובדות הנחוצים לעצם הביוגרפיה של ר"מ מונטיפיורי ורעיתו, או שיש בהם חומר נכבד לדברי ימי היהודים בזמן ההוא. בכלל הרשיתי לי לקצר בכל מקום שהמחבר האנגלי האריך יותר מדי, לעבד ולשנות את סגנון המחבר ולהשמיט ענינים קלי הערך שאינם מעלים ואינם מורידים לעצם כונתי בספר הזה, שהיא: לתת לקוראים העברים מושג נאמן ממהות הסיר מונטיפיורי ורעיתו ומערך מפעליהם לטובת ישראל, ולהסיר מעל שתי הנפשות הנעלות האלה את טיח התפל אשר טחו „בטלנינו" ובעלי הדמיון שבקרבנו בהגדותיהם, גוזמאותיהם ובדותותיהם הנלעגות.—

י"ח טביוב.

א.

משפחת יהודית אשת משה מונטיפיורי. זכרונות מימי ילדותה ונעוריה. משפחת מונטיפיורי. ימי הילדות.

איש יהודי היה בלונדון, ושמו לוי בַּרינט כהן (Cohen). הוא היה סוחר עשיר מילידי אמשטרדם, אשר בא לשבת בלונדון לרגלי מסחרו, וההצלחה האירה לו פנים בארץ מגוריו החדשה, עד אשר היה לאחד מגדולי עשירי ישראל באנגליה. הוא היה איש ישר ונאמן רוח בכל מעשיו ועסקיו, ודבק בכל לבו ונפשו בחקות דתו. מזגו היה רך וטוב, אוהב את הבריות ומקרבן, וביתו היה פתוח לרוחה לקרוב ולרחוק, ויקבל את כל איש בסבר פנים יפות, ויקיים את מצות הכנסת־אורחים ביד רחבה.

אשתו הראשונה, פאני בת יוסף דימַנטשלֵפר מאמשטרדם, ילדה לו שני בנים ובת אחת, אשר בנו בתים גדולים בישראל, באנגליה ובהולנד. אחרי מות אשתו הראשונה בדמי ימיה, לקח לו לאשה את אחותה, ליריה, אשר ילדה לו שני בנים וחמש בנות (הבן האחד, יצחק, היה אח"כ חותנו של הברון מאיר רוטשילד). כל חמש בנותיו נשאו לאנשים מגדולי ישראל באנגליה: הראשונה, חנה, היתה לאשה לנ. מ. רוטשילד (מיסד בית רוטשילד בלונדון), והשניה, יהודית, היתה לאשה למשה מונטיפיורי.

יהודית נולדה ביום כ' פֿעברואר בשנת 1784 (ע"ש, כ"ח שבט, תקמ"ד). עוד בילדותה הצטיינה במדות יקרות, ואחת מהן היא המתינות ומנוחת הלב. בעת אשר כל בני הבית היו נרעשים ונפחדים מפני צרה הקרובה לבוא, או בבוא פחד פתאום, היתה יהודית שלוה ושאננה, ואֹמץ לבה לא עזבה; ותאַמץ ידים רפות והרגיע

רוחות נרעשות בדברי עליצות או בתקוה ותנחומים. ובמקום שהיה אפשר לקדם פני הרעה, מצאה יהודית תמיד את העצה היותר טובה, ובמנוחה שלמה גלתה את דעתה איך למצא את הדרך היותר נכונה להנצל מהרעה הנשקפה. — על הדבר הזה יעיד גם מקרה אחד מימי ילדותה, אשר ספרה להד"ר לוי: „בהיותי ילדה קטנה כבת שלש או ארבע שנים, נפלתי מעל מעקת המעלות שביציע השנית בביתנו על רצפת המסדרון. כל אנשי הבית נבהלו נחפזו אלי ויחשבו לנכון כי לא אקום עוד אחרי נפלי. אבל מה גדל תמהונם ושמחתם במצאם אותי יושבת שלוה ושאננה, כאלו לא קרני מאומה".

מקדמות ילדותה חונכה יהודית באופן מאד נעלה, וביחוד הצליחה בלמוד לשונות זרות. לשונה מהרה לדבר צחות בשפת צרפת, אשכנז ואיטליה; וגם בשפת־עבר רכשה לה ידיעה מספקת, די הבין את התפלות ואת רוב הפרשיות הנקראות בשבתות ומועדים.

גם במלאכת הנגון והזמרה ובציור וחקוק הורוה למדי, ובכלל לא החסירו מחנוכה שום דבר שהוא תפארת לעלמה עדינה; אבל הדבר אשר הגדיל ורומם את ערך חנוכה, זו צדקתה ויראתה את ה'. כי עוד מראשית ילדותה הורוה לדעת כי „ראשית חכמה יראת ה'"; ומנהגי בית הוריה, אשר היו לה למופת, הועילו להשריש עמוק עמוק בלבה את התורה הזאת.

עד כמה דבקה נפשה במנהגי הדת, עוד בימי נעוריה, נראה מהספור הזה.

„פעם אחת", כן ספרה יהודית להד"ר לוי, „ביום צום תשעה באב, ואני ואחיותי ישבנו בחדרנו על ספסלים נמוכים, לבושים בגדי אבל, ונקרא בספר הקינות, כמשפט לישראל ביום הזה. פתאום נפתחה הדלת ושפחתנו באה החדרה, ואחריה הופיע כרגע האדמירל סיר ס י ד נ י ס מ י ת *) בלוית אחרים מאצילי

*) סידני סמית היה אחד מגדולי שרי הצבא באנגליה בעת ההיא, ויעש לו שם גדול בגבורתו ובנצחונותיו במלחמת האנגלים עם צבאות נפוליון במצרים ובסוריא בקץ המאה הי"ח.

הארץ, אחיותי נבוכו מעט, כי רע עליהם המעשה להראות במצבם המשונה לעיני האורחים האלה; אבל אנכי ישבתי על מקומי במנוחה שלמה. השר סמית שאל בתמהון: למה השפלנו לשבת ככה? ואנכי עניתיו לאמר: היום הזה הוא יום הזכרון לחרבן ירושלים, ולכל היהודים המחזיקים בדתם הוא יום אבל, צום ומספד. הגבורות אשר הראו אבותינו במלחמותיהם עם הרומאים, לא נכחדו, אל־נכון, ממך, השר ומרעיך הנכבדים הנצבים עמך בזה; ולכן בטוחה אני כי תבינו ותרגישו את יגוננו הגדול על אשר לא הצליחו אבותינו להציל בגבורתם את העיר הקדושה ואת בית ה׳. ואולם זכר הגבורות ההן שמור בלבנו לנצח, והוא יהיה תמיד למופת מזהיר לנו ולדורות הבאים אחרינו, להורותנו איך להלחם ולהשליך נפשנו מנגד בעד הארץ אשר נולדנו בה ואשר היתה לנו למעון ולמחסה. — דברי אלה מצאו, כנראה, חן גדול בעיני השרים, כי על כן אמרו: „ההרגשה אשר תמריץ את הפטריוט האמתי להתאבל על גבורי אומתו שנפלו בהלחמם בעד עמם וארצם, היא הרגשה נדיבה מאד נעלה; וזכר המלחמות אשר נלחמו היהודים עם הרומאים בעד הארץ אשר נתן להם ה׳ לאחוזה, לא ימח עד עולם מלב כל איש ישר באנגליה וגם בכל ארצות תבל; זכרון תהלה הוא לגבורת ישראל ולהתמכרותם הנלהבה למשפט וליושר". —

יהודית מונטיפיורי הוקירה תמיד את החנוך הטוב אשר נתן לה, וגם זכרה תמיד באהבה ובתודה רבה את כל האנשים אשר הטיפו לה לקח בנעוריה, ותשלח להם מעת לעת מתנות ופרסים קבועים ביד רחבה, ומעולם לא יצא מפיה שם מוריה בלי תודה וברכה. —

בין יתר המדות הטובות שבהן הצטיינה יהודית עוד בנעוריה בבית אביה, ראוי להזכיר מדה אחת שאיננה מצויה בין בנות עשירים גדולים. הבנות אשר הון ועשר בבית אבותיהן, אינן יודעות עפ"י רוב את ערך הכסף, והוצאות קטנות אינן שוות בעיניהן להרשם בספר חשבונות המשק; לא כן יהודית. בהגיע תורה להנהיג את עסקי המשק בבית אביה, הקפידה לרשום בדיוק בספר חשבונותיה גם את ההוצאה הקטנה שבקטנות;

וכשם שידה היתה פתוחה לרוחה לכל עני ונצרך הדורש עזרתה, כן קפצה את ידה מהוציא אף פרוטה אחת שלא לצורך.

בהמשך ספרנו זה יראה הקורא כי כל המדות הטובות שבתכונת נפשה של הנערה יהודית, היו אחרי כן, בהיות הנערה לאשה ולעסקנית בטובת הכלל, לברכה רבה לכל האנשים אשר היא ואישה תמכו בימינם לעתות בצרה. —

* *
*

נעזוב נא עתה את העלמה יהודית כהן בבית הוריה היקרים ובמסבת אחיה ואחיותיה הנחמדים, ונשים נא עתה פנינו אל משה מונטיפיורי ואל משפחתו ומולדתו.

משפחת מונטיפיורי מוצאה מאיטליה, כאשר יעיד עליה גם שמה. בין כתבי־היד היקרים השמורים בעקד הספרים „באהל משה ויהודית" ברמסגט, נמצא כתב־יד יקר, משנת תק"א, המכיל פרטים מלבבים מקדמות המשפחה הזאת. כותב הכ"י חתם את שמו על השער: „יוסף בן הרבני הישיש יעקב מונטיפיורי מעיר פיורה, וחתן הרב יצחק אלקוסטנטין אב"ד דק"ק אַנקונה". בכ"י הזה מצויר גם תבנית הדגל העתיק של משפחת מונטיפיורי; בדגל הזה נראה את התמונות האלה: דמות אריה זקוף, עץ ארז, וגבעות קטנות תלולות זו על גב זו. ולכל תמונה יש כתובת עברית הנאותה לענינה: אצל תמונת הארי כתוב: „הוה גבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים"; מתחת ל„גבעות" נאמר: אשא עיני אל ההרים וכו' עזרי מעם ה' וגו'; ועל עץ הארז נאמר: צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה (כל התמונות האלה נמצאות גם בדגלו של ר"מ מונטיפיורי ובטבעת חותמו, רק בהשמטת הכתובות הנ"ל. תחת הכתובות הארוכות קבע בדגלו ובחותמו רק את המלה העברית „ירושלים" ואת פתגמו האנגלי Think and Thank (חשוב והודה).

כותב הכ"י הנ"ל מודיע ידיעות ביוגרפיות אחדות על אודות משפחתו: אביו, ר' יעקב, מת בשנת פ"ח לימי חייו ויעזוב אחריו ארבעה בנים וחמש בנות. בתחלה השתתפו

הבנים עם סוחר אחד מעיר ליוזינה, וכנראה הצליחו בעסקם המשותף, אך כאשר מת פתאום השותף הליוזיני נהרס ונחרב העסק, והאחים התפרדו ויכינו להם עסקים שונים, בערים שונות באיטליה. אחד האחים, משה חיים שמו (הוא אבי אביו של גבור ספרנו) עזב אח"כ את איטליה, וילך לונדונה, הוא ואשתו (אסתר בת ר' מסעוד רקה מעיר ליבורנה) ובנם יוסף (נולד הק"כ וימת בשנת תקס"ה). זה הבן יוסף לקח לו אשה בלונדון את רחל בת אברהם לומברוזו די מטוס מוקַטו, ותלד לו אשתו שלשה בנים וחמש בנות, ושם הבן הבכור משה, זה גבור ספרנו.

בטרם נחל לדבר על אֹדות לדת משה, נודיע בקצרה את תולדות אֶחיו ואחיותיו, למען נוכל אח"כ לספר את דברי ימי חיי משה מיום לדתו והלאה מבלי הטות הצדה.

שני אחים היו למשה מונטיפיורי: שם האחד אברהם, ושם השני הורציה (הירץ). אברהם לקח לאשה (בזווג שני) את הֶנריעטה רוטשילד (אחות נתן מאיר רוטשילד) אשר ילדה לו שני בנים ושתי בנות (האחת, לואיזה, היתה לאשה לסיר אנטוני רוטשילד). והורציה לקח לאשה את שרה בת דוד מוקַטו אשר ילדה לו שש בנות וששה בנים (אחד מבניו, עמנואל מונטיפיורי, הוא סגן שר האלף בצבא אנגליה). ואחרי מות עליו אשתו זו, לקח לו אשה אחרת, את הבת הבכירה של אברהם אחיו.

וחמש אחיות היו למשה מונטיפיורי. שרה, הבכירה נשאה לשלמה סיבג, ותלד לו את יוסף סיבג (כעת שמו יוסף סיבג־מונטיפיורי) ואת ימימה אשר היתה אח"כ לאשה למר חיים גדליה. אסתר, השניה, מתה כבת ט"ו שנים בבערה אשר פרצה בבית אבותיה. אביגיל, השלישית, היתה לאשה למר בנימין גומפירץ, חכם מצוין בהנדסה ובחכמת השעורים. רבקה, הרביעית נשאה למר יוסף סלומונס, אבי הברוניט דוד סלומונס. יוסטינה, החמישית, היתה לאשה למר בנימין הכהן (הוא אחי יהודית) ותלד לו את ארתור כהן (הוא חבר הפרלמנט) ואת הנדיב והעסקן המפורסם נתנאל ב. כהן.

ועתה נשובה אל תולדות משה.

בחרף של שנת תקמ"ה נסע יוסף מונטיפיורי בגלל דבר מסחר מלונדון עירה ליוורנה, ותואל גם אשתו ללכת אתו. וימים אחדים אחרי בואם לעיר ליוורנה ילדה רחל אשת יוסף מונטיפיורי בן, זה האיש משה אשר נועד להיות גבור ומושיע בישראל. יום לדת משה מונטיפיורי הוא יום א׳ בשבוע ט׳ לחדש מרחשון; כי כן כתוב בפירוש בספרי הנולדים לקהלת ישראל בליוורנה בלשון איטלקית:

„9 Héshvan, 5545 — 24 Ottobre 1784.

Domenica.

A. Ioseph di Moise Haim e Raquel Montefiore un figlio, che chiamarone Moise Haim".

וזה תרגום הדברים בשפת עבר: „ט׳ חשון תקמ"ה (24 אקטאָבר 1784) יום הראשון בשבוע, ליוסף בן משה חיים מונטיפיורי ולאשתו רחל נולד בן ונקרא שמו מ ש ה ח י י ם" (ואולם בשם „חיים" לא חתם משה מונטיפיורי מעולם את שמו, וגם אמו במכתביה קראה לו רק בשם משה).

הברית הוחג בקהל גדול, בבית מ ש ה רַ ק ה אחי זקנתו של הנולד. את דודו הזקן הזה, שהיה „הסנדק" שלו, אהב וכבד מונטיפיורי מאד כל הימים בגלל יפי נפשו וטוב לבו אשר הראה לכל בעתות בצרה.

רק ירחים אחדים ישב ר׳ יוסף ואשתו בליוורנה, ואח"כ שבו לונדונה עם בנם הנולד להם. על דבר המסע הזה ספרה אֵם משה מונטיפיורי להד"ר לוי, לאמר: „משה היה תינוק יפה, חזק וגדול מאד, ובכ"ז לא אביתי לתתו למינקת זרה, בלכתנו באניה בים לשוב ארצה אנגליה בימי חֹרף קשה. אני בעצמי הייתי מינקתו בכל הדרך; ואמנם פעמים רבות הצטערתי על ארוחתי הרזה בימי המסע; כי אני ואישי, כיהודים ארוקים, לא נגענו בכל הדרך בשום מאכל בשר, ורק לחם, חמאה וביצים היו כל מזונותי. ואולם ע ת ה (כן הוסיפה לספר בצחוק), עתה שולמו לי ביד רחבה כל המחסורים אשר סבלתי בימי המסע ההוא; המחסורים ההם לא הרעו לנו, לא לבריאותי ולא לבריאות הילד; ועתה אני שבעה רצון מאד כי לא נטיתי אז אף כחוט השערה מחוקות דתי. —

יוסף (או יוסף אליהו) אבי משה מונטיפיורי היה איש משכיל, ירא אלהים, וישר בכל מעשיו. הוא אהב מאד את עבודת הגננות ואת ידיעת הצמחים (בספר השמור באוצר הספרים „באהל משה ויהודית", יש הערות כת"י מאת אבי מונטיפיורי על אודות נטיעת הצמחים וטפוחם). — סיר משה מונטיפיורי, בדברו על אדות אביו, היה אומר: „הוא היה בתחלה איש שמח וטוב לב תמיד; אבל מעת אשר קרה האסון בביתו — כי אבדה כתו בשרפה — מן העת ההיא לא ראה איש שחוק על שפתותיו". —

ב.

חחנוך הראשון. משה נעשה סרסור לשטרות בבירזא. חתונתו.

הנער משה למד ראשונה בבית ספר למתחילים, ואח"כ עבר למחלקה עליונה בבית ספר אחר. והנער משה לא הסתפק בלמודים שבבית ספרו, כי אם השתדל להרבות ידיעותיו ולשכלל את רוחו על פי דרכו. זה היה דרכו מקדמות נעוריו ועד זקנה ושיבה, להעתיק בקונטרסיו כל פתגם מוסרי מצוין שנזדמן לו בקריאתו בספרים, או לרשום לזכרון לפניו את המעשים רבי הערך שנקרו ויאתיו בארץ. כזאת עשה בשבתו על ספסל בית הספר, ואת מנהגו זה לא זנח גם בהיותו כבן תשעים שנה. ספרי זכרונותיו, אשר בהם רשם את כל מקרי חייו, מכילים תמיד בראש מעשי כל יום או בסופם מספר חרוזים יפים, פתגמים או מאמרי ספרות, הלקוחים מספרי המופת.

הנער משה היה תלמיד מקשיב, ויתן כבוד גדול למוריו, ובהכנעה רבה קבל עליו תמיד את פסק דינם בכל דבר ריב אשר היה בינו ובין חבריו. ואמנם גם בהיותו לאיש ובבואו בימים חשב לו תמיד לחוב קדוש לכבד את הגדולים ולהכנע בפני האבטוריטטים. פתגמו היה: „ירא את ה' ומלך ועם שונים אל

התערב", בכל עסקיו הכלליים והפרטיים התנהג תמיד עפ"י דעת של איזה אבטוריטט מומחה, אם גם דעתו הפרטית היתה שונה ממנה.

מונטיפיורי לא למד ימים רבים בבית הספר. לפי מצב משפט היהודים בעת ההיא, לא היתה לו כל תקוה להיות לפרופיסור באוניברסיטה או לעורך דין, וכדומה. כמעט כל הפרנסות התלויות בענפי עץ הדעת היו אסורות אז לישראל, ואפילו השמוש בחכמת הרפואה היה מלא מכשולים רבים לפניהם. ובכן לא היתה למונטיפיורי דרך אחרת בחיים, בלתי אם דרך המסחר. לכן הקציר את ימי למודו בבה"ס למען החל ללמוד את המסחר למעשה.

מונטיפיורי היה רגיל לספר בזקנותו במסבת רעיו ומיודעיו את המוצאות אותו בימים אשר שרת בבתי מסחר שונים, ומה כבדה עליו העבודה. בשרתו בבית מסחר בה„סיטי" נטל עליו לשאת מכתבים אל בית הדואר בחצות הלילה. ובעת ההיא עוד לא היו מכונות ההעתקה ועל משרת בית המסחר היה מוטל גם להעתיק את כל המכתבים במו ידו. ובית המסחר היה רחוק מאד ממעון אבותיו, ועגסות ואָמניבולים ויתר האמצעים המקרבים רחוקים, לא היו בימים ההם, ועל העלם מונטיפיורי נטל ללכת בלילי החרף הקרים מהלך שעות מבית המסחר אל בית הוריו; גם אם נזדמנה לו עגלה, גם אז לא הוציא כסף להשתמש בה; כי היה העלם מונטיפיורי חשׂכן ומדקדק בהוצאותיו, ובשום אופן לא נתנו לבו להוציא הוצאה יתרה כזו להתענוגו. — את כל הדברים האלה היה מונטיפיורי רגיל לספר, לא למען התאונן על ימי נעוריו, כי אם למען הוכיח לשומעיו הצעירים מה נחוץ הוא לעבוד הרבה ולהוציא מעט, כי רק באופן כזה יכין לו האדם מצבו בארץ. —

אחרי שרתו שנים אחדות בבתי מסחר שונים, גמר מונטיפיורי לקנות לו הזכות להיות סרסור לשטרות. עפ"י משפטי המדינה בימים ההם הוגבל מאד מספר הסרסורים היהודים בהבירזא, ובס"ה נתנה זכות סרסור רק לשנים עשר יהודים; ולשמחת מונטיפיורי הצליח לרכוש לו את הזכות היקרה והנכספה הזאת. בעסק השמן הזה הלך מונטיפיורי מחיל אל חיל, ויהי

לאיש עשיר בזמן קצר. ואברהם אחיו ראה כי משה הולך ומצליח, ויתחבר אתו ויהי לו לשותף; ועד מהרה נודע לשם ולכבוד בכל ארץ אנגליה בית המסחר של „האחים מונטיפיורי".

עוד בעת ההיא היה מונטיפיורי מדקדק גדול במצות וחרד לשמור פקודי דתו. בערבי שבתות ויו"ט, כאשר פנה היום לערוב, מהר מונטיפיורי לעזוב את בית מסחרו, מבלי פנות אל ההפסד אשר יוכל להגיע אליו מזה.

מונטיפיורי היה ישר ונאמן בתכלית הדייקנות בכל עסקיו, ובכל ימי חייו הרבים לא נשמע אפילו קול הברה אחת כנגד שם כבודו, אעפ"י שכל ימיו נתן ידו לעסקים גדולים אשר תכונה אינטרנציונלית להם. שמו היה גדול ונכבד כל כך, עד כי אלפי אנשים מכל קצוי ארץ שלחו אליו כסף לטובת עניי אה"ק או לצרכי צדקה אחרים, מבלי דרוש מידו תעודת־קבלה, ועפ"י רוב גם מבלי הודיע חפצם מה לעשות בכסף, כי אם מסרוהו בידו לחלקו כטוב בעיניו. —

בשנת 1809 (תקס"ט) התיר הפרלמנט האנגלי למלך גיארג השלישי להחזיק חיל צבא תמידי להגן על הארץ. ומונטיפיורי אשר היה אז בן כ"ה שנים היה מן הראשונים אשר התנדבו לעבוד בצבא. אמונה לארץ מגוריו והכנעה אמתית למלכו, היו ברבות הימים לסמנים בולטים בתכונת נפשו. בכל הארצות אשר עבר מונטיפיורי במסעיו הפילנטרופים, העיר תמיד את לב עם הארץ לסור למשמעת הממשלה ולהיות נאמנים לארצם. —

בעבודת הצבא עלה מונטיפיורי למעלת קפיטן. —

באותה השנה בעצמה למד מונטיפיורי לתקוע בקרן היובל, וגם הקדיש שעות אחרות בשבוע ללמוד שפת צרפת. כנראה השתדל לבלתי הוציא לבטלה אף שעה אחת ביום.

כן עברו עליו שנים אחרות בעבודה שוקדה ובעסקים שונים: עסקי מסחר, עסקי הצבא, ועסקי למוד והשלמה — עד אשר בא היום הגדול והמאֻשר בכל ימי חייו (כדבריו תמיד), זה יום חתונתו.

ביום ל' סיון תקע"ג בא מונטיפיורי בברית הנשואין עם יהודית בת לוי בֵּרֵינט הכהן. היום הזה היה יקר ונכבד מאד

בעיני מונטיפיורי כל ימי חייו, בדעתו מה רבה הברכה ומה גדול האשר אשר הביא לו היום ההוא. לכן העלה מונטיפיורי תמיד את זכרון חתונתו על ראש שמחתו; בכל פעולה חשובה אשר פעל ועשה מונטיפיורי לטובת הכלל או הפרט, בכל מעשה טוב ומעשה צדקה (כגון בנין בהכ"נ, הקמת בית חסד וכו׳), התכוין מונטיפיורי תמיד לקבוע את ההחלת המעשה והמפעל (למשל ירית אבן הפנה) ביום הזכרון לחתונתו. גם בהתכוננו לצאת למסעיו בענין נכבד, היה מתכוון לדחות את יום המסע אל יום הזכרון לחתונתו (כמובן, אם רק אפשר היה לדחות הדבר). כזאת עשה, למען חבר כל פעולה נכבדה בחייו עם זכרון יום נשואיו, זה היום אשר (לפי דבריו) הפך לו את הארץ לגן־עדן כל ימי חלדו.

בספר זכרונותיו לשנת תר"ה, היינו ל"ב שנה אחרי חתונתו, יביע מונטיפיורי את רגשות נפשו על אדות נשואיו בדברים החמים והמורגשים האלה: „היום חלפו ל"ב שנים למן היום אשר זכני אל־שדי, אלהי ישראל, בטובו הגדול, לתת לי את יהודית היקרה לאשה. ואני חייב להודות לה׳ על החסד הגדול הזה אשר היה למקור אָשרי בחיים. למן היום הראשון לזווגנו ועד היום הזה מצאתי תמיד סבות חדשות לאהוב ולכבד את אשתי יותר ויותר. כל שנה חדשה הביאה עדות חדשה על תכונת נפשה הנפלאה. כמוה לא היתה עוד בעולם אשה טובה ונעימה, אשר מעיניה וכל מעשיה מכוונים רק לתכלית אחת: לעשות את אישה טוב ומאושר. יריק ה׳ את ברכתו עליה, ברכת חיים ושלום וכל טוב, אמן".

הדברים המעטים האלה מספיקים לתת לקורא מושג נאמן מהיחס אשר שרר בין מונטיפיורי ובין רעיתו הנעלה כל ימי חייהם — ועתה נָשוב לספר את דברי ימי מונטיפיורי שהם מעתה גם דברי ימי יהודית, דברים כסדרם וכזמנם; בתתנו את תמצית המאורעות שבכל שנה ושנה עפ"י הרשימות שבספרי זכרונות מונטיפיורי ורעיתו. —

ג.

עסקי כספים. המקרים המדיניים. מונטיפיורי נבחר לראש עדת הספרדים.

תקע"ג. — מפני המלחמות הגדולות ותוצאותיהן הכבירות, שוררת תנועה גדולה בבירזא לשטרות. מונטיפיורי עומד בהתחברות תמידית עם גיסו נ. מ. רוטשילד, וע"י עצותיו המחוכמות לא רק שנזהר מונטיפיורי מעסקים מסוכנים, כי אם עוד עשה והצליח בעסקים אחרים שיעץ לו גיסו הנבון והמומחה הזה.

תקע"ד. — השלום נעשה בפאריז. בלונדון רבה התכונה לקדם את פני מלכי הברית הבאים לבקר באנגליה. ואולם בשוק הכספים והשטרות שוררת דאגה והתרגשות. המסחר ירד פלאים. הפועלים שואלים לחם ועבודה—ואין. אך מונטיפיורי ורעיתו מקוים כי השלום ירפא את הארץ במהרה מכל המכות והנגעים האלה. — מונטיפיורי ורעיתו מקדישים את עתות המרגוע שלהם ללמוד שפת צרפת וספרותה.

תקע"ה. — מונטיפיורי קנה לו את אות הכבוד לסרסורים במחיר 600 ליטרא שט. הוא משתתף עם נ. מ. רוטשילד בעסקי כספים, ובגלל העסקים האלה הוא נוסע לצרפת. בשובו הוא מרבה לבקר את האספות של ראשי בתי הכנסת של עדת הספררים. הוא לוקח חבל באספה גדולה של ראשי כל העדות בלונדון, על דבר החוקים אשר יחוקו לטובת הכנת בשר כשר.

תקע"ו. — מונטיפיורי מתמיד לבקר את האספות של זקני עדת הספרדים ושל חברת „הכנסת כלה". עסקיו בכספים ובשטרות מתרבים ונפרצים מיום ליום. — מונטיפיורי ורעיתו נוסעים להענוגם לצרפת ואיטליה. הם מבקרים ומתבוננים היטב בכל הדברים המצוינים אשר בארצות האלה. הם מבקרים בלי הבדל גם את התיאטרות ובתי התענוגים גם את בתי הספר ובתי החסד. בהיותם בפריז נתקבלו באהבה וברצון גדול מאת כל ידידיהם ומכריהם; ביחוד מצאו חבה יתרה והתקרבות רבה בבית

ה' שלמה די רוטשילד ובכל בני המשפחה הזאת. — מקץ שלשה חדשים למסעיהם שבו בשלום לביתם בלונדון. שבועות אחדים אחרי שובו נבחר מונטיפיורי לגזבר ב„בית החולים" של קהלת הספרדים.

בחרף של השנה הנ"ל התיר מונטיפיורי את קשר השותפות בינו ובין אברהם אחיו. „יתן ה'", (הוא אומר בזכרונותיו), והביאה ההתפרדות הזאת ברכה והצלחה לשנינו".

תקע"ז. — שנת מרר, מהומות ופרעות באנגליה. מונטיפיורי, ככל העסקנים בכספים בלונדון, חרד ונרעש מאד בגלל פרעות ההמון. גם מצב בריאותו התרועע, ולכן יעצוהו הרופאים לשנות את האקלים ולנסוע לארצות החמות.

בקיץ קנה לו את האחוזה טיינלי לודז, בקרבת לונדון. ביום ז' אקטבר כתב וחתם את צוואתו, וביום י"ג לחדש ההוא הלך עוד הפעם למסעותיו לצרפת ואיטליה, הוא ורעיתו ואחדים מקרוביהם. בדרכם זה שבו מונטיפיורי ורעיתו לעסוק בלמוד שפת עבר וספרותה. הם מבקרים את הערים: פריז, ליאן, טורין, מילאן וקרארה (בעיר האחרונה הזאת נודעו להם אנשים אחדים אשר עמדו לפנים בברית המסחר עם אבי־מונטיפיורי).

תקע"ח. — בראש השנה לאזרחים באו מונטיפיורי ורעיתו אל עיר ליוורנה. שם מצאו אחדים מבני משפחתם, וגם הלכו לבקר את קברו של משה רקה, דורו הזקן וסנדקו של מונטיפיורי.

בעיר קטנה באיטליה פרצה מריבה בין מונטיפיורי ובין פקיד בית הדואר, וילך מונטיפיורי אל שר הפלך להתאונן לפניו, ויתן לו השר שני ג'נדרמים ללכת אתו ולעשות רצונו.

בחדש אפריל שבו לביתם בשלום.

ביום י"ד נובימבר, ביום השבת, חלתה אם יהודית מחלה קשה. ויוגד הדבר למונטיפיורי וימהר ללכת אל חותנתו החולה; אבל הדרך מביתו אל ביתה היה רחוק מאד, מהלך חמש שעות (ובמובן לא הלך מונטיפיורי בעגלה ביום השבת), ובבואו עיף ויגע מהליכתו אל בית החולה, כבר נפחה חותנתו את נפשה. — בימי „השבעה" בא מונטיפיורי שלש פעמים ביום להתפלל בבית הנפטרת. וכדי לבלות כל שבעת ימי האבל בדברי מצוה, הלך

בכל יום ויום אל האספות של ראשי קהלתו (הספרדית־הפורטוגיזית)

תקע״ט. מונטיפיורי נבחר לראש העדה בקהלת הספרדים בלונדון. „אני נכון" (כן הוא אומר בזכרונותיו) „לעבוד את עדתי ולעסוק בצדכיה ככל יכלתי". ומונטיפיורי קים את הבטחתו; הוא מבקר בהתמדה ובדיוק את כל האספות של זקני העדה, ומעת לעת הוא עובר במרכבה על בתי רעיו ומכריו לאסוף נדבות לטובת בית החולים של קהלתו.

ד.

מנהגי חייו. מות אחיו אברהם. הצעה מוקדמת בדבר תעלת פנמה.

תק״ף. — בזכרונות מונטיפיורי מהשנה ההיא אנחנו מוצאים את הפרטים האלה ע״ד סדר היום וסדר העבודה שלו. „בעזרת השם — קמתי והתפללתי בשעה השביעית. ארוחת הבקר בשעה התשיעית, אני הולך אל הבירזא בשעה העשירית. ארוחת הצהרים בשעה החמישית קריאה וכתיבה, ולמוד שפת עבר ושפת צרפת בשעה הששית. קריאה בתנ״ך ותפלת ערבית בשעה העשירית. חסל סדר היום. — בכל יום ב׳ ויום ה׳ בשבוע בבקר אני הולך לבית הכנסת. ערבי יום ג׳ ויום ה׳ בשבוע מוקדשים לבקורים". —

ובאותה השנה בעצמה הוא אומר בזכרונותיו: „אני משתתף באספות רבות למעשה הצדקה של קהלת הספרדים. לפעמים אני מבלה בחדר הקהל את כל היום, מן השעה העשירית בבקר עד סמוך לחצות הלילה; מלבד שתי שעות לארוחת הצהרים, אני מקבל בערב את הבקשות של עניי עדתי ועונה עליהן (בערב אחד עניתי על 350 בקשות של נשים עניות). גם אני הולך לבקר לעתים קרובות את בית הספר לעניי עדתי".

לעתים קרובות הוא הולך גם אל אחוזתו, ולפעמים, למען הנפש מעט מעבודתו, גם אל בית הזמרה (אָפּער), בלוית רעיתו ובני משפחתו. כן הוא מוצא לו עת גם לעבודה גם לתענוגים.

בשנה ההיא השתתף מונטיפיורי בעסק גדול, בהלואה מדינית; גם פחד ודאגות קרוהו, לרגלי פרעות שפרצו בין אנשי הצבא בחיל שומרי ראש המלך. — פרעות אשר החרידו את כל סוחרי השטרות והכספים.

בעת ההיא עסקו שני בתי הפרלמנט האנגלי בהצעות של תקונים ליברלים שונים, ובזה גם בבקשת היהודים לתת להם שווי זכיות. אז ילך מונטיפיורי בתמידות אל הפרלמנט לדרוש ולחקור על דבר מצב עניני המדינה בכלל ו„שאלת היהודים" בפרט.

ת ק פ"א. — בראש זכרונותיו לשנה זו יספר מונטיפיורי, כי ביום הזכרון למות אביו הלך בבקר ובערב לבית הכנסת ויתפלל תפלת „קדיש", גם בקר את קבר אביו, ויחלק נדבות לעניים ולנצרכים, ויבלה את כל היום בתענית ובקריאת ספרי מוסר.

בשנה ההיא הוסיפו מונטיפיורי ורעיתו לעסוק במעשי צדקה שונים. בתוך יתר זכרונותיו יספר לנו מונטיפיורי את פרטי דבר „סיום" אחד בתמימות פשוטה כזו: „בימי החנוכה ערכו ראשי בית המדרש של קהלת הספרדים משתה ושמחה, וגם אני באתי אל החג. ראש הישיבה דרש דרוש נכבד בפני כל תלמידיו, בהיות ביום ההוא „הסיום" ש ל א ח ד מ ס פ ר י התיאולוגיה ש ל ה ם (כנראה הכונה לסיום מסכתא או לסיום משניות?). התלמידים הראו אהבה וחשק ללמודיהם, וכנראה היו בקיאים היטב בענינים שעליהם דבר ראש הישיבה". ואשת מונטיפיורי חלקה מתנות לכל התלמידים למען עורר לבם להוסיף להגות בלמודיהם בחשק והתמדה. —

ת ק פ"ב. — הוא שוכר את האחוזה „סלע מזרח" East Cliff Ladge בשכר ת"ק ליטרא שטרלינג לשנה.

בערב יום הכפורים, במסבת רעיו ומיודעיו, הוא מסיים ספר תורה בכתבו בעצם ידו את הפסוק האחרון. את ספר התורה הזה הוא נותן במתנה לבית־כנסתו. וביום הכפורים הוא מנדב ק"ם ליטרא שטרלינג למוסדות החסד השונים של קהלתו.

תקפ"ג. — הזכרונות מתחילים בחג משפחה: הורציה, אחי משה מונטיפיורי; בא בברית הנשואין עם בת דוד מוקאטו. ע"י הזווג הזה חוברו בקשר אמיץ שתי המשפחות היותר חשובות בקהלות ישראל בלונדון.

באחרית ימי הקיץ נסע מונטיפיורי ורעיתו לארצות צרפת אשכנז ואיטליה. בבואם לרומא מצא מונטיפיורי את אברהם אחיו נגוע במחלה קשה. מונטיפיורי ורעיתו יושבים עם החולה עד קץ השנה.

תקפ"ד. — מחלת אברהם כבדה מאד; אבל מונטיפיורי איננו יכול לשבת אתו עוד; כי עסקים נחוצים קוראים לו לשוב לונדונה. בחרף שב מונטיפיורי עם רעיתו לונדונה.

הוא משתתף ביסוד חברת אחריות. ואלה הדברים אשר כתב מונטיפיורי בזכרונותיו על אדות תולדות חברות האחריות: „הסופר הרומי סועטוניוס אומר כי הקיסר קלוידיוס היה הראשון אשר זמם מזמות להבטיח אניות סוחר וסחורות מפני מקרי־אסונות. ואולם המחשבה הזאת יצאה לפעולות רק בזמן מאוחר. חברת אחריות לאניות סוחר נזכרת ראשונה בדברי הימים בשנת 1560 (ש"כ), לרגלי מסחר הצמר אשר נפרץ בין אנגליה וארצות השפלה. אבל יש לשער כי עוד לפני הזמן ההוא נהגה האחריות בעולם המסחר, וכנראה הנהיגוה הסוחרים הישראלים עוד בשנת 1182 (התתק"מב); כי בספר הקדמון „חוקי־הים של האִי אלירון" (בצרפת המערבית) נזכרת אחריות הים עוד בחוקים של שנת 1194. — חברת אחריות הבתים מפני דליקה, נוסדה בלונדון ראשונה בשנת 1666 (תכ"ו), לרגלי בערה גדולה". —

הבאנו את התוצאות האלה מזכרונות מונטיפיורי למען הראות עד כמה היה מונטיפיורי מעמיק לחקור בכל דבר הנוגע לעסקי מסחרו או ליתר מפעליו.

מונטיפיורי נבחר לנשיא (פרעזידנט) בחברת האחריות (בטחונות החיים) ובחברת מביני מאורות הגאז, ושתי הפקודות האלה נשא עד ימי חיו האחרונים (שתי החברות הנ"ל הן עד היום הזה היותר גדולות והיותר מצליחות באנגליה). — נשיאות מונטיפיורי בחברות האלה היתה לרצון גדול להדיסקונטורים ולהאקציונירים, כי כלם הוקירו מאד את משפטו הזך והבריא, את זהירותו ואת זריזותו

לטובת עסקי החברות והפרחתם. אבל גם כל הפקידים ועושי המלאכה בחברות האלה מצאו תועלת גדולה בנשיאות מונטיפיורי, כי הוא השתדל תמיד שגם הפקידים ועושי המלאכה יקבלו חלקם מן הטוב המגיע לחברות, איש איש לפי ערך פקודתו ולפי ערך עבודתו. וכמו כן השתדל להרבות שלום ורעות בין הפקידים, ולתכלית זו נהג לעשות משתה גדול בכל שנה לכל פקידי החברות, ואל המשתה הזה קרא תמיד גם לרעיו ומיודעיו.

הוא היה מומחה גדול בענינים הנוגעים לעסקי החברות הנ"ל, ובמסעותיו הרבים אשר נסע בארצות אירופה השתדל תמיד להעשיר את ידיעותיו במקצועות ההם, עד כי היה לבר־סמכא גמור.

מונטיפיורי התנגד מאד לשיטה הנהוגה בחברות האקציונירית לתת רְוָחים (דיווידינדות) גדולים לבעלי המניות. וייעץ תמיד להסתפק בְרֶוַח של חמשה למאה. —

באחרית ימי הקיץ קבל מונטיפיורי את הידיעה המעציבה כי מת אברהם אחיו בעיר ליאן.—

תקפ"ה. — זכרונותיו מתחילים בפתגמים מלוקטים מסופרי אנגליא ואיטליה; פתגמים המחזירים לנו את הרושם שפעלו מקרי הזמן ההוא על נפשו. ואלה הם הפתגמים:

משל איטלקי Chi parla semina, chi tace racolta („המדבר זורע, השותק־קוצר"). — ואחריו באים הפתגמים האנגלים האלה: „איש חכם לא ידרוש לנפשו יותר טמה שהוא יכל לקחת במשפט, להשתמש במדה ובמתינות, להַלֵק בנעימות ולחיות בשובע־רצון".

„ספר טוב יהיה לנו תמיד לאוהב נאמן, ליועץ טוב, לרע משעשע ולמנחם בעת צרה".

„למורי הדעת יתנו לנו מחיה וכלכלה בימי הנעורים, ותענוגים בימי הזקנה; הם תפארת לאדם בימי האשר ומנוס ומשגב —, בימי הרעה".

„אשרי מי שאיננו צריך ללות מאיש או להחניף לאיש". —

בשנה הזאת הוא לוקח חבל בתמידות באספות של שמונה חברות אקציוניריות שונות לעניני מסחר והעשיה שונים. אבל

למרות רבוי העסקים האלה, האוכלים חלק גדול מעתו, לא יחדול מהתעסק בצרכי צבור, ומקומו לא יפקד בשום אספה של חברות הצדקה, וביחוד של קהלתו הספרדית. גם בתור חבר „לחברה קרישא" הוא ממלא את חובתו המעציבה הזאת באמונה ובדיוק, ולעתים קרובות אנחנו מוצאים אותו בבית האבל.

שם מונטיפיורי הולך וגדול בעולם המעשה. הוא נחשב למומחה ולבר־סמכא גדול בעניני כספים. כל בעלי מזמות הזוממים מפעלים חדשים מבקשים אותו לתת ידו למפעלם, וכל החברות האקציונירות מתאמצות למשכו אליהן למען יקרא שמו עליהן בתור דירקטור.

„בעת ההיא נוסדה בלונדון חברה אקציונירית אשר זממה לחבר את הים האטלנטי עם הים השוקט ע"י חפירת תעלה בפנמה. גם החברה הזאת בקשה מאת מונטיפיורי לקרוא את שמו עליה בתור דירקטור; אבל הוא מאן להשתתף במפעל הכביר והמסוכן הזה — וממילא הופרה מחשבת החברה (רק עתה בימינו, אחרי עבור ששים שנה ללדת הרעיון, החל לצאת לפעולות ע"י לעסעפס; וכנודע נתן מקום ל„סקנדל" גדול).

אגב נודיע כי שלשים שנה אחרי כן הציע ה' לעסעפס לפני מונטיפיורי להיות לראש ולמנהל בחברה שנוסדה להפור את תעלת סועץ, — וגם בעסק הזה מאן מונטיפיורי להשתתף. הדבר היה בשנת 1855 (תרט"ו); מונטיפיורי בא אז לרגלי מסעיו לאלכסנדריה של מצרים, ומושל מצרים, סעיד פאשא, פנה לו מקום בהיכלו כל ימי שבתו באלכסנדריה. אז בא אליו ה' לעסעפס וידבר אתו שעות אחדות על אדות זממו לחפור התעלה בסועץ, ויבקש מאתו לתת ידו ושמו אל המפעל הזה. אבל מונטיפיורי לא נעתר לו, כי בגדל זהירותו לא יכול לשער שמפעל רב ההוצאות כזה יתן פרי־רֶוח לבעליו. —

תקפ"ו. — זכרונות השנה הזאת מלאים רשימות קצרות וארוכות ע"ד עסקי כספים. מהרשימות האלה נראה בכלל כי היה מונטיפיורי סוחר זהיר עד מאד, ויסוג אחור מכל מפעל של ספסרות.

בשלשת החדשים האחרונים של השנה הזאת הרבה מונטיפיורי

לעסוק בצרכי הצבור. ובסוף הזכרונות לשנה זו נמצא כתוב: „בעזרת השם אני מתעתד לנסוע לירושלים. קבלתי מכתבי מליצה מאת הלורד אקלנד בעד השר של מאלטא ומאת י. אלכסנדר בעד השר של קונסטנטינופל, אני לומר איטלקית, צרפתית ועברית".

ה.

המסע הראשון לארץ הקדושה (תקפ"ז־תקפ"ח).

בשנת תקפ"ז החליטו מונטיפיורי ורעיתו לנסוע לאה"ק. והימים ימי מלחמה, כי בעת ההיא חנו צבאות מלכי הברית (רוסיא, צרפת ואנגליה) בחופי תורגמה ומצרים בהלחמם לחרות היונים.

ביום הראשון לחדש מאי, הקפ"ז, הלכו מונטיפיורי ורעיתו אל בית כנסתם להתפלל לה' ולבקש מאתו כי יצליח את דרכם, כמנהגם תמיד בטרם צאתם לדרך רחוקה. ומכתבים לקח מונטיפיורי מאת רבי המלוכה באנגליה אל שרי הצבא וצירי אנגליה במקומות מסעיו, למען יעמדו לימינו ובעצתם ינחוהו.

ראשונה הלכו אל האי מאלטא, אשר לאנגליה. שם עשה מונטיפיורי משתה גדול לכל הפועלים העובדים בתעשית המשי של החברה האנגלית. שר המבצר קבל את מונטיפיורי ורעיתו ברצון ובכבוד, וגם כל בני אנגליה היושבים במאלטא נתנו להם כבוד ויקר. ואולם בתוך הכבוד והתענוגים שהוכנו להם, לא שכח מונטיפיורי ורעיתו לצום ולהתאבל ביום תשעה באב שחל בהיותם במאלטא. „תהלה לאל" הוא כותב בזכרונותיו „היום הזה עבר עלינו בשלום, אחרי אשר צמנו עד צאת הכוכבים. חום נורא שרר ביום הזה, חום אשר הכשיל את כחנו, אשתי היתה עיפה ונחלשה מאד, ואנכי השתדלתי להפסיק את תעניתה בשעה הרביעית אחרי הצהרים, אבל היא מאנה לשמוע בקולי, גם כחי כשל מאד, אבל לא חשתי כאב־ראש".

ממחרת היום ההוא בא אליהם רב החובל של אניה אנגלית,

זיאות להוביל את מונטיפיורי ורעיתו ושני משרתיהם עד אלכסנדריה, בשכר ארבע מאות ל"ש. מאלכסנדריה הלכו לקאירה לראות את הפירמידים, ושם הוצג מונטיפיורי, על ידי הקונסול האנגלי, לפני מושל מצרים, מחמר עלי באשא, בהיכל כבודו. „הפחה קבלנו ברצון „כותב מונטיפיורי בזכרונותיו" וישוחח אתנו כשלשת רבעי שעה. אנחנו שתינו אתו קהוה. הוא דבר הרבה על כל הטובות אשר הוא חושב להיטיב לעמו, וישאלני לאן אני הולך והאם מצאה ארץ מצרים חן בעיני, וגם הרבה לדבר לי חלקות".

מקאירה שבו לאלכסנדריה. שם החרידום שמועות על אדות מלחמה הקרובה לבא. באלכסנדריה בקרו את כל המקומות המלאים חפץ, וביחוד את בתי הכנסת, אשר מנהגי תפלותיהם זרה מעט לרוחם. בראש השנה התפלל בבהכ"נ של האדון פואה. על בהכ"נ הזה מדבר מונטיפיורי בזכרונותיו ביחוד והוא מודיע על אודותיו את הפרטים האלה: „מנגינות רוב התפלות לראש השנה הן אותן המושרות גם בבהכ"נ בלונדון. ה„קורא" בתורה היה נער צעיר לימים אשר הפליא לקרוא בנגון הדומה יותר לנגון האשכנזים מאשר לנגון הספרדים. ספר התורה מונח בנרתיק של עץ ועליו מלבישים את „המעיל". יותר מעשרים גברי נקראו לעלות לתורה".

גם את יום הכפורים וחג הסכות עשה מונטיפיורי באלכסנדריה. יען כי מפני סכנת הדרכים לא היה אפשר לנסוע הלאה. בכל מדינת סוריא התלקחה בעת ההיא אש המרד. הנוצרים נסו אל ההרים להסתר מפני חמת הערביאים הפראים, ומלבד זאת פרצה מגפה במחוז עכו, — אך למרות כל אלה החליט מונטיפיורי ללכת ליפו ולירושלים משאת נפשו, אף כי גם הוא גם רעיתו היו חולים מעמל הדרך ומשנוי האקלים. „נכספה וגם כלתה נפשי לצאת ממצרים עוד יותר מאשר נכספו אבותינו בימי פרעה. איש מבני ישראל לא יאמר את ההגדה של פסח בהתלהבות עצומה כאשר אומר אני, אם יחנני ה' וישיבני אל ארצי ומולדתי, ויוציאני אותי ואת אשתי היקרה מהארץ הארורה הזאת אשר יד ה' עודנה הויה בה".

ואמנם יכולים אנחנו לחוש ולהרגיש את צערו ואת התרגשותו

של מונטיפיורי בשוותנו לנגדנו את הרוחה ואת הכושרות אשר בהם הסכין העשיר האנגלי הזה לחיות בהיכלו בלונדון, ואת הלחץ והדחק אשר בהם חי עתה באלכסנדריה. כי עלינו לדעת אשר מנהגי החיים באלכסנדריה לפני שבעים שנה היו שונים לרעה מאד מהחיים של עכשיו. חדרי מלונו היו קטנים וצרים, וזבובי־מצרים (מאָסקוויטאָס) הציקו לו וירדפוהו מנוחה בלי חשך. לכן אין להתפלא אם התפרצו מפי העשיר המפונק הזה קריאות של התמרמרות כנ"ל.

ביום 16 אָקטאבר באו ליפו. שר העיר מאן לתת לה„פרנקים" (ר"ל אנשי חיל) לבוא בעיר. אבל הקונסול האנגלי השתדל וישג רשיון למענם לרדת מהאניה ולכנוס בעיר. „דרכי יפו" כותב מונטיפיורי בזכרונותיו „ישרים וסלולים, אבל מלאים חול. הם סוגים בעצי תאנה, רמון ותפוחי־זהב יפים מאד אשר כמוהם לא ראינו עוד".

מיפו נסעו לרמלה ומשם הלכו ירושלימה.

בקרבם אל שערי ירושלים ובראותם את העיר הקדושה בחורבנה ירד מונטיפיורי ורעיתו מגמליהם ויקרעו את בגדיהם, במשפט אבלים. ואחרי כן שפכו שיח לה', ויודו לו על אשר הביאם בשלום לירושלים מחוז חפצם.

בירושלים התארחו בבית יוסף אמזלג. ממחרת יום בואם, באו אליהם ראשי עדת הספרדים והאשכנזים לבקרם ולברכם בשלום. ראשי העדה התאוננו לפניהם על העניות הנוראה השוררת בירושלים ועל הלחץ אשר הפחות והפקידים המושלמנים לוחצים אותם במסים ובארנוניות חדשים לבקרים. „בירושלים נמצאים עתה חמשים משפחות (כמאתים נפש) ספרדים, ארבעים משפחות (כמאת וששים נפש) אשכנזים, וכמאתים אלמנות זקנות בעוני ובחסר כל".

מונטיפיורי ורעיתו הלכו לראות את ה„כותל המערבי" ואחרי כן הלכו אל החכם משה סוזין (רב הספרדים), אך הוא לא היה אז בביתו, לכן הלכו אל הרב ר' מענדל (רב האשכנזים) וישתו אתו קהוה. — פחת ירושלים שלח לקרוא למונטיפיורי לבקרו בהיכלו ולשתות אתו קהוה, וגם אמר כי צר לו מאד על אשר התאכסן מונטיפיורי בשכונת היהודים, כי הוא חפץ להתת לו בית לשבתו בתוך העיר. כשמוע מונטיפיורי את הדבר הזה, אמר „אקוה כי אחיה תמיד

וגם אמות בתוך אחי בני ישראל".

בערב יום השבת הלכה יהודית לראות את קבר רחל, ומונטיפיורי הלך עם ה' אמזלג לבקר את ישיבת „עץ חיים" אשר לקהלת הספרדים. הישיבה הזאת נוסדה, לפני ק"ן שנה, בידי איש יהודי מאנגליה, „פרנקו" שמו.

ביום השבת הלכו לבית הכנסת. ומונטיפיורי ברך ברכת „הגומל" על אשר זכה אותם ה' לראות את אה"ק. —ראש בהכ"נ בקש מאת מונטיפיורי לבל ינדב סכום גדול בעלותו לתורה, פן ישמעו פקידי הרשות והכבידו עוד את עול המסים על בני הקהלה. — אחרי התפלה הלכו אל חכם הספרדים, ואחרי כן הלכו אל רב האשכנזים לאכול אתו לחם הצהרים. בבית הרב הביע מונטיפיורי את תקותו כי שתי הקהלות, האשכנזית והספרדית, תהיינה תמיד באחוה ורעות.

אחרי הצהרים הלך מונטיפיורי לבקר את הפחה בהיכלו. הפחה קבלו בידידות ובנמוסיות נבחרה, וישם לפניו קהוה וממתקים. מונטיפיורי שלח אח"כ אל הפחה למנחה ולזכרון ידידות קנה־צופים יקר הערך, בהביעו תקותו כי הפחה ייטיב דרכו עם היהודים לימים הבאים. והפחה גם הוא כתב לו על תעודת מסעו לאות כבוד ויקר, את דברי התהלה והחנף האלה:

„אנחנו מודיעים בזה כי היום בא לירושלים ידידנו השוע האנגלי, הארון מונטיפיורי. הוא בקר את כל המקומות הקדושים ואת כל נכבדי העיר, וגם אהדים ממדרגה יותר פחותה, וימצא חן גדול בעיני הכל בגלל יקרת רוחו ונעימות נמוסיו שאין כמוהם בכל בני עמו. ויען כי גם אנחנו שבענו ענג נעלה בחברתו, לכן כתבנו את הדברים האלה לאות כי מוקירים אנחנו את ערכו". ועל החתום פחת ירושלים (שם בן שבע מלים).

„אין עיר בעולם" אומר מונטיפיורי בזכרונותיו של היום ההוא אשר עמדתה ומכונה יפה מירושלים. גם אין מקום בעולם אשר אקלימו טוב מאקלימה של ירושלים".

ממחרת היום ההוא, הוא יום הולדת יהודית, עשה מונטיפיורי משתה גדול ויחלק מתנות ונדבות ביד רחבה לעניי ירושלים ולבתי החסד אשר בעיר. וביום שלאחריו יצאו מירושלים, אחרי שבתם

בה ארבעה ימים. בלילה לפני צאתם, נקהלו אנשים רבים בביתם ויתפללו כל הלילה בעד שלום דרכם ובעד שלום כל חובבי ציון. וגם מונטיפיורי קם בשעה השניה אחרי חצות הלילה להתפלל אתם יחדו. ובבקר באו שני הרבנים, הספרדי והאשכנזי, ואתם יותר ממאה איש מנכבדי הקהלה, לשלח את האורחים היקרים.

ממחרת יום שובם ליפו, הוא יום הולדת מונטיפיורי, כתב בזכרונותיו לאמר: „היום הזה תחל תקופה חדשה בחיי. אני נכון מעתה להקדיש זמן יותר רב לטובת העניים, ואני מקבל עלי להתפלל בצבור בבהכ"נ, מלבד בשבתות ובמועדים, גם בכל יום ב' וה' בשבוע".

בלכתם בלילה באניה מיפו רדפו אחריהם אניות־מלחמה של הטורקים, בחשבן כי יונים הם. אך כעלות השחר נוכחו הטורקים כי שגו ברואה, וירפו מהם. — בקרוב אניתם לחוף אלכסנדריה נופצה לנגד עיניהם אנית־מלחמה של הטורקים באבק־שרפה, וכמאתים אנשי מלחמה נספו בנפץ הזה. המחזה הנורא הזה הרעיש מאד את לב מונטיפיורי ורעיתו, ויורו לה' מעומק לבם אשר לא עזב חסדו מהם בכל ימי מסעם.

כעשרה ימים ישבו באלכסנדריה, מבלתי יכלת לנסוע הלאה מפני סכנת הדרך בים מפני השודדים היונים ופחד המלחמה. באלכסנדריה נתנו להם שרי האניות וצבאות אנגליה כבוד גדול וישתדלו לטובתם בכל יכלתם.

ד.

יציאת מצרים. מסע בים לפני שבעים שנה (תקפ"ח).

תקפ"ח, ז' נובימבר. — מונטיפיורי ורעיתו יוצאים ממצרים. הם יורדים הים באניה אנגלית ההולכת תחת חסות של אנית־מלחמה צרפתית. בתחלה היתה דרכם צלחה, אך פתאם קם רוח סערה והאניה חשבה להשבר. על דבר המסע הזה כותב מונטיפיורי בזכרונותיו: „הלילה שעבר (ליל שבת) היה נורא ואיום מאד.

סער גדול התהולל, הים הולך וזועף, האניה תחוג תנוע כשכור, וחיל ורעדה אחז את כל אנשי האניה. אשתי היקרה סבלה מאד מזעף הים. רב החובל אמר כי בכל ימי מסעיו לא עבר עליו ליל זועות כזה. עד עולם לא אשכח את הלילה הזה, ובכל ערב שבת אודה לה׳ על הסרו כי הצילנו מאבדן". ברוחות סוערות כאלה הלכה האניה עשרים וארבעה ימים עד בואם למבצר מאַלטאַ.

שר המבצר שלח להם ברכת שלומו על ידי מלאך, וגם שאל מאת מונטיפיורי להודיעו מצב הענינים באלכסנדריה. מונטיפיורי ענהו על שאלותיו במכתב מיוחד.

בימי שבתם במאַלטאַ בקרו אותם גדולי הפקידים האנגלים, וגם שרי הצבא אשר עשו שם גדול במלחמת הים על יד נאַוואַרינאָ באו לבקרם ולשיח אתם בעניני המדינות.

אף כי שבע מונטיפיורי הרבה עמל ותלאות, פחד ודאגה, במסעו זה, בכל זאת לא נכסף למהר ולשוב לביתו ולנוח ולהנפש זמן רב. ונהפוך הוא: עוד בשבתו במאלטאַ, ואך שבה נפשו למנוחתה מתלאות מסעו, וכבר זמם מזמות על דבר מסע חדש לצרכי עסקיו. — ואמנם כן היה דרכו בכל ימי חייו: כמעט שבצע מפעל גדול, ובטרם ירגע מהעבודה הקשה אשר עבד בו, וכבר המריצהו אהבתו לפעולות להחל מפעל חדש לטובת הפרט או הכלל. כי אהבתו לפעול ולעשות טובות לא נתנה לו לשבת במנוחה ובחבוק ידים, וגם לא להנפש כראוי מעבודה קשה — כאשר נראה עוד בדברי ימי חייו הבאים.

בימי שבתם במאַלטאַ התרועע אתם אופיציר רוסי, והוא ספר להם בהתפעלות עצומה את גבורת אנשי הצבא הישראלים ברוסיא, ואת סבלנותם לשאת כל מחסור ולחץ, כאשר הראו לכל בימי המלחמה בתורגמה (שנים רבות אחרי כן בהיות מונט. ברוסיא בשנת תר"ו, זכה לשמוע ככל הדברים האלה גם מפי הקיסר ניקולאי הראשון ז"ל).

מקץ חדש ימים לשבתם במאַלטאַ אחזו דרכם לאיטליה. המסע הזה לא הצטיין במקרים משונים; בכל מקום בואם הלכו ראשונה לבית הכנסת, אחרי כן בקרו את בתי הספר ואת מוסדות החסד אשר לקהלת ישראל, ולאחרונה בקרו את ידידיהם ומכריהם, וגם הלכו

לראות את המקומות המצוינים אשר באותה העיר.

בעיר ניאפול מצאו את הברון אנשיל רוטשילד ורעיתו וישבו אתם ימים אחדים, ובביתם נודעו לשרים ואצילים רבים מגדולי הארץ. — מניאפול הלכו לרומא, ויבקרו שם את בתי המלאכה של החרשים המהוללים עושי־פסל: טהארוואלדזען, קאנאָווא ובארוצי, גם הלכו אל היכל הוואטיקאַן ויתבוננו בכל שכיות החמדה אשר בעיר הזאת. בטרם צאתם מרומא קבלו סגל חבורה מראשי קהלת ישראל, אשר הגידו להם כי ברומא יש 3500 יהודים, שרובם עניים ואביונים. מונטיפיורי ורעיתו נדבו סכום הגון לטובת העניים.

מרומא הלכו לליוורנה. שם בקרו את בתי הספר העברים, וביחוד מצא חן בעיניהם בית הספר או „ישיבה" הנקרא „אור תורה", על אדות בית הספר הזה כותב מונטיפיורי בזכרונותיו לאמר: „שמחתי מאד לראות את החיצוניות היפה ואת הנמוסים היפים של התלמידים. הם עושים חיל בלמודיהם. הגדולים שבהם, שהם בבני י"ד שנה, יודעים עד להפליא את השפה העברית, והם יכולים לכתוב בה את כל דבר הנתן להם לחומר. חנוכם הוא על צד היותר טוב; הם לומדים גם מוזיקה ומלאכת החקוק. כששים נערים נמצאים בבית הספר הזה, ואחדים מהם משלמים שכר־למוד ששה פרנקים לחדש. בכל שבת אחרי קריאת התורה מטילים הנערים גורל לדעת מי מהם יעלה להפטיר בנביא; ומזה אני רואה כי כלם מוכנים לכך". — אחרי כן הלך מונטיפיורי לבית הספר לבני העניים (תלמוד תורה). שם נמצאו כמאה וחמשים תלמידים, הלומדים קרוא וכתוב ומלאכת החשבון. משם הלכו לבית הספר לנערות, הלומדות מלבד הלמודים הנ"ל גם מלאכת התפירה וקליעת תבן למגבעות. תלמידות אחרות, כבנות שמונה או תשע שנים, תרגמו היטב את ההפלות מה„סדור". מונטיפיורי ורעיתו שמחו מאד על כל אשר ראו בבתי הספר האלה, ויתנו מתנות מסוימות להתלמידים ולתלמידות.

מאיטליה נסעו דרך פריז וקאַלע לאַנגליה. בכל הדרך התאונן מונטיפיורי על מצב בריאותו הרעוע.

ז.

שובם לאנגליה. מונטיפיורי חולה. המלחמה בעד שווי הזכיות של יהודי אנגליה (תקפ"ח־תקפ"ט).

בבואם לונדונה היתה ראשית דרכם לבקר את אֵם מונטיפיורי, ואחרי כן הלך מונטיפיורי אל לשכת שר הים למסור את המכתבים אשר שלח בידו האדמירל קודרינגטן (השר המצביא את צי אנגליה בחופי תוגרמה).

ביום השבת הבא הלכו לבהכ"נ להודות לה' כי השיבם בשלום לביתם. ראשי העדה ורועיה הרוחניים קדמו פניהם באהבה ובשמחה. — לעת ערב הלך מונטיפיורי אל הדוכס מקלירנס (מזרע המלוכה) למסור לו מכתב מאת האדמירל קודרינגטן, והדוכס קבלו בסבר פנים יפות. —

עתה כונן מונטיפיורי לבו לדאג לבריאותו, ויקח לו רופא מצוין אשר בא אליו כמעט יום יום. גם בלכתו בגלל עסקיו אל „הסיטי" או בבקרו את בתי החסד השונים, יש אשר הלך הרופא אתו לשים עינו עליו ולנחותו בעצתו. —

ביום י"ט סיון תקפ"ח מת הר"ר מילדולה, חכם הספרדים בלונדון, ובמותו הפקיד את מונטיפיורי עם עוד שנים מנכבדי העדה לאפוטרופסים. מונטיפיורי התעסק כל היום בקבורת הרב, והוא מספר בזכרונותיו בפרוטרוט את כל כבוד ה„הלויה", וגם את ההספד אשר הספידו רב האשכנזים הד"ר הירשל. —

מעת אשר שב מונטיפיורי מירושלים התגברה עוד בלבו החבה לציון ולאה"ק, וביחוד שם מעתה כל מעיניו להמציא את האמצעים הנחוצים להחזקת בתי החנוך ובתי הלמוד באה"ק. ומקרה אחד אשר קרה בעת ההיא העיר את לבו לעסוק בדבר הזה ביתר עיון וביתר התבוננות. — וזה הדבר: איש ירושלמי, והוא שד"ר מקהלת הספרדים בירושלים, בא לונדונה לדרוש מאת אחד מיהודי לונדון סך 2.000 ליטרא שטרלינג בשטרי רבית המופקדים תחת ידו לטובת מוסד אחד (ישיבה) בירושלים, הסכום הגדול

הזה היה עזבון של שני חובבי ציון בלונדון. והרבית מהעזבון הזה נשלח בכל שנה ושנה לראשי עדת הספרדים בירושלים. אך במשך הזמן בא העזבון לידי אפוטרופס אחד אשר מכר את שטרי הרבית, וישם את הכסף בצלחתו, ולא הוסיף עוד לשלוח את הרבית ירושלימה. ובכן בא השד"ר לונדונה לדרוש את העזבון מהאפוטרופס. מונטיפיורי השתדל הרבה לטובת השד"ר, והוא ורעיו ומכריו עמלו הרבה להוציא מהמוע לבקרשים את החיל אשר בלע — אך כל עמלם היה לשוא; וכעבור שלשת חדשים לשבת השד"ר בלונדון הודיע לו מונטיפיורי כי אין להוציא אף פרוטה אחת מהאפוטרופס הבוגד, והשד"ר שב בפחי נפש ירושלימה אחרי אשר נתן לו מונטיפיורי כסף להוצאת הדרך.

מעשה המעילה הזאת העיר קצף גדול בקהלת לונדון, וביחוד הרעיש הדבר את לב מונטיפיורי, כי בעיניו נחשבה המעילה הזאת לחטאת כפולה, בהיות הכסף נועד לתכלית קדושה, לתמיכת לומדי תורה. —

עוד ענין אחד מלא עתה את לב מונטיפיורי, זו שאלת זכוי היהודים באנגליה, אשר עמדה אז על הפרק. הקרבנות אשר הביאו יהודי אירופה במלחמות של שנת 1815, בהקריבם את חייהם ואת כספם לטובת ארצות מולדתם — הקרבנות האלה הוכרו לטוב רק בארצות אחדות. רק בצרפת והולנד זכו היהודים לשויון גמור, לשאת כל משרה בפקודות הצבור והממשלה. ואולם באנגליה עוד לא נתנה להם החרות הנכספה, ולמרות עמל היהודים ומלחמותיהם למשפטיהם האנושיים עוד לא הצליח להם להטות את לב מחוקקי הפרלמנט לטובתם.

אבל ידי גדולי ישראל באנגליה לא רפו, הם הוסיפו ללחום מלחמותיהם למשפט ולזכוי, ולא נואשו מתקוה כי עד צדק ישוב משפט.

מובן מאליו הוא כי גם מונטיפיורי לקח חלק גדול במלחמת מצוה זו, וזכרונותיו מלאים הרבה דברי חפץ הנוגעים לדברי המלחמה המלבבת הזאת. ואנחנו נביא בזה תוצאות מזכרונותיו בענין הנכבד הזה.

בשנת תקפ"ח, כ"ו יוני, הלך מונטיפיורי עם יצחק

גודלסמיד אל הדוכס מנורפלק להתראות עם ראשי הקתולים והדיסנטרים ולהתיעץ אתם על אדות הדרכים היותר טובים המוליכים למגמת חפצם; ואף אמנם ראשית דרכם היתה צלחה, כי אחרי אספות ומועצות רבות הצליח להם לבטל חוקים מגבילים אחדים אשר כוננו ביחוד כנגד הקתולים.

ההצלחה הזאת חזקה את ידי היהודים, ומונטיפיורי יחד עם נ. מ. רוטשילד ויצחק גולדסמיד ויתר נכבדי העדה הוסיפו לרדוף את מטרתם ביתר עז וביתר בטחון.

בזכרונותיו מיום כ"ב פברואר כותב מונטיפיורי לאמר: „יצחק גולדסמיד בא אלי וישב אתנו זמן רב, ויתיעץ אתנו באיזה דרך נוכל להשיג את הזכוי המוחלט לאחב"י. אני ורעיתי הלכנו אח"כ לבקר את חנה רוטשילד ובעלה, ונשיח אתם הרבה על אדות חרות היהודים. רוטשילד אמר כי בקרוב ילך אל הלורד המזכיר (Lord Chancellor) להתיעץ אתו על הדבר, וחנה אמרה כי אם בעלה לא יעשה זאת, אזי תעשה זאת היא בעצמה. דברי חנה אלה בסגנונם הקצר והמרגש מאד הזכירו לי את אחותה, היא אשתי היקרה, באמץ רוחה ובעמק הרגשתה".

ממחרת היום ההוא הלך מונטיפיורי אל יצחק גולדסמיד ואל משה מוקאטו וישיח אתם בדבר מצב היהודים. וימים אחרים אח"כ הלך עם נ. מ. רוטשילד אל הסיר דזעמס מקינטוש (נוצרי, אחד מגדולי חכמי המשפטים באנגליה) לבקש ממנו להציע חוק בהפרלמנט להתיר ל„זרים" (כלומר: יהודים) לרכוש להם נכסי בית ושדה ולהת להם זכות הבחירה להפרלמנט.

ראשי הלוחמים לשווי הזכיות של כל הדתות, ביהודים ובקתולים, ערכו בעת ההיא לעתים קרובות משתות ונשפי חשק, אשר אליהם באו כל גדולי המדינה ממפלגת הליברלים להועץ ולגלות דעותיהם איש לאחיו, אל המשתה אשר עשה נ. מ. רוטשילד להכלית זו, באו ראשי אצילי אנגליה וצירי ממלכות חו"ל; ומונטיפיורי, אשר נקרא גם הוא אל המשתה עם רעיתו, בא בדברים עם אנשים רמי המעלה ובעלי השפעה, על אדות הענין הקרוב ללבו כל כך, ומסקנת שיחתו אתם השביעה אותו רצון.

ביום י"ז מארץ בהיותו בבית רוטשילד קראו יחדו את כתב הבקשה של היהודים אל שני בתי הפרלמנט, אשר ערך ה' טוק. „חנה רוטשילד ובעלה הסכימו שניהם לנוסח הבקשה". — ובערב היום הזה הלך אל האספה הגדולה של ראשי קהלות ישראל בבית מוקאטו. באספה הזאת הודיע יצחק גולדסמיד כי מצב הענין הולך וטוב.

ימים אחדים אח"כ הלך מונטיפיורי עם רוטשילד אל ה„בית העליון" (בית הלורדים) לראות את הלורד המזכיר. המזכיר קבל אותם בכבוד, אבל לא היה לו פנאי לדבר אתם על אדות ענינם, ולכן בקש מהם לבוא אליו בשבוע הבא.

ח.

הפרלמנט והיהודים (תקפ"ט).

תקפ"ט. — ביום א' אפריל הלך מונטיפיורי עם רוטשילד עוד הפעם לבית המחוקקים העליון, אבל ביום ההוא לא בא הלורד־קנצלר אל הבית לישיבה. ובעוד ימים אחדים הלכו בשלישית אל בית הלורדים ואז מצאו את המזכיר. הוא אמר להם כי „לעת עתה עסוקים הלורדים המחוקקים בבדיקת עניני הקתולים, ולכן אך טוב ליהודים לדחות את בקשתם למועד אחר, עד אשר תפתר שאלת הקתולים; אבל אם מוצאים הם לנכון למסור את בקשתם מיד, אזי נכון הוא להתמכם ולעמוד לימינם, אחרי אשר גם לפי דעתו מן הראוי ומן היושר הוא לבטל את החוקים המגבילים את זכיות היהודים. אבל — הוסיף הלורד־קנצלר — אנחנו מחויבים להתנהל במעשינו לפי דעת הקהל". — מונטיפיורי ורוטשילד ענו כי ישמעו לעצתו, ולא יעשו עתה קטנה או גדולה בענינם. אז אמר להם הקנצלר כי עוד יקח דברים עם הדוכס מוועלינגטון (ראש המינסטרים באנגליה בעת ההיא) ובקרוב יודיע במכתב לרוטשילד את אשר עליהם לעשות לטובת הענין. מונטיפיורי מהר להודיע את תוצאות השיחה הזאת לגולדסמיד.

שבועות אחדים אחרי כן היתה אספה גדולה של ראשי העדה בבית ה׳ סמועלס. שם הוחלט לערוך כתב בקשה ע״י ה׳ פירס. ואח״כ נאספו שנית לקרוא את דברי הבקשה ולעשות בה תקונים ושנויים.

בינתים הגיע חג הפסח. ובית משכן מונטיפיורי היה רחוק מאד מבית הכנסת של קהלתו הספרדית, ובחפץ מונט׳ ורעיתו להיות בין „עשרה הראשונים״, השכימו קום ויצאו מביתם כצאת השמש. אחרי כלות התפלה (שנמשכה שתי שעות וחצי) הלכו לאכול ארוחת הבקר בבית הגבאי, ואח״כ הלכו לבקר את כל קרוביהם ומכריהם, ולערך בשעה הרביעית לפנות ערב שבו לביתם ויאכלו את ארוחת הצהרים עם קרוביהם ומיודעיהם אשר הזמינו לסעודה. — כן היה דרכם בכל יום חג, ורק לעת זקנתם, כאשר לא יכלו עוד מחלישות הזקנה לעשות כן, זנחו את המנהג הזה אשר היה יקר בעיניהם מאד כמנהג ישראל עתיק יומין. —

ט.

ה׳ מונטיפיורי הוצג לפני מלך אנגליה. קהלת הספרדים בלונדון בשנת תקפ״ט.

ימים אחדים אחרי חג הפסח נקרא מונטיפיורי לאספה רבה של זקני קהלת הספרדים, האספה היתה סוערה מאד, כי בה דנו על ההצעה הנכבדה: להנהיג בבתי הכנסת של קהלת הספרדים את הלשון האנגלית, לתרגם בה את התפלות ולדרוש בה את הדרשות ולהכריז בה את ההכרזות והמודעות, תחת הלשון הספרדית שהנהיגו היהודים הספרדים בכל בתי תפלתם בלונדון כמו ביתר מקומות מושבותיהם. הזקנים המחזיקים באדיקות בכל מנהגי קדומים, התנגדו בכל מאמצי כחם לנגד ה„חדוש״ הזה, ויתמרמרו אל הצעירים האומרים לגרש מבית ה׳ את הלשון הספרדית, זו הלשון שהוקירו והעריצו מגורשי ספרד בכל ארצות

גלותם, ושנקדשה בעיניהם מרוב ימים. ואולם הצעירים, בני הדור החדש, אשר חונכו ברוח אנגלי, ואשר לא ידעו עוד את הלשון הספרדית, ואשר גם לא הבינו את האהבה והקדושה הראויות לתת לשפת צוררי ישראל, לשפת הארץ אשר שפכה דם ישראל כמים ואשר לאחרונה גרשה אותם מקרבה באכזריות חמה, — הצעירים דרשו בחזקה להסיר את הלשון הספרדית מגבירה בבית ה׳ ולהנהיג תחתה את שפת המדינה, את לשון ארץ מולדתם[1]. האספה אָרכה כשש שעות, ואחרי וכוחים נמרצים נצחו הצעירים את הזקנים. —

ימים אחדים אח״כ הלך מונטיפיורי עם רוטשילד וגולדסמיד עוד הפעם אל הלורדקנצלר. הוא יעץ להם למסור את בקשתם לבית־הלורדים ע״י הלורד בֶּקסלי, ויאמר: נראה נא איך תקובל הבקשה מאת הלורדים. אם יקבלוה במנוחה, אז נמהר להציע חוק בדבר הזכוי; אך אם יראו לה פנים זועפות, אז נחדל מהדבר בשנה הזאת, ומה גם אחרי אשר נוכחנו כי דעת הקהל וגם דעת המלך בעצמו איננה נוחה גם מהשנויים שנעשו לטובת הקתולים.

אז הלכו מונטיפיורי ורוטשילד אל הלורד בקסלי ויציעו לפניו את בקשתם. הלורד אמר כי הוא מסופק מאד אם יצלח להם להשיג את הזכוי בשנה הזאת, אבל הבטיחם לדבר עם הקנצלר ולהשיבם דבר בעוד ימים אחדים.

ביום כ״ט אפריל לשנה ההיא (1829) הוצג מונטיפיורי לפני מלך אנגליה בהיכלו, ע״י הדוכס מנורפלק. בזכרונותיו הוא מתאר את פרטי דבר הראיון הראשון הזה בתכלית הדיוק. ואולם, כנהוג בראיון כזה, לא דבר המלך אתו דבר, כי אם הראה לו פנים שוחקות ויושט לו את ידו לנשיקה. —

ממחרת היום ההוא הלך מונטיפיורי עם רוטשילד וגולדסמיד אל הלורד בקסלי וימסרו לו את כתב הבקשה. הלורד קרא את־

---

[1]) הד״ר לוי המו״ל את הספר הזה בשפת אנגליה, מתאמץ במקום הזה להצדיק את אהבת יהודי ספרד והצמדם לשפת הארץ אשר גורשו ממנה. ואולם אנחנו איננו יכולים למצא כל זכות לאדיקות משונה כזו, ולכן השמטנו את דבריו ונתאר את ה„אספה״ לפי בינתנו. — ית״ט.

הכתב ויאמר להם כי יקח דברים עם הלורד עלדון ועם הבישופים, ומחר ישיבם דבר.

באותו היום עברה השמועה כי ראש המיניסטרים, הדוכס וועלינגטון, מתפטר ממשמרתו, שמועה העלולה להעיר התרגשות בין אנשי הכספים. ואולם מונטיפיורי לא נתן לשמועה הזאת להרגיז מנוחת לבו, ועוד בערב היום ההוא הלך עם רעיתו אל חג המסבות אשר ערך גולדסמיד בביתו עקב מלאת ימי נעורי בנו הבכור.

ממחרת היום ההוא הלך עוד הפעם עם רוטשילד וגולדסמיד אל בית הלורדים לדבר עם הלורד בקסלי, אבל עוד לא מצאו מענה נכון בפיו. — ימים אחדים אח"כ הלכו עוד הפעם אל הלורד בקסלי. הוא יעץ אותם לעשות שנויים קטנים אחדים בנוסח הבקשה, ולהשיב לו את הכתב בעוד ימים אחדים, ואז יציע את בקשתם לפני הלורדים. גם יעץ אותם להציע את בקשתם גם בבית התחתון ע"י סיר תומס ברינג.

ביום הנועד הביאו אל הלורד בקסלי את כתב הבקשה המתוקן, בחתימת ידי ראשי העדה. הלורד אמר להם, כי לפי דעתו ינתן ליהודים כל חפצם מלבד הזכות להבחר להפרלמנט. גם זאת אמר להם כי לא יציע את בקשתם לפני הלורדים בטרם יתראה עוד הפעם עם הקנצלר ועם הדוכס וועלינגטן. — מקץ ימים אחדים הגיד להם הלורד בקסלי בפירוש, כי הדוכס ועלינגטן מתנגד בהחלט להציע את בקשת היהודים בהפרלמנט בשנת הזאת, מבלי אשר הודיע מה תהי דעתו בשנה הבאה. לכן יעץ הלורד לדחות את הבקשה לשנה הבאה.

ימים אחדים אח"כ עשה רוטשילד משתה גדול, ורבים מגדולי אנגליה ואורחים נכבדים מחו"ל באו אל המשתה. מונטיפיורי, אשר היה גם הוא בין הקרואים, מודיע בזכרונותיו כי הרבה לשוחח עם הקרואים על אדות שאלת היהודים, ורוב האצילים גלו דעתם לטובת ההצעה, ונסיך אחר מרוסיא אשר בא גם הוא אל המשתה דבר בהתלהבות עצומה לטובת הזכוי. —

כן היתה שאלת הזכוי תלויה ימים רבים בין תקוה ודאגה. ומונטיפיורי, אשר שם כל מעיניו בענין הזה, נמצא כל העת במצב

התרגשות חזקה. גם עסקיו הפרטיים השביעוהו רגז ופחדים. לכן גמר מונטיפיורי להרגיע את רוחו הנרעש במסע תענוגים, ובימי הקיץ הלך עם רעיתו ועם משפחת רוטשילד אל האי ווייט.

בשובו ממסע תענוגיו שב להשתקע בעסקיו הפרטיים הרבים והשונים, אשר לפעמים העסיקוהו כל היום. —

בזכרונותיו לקץ השנה אנחנו מוצאים רשימה מלבבת על מספר בני הקהלה הספרדית בלונדון. בסוף שנת 1829 היה מספרם בס"ה 2500 נפש; בזה 750 בעלי זכיות החפשים ממס, 550 בלי זכיות, וסך 1200 נפש עניים המקבלים תמיכה מקופות הצדקה של הקהלה. —

בראשית שנת 1830 היתה מהומה גדולה בעולם הכספים, עקב המהפכה המדינית שהתחוללה בצרפת, אנגליה וספרד, ובתי מסחר גדולים התמוטטו או נהרסו כלה. ואולם מונטיפיורי בגדל זהירותו נצל מרעה ולא קרהו כל אסון ונזק.

ביום 31 דצמבר היתה אספה רבה בבית משה מוקאטו. הוחלט להגיש בקשה להפרלמנט לבטל את החוקים המגבילים, ולבקש את האדונים רוטשילד, גולדסמיד ומונטיפיורי ללכת אל הדוכס מוועלינגטן ולדבר אתו בענין הזה.—

בזכרונותיו מהימים ההם נמצא דבר אחד הראוי לתתו גם לקוראינו. פעם אחת לוה את מר אנתוני רוטשילד על דרכו אל היכל הנסיך אסתרהזי (ציר ממשלת אוסטריה בלונדון), כי היה ברצון רוטשילד לשיח עם הנסיך על אודות שאלת הזכוי באוסטריה. בבאם אל היכל הציר, נטל עליהם לחכות זמן מה בחדר האכל, שם מצאו איש זקן, כנראה כהן קתולי, יושב אל השלחן ואוכל. בהתמו לאכול קם הזקן ממושבו ויגש אל החלון ויכרע על ברכיו ובכריעה זו, שהיתה מעין „ברכת המזון", שהה כעשרה רגעים, ואח"כ קם על רגליו וישתחו לפני האורחים, ויצא מהחדר. על זה מעיר מונטיפיורי בזכרונותיו לאמר: „דואג אני כי רבים מאחב"י לא היו מוצאים עז בלבבם לעשות כמעשה הזקן החסיד הזה, ולא עוד אלא שהיו בושים אפילו להניח כובעם על ראשם לברך את ברכת המזון".

י.

הראיון עם הדוכס ועלינגטן. הכסיסי הדוכס להמשיך את הדבר. ירית אבן חפנה לבהכ"נ ברמסגט (תק"ין).

תק"ץ. — בראשית החדש פעברואר הלכו רוטשילד, גולדסמיד ומונטיפיורי אל הדוכס וועלינגטון. רוטשילד החל לדבר עמו על עסקי כספים בעניני הממשלה, ואחר אמר: „אלהים נתן בידך העז והיכלת לעשות טובות, אנא עשה נא דבר גם לטובת היהודים". הדוכס ענה כי ה' משפיע חסדו במדה מצומצמת; ואח"כ אמר כי היום יקרא את כתב הבקשה, ויועד את רוטשילד לבוא אליו בעוד ימים אחדים לקחת מענה מפיו. אז החל רוטשילד לדבר על הפוליטיקה בצרפת, ויהס אותו הדוכס באמרו כי אין את נפשו לשמוע מאומה על אודות עניני חו"ל.

רוטשילד מאן ללכת שנית אל הדוכס לשמוע תשובתו, באמרו כי הדוכס מטופל עתה בדאגות שונות עקב ריב המפלגות בהפרלמנט. ואולם גולדסמיד וחבריו לא הסכימו לדעת רוטשילד, וכעבור חמשה ימים הלכו שנית אל הדוכס. הדוכס אמר כי אין ברצונו להציע עתה לפני הממשלה את משאלות היהודים, וייעץ להם לחשוך את בקשתם למועד אחר; ואולם אם חפצים הם לרחוק את הקץ, אזי אחריות הדבר עליהם והוא איננו יכול להבטיחם מאומה. מונטיפיורי למד מתוך המענה הזה כי הדוכס איננו מתנגד לזכוי היהודים, ואם אך תעבור הבקשה בשלום בבית התחתון, לא יעמוד לה הדוכס לשטן.

ביום כ"ב פברואר הוגשה הבקשה לפני הנבחרים בבית התחתון ע"י ה' גרנט. הקבלה לא היתה רעה: שני נבחרים דברו בזכות הבקשה ורק אחד דבר כנגדה.

בעוד ירחים אחדים שאל ה' גרנט את ראשי היהודים: האם עומדים הם על דעתם להבחר אל הפרלמנט, והאם חושבים הם את הזכות הזאת לתנאי עקרי שבלעדיו ימאנו לקבל את יתר הזכיות. מונטיפיורי גלה דעתו כי על היהודים לקחת

כל מה שנותנים להם, כי תפשת מרובה לא תפשת.
זאולם גולדסמית אמר כי טוב לו לאבד הכל מלמחול על התנאי העקרי הזה.

יומים אח"כ כותב מונטיפיורי בזכרונותיו: „הייתי בבית התחתון ואשמח לשמוע את הנאומים אשר נאמו לטובתנו. הנואמים שעמדו לימיננו היו: גרַנט, מאקאָלי, סיר מקינטוש, לורד מְרֶפֶּת וסמית. כנגד ההצעה נאמו: סיר רוברט אינגלים, שר הרכוש, והקטיגור הראשי של הממשלה. אחרית הישיבה היתה כי ההצעה נתקבלה בקט"ו דעות מימינים כנגד צ"ז משמאילים" (בזה עוד לא נתקבלה הצעת הזכוי בחחלט, כי עוד עליה לעבור בבית העליון, בבית הלורדים). —

בינתים עסק מונטיפיורי בזריזות גם במעשה הצדקה בתוך קהלתו הספרדיה. באחד הימים הוא כותב בזכרונותיו: „כל היום הזה, מהשעה העשירית בבקר עד השעה החמישית אחרי הצהרים בקרנו את בתי קי"ב משפחות עניי קהלתנו. לק"ח נתנו פתקאות לקבלת תמיכה מקופת העדה. העֹני נורא מאוד: משפחות של שבע נפשות יושבות בחדר אחד, בלי מזון ובלי הסקה, בלי מטה ושמיכה, ורק שק או בלואי סחבות היה להן ליצוע. מראה העניות האיומה הזאת הרעיש אותנו, ולכן אף כי עפ"י החלטת ועד הצדקה הוזהר לנו רק לתת פתקאות לקבלת התמיכה, בכ"ז לא יכלנו להקשיח לבנו ונתן לעניים המרודים האלה גם כסף מזומן ככל אשר היה בצלחתנו. ואולם נפלא הדבר, כי למרות העניות האיומה הזאת לא מצאנו בבתים האלה כי אם כשמונה מקרי מחלה". —

ימים אחרים אח"כ אנחנו מוצאים את מונטיפיורי באספה של חברת „דורשי שפת עבר וספרותה", והוא נותן פרסים לסופרים המצטיינים בספרות העברית.

בקיץ נסע עם רעיתו לארצות צרפת, הולנד, בלגיה זאשכנז, ובשובו מדרכו הציגו הדוכס מגורפלק עוד הפעם לפני המלך. — בחדש נובימבר חתם מונטיפיורי ומשה מוקאטו על כתב הבקשה של היהודים אל שני בתי הפרלמנט; נוסח הבקשה היה

באותה של השנה הקודמת.— בזכרונותיו לקץ שנת 1830 הוא אומר: „גמרתי לעשות חוזה עם אחדים מידידי ועם שני לומדי תורה מופלגים. לסעוד אתם יחד פעם בשבוע, למען נוכל לשיח בדברי תורה".

תקצ"א.— „אצילים אחדים ושרי הממשלה יועצים אותנו לחשוך את הצעת הזכוי לישיבות הפרלמנט בשנה הבאה, יען כי המיניסטרים שקועים עתה בעניני מדינה אחרים". ואולם העורך־דין הד"ר לושינגטן יועץ לשוב ולהגיש את הבקשה ולבלתי יותרו היהודים אף על אחת מהזכיות שהם דורשים בבקשתם. מונטיפיורי אמר להד"ר לושינגטן כי בטוח הוא שראשי הקהלות יקבלו ברצון מאת הממשלה את כל אשר תתן להם, והם יסתפקו גם במועט. כשמוע גולדסמית את הדבר קצף קצף גדול על ראשי העדה, ויאמר כי ימשוך ידו מהם ויסד עדה בפני עצמה יחד עם צעירי הדור וגם יעשה שנויים בסדר התפלה, כתקונים שנעשו בקהלות האמבורג (הד"ר לוי משתדל להצדיק את שתי המפלגות גם יחד. ואולם אנחנו רואים מזה, כמו ממעשים אחרים, שמונטיפיורי היה פחדן גדול, ענו ונכנע יותר מדי כ„יהודי־הגלות" אמתי לכל פרטיו; ואך טוב עשו יהודי אנגליה בעת ההיא שלא השליכו יהבם על מונטיפיורי לבדו: כי הוא וחבריו החסידים הפחדנים „המסתפקים במועט" לא היו מצליחים להשיג בעד אחיהם את הזכוי הגמור, ככל אשר עשו גולדסמית וסיעתו אמיצי הלב ובעלי רצון כביר...).

השנה ההיא היתה שנת מהומה ומבוכה בעולם המדיני, וממילא גם בעולם הכספים, ולכן גמר מונטיפיורי לצאת מלונדון ההומיה והסוערה ולשים משכנו בעיר קטנה. לתכלית זו קנה את האחוזה „איסט קליף" ברמסגט, זה המקום אשר בו ישב מעתה רוב ימי השנה עד יום מותו, ובערב ר"ח תמוז תק"צא הונחה אבן הפנה לבנין בית הכנסת ברמסגט אשר יסדו על הוצאותיו (מונטיפיורי מספר בזכרונותיו את כל פרטי החגיגה הזאת ואת סדר הנחת אבן הפנה, בדייקנות מפורטת מאד).

יא.

מונטיפיורי מוסר את זכות הסרסרות לאחיו. חנוכת בית הכנסה ברמסגט. הצעה זכוי היהודים נדחתה בבית הלורדים (תקצ"ב — תקצ"ו).

מונטיפיורי קבל מלשכת שר חצר המלך את הרשיון להרוה בדגלו את השם „ירושלים" בכתב עברי. בעד הזכות הזאת שלם כשלש מאות רו"כ.

בזכרונותיו מיום 16 מאי לשנת 1831 הוא כותב: בראשית שנת 1815 קניתי לי הזכות להיות סרסור לשטרות „בהסיטי" והיום מסרתי לאחי, להורציה, את הזכות הזאת שעלתה לי בסך 1625 לירה שטרלינג. יצליח ה' מעשיו בעסק זה", — מלבד זאת שלם מונטיפיורי להלורד־מאֶר סך מאה ל"ש בשכר המסירה הזאת.

ביום כ"ז יוני 1832 החזיק מונטיפיורי באחוזתו ברמסגט ויצו לקבוע מזוזות בכל הפתחים.

הר"ר הירש לעהרען, הנודע לשם במפעלותיו לטובת עניי א"הק, בא בעת ההיא לונדונה לרגלי דבר משפט, ומונטיפיורי השתדל הרבה לטובתו. אז בקש הר"ר לעהרען ממונטיפיורי לכתוב שמו בין „חובבי ציון", ויענהו מונטיפיורי כי אהבת ציון מלאה את לבו כל ימי חיו, וכי גם זה לא כבר השתדל וגם הצליח להטות את לב ראשי קהלתו לקצוב תמיכה שנתית בסך ששים ל"ש לטובת עניי אה"ק. הסכום הזה נחלק לשלשים חלקים, מזה נתן לירושלים י"ב מנות, לצפת — שבע, לחברון — שש, ולטבריא — חמש.

ביום 16 מאי 1833 חגגו את חנוכת בהכ"נ אשר בנה מונט. ברמסגט. אל חגיגת החנוכה באו הרבנים וראשי העדה מלונדון. החנוכה הותגה ברב פאר והדר. פרטי החגיגה מתוארת באריכות מדויקת בזכרונות מונטיפיורי, ואנחנו נביא בזה רק את הפרטים

האלה: בתהילת החגיגה נתך גשם שוטף ארצה, ועל זאת הצטערו מאד מונטיפיורי ורעיתו, אך הר"ר הירשל, הרב לקהלות לונדון נחם אותם באמרו: „מיום שחרב בה"מק אין לנו לדרוש שכל דברינו יעשו כחפצנו". אחרי אשר הקיפו את הבימה בספרי התורה עלה מונטיפיורי על הבימה ויקרא בקול רם תפלה עברית ארוכה מאד, שחוברה ליום החנוכה הזאת.— אחרי תום סדר החנוכה עשה מונטיפיורי משתה גדול לכל הקרואים [1].—

ימים אחדים אח"כ הראה מונטיפיורי לרעיתו את המקום אשר בחר להקבר בו; המקום רחוק כט"ו צעדים מבה"כנ שלו. יהודית הסכימה לבחירת בעלה. —

באותו הזמן הוצע לפני הנבחרים בבית התחתון הצעה כזו: „נחוץ לבטל את כל החקים המגבילים את הזכיות האזרחיות של היהודים היושבים בממלכת אנגליה, ולתת להיהודים את אותן הזכיות שנתנו לבני הדת הקתולית בחוק של שנת 1829", ההצעה הזאת נתקבלה בבית התחתון ברב־דעות גדול. ואולם בבית העליון נדחתה ההצעה הזאת ברוב של חמשים דעות, אף כי הרוכם מסוקס הגיש לפני הלורדים כתב בקשה בשבעת אלפים חתומים לטובת היהודים. —

בזכרונות מונטיפיורי מהעת ההיא נמצא הידיעה המלבבת הזאת: ראשי קהלת הספרדים בלונדון קצבו שכר לסגן הרב סך ל"ה לירה שט. לשנה, ואח"כ הורידו את השכר עד שלשים ל"ש, וסוף כל סוף נקצב השכר לעשרים ל"ש! ואין לשכח כי פקודה זו נתנה בלונדון גם אז רק לאיש שמלבד השכלתו העברית השלים חוק למודו בהאוניברסיטה.

---

[1]) הד"ר לוי מספר כי בתחלה אמר מונטיפיורי לכתוב על פתח בית הכנסת ברכיסגט כתבת הנאותה לתכלית הבית, .אך אח"כ נחם ממחשבתו זו, ולכן נשאר מקום לפתח מקום פנוי אשר נועד לכתבת ההיא. טעם הדבר הוא: מפני שירא מונטיפיורי לנקר את עיני הזרים, ולהעיר קנאה... מפני טעם זה נמנע גם לפאר את ביהכ"נ מחוץ, והיצוניות הבית היא פשוטה עד מאד.

יב.

מונטיפיורי חלה ונתרפא. היהודי דוד סלמנס נבחר לשעריף. יורשת הכסא באה לבקר ברמסגט. מלוה של ק"ן מליון רו"כ (תקצ"ד — תקצ"ה).

בשנת תקצ"ד חלה מונטיפיורי מחלה קשה. המחלה ארכה ירחים אחדים, ובקומו ממחלתו יעצוהו הרופאים לנסוע לנגב צרפת למען החליף כח ולשוב לאיתנו הראשון. במשך מחלתו טפחה וכלכלה אותו רעיתו באהבה עזה ובהתמכרות עצומה, עד כי אחד הרופאים אמר שמעולם לא ראה אשה טובה כמוה.

באחרית ימי הקיץ שבו מונטיפיורי ורעיתו ממסעם בצרפת, ובשובם נודע להם לדאבונם כי אחרית הצעת הזכוי היתה רעה: בבית התחתון נתקבלה אמנם ההצעה, אבל הבית־העליון דחה אותה בק"ל דעות משמאילות כנגד ל"ח דעות מימינות.

בזכרונות השנה ההיא מודיע מונטיפיורי לאמר: „נ. מ. רוטשילד הראה עם הרוכם מוועלינגטון וייעץ אותו לקחת לו מיניסטרים ממפלגה הליברלים ולתת הסכמתו לתקונים אחדים שהעם דורש מהממשלה, ויאמר אל הדוכס: עליך להתנהל לפי רוח הזמן, כי רוח הזמן לא יתנהל לפי דעותיך". —

בשנת 1835 זרחו קרני אור החפש הראשונים באנגליה, ותחזקנה ידי האנשים הלוחמים בלי ליאות לשווי זכיות היהודים והתקוה הוסיפה להם עצמה. — בשנה ההיא נבחר היהודי דוד סלמנס לשעריף (שופט עליון, המוציא לפעולות את חקות המדינה) בלונדון ובמחוז מידלסקס. הוא היה היהודי הראשון אשר זכה לפקודה רמה זו.

בזכרונות השנה ההיא יספר מונטיפיורי באריכות מפורטת את דבר בוא הדוכסית מקענט והפרינצעסין וויקטוריא (מי שישבה אחר כך על כסא אנגליה) לרמסגט. לקבלת פני האורחות הרמות האלה נוסד ועד מיוחד מאת האורחים ברמסגט, ומונטיפיורי

היה מראשי הועד, וינחל הודה וכבוד מאת האורחות הנעלות, על כל עמלו אשר עמל להנעים את ימי שבתן ברמסגט, וגם מאת המלך והמלכה של מדינת בלגיה אשר באו גם הם לבקר ברמסגט. —

ימים אחרים אח"כ נתכבדה יהודית לקרא שם לאנית־קיטור חדשה. —

בקץ השנה ההיא השתתף מונטיפיורי עם רוטשילד במלוה גדולה להממשלה, על סך ט"ו מיליונים ל"ש (את הסכום העצום הזה הוציאה הממשלה בתור פיום ורצוי לאדוני העבדים בהודו המערבית אשר קראו דרור לעבדיהם). פרטי דבר המלוה הזאת יספר מונטיפיורי בזכרונותיו באריכות מפורטת, ולסוף הוא מודיע כי בערב היום ההוא, אחרי אשר בצע את העסק הגדול הזה ישב להתענות על חרבן ירושלים (בהיות היום ההוא ערב תשעה באב). בצדק מעיר הד"ר לוי על הדבר הזה, כי חזון יקר הוא לראות איש השקוע בעסקים גדולים כאלה שומר בדיוק את כל מנהגי דתו ומענה נפשו בצום כ"ד שעות תיכף אחרי בצעו מלוה גדולה על סך ק"ן מיליונים רו"כ. —

מזכרונותיו בעת ההיא ראוי להזכיר את הדבר הזה: איש נוצרי צעיר לימים, אשר מונטיפיורי לא ידעו מעולם, כתב מכתב אל מונטיפיורי ורעיתו ויתחנן אליהם להיות למגן ולמחסה לאשתו ובנו הקטן. הוא אומר במכתבו כי בתור נכרי ובן דת אחרת אין לו אמנם כל צדקה לשאול מאהם חסד כזה, אבל השמועות אשר שמע על אדות לבם הטוב ומעשי צדקותיהם נותנות תקוה בלבו כי לא יאטמו אזנם משמוע אל תחנת איש אֻמלל האנוס לשים קץ לחייו מפני צרות שבאו עליו שלא באשמתו. מונטיפיורי חקר ודרש את הדבר, ויודע לו כי כנים דברי האיש האמלל; אז תמך מונטיפיורי את האלמנה בעניה, ואת בנה הקטן הכנים לבית־חנוך מפורסם, אחרי אשר שלם ארבע מאות ל"ש בעד הזכות להחשב בין מנהלי הבית; כי רק בתור מנהל הבית יכל להכנים להוכו את הנער.

בקץ השנה ההיא התודע הד"ר הלוי אל מונטיפיורי ורעיתו בבית אחד ממכריהם בלונדון. הד"ר מצא חן בעיניהם ויבקשוהו

לבקרם בביתם ברמסגט. וישב אתם הד"ר לוי עשרה ימים. הד"ר לוי מרבה להלל את דרכי החיים של הזוג הנחמד הזה בביתם, את נעימות מנהגיהם ונמוסיהם, ואת חבתם וידידותם לו ולכל האורחים המבקרים בביתם. הוא מספר כי בכל יום ויום קבלו מבהבים ושירי תהלה מכל הארצות (ביחוד בשפת צרפת ואשכנז), ובתוך יתר הדברים הוא מספר את המעשה היפה הזה אשר קרה בימי בקורו. פעם אחת התערב מונטיפיורי עם רעיתו לאמר: אם תוכל לעמוד בנסיון לפניו בדקדוק לשון איטלקית למועד אשר אמר, אז יתן לה למתנה מאה ל"ש. וביום הנועד הצליחה במסה לפני אישה והד"ר לוי, ומונטיפיורי נתן לה את השכר הנקוב. על זאת שמחה יהודית מאד, ואישה שמח גם הוא על כשרונות רעיתו וחריצותה. — בכלל היתה יהודית מוכשרת מאד ללמוד שפות זרות, ובימי שבת הד"ר לוי אתם הביעה לו את חפצה ללמוד גם את לשונות המזרח, ביחוד הלשון הערבית והטורקית. הד"ר לוי החל להורותה את שפת ערב, וישתומם לראות את ההושיה אשר עשתה בידיעת השפה במשך ימים מספר (ויהודית היתה אז כבת נ"א שנה!).

בטרם נפרד הד"ר לוי מאתם הביע מונטיפיורי את חפצו לנסוע עוד הפעם לאה"ק, בלוית הד"ר לוי. —

בקץ השנה ההיא נבחר מונטיפיורי לראש קהלת ישראל בלונדון, במקום משה מוקאטו אשר התפטר ממשמרתו זו. —

יג.

מות נתן מאיר רוטשילד. מות מלך אנגליה. מונטיפיורי נבחר לשעריף (תקצ"ו — תקצ"ז).

ביום 28 יולי 1836 מת נתן מאיר רוטשילד, אחרי מחלה קצרה. ע"ד מותו יספר מונטיפיורי בזכרונותיו כדברים האלה:

„בבואנו אליו עוד היה בחיים, אבל עקבות המות כבר נראו על פניו. בשעה הרביעית קרא אנשיל אחיו לפניו את סדר התפלות והודוי, והגוע אמר את הדברים אחריו, וגם כל העומדים עליו אמרו את התפלות. אח"כ נשק לאשתו ויאמר בשפה ברורה: „ערב טוב" — ובשעה החמישית יצאה נפשו בלי כל גסיסה, אני נשארתי בחדרו כשעה תמימה אחרי אשר יצאו כל האנשים. מי יתן והיה המחזה המעציב הזה לזכרון לפני תמיד, לזכור כי כל הגדולה בעוה"ז הבל וריק היא, ולהיות נכון בכל יום להכנס לחיי הנצח! הוא היה אוהב נאמן לי ולרעיתי. יהי זכרו ברוך!" —

ביום י"א אקטאבר נקרא מונטיפיורי אל הדוכסית מקענט לאכול לחם אתה ועם הפרינצעסין וויקטוריה. אל הסעודה באו רבים מגדולי אצילי אנגליה ומראשי הפקידות. —

בשנה ההיא נעשה לו נס גדול, כי בלכתו עם רעיתו באניה, התנגשה אניתם באנית־קיטור אשר ירדה כרגע במצולות כמו אבן, וגם אניתם חשבה להטבע, ובארח פלא נחלצו מסכנת מות. — לזכר הנס הזה נדב מונטיפיורי ממחרת היום ההוא שש מאות ל"ש לדברים שבצדקה; בזה ת"ק ל"ש לעניי אה"ק. —

הצעת החוק בדבר זכוי היהודים התקדמה הרבה בשנה ההיא, ואף כי הבית העליון עוד התנגד לה, בכ"ז חזק בטחון היהודים כי בקרוב יצא החוק לפעולות, יען כי בקרב העם האנגלי נראו אותות הבה והתקרבות לשכניהם הישראלים, והמשפטים הקדומים נגרשו לאט לאט מקרב הארץ, כאשר ראינו בבחירת דוד סלמנס לשעריף וכאשר נראה גם להלן בדברי ימי מונטיפיורי. —

בראשית שנת 1837 נבחר מונטיפיורי לחבר בהחברה הכבודה הנודעת בשם Royal Society. הוא היה היהודי הראשון אשר זכה להמנות בין חברי החברה הזאת. בזכרונותיו הוא אומר על אדות הדבר הזה: כמדומה לי שאני יכל להתגאות בכבוד שנעשה לי, כי זכיתי לרשום את שמי בספר החברה אשר בו כתבו רבים מנכבדי אנגליה את שמם.

באותה השנה שלם לו אחד ממכריו חוב ישן, סך ת"ק

ל"ש שהלוה לו מונטיפיורי לפני י"ח שנים לכונן עסק מסחר. מונטיפיורי השיב לו את הכסף, באָמרו כי די שלומים לו לראות את הצלחת ידידו בעסקיו שעזר לו בהתחלתם.

מונטיפיורי מזכיר בזכרונותיו את דבר מות מלך אנגליה בשנה ההיא ואת עלות הפרינצסין וויקטוריה על כסא המלוכה. —

בשנה ההיא נשאַל מונטיפיורי מאת ראשי האזרחים בלונדון אם יאבה לקבל עליו משרת ש ע ר י ף בלונדון ומחוז מידלסקס לשנה הבאה. מונטיפיורי ענה כי באמת אין את נפשו לקבל עליו את המשרה הכבודה הזאת, יען כי מצב בריאותו לא יתנהו לקבל עליו את העבודה רבת האחריות הכרוכה במשרה הרמה הזאת; אבל אם אזרחי לונדון יבחרוהו לשעריף, הנהו לוקח לנפשו הרשות לקבל את הכבוד הזה או למאן בו. כמו כן התנה תנאי לבל יהי מחויב ללכת לבית תפלת הנוצרים בימי החג, כמשפט השעריפים, ולהתיר לו להביא לנפשו מאכלים כשרים במשתות שיערכו האזרחים לכבודו. — ראשי־האזרחים בלונדון הסכימו לכל התנאים אשר הציע מונטיפיורי לפניהם, וביום כ"ד יוני באו לבשרהו כי נבחר פה־אחד לשעריף בלונדון ומחוז מידלסקס לשנה הבאה. קרובי מונטיפיורי ורעיתו הפצירו בו לקבל את הכבוד הזה, ויעתר להם מונטיפיורי.

בהודע דבר הבחירה בעיר באו כל רעי מונטיפיורי וקרוביו לברכו על הכבוד החדש הזה. אבל מונטיפיורי כנראה לא היה שבע רצון עד מאד מהמשרה שהושמה עליו, כי כן הוא כותב בזכרונותיו ביום ההוא: „דואג אני כי בפקודתי החדשה יהי עלי להלחם במכשולים רבים, מכשולים אשר אפגש בהם תיכף בראשית ימי משרתי. הנה היום הנועד לקבלת המשרה, הוא יום א׳ של ראש השנה, ובכן לא אוכל לעבור ברחוב בטרכבת הכבוד, כמנהג השעריפים, כי אם אצטרך ללכת ברגלי. כמו כן מנהג־עתיק הוא בלונדון לקביע את משתה המלואים לשעריף החדש ביום 30 סעפטעמבר, ובשנה הזאת יחול צום הכפורים ביום ההוא. אבל אשתדל להטות את לב חברי לדחות את המשתה ליום אחר".

ממחרת היום ההוא באו אליו ראשי האזרחים, ועפ"י

בקשתו הסכימו לדחות את משתה המלואים ליום ה' אקטבר. —
ימים אחרים אח"כ החליטו ראשי האזרחים לשלוח מכתב־ברכה להמלכה וויקטוריה בידי סגל חבורה של י"ב אנשים מנכבדי הקריה, אשר בראשם עמד הלורד־מאֶר. בין חברי הדיפוטציה הזאת נמצאו גם מונטיפיורי ודוד סלמנס.
מיום שנבחר לשעריף קפצו עליו עבודות וחובות רבות ושונות בעסקי האזרחים, אבל עבודתו החדשה הזאת לא מנעתהו לעסוק כבתחלה בצרכי הצבור שלו, בצרכי אחיו היהודים, כאשר נראה להלן.

יד.

חוק נשואי היהודים. מונטיפיורי הוצג לפני המלכה ויקטוריה.
חג המלואים של מונטיפיורי בתור שעריף.

בשנת 1837 התעוררה השאלה בדבר נשואי היהודים, הממשלה מצאה לנכון לעשות תקינים בסדר הנשואין של בני ישראל, ולדרוש מהם כי בכל ההתחתנות יודיעו את שמות החתן והכלה לפקידי הממשלה שלשה שבועות קודם החתונה. הצעת החוק הזה עוררה התרגשות עצומה בקרב היהודים, ביחוד במחנה האדוקים, כי דאגו פן יגע החוק החדש הזה במנהגי הדת. —
ביום 7 יולי הלך מונטיפיורי אל הרב הראשי לאספה להועץ בדבר החוק. האספה אָרכה זמן רב. מונטיפיורי כתב ביום ההוא מכתב אל הארכיבישוף מדובלין ויבקשהו לעמוד לימין היהודים בעלות החוק הזה על שולחן הבית העליון (באותו היום נקרא מונטיפיורי אל משתה שעשתה אגודת הסוחרים בלונדון, וראש החברה בקש מאתו במכתב מיוחד כי יואיל לקרא בשם את המאכלים הכשרים שיושמו לפניו).

ביום ט׳ יולי היתה אספה רבה של שליחי קהלות ישראל באנגליה (בֹאְרד אָף דיפּוטים) ושם הוחלט לערוך מכתב בקשה אל הבית העליון לטובת חוק הנשואין. ע״ז כותב מונטיפיורי בזכרונותיו: „אני עומד הכן על דעתי לבלי לוַתר אף כקוצו של יוד ממנהגי דתנו למען השיג את שווי זכיותינו״. — ימים אחדים אח״כ מודיע מונטיפיורי בזכרונותיו „כי למרות כל עמלם לא הצליחו להם להטות אף לב לורד אחד מהבית העליון אל חוק הנשואין; ובכן יאבד החוק הזה ואתו יחד גם ארבע מאות ל״ש שהוצאנו עליו״.

ביום 19 יולי הוצג מונטיפיורי לפני המלכה וויקטוריה, וביום המחרת הלך עם רעיתו אל היכל המלכה, והמלכה קבלתם ברצון. —

מונטיפיורי הולך מאספה לאספה, ממשתה למשתה, מכבוד לכבוד, והוא מרבה לעשות צדקה בכל מקום. אי אפשר לנו לחשוב כרוכלא את כל הכבוד שנעשה לו ואת כל הצדקות שהוא עושה; רק שנים מזכרונותיו בענין זה נביא בזה. „ביום 20 אוגוסט הלכנו לבקר את הורציא אחי היושב באחוזתי, טינלי לודז. בהסכמת אשתי היקרה הודעתי את אחי כי אני נותן לו את האחוזה הזאת, למתנה, לו ולבניו אחריו לדורות עולמים; אבל בתנאי כי לא ידריש מאת חוכר שדי האחוזה בעת ההיא (איש נוצרי) יותר משבעים ל״ש שכר חכירה לשנה, במשך י״ד שנים. אחי שמח מאד על המתנה הזאת״ — ובמקום אחר הוא כותב: „הייתי על משתה בבית גיסתי מרת חנה רוטשילד. אחד הקרואים, הגרף לודולף ספר בעת הסעודה, כי רופאים אחדים מאנגליה גלו רצונם ללכת לעיר ניאפול להמציא עזרה ורפאות לנגועי החלירע, אבל לדאבונם אין להם הכסף הנחוץ למעשה החסד הזה. בשמעי את הדבר נדבתי לדבר הזה מאתים ל״ש״.

אחות המלך המנוח קבלה את מונטיפיורי ורעיתו בהיכלה (ביום 12 ספטמבר), וביום 24 ספטמבר בקרה אותם בביתם. —

עפ״י מנהג עתיק עושה הלורד־מאֶר משתה לשעריף החדש ביום כ״ט ספטמבר; אבל בשנת ההיא חל אותו היום בעי״ב

שבת, לכן בקש מונטיפיורי מאת הלורד מאֹד לדחות את המשתה ליום א׳, ובקשתו נעשתה.

ביום השני לחדש אקטאבר הוחג חג המלואים למונטיפיורי בתור שעריף. בזכרונותיו הוא מספר בפרוטרוט את סדר החגיגה הזאת והוא מעתיק בדיוק את כל הנאומים שנאם הוא ויתר הקרואים במשתה החג ההוא. אל המשתה באו יותר מארבע מאות קרואים מנכבדי הקריה וגם משרי הממשלה, מהנאום הארוך של מונטיפיורי נעתיק בזה את הדברים האלה: „בשמחה רבה אני רואה, כי אף שדתי שונה מדתי רוב האזרחים, בכל זאת לא היה לי הדבר הזה למכשול ולא מנעני מהכבוד הגדול להבחר לשעריף, כבוד אשר אליו לא היו זוכים אבותי בשום אופן. הדבר הזה הוא לי לאות כי כל אותם המשפטים הקדומים העוצרים בעד ההרגשות הנדיבות של בני אנגליה להראות בכל טובן ויפין, חולפים לאט לאט ובקרוב יחלפו כליל״. —מיתר הנאומים נזכיר בקצרה גם את נאומו של הקטיגור הראשי של הממשלה, הוא אמר: „פקודת השעריף היא הפקודה האזרחית היותר כבודה והיותר נכברה, ואף כי דת האדון מונטיפיורי שונה מהדת השלטת, בכ״ז אין כל ספק כי הוא ימלא את חובותיו באמונה ובזריזות לטובת הקריה, כראוי לאיש נכבד ונאמן רוח כמוהו, אנכי הנני מן האנשים החושבים כי התנאי היחידי אשר עלינו לדרוש מאת נושא משרה זו, הוא שיהיה טוב וישר, מבלי פנות אל דתו. נעים לי להזכיר כי אנכי בעצמי הצעתי את החוק, שנתקבל פה אחד בשני בתי הפרלמנט, זה החוק שעל ידו מוכשר עתה האדון מונטיפיורי לשאת משרתו זו. אני רואה בשמחת לבב כי המשפטים הקדומים אשר יסודתם בהבדל הדתות, הולכים ונכרתים מלב העם ובטוח אני כי בקרוב לא יהי עוד מקום למשפטים קדומים כאלה בחוקי המדינה. שרי הממשלה הנוכחית מתאמצים בכל יכלתם לקרב את העת הטובה הזאת, וכשאני לעצמי חושב אני לנכון כי החרות והזכוי, מלבד שלא יזיקו למוסדות הממלכה, עוד יתנו להם עצמה והיו לה למשגב עז״.

טו.

מונטיפיורי בתור שעריף. הורם למעלת אציל. מגיש בקשה להפרלמנט לטובת היהודים (תקצ"ז).

עתה אנחנו רואים את מונטיפיורי שקוע בעסקי משרתו החדשה האוכלים את רוב עתו, למען תת לקוראינו מושג מעבודתו בפקודתו החדשה, הננו מעתיקים בזה את „סדר היום" שלו כפי שהוא רשום בזכרונותיו מפרק הזמן ההוא: „יצאתי מביתי בשעה השמינית וחצי. אכלתי את ארוחת הבקר בבית הפקידות שלי בשעה התשיעית. בשעה העשירית הלכתי אל בית המשפט, ואח"כ אל אספה לטובת הקרן הקימת של השעריפים, ומשם הלכתי אל הלורד־מאֶר. תיכף אחרי הצהרים שבתי לבית הפקידות, אכלתי שם את לחם הצהרים, ואשוב אל בית המשפט ושם שהיתי עד השעה החמישית, ואז שבתי לביתי. בערב הלכתי עם רעיתי אל המשתה אשר עשה הלורד־מאֶר ונתעלם שם בחברת אנשים רבים ונכבדים עד אחרי חצות הלילה".

הוא הולך לבקר את בתי הכלא ונותן נדבות לטובת האסירים. — לפעמים הוא נעצר בבית הפקידות שלו עד השעה התשיעית בערב, ובכ"ז איננו מאחר ללכת לבה"כנ בכל ערב שבת, כי חבריו השופטים נותנים לו תמיד רשות לזאת.

בראשית החדש נובימבר מת דודו, ולמרות עסקי משרתו הרבים לא הדל מונטיפיורי ללכת יום יום אל בית האבל ג"פ ביום עם האבלים. גם ביום ט' נובמבר, הוא היום הגדול אשר בו יחוגו בלונדון ברב פאר את חג מלואי הלורד־מאֶר מדי שנה בשנה, ואשר אז מטופל גם השעריף בעסקים רבים, בהיות עליו להשתתף בכל הצירימוניות של התהלוכה לכבוד הלורד מאֶר, — גם אז לא שכח מונטיפיורי לבקר בבית האבל.

ביום ההוא הורם מונטיפיורי למעלת אציל (Knight, ריטטער) יחד עם חבריו השעריפים. הוא מספר בזכרונותיו את דבר הכבוד הזה בהתפעלות גדולה: „אני כרעתי לפני המלכה,

והיא הניחה חרב על שכמי השמאלית באמרה: קום, סיר משה. אין די מלים בפי להביע את רגשות לבי ברגע ההוא. מלבד זאת גדלה שמחתי בראותי כי בתוך האולם הגדול (אשר שם יערך המשתה לכבוד הלורד מאֶר) בין יתר הדגלים מנפנף גם דגלי אשר עליו הכתובת „ירושלים". אקוה כי אמי היקרה תגיל מאד בכבודי". — ובכן נקרא מונטיפיורי מהיום ההוא בתואר הכבוד „סיר משה".

הננו מדלגים על חלק גדול מזכרונותיו לשנה ההיא המודיעים בפרוטרוט את עסקיו הפרטיים ואת עסקי משרתו, את החגים והמשתות והאספות שהוא לוקח חלק בהם, והננו קרבים אל קץ שנת 1837, אשר אז התעוררה תנועה חדשה לטובת היהודים. בעת ההיא עמד על הפרק בהפרלמנט הצעת חק חדש לפטור את בני הכתות הנוצריות השונות ממסירת מודעה מיוחדת (Declaration) שהוטלה עליהם בבואם לכהן בפקודה אזרחית או מדינית. היהודים השתדלו כי גם עליהם יחול החק החדש הזה. לתכלית זו התראה מונטיפיורי ואתו אחדים מגדולי הקהלה, עם שרי הממשלה (סיר רוברט פיל, לורד רוסל, ועוד), ולאחרונה הוחלט כי מונטיפיורי יגיש בקשה בנדון זה אל הבית התחתון, יחד עם חברו השעריף ה' קארול (נוצרי). וביום ט' דצמבר הגיש מונטיפיורי את הבקשה (מונטיפיורי מספר בפרוטרוט את סדר הגשת הבקשה בהפרלמנט. בבואו עם חברו השעריף בבית התחתון השתחוו שלש פעמים, ונשיא הבית (Speaker) קרא אליהם: „סיר גיורג קארול וסיר משה מונטיפיורי, מה לכם פה"?, ויען הסיר קארול: „אנחנו מגישים בזה בקשה אל הבית הנכבד מאת הלורד מאֶר וועד האורחים", אז צוה אותם הנשיא להסוג אחור, והם נסוגו אחור אל המושבות תחת היציע, אחרי השתחוותם שלש פעמים, וישמעו אל הוכוחים על אדות הצעת החק. —)

ימים אחדים אח"כ הלך עם מר יצחק כהן ודוד סלמנס אל הדוכס מסוסקס לבקש עזרתו בבית העליון בדבר הבקשה הנ"ל. הדוכס קבלם ברצון ויבטיחם למלא משאלותיהם. — בעוד ימים אחדים הלך מונטיפיורי עם דוד סלמנס ויצחק גולדסמיד אל ראש שרי הממשלה, הלורד מעלבורן, להטות לבו לבקשתם. הלורד קבלם ברצון, אבל אמר כי אי אפשר יהיה לכלול את היהודים

בהצעת החק הנ"ל, יען כי חברי הבית־העליון יתנגדו לזאת.

באותו היום הודיעוהו כי נבחר לשנה הבאה לנשיא בית הספר העברי הנודע בשם Jews' Free School; אבל מפני רוב מרדותיו בשעריפותו לא יכל מונטיפיורי לקבל את הנשיאות הזאת;

ימים אחדים אח"כ הודיע מונטיפיורי במכתב לראש אגודת הסוחרים (חברה נוצרית), כי הוא נותן חמשים ל"ש בתור פרס לתלמיד אשר יצטין בידיעת שפת עבר, בבית הספר של האגודה הנ"ל.

ביום האחרון לשנת 1837 מודיע מונטיפיורי בזכרונותיו כי בעברו במרכבה עם רעיתו ירה עליהם איש אחד בקנה־רובה, אבל לא קרם כל אסון. —

טז.

מונטיפיורי בתור שעריף. „מהלך היהודים". מונטיפיורי נקרא אל המשתה של הארכיבישוף מקנטרבורי (תקצ"ח).

הזכרונות לראשית שנת 1838 (תקצ"ח) מלאים ידיעות שונות על עסקי משרתו, שאינם עלולים ללבב את הקורא העברי, לכן אנחנו עוברים על רובם בשתיקה ולא נזכיר אלא את הענינים שיש להם ערך מיוחד.

ביום י"ד יאנואר הלך אל אספה רבה של זקני קהלת הספרדים. שם הוחלט לשנות את מנהגי הבחירות של ראשי הקהל.

ביום ח' פברואר הגיש, יחד עם חברו השעריף, שתי בקשות אל הבית התחתון, בדבר צרכי הקריה.

ביום י"ד פברואר הוצג עוד הפעם לפני המלכה בהיכלה, ואה"כ נסע במרכבת הכבוד שלו אל אמו להראותה את כבודו.

ביום י"ג מארץ בלכתו עם הלורד־מאֶר בחצרות ה„גילדהאל"

(בית מועצות הקריה), באו אל הכבר אשר על המחיצה המקפת אותו כתוב „מהלך היהודים" (Iews' Walk). מונטיפיורי אמר אל הלורד־מאֶר, כי אנשים רבים מתאוננים על הכתובת הזאת אשר לא יכירנה מקומה על קירות הגילדהאל בעת הנאורה הזאת. הלורד־מאֶר צוה מיד להסיר את הכתובת המנאצת הזאת (הלוח אשר עליו נמצא הכתובת הזאת נמסר אח"כ למונטיפיורי ע"י הלורד־מאֶר, והוא שמור עתה ב„אהל משה ויהודית" ברמגסט בתור זכרון מימים שעברו);

בתור נשיא בית הספר העברי (פרי־סקול) הוא יושב ראש במשתה שנערך לטובת בית החסד הזה. בהשתדלותו נאסף במשתה הזה סך 841 ל"ש לטובת בה"ס העברי.

ביום 5 אַפריל בקר מונטיפיורי ורעיתו בהיכל המלכה, והמלכה קבלה אותם ברצון. — באותו החדש, בימי חג הפסח, לא הלך מונטיפיורי אל הישיבות בבית פקידותו ובבית המשפט, מפני קרושת החג, באמרו: „חובותי לאלהים ולאמונתי הקדושה עומדות למעלה מכל יתר חובותי, ולכן עלי לדחות מפניהן את עסקי משרתי".

ביום ב' מאַי בקר עוד הפעם את המלכה בהיכלה. — ביום י"ד מאַי עשה מונטיפורי משתה גדול בביתו לכבוד הלורד־מאֶר ורעיתו.

בקרוב ימי חג השבועות בקש מונטיפיורי מאת הלורד־מאֶר לדחות את ישיבות בית המועצות לאחרי החג, למען יוכל לחוג את החג באחוזתו ברמסגט. הלורד־מאֶר עשה את בקשתו.

ביום י"ז מאַי, הוא יום הולדת המלכה וויקטוריה, הלך מונטיפיורי עם רעיתו להיכל המלכה להתיצב לפניה יחד עם השרים ורבי המלוכה. — ביום י"א מאַי נקרא אל היכל הארכיבישוף מקנטרבורי אל משתה גדול. שם היו רבים מגדולי הארץ וגם מזרע המלוכה. הדוכס מסוסקס (מזרע המלוכה) הודיע אותו כי ליום השלשים לחדש ההוא יקרא אותו ואת רעיתו אל המשתה בהיכלו. —

הננו מדלגים עתה על פרק שלם מגוף הספר מבלתי מצא בו דברי חפץ לקוראים העברים.

יז.

מונטיפיורי מתבונן למסע שני לאה"ק. המסע והרפתקאותיו (תקצ"ט).

בקץ החדש ספטמבר 838' כלתה שנת השעריפות למונטיפיורי. וביום א' לחדש אָקטאָבר נקרא בבית הגילדהאל, במושב הלורד־מאֶר וגדולי הקריה, מכתב התודה והתהלה אשר נערך בסוד הקריה לשני השעריפים היוצאים מפקודתם (מונטיפיורי וקארול) בעד זריזותם וחריצותם, ובעד כל הטובות אשר עשו במשך שנת כהונתם. וכמו"כ נקרא בישיבה זו מכתב התודה מאת מונטיפיורי להודות לחברי בית מועצות הקריה על הכבוד אשר עשו לו. — ובאותו היום שנעשו המעשים האלה בבית הגילדהאל ישב מונטיפיורי בבית הכנסת בתענית ובתפלה, כי היום ההוא היה יום צום הכפורים.

עתה גמר מונטיפיורי לנסוע עוד הפעם לאה"ק. אחרי אשר בלה את ימי חג הסכות באחוזתו ברמסגט, במסבת קרוביו ורעיו, שב לונדונה ויקבל מכתבי־מליצה מאת הלורד פלמרסטון (ראש הממשלה) אל צירי אנגליה בצרפת, איטליה וטורקיה ואל שר הצי האנגלי בחופי הים התיכון, למען יעמדו לימינו בכל מקום בואו. — ובטרם יצא לדרך כתב שטר צואה ויחתום בפני עדים.

ביום הראשון לחדש נובימבר יצא מונטיפיורי עם רעיתו מלונדון לנסוע לאה"ק, דרך צרפת. הדרך ביבשה היתה מלאה חתחתים, כי מפני הפשרת השלגים עברו מי הנהרות על גדותם וישטפו את המסלות; לכן, בבואם לעיר ליאן, החליטו לעשות דרכם באניה. אבל גם המסע בנהר הביא עליהם הרבה הרפתקאות,

עד אשר באו לעיר אבינין. על העיר הזאת כותב מונטיפיורי בזכרונותיו: „בעיר הזאת יש יהודים במספר לא קטן, אבל לצערי הגדול אין בל בהכ"נ במקום הזה ומחר יום השבת ולא אוכל להתפלל בצבור כאשר הסכנתי כל ימי, גם מאכל כשר אין להשיג פה, ולכן עלינו להסתפק בדגים וירקות". — מאבינין הלכו לעיר ניצצאַ. על העיר הזאת כותב מונטיפיורי: „למרות כל יפיו של המקום הזה, לא הייתי רוצה בשום אופן לשים משכני בזה. לבי מלא יגון לשמע הרדיפות שהיהודים סובלים פה. אסור להם אפילו ללמד את בניהם אומנות. לי הוגד כי בשנת 1826 בבקר מלך סרדיניה ורעיתו המלכה בניצצא שלחו כל מפלגות האזרחים, וביניהם גם היהודים יושבי העיר, דיפוטציות להביע להם רגשי אֱמונם, אבל המלך מאן לקבל את הדיפוטציה של היהודים. אז פנו היהודים אל שר הממשלה בבקשה להרשות להם להקים מצבה לזכר בקור המלך והמלכה. שאֵלתם זו נתנה להם אחרי זמן רב, ועוד היום עומדת שם מצבת־זכרון ועליה חרותה כתובה עברית ואיטלקית".

בין האנשים אשר התיצבו לפניהם בעיר ניצצא ראוי להזכיר את מר יצחק שמואל אבינדור. האיש הזה היה מזכיר ל„הסנהדריא הגדולה" בצרפת בימי נפוליון הראשון, ועפ"י הצעתו נתקבלה אז פה אחד מאת חברי „הסנהדריה" ההחלטה הזאת: „היהודים בארצות צרפת, אשכנז ואיטליה שוכחים מעתה את כל התלאות (כלומר הרדיפות) אשר מצאום לפנים, והם כותבים על לוח לבם לזכרון עולם רק את הטובות שנעשו להם, והם מביעים את הודתם מקרב ולב להאפיפיורים ולכל ראשי הכהונה הקתולית אשר היו להם למגן ולמשגב בימי החשך" (ואולם האפיפיור פיוס השביעי, אשר ישב על כסא פטר בעת ההיא, לא יוכל בודאי להחשב בין „מגני ישראל". כי בשנת 1814 כאשר שבה אליו הממלכה ברומא ואנגפיה, לרגלי חזרת העטרה למלכי בית בורבאָן, היתה ראשית מעשהו לרדש את האינקוויזיציא במדינת ממשלתו. אז נאנסו היהודים לשוב להגיטו, תחת אשר בימי ממשלת הצרפתים ברומא הותר להם לשים משכנם בכל המקום אשר בחרו. לשוא הרבו עשירי ישראל לתת שחד לשרי ממשלת

האפיפיור, לשוא בקשו והתחננו להעביר את רוע הגזרה, — האפיפיור לא השיב את הגזרה, ולא עוד אלא שהכריח אותם לבא לעתים מזומנות לבתי התפלה של הנוצרים לשמוע אל הדרשות שדרשו הכהנים כדי לפתותם להכנס בברית החדשה, וישם ענש כסף על היהודים אשר השתמטו מבוא אל הדרשה, והכהנים השגיחו בעין פקוחה על שומעי הדרשה לבל יתנמנמו ולבל יסיחו דעתם מדברי המטיף. הד"ר לֵוי רישם בזכרונותיו את הכתובת העברית אשר ראה בעיר רומא על שער בית התפלה לנוצרים שהיה מיוחד לדרשות כאלה; הכתובת, הנאותה יפה לתכלית זו, אומרת: „פרשתי ידי כל היום אל עם סורר ההולכים הדרך לא טוב אחרי מחשבותיהם, העם המכעיסים אותי על פני תמיד" (ישעיה ס"ה). —

מר אביגדור ספר למונטיפיורי ורעיתו דברי חפץ מזכרונותיו על אדות „הסנהדריא". ולמשל הודיע כי נפוליון קבע את הישיבה הראשונה של הסנהדריא דוקא ביום השבת, ועל זאת הצטערו מאד חברי הסנהדריא. —

ביום 31 דצמבר עזבו את ניצצא ויסעו הלאה לדרכם.

יח.

הנסע דרך איטליה. שמועות מחרידות. אלכסנדריה. המסע בארץ הקדושה (תקצ"ט).

בעברם דרך העיר קאראַרה התיצב לפניהם העורך־דין ד"ר פסני, ויראם מכתבים אחרים בשפת איטלקית, בכתב ידו של אבי מונטיפיורי משנת 1790. מונטיפיורי חפץ לקחת ממנו המכתביב בכסף מלא, אבל האיש מאן לתתם לו, כי יקרו בעיניו מאד בתור זכרון מאבי מונטיפיורי. — משם הלכו לליוורנה, ומליוורנה באו עירה פלורנץ; שם שהו שני שבועות. בעיר ההיא

חלו מונטיפיורי ורעיתו, והרופא הזהירם לבל יסעו לאה"ק, ויצו עליהם לשוב לאנגליה; אבל הם לא שמעו לקולו, וימאנו למחול על משאת־נפשם ללכת ירושלימה.

ביום 6 פֶבּרוּאַר באו לרומא. „עפ"י הידיעות שקבלתי" כותב מונטיפיורי בזכרונותיו „יש ברומא 3500 יהודים, ושתי שלישיות מהם חיים בעוני ובחסר כל. ארבע פעמים בשנה מחייבים מאתים יהודים ללכת לשמוע אל הדרשה שרורשים בבית תפלת הקתולים ל„החזירם למוטב". האפיפיור המושל עתה ברומא, גריגור הט"ז, נוטה להם חסד ויתיר להם לפתוח בתי מסחר מחוץ לחומת הגיטו. הוא שולח להם לעתים קרובות כסף מכיסו, ותמיד הוא נכון לקבל דיפוטציות של היהודים ולעשות בקשתם. בבית הכנסת ראינו פרכת יקרה, ברקמת זהב וכסף, גם עטרות יקרות לספרי התורה, משובצות באבנים יקרות; גם עמודי שש יקרים יש בבהכ"נ".

ברומא מצאו את הד"ר לוי (אשר שב ממסעותיו בארצות הקדם) ויבקשו מאתו ללותם על דרכם לאה"ק. והד"ר לוי נאות לחפצם.

ברומא קבלו מכתב מהברונית דועמס רוטשילד אשר הודיעה אותם כי מלחמה קרובה לבוא בין השולטן ובין פחת מצרים; אבל השמועה הזאת לא החרידה אותם ולא הניאה אותם ממחשבתם לנסוע לאה"ק.

את חג הפסח בלו ברומא. בימי החג הלכו להתפלל בבית הכנסת אשר היה מקושט ונהדר עד מאד. מנהג משונה נגלה אז לעיניהם בבהכ"נ: לנכח ארון הקדש עמדו אנשי צבא ושוטרים מזוינים וחרבם שלופה בידם. ובעת ה„הוצאה וההכנסה" של ספרי התורה הרימו אנשי הצבא את חרבותיהם לאות כבוד. מונטיפיורי זכר כי בימי ילדותו ראה מעין המנהג הזה גם בבית הכנסת הגדול בליוורנה, אבל נפלא הדבר ממנו כי ב„היכל השלום", בבהכ"נ הדומה למזבח שאסור להניף עליו ברזל, יעמדו אנשים מזוינים וכלי מות בידם.

ביום י"ב אפריל יצאו מרומא, וילכו (בלוית הד"ר לוי) באניה אל האי מאלטא. במאלטא ישבו שבועות אחרים, והשרים

והפקידים קבלום בידידות ובכבוד גדול, ויעשו להם משתות ותענוגים. בימי שבתם במאַלטא למדה יהודית בשקידה את השפה הערבית, ובכל יום ויום קראה היא ואישה מזמורי תהלים, ויבקשו מהה"ר לוי לתרגמם אנגלית ולבארם לפניהם.

הקונסול הצרפתי היושב במאַלטא שלח להם עתון צרפתי מאיזמיר המודיע כי בירושלים פרצה מגפה המפילה חללים רבים בארבעים וחמשים בכל יום. ובאותו העתון מצאו כתוב כי המלחמה החלה בסוריא. מונטיפיורי לא האמין לדברי העתון, וילך לשאול את פי ה' פרימנטל ואשתו אשר שבו זה עתה מאה"ק. ואולם גם הם אמרו כי המגפה עושה שמות באה"ק; ומלבד זאת הודיעו כי מצב היהודים בירושלים נורא מאד, כי הפחה ופקידיו רודה בהם באכזריות גדולה, ולכן מחכים היהודים בכליון עינים לבוא מונטיפיורי. —

ביום 3 מאַי יצאו מונטיפיורי ובני לויתו מטאַלטאַ, וביום 8 מאַי באו באניה לאלכסנדריה. פקידי החוף הממונים על משמרת הבריאות באו בסירות אל האניה לקחת מאת הנוסעים את תעודת הבריאות אשר הביאו מהקרנטינה במאלטא. הפקידים האלה השתמשו בזהירות גדולה בבקרת זו, זהירות אשר הביאה את הנוסעים לידי גיחוך: הם קבלו את התעודה בצבת, כי יראו לגעת בה בידם, ואולם אחרי הובחם מתוך התעודה, כי במאַלטאַ אין זכר למגפה ולמחלות מתדבקות, התאוששו ויעלו אל האניה ויברכו את מונטיפיורי ולויתו בשלום.

מאלכסנדריה נסעו לביירוט. שם קדמו פניהם ראשי קהלת ישראל, ושליחים מיוחדים הביאו למונטיפיורי מכתבים מירושלים, מחברון, מצפת ומטבריא, המודיעים כי יהודי אה"ק מחכים לבאו בקצר רוח. — בביירוט הוגד לו כי בעיר הזאת נמצאים בששים משפחות מבני ישראל, ואין בהם אף עשיר אחד. — בנקיר אנגלי היושב בביירוט בא להגיד למונטיפיורי, כי אין איש המקבל עליו להוביל את הכסף אשר נשא אתו מונטיפיורי בעד עניי אה"ק, מפני סכנת הדרכים. ויכתוב מונטיפיורי מכתב לשר העיר ויבקשהו לתת לו רצים אשר ישאו את הכסף לירושלים, צפת וטבריא; אבל גם שר העיר לא יכל למלא את בקשתו. אז

פנה מונטיפיורי בבקשתו אל ציר אנגליה, וגם הוא לא יכל לתת לו את שאלתו; אבל אמר כי אורחה גדולה כאורחת מונטיפיורי החמושה כראוי בקני רובה, תוכל ללכת לבטח על דרכה, כי סכנת הדרכים איננה גדולה כל כך. אז צוה מונטיפיורי לבני לויתו לחלק את הכסף באחד עשר שקים קטנים, ואחרי התפללם לה' כי יסך עליהם באברתו, שמו לדרך פעמיהם".

„בקרבת צידון" כותב מונטיפיורי בזכרונותיו „באו לקראתנו יהודים אחדים, שליחי קהלות ישראל, הם הוליכו אותנו אל „קבר זבולן", ונתפלל שם. אחרי כן נפרדנו מאחינו ונרכב הלאה עד השעה השביעית. עמל הדרך הוגיעני מאד, ואשכב לנוח על מחצלת אשר פרשו על הארץ. שלחנו את אחד האנשים להביא את אהלינו. כעבור שעה שמענו קול צעקה גדולה, ונשלח לראות מה קול הצעקה הזאת, והנה הקול קול המלאך אשר שלחנו להביא את אהלינו, הוא הגיד לנו כי בדרך התנפלו עליו שודדים ויכוהו מכות רצח, ובמעט שהרגו את גמלו. הידיעה הזאת החרידה מאד את הד"ר לוי, כי דאג לשלומנו, ולכן לא נתן שנה לעניו כל הלילה ויתהלך סביב לאהלנו וקנה רובה מטוען בידו, לשמור עלינו. גם אני ויהודית הנחנו מראשותינו את קני הרובה שלנו. — הדרך מצידון והלאה היה כגן יפה; הים מימיננו והרים משמאלנו; ההרים עטפו בר: חטה, שעורה, האנים ותותים". —

בבואם בקרבת צפת יצאו לקראתם ראשי הקהלה, וכל אחד מהם חפץ להכנים האורחים הנכבדים אל ביתו. „מראה העיר מרחוק יפה מאד, כי היא עומדת על ראש גבעה אשר עליה יציצו כנזר עצי זית גבהים וכבירים לימים מאד".

יט.

צפת. מעשה רב. מצב היהודים בצפת. מחשבת מונטיפיורי לכונן קולוניות של עובדי אדמה באה"ק.

„בעלותנו על ההר אשר עליו עומדת העיר", כן כותב הד"ר לוי, „ובהיותנו בחצי הדרך, יצא לקראתנו הרב של קהלת האשכנזים ואתו אחדים מנכבדי העדה, לברכנו בשלום. הרב הוא איש זקן, ופניו מפיקים טוב־לב. אני ירדתי מעל סוסי, וארכיב עליו את הרב. ואמנם לא רק בגלל רבנותו עשיתי לו את הכבוד המיוחד הזה; כי הרב הנכבד הזה יקר בעיני בגלל הגבורה הקדושה אשר הראה בשנה שעברה בעת אשר התפרצו הדרוזים מפני אדוניהם השולטן. בעת ההיא, אחרי אשר היתה כל הקהלה בצפת לבז ולמשסה להמורדים השודדים, עוד לא אמרו הדרוזים די למעשי חמסם, וידרשו בחזקה מאת ראשי הקהלה להת להם סך עצום (בערך כ"ה אלף רו"ב) בתור מס נוסף. כמובן קצרה יד היהודים השדודים מהמציא להם את הסכום העצום הזה. אז לקחו הדרוזים את הרב הזקן ויאסרוהו בחבלים ויניחו חרב חדה על צוארו, ויאיימו עליו כי יסירו כרגע את ראשו אם לא ינתן להם, בלי אחור, מכסת הכסף שדרשו. והרב הצדיק לא בקש מהם על נפשו, אשר היה נכון למסרה בעד אחיו בני קהלתו, כי אם התחנן אל הרוצחים להת לו—מעט מים לרחוץ ידיו, למען יוכל לאמר את ה„ודוי" „וצדוק הדין". הגבורה הקדושה הזאת הניעה גם את לב הדרוזים הפראים, וירפו מהרב, ויתנו ארוכה לבני הקהלה עד אשר יצליח להם ללוות את הכסף מאת שבניהם הנוצרים. אני הייתי בעת ההיא באותו המקום, וממחרת היום ההוא הלכתי לבקר את הרב הגבור, ואמצאהו עומד ומתפלל תפלת שחרית במנוחה שלמה, כאלו לא קרהו מאומה".—

„על ראש ההר", כותב מונטיפיורי בזכרונותיו „עמד הצופה לבשר ליושבי העיר את דבר בואנו. ובראותו אותנו ירה בקנה

רובה לאות ברכת שלום; גם בני לויתנו ירו בקני רובה אשר בידם, להחזיר לו שלום, והגבעות אשר מסביב ענו בהד לקול היריות. הרב של קהלת הספרדים קדם פנינו בלוית רוב נכבדי הקהלה. המחזה היה מלבב מאד: על ראש ההר ועל צלעיו, וגם על גגות הבתים, עמדו אנשים, נשים וטף לקדם פנינו, אבל אני הייתי עיף ויגע מאד מעמל הדרך".—

ביום השלישי לבואם צפתה בקרו אותם שר העיר, השופט וכל הפקידים. גם אחדים מהדרוזים הביעו חפצם לבא לברך את מונטיפירי בשלום, אבל עפ"י עצת הד"ר לוי מחל מונטיפיורי על הכבוד הזה, כי הד"ר לוי, אשר סבל בעצמו מרמס הדרוזים, בהיותו בשנה הקודמת באה"ק, הבין כי דבר בליעל יציק בכבוד הזה, ולכן הניא את מונטיפיורי מקבל את בקורים.

מונטיפיורי החל לדרוש ולחקור על אדות מצב היהודים בצפת, לדעת היכלה חפצו להעמיד את יהודי א"הק על הקרקע למען ימצאו פרנסתם בעבודת האדמה. הוא הרבה שיחה בענין זה עם כר דרוקער ובנו, שני יהודים חכמים ואנשי מעשה ילידי פולין, אשר יסדו בית דפוס בצפת. הם היו לפנים אנשים אמידים, אבל בשנה שעברה השמו הדרוזים את בית דפוסם ויבוזו את כל רכושם ויכו אותם מכות אכזריות עד שבמעט לא נותרה נשמה באב הזקן.

מונטיפיורי חלק בעצמו את הכסף אשר הביא אתו להתמיכת הנזוקים ברעידת האדמה, לכל משפחה ומשפחה לפי מספר הנפשות. כי הכסף אשר נשלח מלונדון תכף אחרי הרעש, נחלק ע"י ראשי הקהלה הספרדית, והם נתנו את החלק היותר גדול להתלמידי החכמים העוסקים בתורה, ורק חלק קטן מאד נשאר לבעלי הבתים הנזוקים; ומנהג החלוקה הזאת לא ישר בעיני מונטיפיורי, כי על כן הוא משבח בזכרונותיו את מנהג הקהלה האשכנזית אשר הלקה את כסף התמיכה לאיש איש לפי גודל נזקו (ואולם הספרדים הצדיקו את מנהגם לפני מונטיפיורי באמרם, כי תלמידי החכמים העוסקים רק בתורה ושאין להם שום פרנסה ומשלח יד, ראוים לקבל חלק יותר גדול מהכסף הנשלח מחו"ל, כי גם כונת המנדבים בחו"ל היא לא רק לתמוך עניים כי אם ביחוד להחזיק

בידי לומדי תורה באה"ק). מונטיפיורי חלק כסף גם לעניי הנכרים.

„הלכנו לראות את קבר הלל הזקן. הקבר הזה הוא אחד המחזות היותר מלבבים שראיתי באה"ק: הקבר הוא מערה בתוך מערה, ומעין מים זכים שוטף בין שתי המערות. בקרבת הקבר ראינו עמודי שיש יפים מאד המתרוממים מתוך המשואות של בהכ"נ עתיק, אבני הגזית יפות וגדולות מאד".

מונטיפיורי נוכח, כי יהודי צפת נכספים מאד להתפרנס ביגיע כפם, וביחוד חשקה נפשם בעבודת האדמה, יען כי העבודה הזאת היא הדרך היותר נאותה להרימם משפלות מצבם החמרי. גם נמצאו שם יהודים אחדים אשר הכרו אחוזות קטנות בקרבת צפת וישתתפו עם המושלמנים לעבוד את אדמת האחוזות; אפס כי רכושם היה מעט מאד עד כי לא השיגה ידם גם לקנות צמד בקר לחרישה. לכן חשב מונטיפיורי לנכון כי תמיכה קטנה מחו"ל תביא ברכה מרובה לידים החרוצות האלה. —

והדרוזים עמדו על דעתם ו„יכבדו" את מונטיפיורי בבקורם. הבקור הזה העיר דאגה בלב מונטיפיורי ובני לויתו, כי יראו פן יבאו הדרוזים לבוז אותם ואת כל הקהלה. וכבר אמר מונטיפיורי לעזוב ממחרת היום בבקר את צפת ולנסוע הלאה לטבריא, אבל ירא פן יאמרו הדרוזים כי ברח מפניהם ורדפו אחריו.—

ראשי קהלות הספרדים והאשכנזים באו לבקר את מונטיפיורי ורעיתו. שנים מהם, אברהם שושנה ושמואל אבו, היו בעלי אחוזות בכפר סמוך לצפת, והם חוו דעתם על אדות מחשבת מונטיפיורי. — הוא מביא בזכרונותיו את הדברים אשר נדבר אתם, ואומר: „מכל הידיעות אשר אספתי, נוכחתי כי מסבי צפת מוכשרים ביותר ליסוד קולוניות עבריות; כי יש שם יערי עצי זית כבירים לימים מאד, כרמים, אדמת מרעה, המון מעינות ומים טובים; גם תאנים, אגוזים, שקדים, תותים וכו׳, וגם שדי תבואות: חטים, שעורים ועדשים,— בקצרה, זו אדמה אשר תתן יבול למכביר, בלי עמל רב ובלי חריצות יתרה. בטוח אני כי אם יצלח לי להפיק זממי, תבא ברכה מרובה לאה"ק. ראשית דבר אבקש מאת השולטן לתת לנו בחכירה על משך חמשים שנה חבל אדמה בערך מאתים כפרים, ובשכר זה נתן לו

מעשרה עד עשרים אחוזים מתוצאות האדמה, בכסף מזומן אשר נשלם לו מדי שנה בשנה. אבל בתנאי כי האכרים יהיו חפשים, בכל משך הזמן הנ"ל, מכל מס וארנוניא, והרשות תהי בידם למכור את יבול אדמתם בכל ארצות תבל. וכאשר אקבל את הרשיום הזה, אז, בשובי בשלום לאנגליה, איסד, ברצות ה׳, אגודה להרחבת עבודת האדמה באה"ק ולעזור לאחינו באירופה לשוב לארץ אבותיהם. לעת כזאת נודדים רבים מאחינו לאמריקה, לאוסטרליה וכו׳; ואולם באה"ק יקל להם יותר למצא אָשרם: פה ימצאו בארות שכבר נכרו, זיתים וגפנים שכבר נטעו, ואדמה דשנה הדורשת רק מעט זִבול. אקוה כי לאט לאט יאותו אלפי אחב"י לשוב לאה"ק, ונפשם תגל לשבת בארץ אשר בה יוכלו לשמור את חקות דתנו שמירה יותר מעולה מאשר בארצות אירופה". —

מונטיפיורי מתאר בזכרונותיו את העניות הנוראה של יהודי צפת, עניות אשר לפי דעתו אין משלה בשום מקום באירופה. „על פני כל אנשי צפת נראה תו העני והמחסור, אעפ"י שהגברים רמי הקומה ורחבי הכתפים ותאר פניהם יפה. הנשים נחמדות למראה: עיניהן גדולות ושחורות, הליכותיהן מלאות חן ונמוס, ושיחותיהן מפיקות שכל טוב. אני ראיתי כי כל האנשים תאבים לעסוק בעבודת האדמה".

לפני צאתו מצפת ערך מונטיפיורי (ע"י הד"ר לוי) מכתב בשפת ערב אל פחת עכו, ויבקשהו בשם כל בני העיר לשלוח חיל משמר להגן על יושבי העיר מפני הדרוזים השודדים. גם הפקיד לאחד מסופרי סת"ם לכתוב לו ספר תורה בעד בהכ"נ ברמסגט, ומונטיפיורי כתב בידו את שלש המלים הראשונות על היריעה הראשונה. —

מצפת הלכו לטבריא, וראשי העדה ורוב יושבי העיר הלכו לשלחם דרך חצי השעה, ויברכום בשלום. — הדרך מצפת לטבריא היה יפה מאד: הגבעות מכוסות בעצי זית, תאנה ורמון, ואדמת המישור היא אדמה דשנה מאד, אבל רק מקצתה זרועה, ועל שדות רחבי ידים עלו קוצים וחרולים. הדרך מלאה הרים

ובקעות, מעלות ומורדות בלי חשך. בהיותם כשתי שעות לבוא טבריא ובעמדם להתפלל תפלת מנחה, עלה באזנם קול חצוצרות וקול תרועת ששון, ועוד מעט נראה לעיניהם קהל גדול הבא לקדם פניהם בשירים ובמחולות. ראש קהלת האשכנזים ברך אותם בשלום, וכל הקהל שבו על עקבם וילכו לפניכם העירה, והם מחצצרים בחצוצרות ומזמרים זמירות עבריות במקהלה. עוד מעט יצאו לקראתם שני הרבנים, הספרדי והאשכנזי, וכל נכבדי הקהלה וישירו שירים עברים וערביים להביע שמחתם על בוא האורחים היקרים. ובעוד כברת ארץ לבוא טבריה, יצא לקראתם שר העיר, הדור בלבושו וחמוש בכלי נשקו והוא רוכב על סוסו, ואתו כשנים עשר פקידי צבא ומשרתים. הוא אמר למונטיפיורי, כי הוא בא לתת לו יקר ולהציע לו שרותו, וכי הוא מכבד את כל אדם באה"ק, מאיזו דת שיהיה. הוא צוה לאנשי צבאו לערוך מערכת מלחמה מדומה לכבוד מונטיפיורי ולשעשועים לבני לויתו. ועוד מעט יצא לקראתם גם הקאַדי (השופט) ובנו וישימו כבוד למונטיפיורי ורעיתו.

לפני העיר עמדו שתי שורות ארוכות של אנשים, נשים וטף לשני צדי הדרך, ולפידים בידיהם (כי כבר בא הערב). גם כל העיר נאורה באורים, והרחובות המו מאדם, וגם על הגגים עמדו המון אנשים ונשים. מכל עבר נשמעו ברכות שלום, וכל ההמון הגדול שר במקהלה: „הם באים, הם באים, אָשרנו בא". — „המחזה היה נהדר מאד, ועד עולם לא ימח רשומו מזכרוני", כן אומרת יהודית בזכרונותיה.

לפני בית הרב אבואלעפיא (ששם התארחו מונטיפיורי ולויתו) נפרד מהם שר העיר וכל הקהל, ופני כלם, כיהודים במושלמנים, הפיקו רצון ושמחה על בוא האורחים היקרים.

כ.

מצב הבריאות באה"ק. הבקור של נשי הש"ר. מסע נעים, בירושלים.

בטבריא קבל מונטיפיורי מכתבים מראשי קהלת הספרדים בירושלים המודיעים כי המגפה שוררת שם וגם אחדים מהיהודים מתו במגפה. וגדודי אנשי צבא הקיפו את העיר לבלתי תת לאיש לצאת מהעיר. הרץ אשר הביא את המכתבים הגיד למונטיפיורי, כי המגפה פשטה בירושלים ובכל הכפרים מסביב וגם בעזה ויפו, ולמען תת תקף לדבריו אמר: „את ראשי תסיר מעלי, אם לא כדברי כן הוא".

מונטיפיורי בקש מאת שר העיר טבריא לתת לו רץ ממהר, לשלוח מכתב על ידו להקונסול האנגלי בירושלים. שר העיר נתן לו שאלתו מיד.

ממחרת יום בואם בקר אותם שר העיר בלוית הקאדי ופקידי הצבא. השר הראה חבה יתרה למונטיפיורי ורעיתו, ויאמר כי הוא קרא ביום הזה מועד לכבוד האורחים, וכי הוא נכון לשרתם ולמלא כל משאלותיהם. גם הביע תקותו כי יבוא מונטיפיורי להשתקע באה"ק והיה ליהודים לראש ולמנהל הנחוץ להם מאד, ואז יוכלו לקנות אדמה ולעבדה. — ואמנם גם היהודים אשר באו לראות את פני מונטיפיורי הגידו כלם פה אחד, כי שר העיר הוא אוהב ישראל באמת ובתמים, והוא להם למגן ולמחסה מפני הקאדי אשר לבו לא טוב להם.

ביום השני לבואם הלכו לראות את „חמי טבריא", אשר לפי דברי מונטיפיורי הם מלוחים אבל לא גפריתים. ובאותו היום באו שלש נשי שר העיר לבקר את יהודית. הנשים היו עליזות וטובות לב. מונטיפיורי שאל אותן: היודעות הן קרוא וכתוב; על זאת ענו בשלילה, אבל אמרו כי השר חפץ לקחת לו עוד אשה, והיא תלמדן קרוא וכתוב, ועל הדבר הזה הן שמחות מאד. יהודית נתנה להן מתנות יפות אשר מצאו הן בעיניהן עד מאד,

ותאמרנה כי זו היא הפעם הראשונה שהתיר להן השר לבקר בבית איש אחר; גם בבית אחיהן אסור להן לבקר, אבל יען כי יקרה יהודית מאד בעיני השר, לכן חפץ כי גם נשיו תראינה אותה.

לפנות ערב באו נכבדי קהלות הספרדים והאשכנזים לברך את מונטיפיורי בשלום. הוא הרבה לשיח אתם על אדות משאת נפשו, זו ישוב אה"ק ע"י אכרים עברים. גם על אדות נשואי בסר הרבה לדבר אתם. המנהג להשיא את הבנים בקדמות נעוריהם, הוא מנהג רגיל בכל ארצות הקדם, ואנשי המזרח אומרים כי המנהג הזה מביא ברכה מרובה ומחזק את אשר המשפחה ושלום הבית. —

חמשה ימים ישבו בטבריא, ויחלק מונטיפיורי נדבות לעניי ישראל ולעניי המושלמנים, וביום הששי יצאו מהעיר, ומאות אנשים הלכו אתם לשלחם; גם פקידי העיר ושרי הצבא לוו אותם כמהלך חצי שעה. —

בנסעם מטבריא עברו על פני ערים וכפרים רבים מבלי בוא בהם. „חבל האדמה הזה מרובה באוכלסין, ויושביו הם אכרים חרוצים, ולהם סוסים, צאן ובקר במספר רב. גם עצי הזיתים כבירים לימים, רבים מאד במקום הזה. מעולם לא ראיתי ארמה פוריה ויפה כזו, ובצדק נוכל לקרא למקום הזה „גן־עדן". — בבואם בקרבת שכם חנו אצל העין הנקרא „עין יעקב". יהודים אחדים מיושבי העיר יצאו לקראתם לברכם בשלום ויביאו להם מנות: עופות צלוים ופרי, אבל מונטיפיורי לא נתנם לבא אל האהל מפני פחד המגפה.

על דרכם ירושלימה פגשו במשפחות רבות, יהודים ומושלמנים, הנסים מפני המגפה. עד המקום הנקרא „שביא" או „גבעה" היה הדרך יפה ומלא גני חמד; אך ב„גבעה" כבר נראו עקבות החרבן והשממה. שם ירדו מסוסיהם ויקוננו את קינות ירמיהו, עד בואם לפני שערי ירושלים. מפני המגפה לא אבה מונטיפיורי לבוא אל תוך העיר, לכן תקעו אהלם על הר הזיתים בקרבת קבר חולדה הנביאה. למראה דרכי ציון השוממים אומר מונטיפיורי בזכרונותיו: „מעומק הלב אני מתפלל כי

במהרה יהפכו מדברות ציון לעדן וחרבותיה כגן ה׳".

ממחרת יום בואם ירושלימה, בבקר, בא פחת ירושלים לברך אותם בשלום, ויחכה עד אשר קם מונטיפיורי ממשכבו. הפחה התהלך אתם בידידות, ויציע לפני מונטיפיורי ללותו על דרכו אל הירדן, אל ים המלח ואל חברון, ולעשות לטובתו ככל יכלתו; גם שלח לו מתנה חמש צאן. — ראשי קהלות הספרדים והאשכנזים, ואתם קהל גדול, באו לברך את מונטיפיורי ורעיתו, ובידיהם מתנות רבות. מונטיפיורי דבר אתם על אדות הנחיצות לתת עבודה לעניי ירושלים, וכמעט כולם הסכימו כי העבודה היותר נאותה היא עבודת האדמה.

לעת ערב התגנב שחל (שועל־שאַקאַל) אל אהל מונטיפיורי ורעיתו, ועל זאת חרדו כמעט ויזכרו את דברי המקונן: „על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו".

בשיחות מונטיפיורי עם הקונסול האנגלי בירושלים, חוה זה האחרון דעו גם הוא, כי אך טוב ליהודים לעסוק בעבודת האדמה, אבל יעץ כי הראשית תהי מצער לבלי העיר חשד בלב השולטן.

ביום השני בא הפחה עוד הפעם לבקש את מונטיפיורי ורעיתו לבקר את העיר למען תת מקום ליושבי ירושלים לתת להם כבוד ויקר. מונטיפיורי הבטיח כי בעוד ימים אחדים יבקר הוא ורעיתו את העיר. הפחה הודיעם, כי הוא ואנשי צבאו ילכו אתם בתוך העיר לשמור עליהם לבל תאֻנה להם רעה, וגם בקש ממונטיפיורי לרכב על סוסו.

המונים המונים, באו אליהם לברכם ולבקרם. בין הבאים נמצאו גם ארבעה כהנים נוצרים מאנגליה הנוסעים באה"ק לחקור על מצב היהודים; הם היו נכונים לנסוע גם לפולין לתכלית זו. —

כא.

קבר דוד. התפשטות המגפה. מערת המכפלה. בית־דגון, יפו, טנטורא.

ת ק צ "ט. י"א יוני. — „בבקר רכבנו אל „עמק יהושפט", ואח"כ הלכנו לראות את קבר דוד המלך. השומר העומד על יד הקבר לא נתננו לבא אל המערה, בהראותו לנו פקודה כתובה וחתומה בידי אברהם־פחה, אשר על פיה אסור לכל איש אירופי לבא אל המערה. אז כתבנו מכתב אל פחת ירושלים ונתאונן לפניו על הדבר הזה. הפחה בא, ויאמר אל השומר כי אסור הפקודה איננו חל על אציל נכבד כמונטיפיורי, אשר כל רבי המלוכה באנגליה נתנו לו מכתבי מליצה אל שרי ממשלת תוגרמה. אז הוליך הפחה אותנו אל תוך המערה. המערה היא רחבת ידים, אשר סִפונה נשען על עמוד התוך, ובקצה המערה יש חלון העשוי כשבכה, ולימין החלון שער עשוי בקשת. בעד שבכת החלון ראינו את הקבר המכוסה במרבדי רקמה יקרים, ועל הקבר כתוב בשפת ערב: „זה קבר אדוננו דוד" ולשני עברי הכתובת תבנית „מגן דוד" הידוע. בקצה הקבר ראינו מרבד־משי יקר וקנה־רובה; זו מנחת אברהים־פחה. פחת ירושלים אמר למונטיפיורי ורעיתו: „עתה שפכו שיחכם לאלהיכם" — ויצא מהמערה.

אחרי כן הלכנו לראות את „מערת ירמיהו" ואת „קברי המלכים". בערב נהרו המונים, המונים אל הר הזיתים, מקום מגורינו, ללון שם הלילה, למען יוכלו להתחבר בבקר אל התהלוכה אשר תערך לכבודנו ברדתנו אל תוך העיר. אחדים מאחב"י בחברון באו לברכנו בשלום, והמון אנשים מיושבי ירושלים באו להתפלל אתנו תפלת ערבית".

י"ב יוני. — „השכמנו קום בשעה הרביעית בבקר. הפחה חפץ לבא אלינו כעלות השחר; אבל מונטיפיורי אמר לו כי יודיעו מתי יהי נכון. בשעה הששית שלח מונטיפיורי וקרא לפחה;

והפחה בא בלוית פקידיו ומשרתיו ואתם אנשי צבא רבים. בשעה השמינית החלה התהלוכה: מונטיפיורי רכב על סוס ערבי לבן ויפה, אשר שלח אליו הפחה ביום אתמול, ויהודית רכבה על סוסה. „אנחנו באנו אל העיר דרך „שער השבטים" ונעבור דרך רחובות רבים אשר המו מאדם; כי ביום ההוא קרא הפחה מועד לכל יושבי העיר. בבואנו אל בית הכנסת הספרדי, נפרד הפחה מעלינו, ופקידיו ואנשי הצבא נשארו אתנו עד שובנו אל הר הזיתים. בהכ"נ היה מלא אנשים מפה אל פה, והרב „הראשון לציון" התפלל תפלה מיוחדת בעד האורחים. — משם הלכנו אל בהכ"נ האשכנזי, וגם שם נעשה לנו ככבוד הזה. אח"כ הלכנו להתפלל אל „כותל המערבי", ומשם רכבנו אל היכל הפחה".

את זכרונות היום הזה מסיים מונטיפיורי בדברים האלה: „ברכות והודאות לה' אלהי ישראל אשר זכנו להיות רגלינו עומדות, בפעם השנית, בשעריך ירושלים תוב"ב".

י"ג יוני. — „כל היום הזה היינו עסוקים בשיחות עם האנשים אשר באו לבקש נדבות. המגפה הולכת ומתפשטת בעיר, לכן גמר מונטיפיורי, ע"פ עצת מכיריו, ללכת חברונה. בטרם צאתו מירושלים חלק מונטיפיורי את כל הכסף אשר הביא אתו מאנגליה, וגם הבטיח לשלוח עוד ת"ק ל"ש מאלכסנדריה.

י"ד יוני. — „בדאבון נפש עזבנו את הר הזיתים ללכת חברונה, ובעוד שלש שעות באנו אל „קבר רחל". בראות יהודית כי הקבר רעוע ונוטה לנפול צותה לבנות עליו אהל חדש על הוצאותיה. הדרך לחברון מלא הרים ובקעות, והארץ איננה זרועה כראוי. מראש גבעה אחת ראינו את קברי „נתן הנביא" „וגד החוזה". — בקרבת חברון יצאו לקראתנו ראשי הקהלה בלוית מאות אנשים, והם מהוללים ומזמרים מזמורי תהלים לכבודנו. הם הלכו אתנו עד חרש עצי זית סמוך לעיר, אשר שם תקענו אהלינו. מסבי העיר יפים מאד, הגבעות מכוסות בגפנים, זיתים ורמונים".

ט"ו יוני. — שר העיר בחברון בא לבקר את מונטיפיורי ויבא אתו מנחה ארבע צאן. מונטיפיורי ורעיתו נהנו לו לחכות מחוץ לאהל עד אם כלו לאכול את ארוחת הבקר, ואחר יצאו

אליו; אבל לא קבלו מנחתו, כי קצפו עליו יען אשר לא קדם פניהם בכבוד הראוי להם בבואם חברונה. השר ראה כי עשה מרחה, ויבקש מהם סליחה ומחילה וירבה להתנצל, ויאמר כי חטאת ראשי הקהלה היא אשר לא קדמו להודיעו את דבר בוא האורחים הנכבדים. אז האיר לו מונטיפיורי את פניו ויקבל מנחתו. מונטיפיורי שאל את השר היוכל להביאָם אל מערת המכפלה, אבל לא יכל להציל מפיו תשובה ברורה. — ממחרת היום ההוא בא שר העיר עוד הפעם להתנצל על אשר לא יצא לקדם פניהם, וגם הבטיחם ללכת אתם אל מערת המכפלה.

י"ז יוני. — „שר העיר והשיך ומשרתיהם באו אלינו לפני השעה התשיעית בבקר. אחרי שתותם אתנו קהוה רכבנו על סוסינו ללכת אל מערת המכפלה. גם קהל גדול מאח"בי הלכו אתנו. בבואנו אל בית תפלת המושלמנים („מסגד") אשר לפני המערה, ובטרם עוד ירדנו מסוסנו, העמידו המושלמנים קול זועות על חפצנו לבוא אל המערה. אבל אנחנו לא שמנו לב לצעקתם, ונרד מעל סוסינו ונבוא אל מבוא המסגד. המבוא היה מלא אנשים, וכלם צעקו ויאיימו עלינו במקלותיהם. מרגע לרגע גדלה התרגשות המושלמנים, ולסוף החלו להכות ביהודים אשר הלכו אחרינו, אך אנשי הצבא אשר הלכו אתנו לשמרנו בדרך התאמצו להכניע את ההמון המשתער עלינו ויכו על ימין ועל שמאל ויסגרו את שער המבוא. אז נסינו ללכת אחרי שר העיר אל תוך המסגד, למרות קול צעקת ההמון. ודרויש אחד התנפל מלא קומתו לפני פתח המסגד ויקרא בקול נורא אל ההמון להניא אותנו מבוא אל המסגד. ויאחז מונטיפירי ביד יהודית ויעברו על הדרויש הסרוח ארצה ויבאו אל תוך המסגד. אבל בראותנו כי רעה נגד פנינו, כי המסגד מלא אנשים (למצער חמש מאות איש) אשר רובם חמושים במקלות, מהרנו לצאת מהמסגד דרך פתח אחר. ברגעים המעטים אשר שהינו במסגד הספקנו לראות רק דברים מעטים הראוים להזכר: ביחוד שתי אבנים גדולות בקיר הבית הדומות בגדלן לאבני כותל המערבי. גם ראינו שער ברזל אשר לפי השערתנו הולכים דרך בו אל מערת המכפלה; אבל יראנו לגשת אל השער ולהביט אל המערה, מפני חמת ההמון ההולך וסוער עלינו.

השר היה גם הוא במבוכה גדולה וגם לא השתדל להגן עלינו מפני חמת ההמון הנגרש. הוא לוה אותנו עד פתח אהלינו, וירבה להצטדק ולנחמנו על אשר לא הצלחנו בדרכנו. אבל מונטיפיורי לא דבר אתו, באמרו כי השר לא מלא חובתו לנגדנו כראוי, כי חובתו היתה לבלי העמיד אותנו בסכנה כזו".

„כמעט באנו אל אהלינו, והנה אנשים מבני ישראל רצים לקראתנו ושמועה בפיהם, כי המושלמנים מכים באכזריות חמה את היהודים. אנחנו אמנם לא יראנו לנפשנו, כי אתנו היו י"ז משרתים ושומרים חמושים בבלי נשק, ובכ"ז שמע מונטיפיורי לעצתנו ויכתוב מכתב לפחת ירושלים להודיעו את אשר קרה ולבקשו לשלוח לנו חיל משמר. — אח"כ הלך מונטיפיורי ורעיתו אל בתי הכנסת של הספרדים והאשכנזים ויחלקו את הנדבות אשר הביאו אתם לעניי העיר.

י"ח יוני. — „עזבנו את מקומנו בקרבת חברון ונסע הלאה. שר-העיר והשיך והפקידים באו אלינו עוד הפעם לבקש ממנו סליחה ולהתנצל על המעשים שנעשו אתמול, וישלחו אותנו בדרך מהלך חצי שעה. גם היהודים הלכו אתנו לשלחנו, אבל מונטיפיורי בקש מהם לעזבנו ולשוב העירה. בנסענו הלאה באו לקראתנו עשרים פרשים מזוינים; זה היה חיל המשמר אשר שלח לנו פחת ירושלים לשמרנו בדרך".

אחרי כן נודע למונטיפיורי, כי שר העיר חברון החל לתת פחדו על המושלמנים לטובת היהודים. בשמעו כי איש יהודי הוכה בידי מושלמני, צוה השר ליסר קשה את המכה, למען לא יוסיפו המושלמנים לשלוח ידם ביהודים.

ביום המחרת פטר מונטיפיורי את חיל המשמר אשר שלח לו פחת ירושלים, וישלחם לביתם במתנות. גם לפחת ירושלים שלח מתנות יפות, ויודה לו במכתב על הטוב אשר עשה לו.

כ' יוני. — „נסענו לבית דגון אשר בקרבת אשדוד, ומשם באנו יפו, ונתקע אהלינו על גבעות החול אשר לחוף הים. הקונסולים האנגלי והרוסי באו אלינו לברכנו בשלום, ויודיעונו כי המגפה שוררת ביפו וסביבותיה. גם הקאדי ושר העיר באו לברכנו.

ביום השבת יצאנו מיפו ונסע הלאה ונחן בעמק על פני

הר הכרמל. ביום המחרת באנו לקסרי. העיר הזאת היא עתה גל משואות, אבל שרידי עמודי הגראניט מעידים כי לפנים היתה עיר יפה מאד, וכנראה היה בה גם נמל יפה. — משם הלכנו לטנטורה, זו העיר העתיקה „דאר" אשר בה ישב אחד מחתני המלך שלמה (מלכים א׳, ד). משם הלכנו בדרך יפה, בעמק בין הר הכרמל והים, ונרא שרידים יפים מבין משואות מצודה עתיקה; הערביאים קוראים לה „אַטליק", היא המצודה „קסטלום פריגרינרום" שנזכרה בימי מסעי הצלב. שם ראינו גם שרידי בית תפלת נוצרים, אשר אבני הקיר דומות בגדלן לאבני כותל המערבי".

בבואם במרחק שני מילים מחיפה, אשר שם עמד משמר ההסגר (קאַראַנטין), לא נתנם פקיד המשמר ללכת הלאה, אף כי הראו לו את התעודות המעידות כי בכל ימי המסע לא דבקה בהם המגפה; ויאלצו לשבת בהסגר. היהודים היושבים בחיפה באו אליהם לברכם ויבטיחו להמציא להם כל צרכי אכל נפש בימי שבתם בהסגר.

בימי שבתם בהסגר קבלו ידיעות מהקונסולים האנגלים, כי בגלל המלחמה רבו המהומות והפרעות בארץ, והיהודים היושבים בצפת נסים להמלט על נפשם מפני פחד הדרוזים. גם הפחות והפקידים עוזבים את הערים ששמירתן עליהם והם מסתירים את נשיהם ורכושם במצודות.

מקץ שבעת ימים יצאו מההסגר ויסעו הלאה לדרכם. בחיפה ישבו ימים אחדים ויחלקו נדבות לעניי העיר. מונטיפיורי הביע אי־רצונו על מנהג קהלת הספרדים המשיאים את בניהם בקדמות נעוריהם, ויבקשם מונטיפיורי לקחת להם למופת את יושבי ירושלים שאין בהם נשואי בסר כאלה.

„בעברנו את הנהר הנקרא „נהר אל קזימיה" ראינו זאב רובץ תחת אחד הסלעים. אחד משומרינו ירה עליו בקנה רובה, אבל החטיא המטרה. ואולם לקול היריה נפל המורה בעצמו מעל סוסו. מונטיפיורי צחק על גבורת „השומרים" האלה אשר לקח אתו מעכו להיות עלינו לסתרה בדרכים המסוכנים. — על דרכנו לביירוט פגשנו בשלשה מושלמנים מכת המטואלים. מורי הדרך

שלנו שאלו מהם מעט מים לשבור צמאונם, אבל המושלמנים מאנו לתת להם מים מכדיהם. אז לוקחו מהם הכדים בחזקה, ואחרי ששתו הצמאים הושבו הכדים לבעליהם. אבל המושלמנים נפצו את הכדים המושבים להם אל הסלע, באמרם כי עפ"י תקות דתם אסור להם להשתמש בכלי אשר נגע בו איש בן דת אחרת".

בבואם לביירוט בא אליהם פחת העיר ויביע שמחתו על שובם בשלום מדרכם. — מביירוט שלח מונטיפיורי כסף להקונסול האנגלי בירושלים לחלקם בין עניי הנוצרים, ולמר יוסף אמזלג שלח ת"ק ל"ש בעד קהלות ישראל. גם לעניי הנוצרים בביירוט נתן מנות ומתנות. ועי"י ר' משה שמערלינג שלח לעניי צפת נ"ג אלף פיאסטר, ולעניי חברון י"ב אלף פיאסטר.

כב.

מחשבות מונטיפיורי על יהודי אה"ק. הראיון עם בועז־ביי ועם פחת מצרים. הצעה ליסד בנקים בארץ הקדם. מונטיפיורי שב לאנגליה.

„אני חפץ מאד" כותב מונטיפיורי בזכרונותיו „להתראות עם פחת מצרים באלכסנדריא ולבקש מאתו להגן על יהודי אה"ק, וביחוד על יושבי צפת וטבריא הצפוים תמיד למשסה ולהרג. גם עוד משאלות רבות עלי לבקש מאתו: לרפא את הריסות חומת טבריא; לקבל עדות יהודים בדברי ריבות הבאים לפני השופטים ולפני פחות הערים; להתיר ליהודים לחכור אחוזות שדה וכרם למשך חמשים שנה, בתנאי שיהיו החוכרים חפשים ממסים וארנוניות מלבד שכר החכירה; לתת לי הרשיום לשלוח אנשים מחו"ל אשר ילמדו את יהודי אה"ק את עבודת האדמה, מטע הגפנים והזיתים וצמר־גפן ותותים, באופן יותר טוב מאשר עד עתה, וכן גם ללמדם גדול צאן ובקר; ולאחרונה אבקשו לתת

לי רשיון ליסד בנקים בביירוט, יפו, ירושלים וקאירא. אני מתפלל לה׳ כי מסעי באה״ק תביא תועלת לאחב״י, לא רק לאלה היושבים כבר על אדמת הקדש, כי אם גם לאלה אשר יחפצו להתישב עליה, אם מאהבתם לארץ ישראל או מחפצם לעזוב את הארצות אשר בהן הם נרדפים על צוארם. אם אשיג מאוויי זה, אז אמצא בו די שלומים ונחומים על העמל והפחד אשר שבעה נפשי במסעי״.

ביום י׳ יולי יצאו באניה מביירוט, ובעוד שני ימים באו לאלכסנדריה. השמועה הראשונה אשר שמעו בעלותם אל החוף היה דבר מות השולטן. — מונטיפיורי הלך תכף אחרי בואו אל הקונסול האנגלי ויבקש מאתו להציגו לפני בועז-ביי, המיניסטר של פחת מצרים. הקונסול עשה את בקשתו, ובו ביום הראה מונטיפיורי עם בועז-ביי. מונטיפיורי מסר לו בכתב את כל משאלותיו אשר הוא שואל מפחת מצרים, והמיניסטר הבטיח להציע את הבקשות לפני הפחה ולבארן לו היטב; וגם הביע חפצו להציג את מונטיפיורי לפני הפחה עוד באותו הערב. ואולם מונטופיורי חפץ להת זמן להפחה לעיין היטב בכתב הבקשה ולשיח על אדותו עם המיניסטר שלו, לכן דחה את הראיון עם הפחה ליום השני.

ממחרת היום ההוא הלכו ברגליהם אל היכל הפחה (כי אותו היום היה יום שבת לכן לא יכלו ללכת במרכבה). מונטיפיורי היה לבוש בגדי תפארתו ושרשרת השעריף על צוארו. „הפחה קבל אותנו מעומד, ואח״כ הושיב אותי (כן כותב מונטיפיורי) לימינו, ואת הד״ר הלוי אצלי, ואת הקונסול האנגלי אשר בא אתנו — לשמאלו. הפחה הראה לי פנים שוחקות וישוחח אתי על כל אחת ממשאלותי. בדברו על אדות בקשתי בדבר חכירת קרקע באה״ק, אמר כי הוא בעצמו אין לו אחוזת אדמה באה״ק; אבל הוא יתן הסכמתו ורשיונו למושלמנים באה״ק להחכיר אדמתם ליהודים ואת שטרי החכירה ישלח לקונסטנטינפל לאשרם ולקימם. גם אמר כי ישמח מאד לראות את האדמה נעבדה באופן יותר משוכלל, ולכן הוא מרשה לי לשלוח שמה אנשים מוכשרים אשר ילמדו את האכרים לעבוד את אדמתם לפי מנהגי העת

החדשה. — אחרי כן דברתי אתו על אדות בקשתי לקבל עדות היהודים לפני השופטים בצפת, טבריא וחברון. על זאת השיב לי בתחלה כי יען אשר דתיהם שונות לכן אין לקבל עדותם כנגד המושלמנים, אבל באמרי לו, כי השופטים בירושלים מקבלים גם עדות היהודים, ענה כי לא ישים פדות בין היהודים ובין הנוצרים, ומה שמתירים לנוצרים יתירו גם ליהודים בערים הנ"ל. — אז דברתי אתו על אדות תקון חומת טבריא שנהרסה בעת הרעש, ואומר לו כי בקרבת העיר יש אבנים רבות, ויושבי העיר נאותים לקבל עליהם את העבודה בלי כל שכר, יען כי החומה תהי להם לסתרה מפני השודדים. גם הגדתי לו כי בהיותי בטבריא בקשו מאתי המשולמנים והיהודים גם יחד, בכתב ובעל פה, לתאר לפניו את הסכנה המרחפת עליהם בגלל הריסות החומה, וכי הם דורשים ממנו רק הרשיון לתקן החומה על הוצאותיהם. אז אמר לי כי יצוה לפקידיו לשלוח לו חות־דעתם על הדבר ולתקן החומה מיד. — אני אמרתי לו כי להרחבת עבודת האדמה באה"ק נחוץ הוא כי הממשלה תגן ותשמור על הנפש והרכוש של האכרים. ויבטיח הפחה לדאג גם לדבר הזה. — אז הצעתי לפניו את חפצי ליסד בנקים באלכסנדריא, ביירוט דמשק, יפו, ירושלים וקאירא. לשמע ההצעה הזאת נוצצו עיניו מגיל, ויבטיח להיות למגן ולמחסה להבנקים, והוא ישמח מאד לראות בהוסדם. —

לפני הפרדי ממושל מצרים נתתי לו למנחה את פסל המלכה וויקטוריא במסבת בראָנז, ויודה לי הפחה על המתנה הזאת.

ובועז־ביי, שר המסחר לפחת מצרים, קרא לפני אדונו, עוד ביום אתמול, את כתב הבקשה שלי ויבאר לו את כל משאלותי, למען ידע היטב את תכלית בואי אליו. הביי אמר לי כי הפחה ישיב לי דבר בִּכתב, לכן הלכתי עם הד"ר לוי אל הביי לבקש ממנו את מענה הפחה בכתב. אבל הביי אמר לי, כי יען אשר לא חתמתי את שמי על הבקשות שהצעתי בכתב, לכן איננו יכל לתת לי מענה בכתב; וכאשר יקבל מאתי כתב בקשה חתום בשמי לא יאחר לשלוח לי תשובה

אשר בה ישנו כל הדברים שהבטיח לי הפחה.

תכף במוצאי שבת כתבתי את כל משאלותי על הגליון ואחתום את שמי, ואשלח את הכתב אל בועז־ביי".

ממחרת היום ההוא באו ראשי קהלת ישראל אל מונטיפיורי להודיעו את מצב העדה וצרכיה, ויתן מונטיפיורי נדבות לכל מוסדות החסד ביד רחבה כדרכו תמיד. — אח"כ שלח את הד"ר לוי על אודות ראיונו עם בועז־ביי: „אחרי דברי החלקות אשר דברנו איש לרעהו, כחוק למושלמנים, התאמצתי להציל תשובה ברורה מהמיניסטר על בקשות מונטיפיורי, אבל המיניסטר השתמט מענות דבר על כל הבקשות, כי אם הרבה שיחה רק על דבר יסוד הבנקים; וההבטחות הדבות וההנחות אשר אמר לעשות למונטיפיורי ביסוד הבנק הוכיחו לי למדי עד כמה לקח הדבר הזה את לבו. ואולם אנכי חזרתי עוד הפעם בפרוטרוט על כל משאלות מונטיפיורי לטובת אחב"י הן בדבר הסבלנות, הן בדבר יסוד קולוניות לעבודת האדמה. אך המיניסטר הוסיף להשתמט, ובכונה השיאני לדבר אחר וישתקע בוכוח דתי על דברי הנביא „והיה ה' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד"; וכנראה החריד אותו הרעיון אולי כוון הנביא למלך בשר ודם. אנכי הצלחתי על נקלה להסיר ממנו פחדו זה, בהוכיחי לו כי הנביא רומז למלך מלכי המלכים הק"בה. ואמנם נוכחתי מדבריו כי ההצעה ליסד קולוניות ליהודים בא"הק ובסוריא, הביאה דאגה בלבו פן יש בלב היהודים ליסד ממלכה חדשה בארץ אבותיהם; ואולי נמצאו אנשים מבני ישראל אשר שמעו את דבר הצעת מונטיפיורי וידרשו תלי תלים של הויות, ודבריהם הגיעו לאזני המיניסטר. לכן השתדלתי בכונה להוציא מלבו את פחד השוא הזה ולהבינו לדעת כי אין שום מחשבה זרה בבקשותי".

סוף כל סוף הבטיח המיניסטר להשיב לי תשובה ברורה בשעה העשירית.

„למועד האמור הלכתי שנית אל המיניסטר, וכאשר לא מצאתיו בביתו הלכתי אל היכל הפחה, ואבוא אל לשכת המזכיר לכתוב דברים אחדים אל המיניסטר. אך כמעט החלותי לכתוב,

יצא הביי מחדר הפחה ויאמר אלי „בוא נא אתי, ידידי, כרגע אל הוד רוממותו הפחה". באתי אתו אל חדר הפחה, ואחרי אשר השתחויתי לפניו פעמים, אמר המיניסטר אל הפחה „זה הוא אותו האיש"; ומזה ראיתי כי דבר אתו על אדותי לפני בואי. — הפחה צחק, ואח"כ אמר אלי: „זה עתה קבלתי את המכתב אשר כתב אלי הסיר משה בחתימת ידו, ואני אשלח לו שני מכתבים לתשובה: את המכתב האחד יקבל בבואו למאַלטאַ, ובו אודיעו כי נכון אני לעשות את כל ההכנות הדרושות בדבר חכירת האדמה; ובנוגע להחסות וההגנה על העם, וקבלת עדות מפי יהודים, ותקון חומת טבריה, הנני נותן תו"מי צָו למלא את משאלותיו אלה. גם על אדות יסוד הבנקים אכתוב אליו במכתבי ההוא, והכל יהי כרצונו. ובמכתב שני אודיעו את כל הפרטים בדבר שטרי החכירה, ואת מקום הקרקעות שלי או של אחרים אשר אחכיר לו; את המכתב הזה יקבל תכף אחרי אשר תגיענה אלי כל הידיעות הנחוצות. בטח בי, כי ככל אשר אמרתי כן יהיה".

אז אמרתי אל הפחה: „אולי יואיל הוד רוממתו למסור ע"י בכתב את הדברים המעטים אשר דברת באזני".

הפחה החריש, אבל המיניסטר ענה אותי לאמר: ידידי היקר, אתמול היה שבת לכם, והיום שבת לנו; אני יודע כי אתם שומרים בדיוק את חקות דתכם, לכן אבקש ממך לבל תאיץ בנו לכתוב ביום השבת שלנו.

הפחה צחק על הדברים האלה, ואנכי הודיתי לו בשם מונטיפיורי ואצא מלפניו.

ביום ההוא יצאנו מאלכסנדריה וביום י"ח יולי באנו למאַלטאַ. שם נטל עלינו לשבת בהסגר עשרים יום, הישיבה הזאת בימי הקיץ החמים יחד עם שלש מאות סַיָרים (פילגער), לא היתה כמובן נעימה מאד למונטיפיורי ורעיתו, אך עוד יותר נעכר רוחם לשמע השמועות הרעות על אדות מצב המלחמה בטורקיא. כי על ידי השמועות האלה נוכחו שלעת כזאת אין כל תקוה לשנות מצב היהודים בארץ הקדושה לטוב וגם נואשו לקבל עתה מכתבים מפחת מצרים".

אחרי כלות ימי ההסגר יצאו ממאלטא וילכו דרך ליוורנה, מרסיליה וליאן לפאריז. בפאריז שהו שמונת ימים, וביום 5 ספטמבר באו לאנגליה.

ספרי הזכרונות

לסיר משה מונטיפיורי

ורעיתו יהודית.

(עם תמונותיהם).

נערך ע"י ד"ר אליעזר הלוי.

תרגם עברית (בקצורים והשמטות) ברשיון יורשי הד"ר המנוח

י"ה טביוב.

חלק ראשון.

ספר שני.

הוצאת „תושיה".

וארשא. תרנ"ט.

בדפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

СИФРЕ ГАЗИХРОНОТЪ

т. е.

Мемуары Сера Мозесъ и Лэды Юдиѳъ Монтефіори.

(Съ портретами).

Сост. Д-ра Л. Леви.

Пер. съ англійскаго И. ТАВЬЕВЪ.

Часть I. Книга II.

Изданіе „ТУШІЯ".

ВАРШАВА. 1898.

Типографія М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 18 Августа 1898 г.

ספרי הזכרונות

לסיר

משה מונטיפיורי

ורעיתו

יהודית.

חלק ראשון.

ספר שני.

כג.

מונטיפיורי ורעיתו שבו לביתם. בועז־ביי איננו עונה דבר.
עלילת־דם בדמשק (תקצ״ב—ת״ר).

בקיץ שנת תקצ״ט שבו מונטיפיורי ורעיתו בשלום לביתם. בירחים הראשונים לשובם הפנו את לבם ביחוד לעניני ארה״ק, ומרוץ־האגרות ביניהם ובין ראשי הקהלות באה״ק התגבר מיום ליום. ומשולחים מירושלים באו אל מונטיפיורי לעתים קרובות לבקש מאתו להשתדל להיטיב מצב היהודים באה״ק, והוא ורעיתו עשו ככל יכלתם להושיע לדורשי עזרתם.

בראשית שנת ת״ר כתב מונטיפיורי מכתב אל בועז־ביי ויזכר לו את כל הדברים אשר דבר עם פחת מצרים, ואת ההבטחות אשר הבטיחו מושל מצרים בדבר קנין קרקעות באה״ק וסוריא, ובדבר יסוד בנקים בארצות ההן ובמצרים. אבל שבועות וירחים חלפו ואין מענה מבועז־ביי.

ובין כה וכה קרה בארץ הקדם מעשה נורא, אשר שם במרקחה את כל העולם הנאור, ואשר השה את מונטיפיורי ואת כל גדולי ישראל, את יתר עניני הכלל המעסיקים אותם, ויתן להם ענין לעסוק בו בכל לבם ובכל מאדם. בראשית ימי האביב, בשנת ת״ר, בא אל בית רוטשילד בלונדון מכתב מאת ראשי קהלת ישראל בקונסטנטינופל, המודיעים, כי היהודים היושבים בדמשק וברודוס נתונים בצרה גדולה בגלל עלילת הדם, אשר העלילו צורריהם עליהם. ויחד עם המכתב הזה נשלחו אל רוטשילד העתקות מהמכתבים אשר כתבו יהודי דמשק אל ראשי עדת קושטא, ואשר בהם יסופר בפרוטרוט דבר העלילה; וזה דבר המכתבים בקצרה: „ביום הראשון לחדש אדר אבדו מתוך העיר (דמשק) כהן נוצרי ועבדו, אשר ישב בדמשק זה כארבעים

שנה. וממחרת היום ההוא באו אנשים מהמון העם אל רובע־
היהודים לבקש שם את הכהן, באמרם כי ראו אותו שם עם
עבדו ביום אתמול. ולמען הפק זממם תפשו באיש יהודי, והוא
גַלָּב, ויסחבוהו אל הפחה (שר העיר) ויאמרו כי הוא (הגלב)
יודע את אשר עשו אחיו היהודים להכהן ועבדו. כשמוע השר
את הדברים האלה, צוה להלקות את הגלב ת"ק מלקות ולענותו
בענויים קשים למען יגלה את הסוד. והגלב, ברצותו להציל
נפשו ממות, חש מפלט לו אל השקר ויאמר כי שבעה יהודים
מנכבדי העדה (אשר קרא בשם) הציעו לפניו לרצוח נפש הכהן,
למען יוכלו להשתמש בדמו לצרכי חג המצות הקרוב לבא,
ובשכר זה הבטיחו לתת לו שלש מאות פיאסטר; אבל הוא מאן
לעשות את בקשתם, ואיננו יודע מה קרה להכהן ועבדו. אז
צוה הפחה להושיב בכלא את שבעת היהודים הנ"ל, ולהלקותם
ולענותם באכזריות חמה עד אשר יודו על „פשעם". אבל האנשים
הנקיים האלה לא יכלו להתודות על חטא שלא חטאו, ויוכיחו
בראיות מן התורה כי אסור ליהודים לאכול כל דם ואף כי דם אדם.
ואולם הפחה לא הטה אזן לדבריהם הנאמרים בצדק, ויצו לאסרם
בנחושתים ולהכביד עוד את יסוריהם ועינוייהם באכזריות שלא
נשמע כמוה. אח"כ צוה הפחה להביא אליו את הקצבים
הישראלים עם שלשה מרבני הקהלה, ויצו להכותם ולענותם כל
כך עד אשר רסקו אבריהם; אבל גם הם מאנו להודות על חטא
שלא חטאו. אז הלך הפחה אל בית הספר של נערי ישראל,
ויצו לאסור בכלא את הנערים הקטנים, ולבלי תת לאבותיהם
לגשת אליהם, בתקותו כי האבות הרחמנים בחמלתם על בניהם
יתנו תודה כי ידיהם שפכו את דם הכהן הנוצרי. ואיש יהודי
בא אל הפחה ויוכיח ויערוך לפניו כי כל מושלי אירופה
והאפיפיורים כבר החליטו כי עלילת הדם בשקר יסודה, ולכן אין
כל ספק כי הכהן ועבדו נרצחו בידי אנשים אשר לא מבני ישראל,
או כי ברחו בסתר מן העיר, ודברי הגלב דברי שקר הם, אשר
בדה מלבו למען הצל את נפשו. אבל הפחה ענהו כי מכיון
שהוא גולל את אשמת הרצח על ראש אנשים אחרים, אות הוא
כי נפשו יודעת מאד מי ומי הם הרוצחים, ולכן למען הכריחו

לגלות את שמם צוה לענותו באכזריות חמה, עד אשר מת היהודי תחת ידי מעניו. אז הלך הפחה עם גדוד של שש מאות אנשי צבא אל רובע היהודים ויצו להרוס את בתי היהודים למען מצוא את פגרי הנרצחים. וכאשר לא מצא שם מאומה שב אל היהודים האסירים ויוסף לענותם בענויים קשים כל כך, עד כי לא יכלו עוד שאת את מכאוביהם, ומרוב יסוריהם נתנו תודה על חטא שלא חטאו! אז שאל אותם הפחה איפה הסתירו את דם הנרצחים; ויען אחד האסירים כי הדם הושם בבקבוק ונמסר ליד משה אבועלפיא. וכאשר אמר אבועלפיא כי שקר ענו בו, צוה הפחה להלקותו אלף מלקות ולענותו בענויים נוראים, עד אשר נאנס אבועלפיא להודות על שוא ולהגיד כי בקבוק הדם שמור אתו בביתו בארגז, אז צוה השר לשאת את אבועלפיא לביתו (כי האמלל לא יכל להליך ברגליו) למען יפתח את הארגז. אבל בארגז לא נמצא מאומה, מלבד כסף. הפחה שם את הכסף בצלחתו ויוסף לשאול איה הדם. ויאמר אבועלפיא כי בצדיה הביא את הפחה אל הארגז למען יקח את הכסף ויקרא לו דרור. אבל הפחה צוה להדיש את הענויים, עד כי לא יכל אבועלפיא עוד שאת, ויקבל עליו את דת מחמד למען החלץ ממכאוביו. אחרי הדברים האלה בא איש אחד אל הפחה ויאמר כי ראה באצטגנינות (אסטרולוגיה), כי שבעת היהודים הנ"ל רצחו את נפש הכהן, וחמשה יהודים אחרים הרגו את העבד. אז הושמו בבור שנים מחמשה היהודים הנאשמים ע"י האצטגנין (ה"ה רפאל פרחי ונתן לוי), והשלשה כנראה נמלטו על נפשם".

ויהודי רודוס הארו את מצבם הנורא, לראשי קהלת קושטא, כדברים האלה: „בעירנו עברה השמועה כי אחד מבני היונים, נער כבן עשר שנים, אבד ועקבותיו לא נודעו; אז הוציאו היונים דבה כי אנחנו שחטנו את הנער. כל הקונסולים של ממלכות אירופה (מלבד הקונסול האוסטרי) באו אל פחת רודוס ויבקשו ממנו למסור בידם את החקירה והדרישה בדבר הזה, והפחה נתן להם את הפצם. אז קראו הקונסולים אליהם שתי נשים יוניות, אשר העידו לפניהם כי לפני ימים אחדים ראו והנה יהודים אחדים הלכו מהכפרים העירה ואחד מהם נהג

בנער יוני. הקונסולים קראו לאיש היהודי הזה לשמוע מה בפיו, והיהודי הוכיח כי באותו היום לא יצא כלל מהכפר. אך הקונסולים לא שמעו לדבריו ויאסרוהו בנחושתים ויענוהו באכזריות איומה, אשר תסמר שערת בשר איש לשמעה, ובכל העת אשר ענוהו קראו מעַניו אליו: „אתה גנבת את הנער היוני למען תתו אל הרב, לכן הן תודה והצלת את נפשך ממות"; גם אמרו ולא כחדו, כי כל חפצם להשמיד את כל היהודים היושבים ברודוס או להכריחם להמיר את דתם, למען יוכלו להתפאר כי הצליחו להביא קהלה שלמה בבריה דתם. ויהי כאשר נלאה היהודי כלכל את היסורים האיומים, ויגמר בלבו להודות הוראת־שוא למען החלץ מיסוריו. ויקרא בשמות יהודים אחדים אשר עשו את מעשה הרצח, אעפ"י שהכל ידעו כי היהודים הנאשמים על פיו לא היו בעיר רודוס בעת אשר אבד הנער היוני. אבל למרות השקר הגלוי שבעדותו זאת, נאסרו היהודים הנאשמים בכלא ויעונו בענויים אכזריים למען יהנו תודה כי מסרו את הנער אל הרב או אל ראשי הקהלה. אבל הנאסרים האמללים אמרו כי הם בוחרים במות מלהעיד עדות־שקר באנשים נקיים. ואף אמנם מתו שבעה מהם תחת ידי מעניהם האכזרים. ומלבד זאת שם הפחה מצור על רחובות היהודים לבלתי תת לאיש לצאת ולבוא, ולבל ידעו היהודים מה שנעשה לאחיהם האסירים. והיונים מהגנבים אל בתי היהודים, למען השליך שמה במסתרים גוית חלל נוצרי או מושלמני, כדי להוכיח אח"כ את אשמת היהודים. — כל הדברים האלה נעשים ברצון הקונסולים ובידיעתם. רק הקונסול האוסטרי לבדו נסה בראשונה להגן עלינו, אך אחרי כן באנס גם הוא לתת ידו אל חבריו ולעשות כרצון ההמון".

כד.

אספה רבה בלונדון. כרמיה. פעולות הלורד פלמרסטון. מסע מונטיפיורי לארץ הקדם. בואו לאלכסנדריה. כתב הבקשה אל פחת מצרים. פעולות הוזיזר הגדול.

דברי המכתבים הנ"ל, וגם המכתבים אשר באו אל מונטיפיורי בענין הזה, העירו רעש גדול בלונדון, וגדולי ישראל נאספו לאספה רבה להועץ מה לעשות לטובת אחיהם האמללים בארץ הקדם. באספה הזאת הוחלטו כדברים האלה: „האספה שמעה ביגון ובדאבון לבב, כי זה מקרוב קמה לתחיה בארץ הקדם העלילה הנתעבה, עלילת־דם, זאת העלילה אשר נתנה תואנה בימי הבינים להרוג ולבוז את היהודים, ואשר זה ימים רבים כבר עברה ובטלה מן העולם. האספה שמעה כי בגלל העלילה הנתעבה הזאת נאסרו יהודים רבים זקנים ונערים בכלא בדמשק וברודוס, ורבים מהם עונו באכזריות רצח עד כי מתו מעצמת מכאוביהם, ואחרים נדונו למיתה וגם הוצאו להורג עפ"י עדות שקר ועפ"י הוראות אנוסות; — לכן מבקשת האספה מאת ממשלות אנגליה, צרפת ואוסטריה לדרוש מאת ממשלת הארץ, אשר בה נעשו השערוריות האלה, לחדול הָרֶע; וביחוד בוטחת האספה בטוב לבו ובאנושיותו של העם האנגלי, כי ישתדל בכחו הגדול ובהשפעתו הכבירה לשום קץ לשערוריות הנוראות האלה, ולתכלית זו שולחת האספה דיפוטציה מיוחדת אל השר החיצון של ממשלת אנגליה לקחת עמו דברים בענין הזה".

אל האספה הזאת בא גם האדון כ ר מ י ה (מי שהיה אז סגן ראש הקונסיסטוריום המרכזי של יהודי צרפת), ובדברים חמים ונמרצים הביע את הסכמתו למעשי האספה, ואת חפצו לעזור בדבר בכל יכלתו.

ביום 30 אפריל התיצבה הדיפוטציה (אשר בה היה גם מונטיפיורי ורוטשילד) לפני הלורד פלמרסטון, שר החיצון בממשלת אנגליה. השר קבלם ברצון ובחבה, ויבטיחם להשתמש בכל

יכלתו לדרוש מאת מחמד־עלי (פחת מצרים) ומאת ממשלת טורקיה לשים קץ לשערוריות בדמשק ועל אי רודוס. השר דבר עם מונטיפיורי על אדות מסעיו באה"ק, ומונטיפיורי הגיד לו כי יהודי אה"ק משתוקקים לעסוק בעבודת האדמה.

וביום 15 יוני היתה עוד אספה גדולה של גדולי ישראל בלונדון, ובאספה זו הוחלט לבקש מאת מונטיפיורי לנסוע יחד עם ה' כרמיה לאלכסנדריה ולדמשק. ומונטיפיורי קבל עליו את המשלחת הזאת. ובעוד שבעת ימים הלך מונטיפיורי עם הברון רוטשילד עוד הפעם אל הלורד פלמרסטון, והשר קרא לפניהם את הטלגרמות, אשר שלח אל צירי אנגליה בטורקיה ובמצרים על אדות מעשה דמשק. בהטלגרמה אל ציר אנגליה במצרים צוה השר לדרוש בחזקה מאת מחמד־עלי לרצות את היהודים הנזוקים ולהדוף ממשמרתם את הפקידים אשר עשו את השערוריות ברמשק. הלורד פלמרסטון אמר למונטופיורי, כי יתן על ידו מכתבים אל ציר אנגליא באלכסנדריה לצוות עליו להיות לעזר ולמגן למונטיפיורי בכל אשר יעשה, ולבקש מאת מחמד־עלי לתת רשיום למונטיפיורי לחקור ולדרוש את דבר העלילה בדמשק. ומלבד זאת הבטיח השר לתת בידו מכתבי מליצה אל כל מקום אשר יחפוץ.

ביום 3 יולי היתה באולם המענשן־הויז אספה גדולה של נכבדי הנוצרים באנגליה. אל האספה הזאת באו סוחרים, סופרים, חכמים ומלומדים מגדולי הנוצרים, למען הביע את רגשי חבתם ליהודים, ולהביע הפצם כי יצליח מונטיפיורי במשלחתו בארץ הקדם. — ובטרם יצא מונטיפיורי לדרכו התיצב לפני המלכה וויקטוריא ובעלה, ולפני אחדים מזרע המלוכה, וכלם קבלוהו ברצון.

מונטיפיורי, בתור בא־כחם של יהודי אנגליה, החל לעשות הכנותיו לצאת למשלחתו; וכן עשה גם כרמיה, בתור בא־כחם של יהודי צרפת. מונטיפיורי בחר לו לבני לויתו שני אנשים נוצרים, אנשי שם ותַיָרים ידועים בארצות הקדם, ואת הדו"ר אליעזר הלוי. וכרמיה לקח לו לבן־לויתו את החכם המפורסם שלמה מונק.

ביום 8 יולי יצאו מונטיפיורי ורעיתו ובני לויתם באניה לדרכם, ובעוד שני ימים באו פאריזה. שם היתה אספה רבה של חברי הקונסיסטוריום בבית הברון רוטשילד, וכרמיה נאם נאום מלא חם ורגש באזני הנאספים (כרמיה לקח אתו גם את רעיתו בצאתו מפאריז לדרכו).

24 יולי. — אניתנו השליכה עוגנה לפני העיר צ׳יביטה ווקיא (באיטליה); אבל לא עלינו אל העיר, כי עוד בהיותנו בליוורנה יעצו אותנו לבלתי בוא אל העיר, כי שם שוררת תנועה כנגד היהודים, אשר העיר כהן קתולי (והוא יהודי מומר) בכתבי פלסתר שלו. דיפוטציה מקהלת ישראל ברומא באה לבקרנו. הם הגידו לנו כי לא טובות השמועות העוברות ברומא על אדות יחס האפיפיור למעשי דמשק. גם ספרו לנו מקרים לא טובים, אשר קרו ליהודים באיטליה: מילדת קתולית, בילדה את אשה עבריה, הטבילה כדת הקתולים את בתה הנולדה לה, והרשות מאנה להשיב את הילדה לאמה. ובעיר ליוורנה אבד ילד לאשה נוצרית, ועד מהרה יצא הקול כי היהודים גנבו את הילד (הדבר היה סמוך לחג המצות); ואולם שר העיר התחכם וישם במשמר את אם הילד, ויאמר כי לא יוציאנה לחפשי בטרם ימצא בנה; והתחבולה הזאת עשתה את אשר חפץ, כי ממחרת היום ההוא נמצא הילד.

4 אויגוסט. — האניה באה אל חוף אלכסנדריה. תיכף הלכנו אל רב העדה לשמוע מפיו חדשות מדמשק. אח״כ הלך מונטופיורי אל הגנרל־קונסול האנגלי, אשר קבלו בכבוד וברצון. הקונסול אמר לו כי כנשמע היה מעשה דמשק לענין גדול, לענין פוליטי. גם הגיד לו מראש כי הקונסול הצרפתי יקבל אותו ברצון גדול, אבל בדעה קבועה אשר לא יסור ממנה; בכלל יעץ אותו הקונסול האנגלי להיות זהיר מאד במעשיו, לבל העלות עליו כל חשד; כי כבר נאשם אחד הקונסולים במקח שחד.

לעת הצהרים הוליך הקונסול האנגלי את מונטיפיורי אל הקונסול הצרפתי, ושם מצא גם את כרמיה. משם הלכו אל הקונסול האוסטרי, ויתראו שם גם עם הקונסול הפרוסי. גם אל הקונסול הרוסי הלכו, אבל בבואם ישן שנת צהרים.

5 אויגוסט. אחרנו לשבת בלילה הזה עד השעה השניה אחרי חצות הלילה, כי עסקנו בקריאת הכתבים הנחוצים ובעריכתם. בשעה החמישית בבקר קמנו ממשכבנו, ובשעה השמינית בא הקונסול האנגלי להוליכנו אל היכל הפחה. מונטיפיורי לבש את בגדי השרד אשר לו, וגם כל בני לויתו לבשו בגדי תפארתם או בגדי משרתם. כרמיה ומונק לא הלכו אתנו, כי הקונסול הצרפתי לא נתנם ללכת אל מחמד־עלי, מפני טעמים הידועים לו. — בנסוע מונטיפיורי עם הקונסול האנגלי במרכבתו, קרא באזניו את כתב הבקשה אשר ישים לפני הפחה. סגנון הכתב ישר בעיני הקונסול, אבל הכרת פניו ענתה בו כי בטחונו רפה מאד בפעולת כתב הבקשה. — בבואנו אל הארמון הציג הקונסול את מונטיפיורי לפני הפחה, באמרו כי הוא מתכבד להציג לפני הוד רוממותו את אחד ממכריו הישנים. הפחה ברך את מונטיפיורי בשלום וחסד, ואח"כ הובאנו כלנו אל חדר הראיון. הקונסול הודיע את הפחה, כי מונטיפיורי חפץ להגיש לפניו כתב בקשה בעניני מדינת ממשלתו, והפחה הביע את רצונו לשמוע את דברי הבקשה.

אז קרא מונטיפיורי לפני הפחה כדברים האלה בשפת אנגליה: „הוד רוממותך! שמוע שמענו באירופא כי טפלו אשמות־שוא על יהודי דמשק, שהם נתיני ממשלתך, וכי ענו אותם בענויים וביסורים קשים למען הוצא מפיהם עדות אנוסה כנגד עצמם. ויען כי מודעת היא, אשר עפ"י חקות דתנו אסור לנו לא רק לעשות את מעשה הרצח אשר טפלו על יהודי דמשק, כי אם גם מוזהרים אנחנו לתעב כל מאכל דם, — לכן שלחו אותנו בני אמנתנו אשר בכל ארצות אירופא לחלות את רוממותך לעשות משפט אחינו. ואף אמנם שמחנו לשמוע כי כמעט נודע אליך דבר הענויים, צוית לשום קץ להם כרגע. ובגשתנו עתה לפני הוד רוממותך, סמוך לבנו בטוח, כי מושל כמוך, אשר כבר עשית לך שם גדול באירופא בגבורתך, בחכמתך, ובחסדך וסבלנותך לכל נתיניך בלי הבדל, — כי אתה תעשה ברחמים וברצון את בקשתנו. לא בקצף ולא בשנאה באנו הנה, כי אם בחפצנו בלב שלם להוציא את האמת לאור. לכן אנחנו מחלים

את הוד רוממותך לתת לנו הרשיון ללכת דמשקה לחקור ולדרוש היטב את הדבר ולבוא עד הכלית דבר האשמה, אשר החרידה את היהודים בכל העולם, ואשר הביאה צרות ומכאובים איומים על יהודי דמשק; וכי תוצאות חקירותינו תבדקנה ותאושרנה באופן רשמי ע"י פחת דמשק ותושמנה לפני הוד רוממותך. וכן אנחנו מבקשים ממך לתת צו לבל יושמו מכשולים לפנינו בחקירת העדים, ולהיות למגן ולמחסה לכל חברי המשלחת, וגם לתת ערובה ובטוחות לכל העדים אשר יעידו לפנינו, כי לא תהי להם עדותם למחתה. גם הננו מבקשים מהוד רוממותך לתת לנו רשות להתראות עם האסירים ולהקרם בכל עת וככל אשר נמצא לנחוץ, וכי הרשיון הזה ישולח בדרך רשמי, בתור „פִירמַן" (דבר מלכות) אל פחת דמשק ולצוות עליו לפרסם את תוכן הפירמן בכל חוצות העיר. לאחרונה הרשנו נא לאמר לך, כי עיני כל אירופה נטויות אל הוד רוממותך, ובעשותך את בקשתנו תעשה נחת רוח לכל העולם הנאור. הכל יודעים כי איש גדול כמוך, אשר שמו גדול ומהולל בכל הארץ, מחויב לאהוב את המשפט והצדק בכל לבו. המשלחת הזאת אשר שלחו אליך היהודים מכל הארצות לדרוש ממך משפט וצדק, — הוא אות כבוד ויקר לחכמתך וללבך הטוב. המשלחת שׂמה מבטחה בחכמתך הגדולה, באהבתך להאמת ובחפצך הנכון לעשות משפט לכל נתיניך, ותקותה חזקה כי בקשתה לא תעל בתהו".

הפחה לא גרע עיניו ממונטיפיורי כל עת קראו לפניו את דברי הבקשה. אחרי כלותו לקרא בקש מונטיפיורו מאת הפחה להרשות למתורגמנו לקרא לפניו את הבקשה בתרגום טורקי. אבל הפחה אמר כי הכתב ארוך מאד, ולכן הוא דורש כי יתרגמו בתחלה את כל דברי הבקשה בכתב, ואז יקרא אותו וידע מה לענות. אז בקש מונטיפיורי כי ירשה למצער להרגם בעל־פה את ראשי הפרקים של הבקשה, אבל הפחה שנה את דברו: „הדברים ארוכים, הדברים ארוכים, צריך להרגמם בכתב". וכאשר אמר לו מונטיפיורי כי דברי הבקשה סובבים על עניני יהודי דמשק, ענה הפחה „אני יודע זאת".

אז הגיש הד"ר מ ד ר ן (איש נוצרי, מבני לויתו של

מונטיפיורי) להפחה מכתב תודה מאת ה„אגודה להעביר את העבדות מהארץ". הפחה שמח, כנראה, מאד כי אֻנה לו ענין אחר לענות בו, ויחל להרבות שיחה על אדות „העבדות". מונטיפיורי נסה עוד פעמים אחדות, ע"י הקונסול האנגלי, להסב את השיחה אל הענין הקרוב ללבו; אבל לא הצליח, כי הפחה השתמט תמיד מהענין הזה. לכן יעץ הקונסול את מונטיפיורי לחדול עתה מזה ולמסור את הדבר לו (להקונסול) לעשות כבינתו. בטרם יצא מונטיפיורי מאת פני הפחה אמר לו כי בעוד שני ימים יבא לקבל את תשובת הפחה על הבקשה, וכי העם האנגלי מחכה בקצר רוח לתשובתו. הפחה ענהו: „בא אלי בעוד שני ימים ושמעת תשובתי; ואולם דע כי אם הענין הזה הוא דבר משפט, ועל כן הבאת אתך עורך־דין צרפתי (הכוונה אל ברמיה), לא אוכל להרשות זאת". אז באר הקונסול האנגלי להפחה כי ה' כרמיה, אעפ"י שהוא עורך־דין, בכ"ז לא בא הנה אלא מפני רגשי החמלה ואהבת־אדם, אשר העירוהו לקחת חבל במשלחתו זו; ומלבד זאת הנה איש יהודי הוא.

בשוב מונטיפיורי מהיכל הפחה, אמר כי הראיון הזה לא השביעהו רצון כלל, ואיננו דומה כלל לשני הראיונות הראשונים אשר התראה עם הפחה בשנה שעברה. — אחרי כן נודע למונטיפיורי כי הקונסול הצרפתי היה אמש בהיכל הפחה וישב אתו כשעה וחצי.

6 אויגוסט. — הקונסול האנגלי הודיע את מונטיפיורי, כי הפחה יוצא מחר בבקר לדרכו. מונטיפיורי הלך אל הקונסול, אשר הראהו את המכתב אשר כתב אל הפחה בדבר יהודי דמשק; סגנון המכתב היה נמרץ כדבעי. אח"כ הלך מונטיפיורי אל הפחה, אשר קבלו הפעם בחבה יתרה וברצון הרבה יותר מביום אתמול. על שאלת מונטיפיורי ענהו הפחה, כי בעוד ימים אחרים ישוב מדרכו. — ממחרת היום ההוא הודיע הקונסול האוסטרי את מונטיפיורי כי הפחה אמר לו כי יעש את בקשתו. הקונסול האנגלי בא אל מונטיפיורי להתיעץ אתו בדבר הזה.

8 אויגוסט. — הוויזיר הגדול שלח מכתב אל פחת מצרים לאמר: הציר של ממשלת אנגליה, היושב בשער העליון (ר"ל

המופקד בחצר השולטן) הודיענו במכתב, כי שלשה אנשים רמי המעלה מנתיני אנגליה, ה"ה הסיר משה מונטיפיורי, מר ווייר והד"ר מאַדדן, ואתם גם האדון אדולף כרמיה והד"ר ל. לוי, נוסדו יחד בתור דיפוטציה לארץ הקדם למען חקור ודרוש היטב את המעשים, אשר גרמו לרדיפות היהודים בדמשק ועל האי רודוס. הציר הנ"ל מבקש כי יתנהגו עם חברי הדיפוטציה הזאת בכבוד הראוי להם, וכי תעשינה להם כל הרוָחות וכל הקולות למען יוכלו למלא משלחתם כהוגן. זאת היא הכלית מכתבי זה אל הוד רוממותך". ועל החתום „רעוף".

10 אויגוסט. — מונטיפיורי, כרמיה, מונק, ווייר ואני (הד"ר לוי) הלכנו אל הקונסול האוסטרי, אשר קרא לפנינו מכתבים ודעפעשען בדבר מעשה דמשק. שהינו בביתו יותר משלש שעות ונרשום לנו את הרשימות הנחוצות לענינגו.

כה.

מכתבים על אדות מעשה דמשק מאנשים נוצרים.

בשבת מונטיפיורי באלכסנדריא קבל מכתבים אחדים מנוצרים אנגלים אשר בקרו בעת ההיא בעיר דמשק. המכתבים האלה מודיעים ידיעות רבות ערך על אדות המעשה הנורא, ולכן הננו לתת את תכנם בקצרה. — המכתב האחד הוא מהכהן האנגלי יוסף מַרשל, והוא כותב לאמר: — „אמת הדבר כי הכהן הקתולי טומַסו ומשרתו אבדו מהעיר, אבל אין כל סבה להחליט כי מתו או נרצחו, ואף רשע כסל הוא להחליט כי היהודים רצחו נפשם. אמנם יש אומרים, כי אעפ"י שהדת הישראלית איננה נותנת כל מקום לחשוד את היהודים ברצח כזה, אבל בכל־זאת הן יכל להיות כי הנאשמים עשו את התועבה הזאת, בשגותם בהבלי שוא ובאמונות טפלות הזרות באמת לרוח תורת ישראל. אך גם ההשערה הזאת לא תִתכן; כי הנאשמים הם

אנשים נכבדים, עשירים ונבונים, ואנשים כאלה אינם שוגים בהבלי שוא ובקנאה הדת. גם הוגד לי מפי המושלמים והנוצרים, כי השדרות העליונות של יהודי דמשק מצטיינות יותר בקלות דת מאשר בקנאת הדת. ומלבד זאת יודע אני לנכון, כי הנאשמים אינם חיים כלל באחוה וברעות איש עם רעהו, כי התחרות המסחר מביאה אותם לידי קנאה ושנאה, ואיך יעלה על הדעת כי הם יתחברו יחדו ויתנו יד איש לרעהו לעשות את התועבה האיומה אשר טפלו עליהם?! גם האותות והראיות אשר השוטנים נשענים עליהן להוכיח את אשמת הנאשמים, כלם מהבל המה יחד, וערכן איננו גדול מערך ההודאות האנוסות שהוציאו מפי הנאשמים בענויים קשים (פה יבטל ה' מרשל בדברים נכחים את כל ה„ראיות" אשר עליהן נסמכו השופטים הרשעים). ועל יסוד הוכחות רעועות ונואלות כאלה, העלילו על הנאשמים את העלילה האיומה הזאת, ומאה ועשרים אנשים נקיים הוכו ועונו באכזריות חמה, עד כי רבים מהם מתו תחת יד חובליהם! — ואולם הראיות הברורות אשר הביאו הנאשמים להוכיח צדקתם לא נשמעו ולא נתקבלו; ולא עוד אלא שאחד העדים אשר ערב לבו להעיד בזכותם, הוכה במצות השופטים עד מות — למען ייראו עדי האמת ולא יעיזו להעיד בזכות הנאשמים. ובאמת יש בדמשק מושלמים רבים, רמי המעלה, אשר לולי היה פחד השופטים עליהם, כי עתה יכלו להוכיח נאמנה כי הנאשמים חפים מכל פשע.

ומה רע ומר גורל בני המשפחות אשר ראשיהן אוסרו בכלא! מי שלא ראה בעיניו את ענים ומצוקותיהם, לא יוכל לשערם כמו. הם נתונים לחרפה ולמשסה לכל איש; בתיהם נחרבו ונשסו, ואין אומר השב; עדיי הנשים והבתולות לוקחו בחזקה; הנערים הושמו במאסר ויעונו ברעב; הבנים נלקו באכזריות לעיני האמות, למען תגלינה את מחבוא בעליהן; ושוחד רב יוקח מהם בעד הרשיום להביא צרכי אכל נפש להאסירים האמללים. אלה הם, אדוני, אך מעט מזעיר ממצוקותיהם.

אתה, אדוני, רמזת במכתבך על מאמרי העתון „טיימס" הכתובים בידי פופרו היושב בדמשק, ואשר בהם הוא מגלה

דעתו כי אמנם אשמים היהודים. אבל לולי התהלך הסופר הזה ברמשק רק עם נוצרים אחרים משפל המדרגה, ויפקח אזניו לשמוע לדברי נכבדי התושבים, ויפקח עיניו לראות נכחות, כי עתה לא ערב לבו להגיד בעתון הנ"ל כי הוא מאמין באשמת היהודים, ולא נועז לבטל באמרי פיו את קושי יסוריהם ולאמר כי שוטניהם מתהלכים אתם בחסד וברחמים. לו הלך אל בית הנאשם דוד עררי, כי עתה נודע לו כי גם נשים נקיות עונו שם באכזריות רצח. שם היה יכל לראות בעיניו את גבורת הנערה הכושית, שפחה מושלמנית, אשר למרות היסורים אשר יסרוה לא הצליחו להוציא מפיה עדות שקר כנגד אדונה היהודי. שם נודע לו כי לו הואילה אשת עררי להקריב את תומת בתה לקרבן, כי עתה הצילה את בעלה מכל צרותיו, את רכושה ממשסה, ואת עמה מדבת שקר. לו חפץ כי עתה יכל לשמוע מפי אשת לניארו כמה הפליא אתה „חסדו" הפקיד האירופי, באשר באה לבקש מאתו על בעלה, אשר מת אחרי כן תחת ידי מעניו. — היהודים נוכחו כי יד קונסולי אירופה היתה על הפחה להטותו להשתמש בענוי — ובאמת לא נכון הדבר לעשות את הפחה לבדו אחראי למעשים הנוראים שנעשו ברמשק, מעשי אכזריות אשר לא נשמע כמוהם מימי אנטיוכס הפיפנוס. לא הפחה לבדו אשם בשערוריות האלה, כי אם גם העוזרים אשר החרו החזיקו על ידו ואשר מסרו בידו את האנשים הנקיים — חטאת העוזרים האלה גדולה מאד, ואשמתם גברה מאשמת הפחה. כי הפחה יכל להצטדק כמעט בהובות משרתו, אבל צוררי היהודים, העוזרים על ידו, במה יצטדקו הם? אם האנשים האלה ימצאו התנצלות לעלילותיהם, אזי צריך להצדיק גם את עלילות האינקוויזיציה... בקצרה, צעקת היהודים על צורריהם כבדה כל כך, עד כי אין דרך אחרת למצא את האמת, בלתי אם בחקירה ודרישה חדשה, אבל לא ע"י מלקות וענויים, ולא ע"י חוקר דין כשעריף־פחה (פחת דמשק) החשוד לקבל השפעה מן החוץ. — ואולם אף כי בטוח אני כי אתה, אדוני, תצליח להוציא כנגה משפט, בכ"ז אני מחויב לענותך על שאלתך, כי

הנך מעמיד נפשך בסכנה גדולה בבואך עתה דמשקה. טוב תעשה אם תאחר את מועד בואך עד אחרי ירחים אחדים, אז תצליח במשלחתך וצוררי עמך יבושו ויחפרו. — יהי לך מעשה אי־רודוס למופת: גם שם העלילו על היהודים את אותה העלילה הנתעבה אשר בדו עליהם בדמשק, ואין כל ספק כי לו נעשה המשפט שמה כארחות המשפט בדמשק, כי עתה היתה גם אחרית יהודי רודוס מרה מאד. אבל משפטם הם נחקר בקונסטנ־טינפול, לכן יצאה כנגה צדקתם. ורק בדרך כזה תצליח להעביר את חשכת הערפל אשר כסה על מעשה דמשק".

המכתב השני הוא מאת הארון שאַדרועל, פקיד בחיל הים של ממשלת אנגליה. וזה תכנו: „לעשות רצונך, ארוני, חפצתי, והנני מתרשה לשים בזה לפניך ידיעות אחדות על אדות מעשה דמשק, על פי הדברים אשר ראיתי בהיותי זה לא כבר בעיר ההיא, וגם אציע לפניך את דעתי בנוגע לערכן ואמתתן של הראיות אשר עליהן נשענו שוטני היהודים.

בראשית ימי החדש אויגוסט באתי דמשקה, בלוית הכהן מרשל (הנ"ל) והכהן שלינטץ ורעיתו. בבואי העירה הלכתי עם מר מרשל אל רבע היהודים, ונסר לראות ראשונה את בית הנאשם האסיר דוד ערַרי, אשר עליו אמרו כי בביתו נרצח הכהן טומסו. שם הראונו את החדר, מקום מעשה הרצח לפי דברי המעלילים. החדר איננו רחב ידים, אבל חלונותיו גדולים ורחבים והם מפנים מעבר מזה אל החצר ומעבר השני אל הרחוב. הדבר הזה לבדו דיו להטיל ספק באמתת העלילה, כי קשה להאמין שהנרצח לא קרא לעזרה, ואיככה לא שמעו העוברים ברחוב את קול צעקתו?

בחדר השני הראונו כתם של מין טנופת על פני הקיר, אשר בדמיונם של המעלילים נהפך לכתם של דם. החדר היה ריק כליל, כי כל כלי הבית לוקחו ממנו, ורצפתו נסחה ונהרסה בחפוש השוטנים את עקבות הרצח.

אחרי אשר בקרנו בבתי יתר הנאשמים הכלואים בסהר, הלכנו אל בית חליל־סעיד־נאיבי, זה אחד מעדי השקר אשר על פי עדותם נאשמו היהודים. האיש הזה הוא מחזיק בית מרזח

ממדרגה היותר מגונה, ואין לכחד כי מלאכתו הבלתי נקיה איננה ראויה לחזק את אמונתנו בעדותו.

הלכנו גם אל בית־מנזר הכהנים הקפוצינים, אשר האב טומסו היה אחד מיושביו. שם ראינו מצבת קבר, אשר עליה חרותים בלשון איטלקית הדברים האלה: „פה ינוחו עצמות האב טומסו מסרדיניה כהן קפוציני, אשר נרצח בידי היהודים ביום 5 פברואר 1840". מהכתובת הזאת נראה כי הנזירים הנאורים האלה מחליטים, ככל ההמון הנבער, כי חברם נרצח בידי היהודים.

באותו היום הלכנו גם אל בית הכלא לראות את האסירים היהודים, אחרי אשר קבלנו ע"ז רשיום מאת שעריף־פחה. ששה עשר יהודים נאשמו באשמת הרצח: ארבעה מהם הצליחו לברוח, ושנים מתו תחת ידי מעניהם; ועוד אחד, ה' פיטציאָטא, הוא לאָשרו מנתיני אוסטריה ויהי לו הקונסול האוסטרי למחסה. ובכן הושמו רק תשעה נאשמים במאסר, וגם רב נכבד נאסר בכלא".

אחרי אשר האריך ה' שאַרועל בתאור הפרטים החיצוניים, הוא אומר במכתבו: „לסוף הנני שונה את דעתי, כי היהודים נקיים מהאשמה אשר שמו עליהם, וכי כל האשמה הזאת היא רק עלילה נתעבה שאינה נשענת על שום ראיה נכונה. ואולם רע הדבר, כי הסכסוכים המדיניים השוררים עתה בארץ הקדם אינם נותנים למחמד־עלי (פחת מצרים) לחקור ולדרוש את הדבר על בוריו. כי הפקודה אשר נתן על ידיכם לפחת דמשק למלא את משאלותיכם, איננה עלולה לזכות את היהודים בעיני ההמון, כי צוררי היהודים יאמרו כי הפקודה הזאת נתנה באונס ע"י השפעה חיצונית ובעקב עניני הפוליטיקה המסוכסכים, ולא על ידי הכרתו הפנימית בנחיצות הוצאת המשפט לאור. שוטני ישראל יאמרו, כי מחמד־עלי נתן את הפקודה הזאת רק למען החלץ מענין רע המגדיל את המבוכה בארצות ממשלתו, ולא למען הוציא כנגה את צדקת היהודים ולהביע את קצף הממשלה על המוציאים דבת שקר כנגד היהודים. — אמנם אתה, אדוני, עשית ככל האפשר בעת הזאת. בשעת חירום כזו, בימי מהומות

ומבוכות פוליטיות במדינות האלה, סכנה גדולה היא ללכת דמשקה, וכמעט שהוא דבר בלתי אפשר, וגם אם יצלח לך לבוא שמה, לא תוכל לפעול מאומה; כי השלטון המקומי פרוע לשמצה, ואיש אין אשר יעמוד לימינך בתקף רשמי.

עלה והצלח, אדוני, במלחמתך לאמת ומשפט צדק. נקוה כי עוד יבאו ימים טובים, ושטף הדעת וההשכלה ישטוף ויסחוף את שרידי הבערות וקנאת־הדת, ואור האמת יגרש את חשכת השנאה והנקמה".

כו.

מהומות מדיניות. הכתב של המשלחת מעציב מאד. המשא ומתן עם הפחה. פחד מלחמה. מחלת יהודית.

11 אויגוסט. — הקונסול האנגלי הודיענו כי הגיעה אל הפחה אזהרה אחרונה (אולטימטום) מאת ממשלות אירופה בעניני הפוליטיקה, וכי עתה נטל על הפחה להשיב תשובה ברורה בלי אחור. הקונסול יעץ את מונטיפיורי לעשות כמהו: אם הוא (הקונסול) יעזוב את אלכסנדריה, אזי יצא גם מונטיפיורי מהעיר הזאת והלך אתו אל מקום אחר. ואולם לפי דעת מונטיפיורי לא תקום מלחמה, אף כי הדברים יגעים מאד.

13 אויגוסט. — מונטיפיורי ורעיתו הלכו לבקר את בנו של מחמד־עלי, עלם טוב־לב כבן י"ח שנה. הוא דבר צחות בשפת צרפת, וגם הבין אנגלית, וירבה לשיח עם אורחיו על אדות למודיו ועל סוסיו. — בערב אכלו אתנו לחם ה' כרמיה ורעיתו, הקונסול האוסטרי ורעיתו, ואחרים משרי צבאות אנגליה. הם ספרו לנו כי אחד מגדולי צרפת בא היום אל הפחה להגיד לו כי מלך צרפת יבא לעזרתו בכסף, באנשי צבא ובאניות מלחמה, ולכן יש לשער כי הפחה לא ישים לב אל „אזהרת" ממשלות אירופה, ואחרית הדבר תהי מלחמה כללית.

באירופה ובארץ הקדם. ואולם מונטיפיורי איננו מאמין באחרית איומה כזאת, כי לפי דעתו יושם קץ לכל הסכסוכים בארח שלום. הממשלות נתנו לפחה זמן עשרת ימים להשיב תשובה על אזהרתם, ועד העת ההיא קוה מונטיפיורי להיות ברמשק.

14 אוינוסט. — הקונסול האנגלי הראה את מונטיפיורי את האגרות אשר קבל מהקונסול האנגלי בדמשק על אדות מעשה דמשק. גם הראהו אגרות מביירוט המודיעות כי סערת המרד בסוריא עוד לא קמה לדממה, וייעץ את מונטיפיורי לבל יערוב לבו ללכת עתה דמשקה, כי סכנה גדולה צפויה לנו שם אם לא ימלא הפחה אחרי דברי האזהרה של הממשלות.

15 אויגוסט. — מונטיפיורי הלך אל הקונסול להביע לו את דאבוננו על מעוט פעולתו של הקונסול האנגלי בדמשק לטובת היהודים האמללים, ויבקש מאתו לכתוב בנדון זה אל הקונסול בדמשק. הקונסול הבטיח לעשות כדבריו, וגם אמר לו כי הפחה לא יענה אותנו דבר בטרם תפתרנה השאלות המדיניות. גם הגנרל־קונסול הפרוסי, ה׳ וואגנר, אשר לקח חלק בשיחה זו, אמר גם הוא כדברי הקונסול האנגלי. שני הקונסולים גם יחד הזהירו את מונטיפיורי לבל יסכן את נפשו במסע לדמשק בעת מהומה ומבוכה כזו, שלהבת המרד מתלקחת בכל מדינת סוריא, והמושלמנים אשר בדמשק יביטו על מונטיפיורי כעל איש יהודי הבא להסתיר את אשמת אחיו, והנוצרים היושבים בעיר ההיא לוהטים באש קנאתם ואל־נכון יכוהו נפש. — שני הקונסולים החליטו, כי הפחה לא יקבל את אזהרת הממשלות, ומלחמה קרובה לבוא.

בנפש דואבת ישב מונטיפיורי מבית הקונסול, ויגמר לעשות כל מה שביכלתו לטובת האמללים וללכת עוד היום אל מחמד־עלי. — לפנות ערב הלכנו אל הפחה, בלוית ה׳ כרמיה ויתר חברי המשלחת. הפחה קבל אותנו בידידות, אבל אמר כי הוא טרוד עתה עד מאד בענינים מדיניים רבי הערך, ולכן איננו יכל להשיב אותנו דבר. מונטיפיורי האיץ בו לגמר דבר ולרחם על תשעת האסירים האמללים. ויען הפחה כי כבר נתן צו להתנהג עם האסירים ברחמים, ומחר ישלח למונטיפיורי אגרת בדבר

הזה. — דברי הפחה לא הרגיעו את רוחנו כלל, ונצא מהיכל הפחה ברוח כהה. אך כמעט שבנו אל מלוננו ויבא ה' בריגגס ויגד למונטיפיורי כי הפחה נתן לו יותר מחצי הבטחה להוציא לחפשי את כל האסירים, וגם כי גלה הפחה את דעתו כי מאמין הוא באמונה שלמה שהיהודים נקיים מאשמת הרצח ומיתר האשמות אשר טפלו עליהם.

16 אויגוסט. — בעיון גדול ערכנו את כתב הבקשה אשר יעץ ה' בריגגס להגיש להפחה, ואחרי אשר חתם גם כרמיה על הכתב, מסר אותו מונטיפיורי לה' בריגגס להגישו אל הפחה. — לעת ערב שב ה' בריגגס, ויודיענו כי מאן הפחה למלא את כל משאלותינו אשר בכתב ההוא, באמרו, כי המעשה בדמשק העיר סער והתרגשות חזקה בקרב העם, ולכן לא יוכל לגמור את הדבר כחפצנו; אבל, כנראה, יאות להוציא את האסירים לחפשי ולשים קץ בזה לכל המשפט. — אח"כ התראה ה' בריגגס עם מזכיר הפחה, והלז לקח את הכתב מידו ויאמר כי יעשה בו שנויים אחדים ומחר יַראהו לו. ע"ז אמר מונטיפיורי: „אכן רואה אני כי חפצם לכסות במשאון על כל השערוריה, אבל אני לא אסכים לחפצם עד עולם".

הלכנו אל הקונסול האוסטרי לכתוב מפיו את שמות כל האסירים, וגם את שמות האמללים אשר מתו בענוייהם באכזריות של שריף־פחה ושל הקונסול הצרפתי.

17 אויגוסט. — מונטיפיורי מסר לה' בריגגס העתקות מחות־דעת האפיפיורים (בולות) בדבר עלילת הדם וגם אגרות אחדות ועתונים מאזמיר. ה' בריגגס הבטיח להתראות בערב עם הפחה, אבל מדבריו נכר כי לא גדול בטחונו בהצלחת הראיון.

שנים מחברי המשלחת, הד"ר מאדרן והאדון וויר, עזבו אותנו ללכת לבקר את קאירא ולראות את הפירמידים. „מה מאד הייתי שמח", כותב מונטיפיורי בזכרונותיו „ללות אותם על דרכם זה, יחד עם אשתי היקרה ועם הד"ר לוי, בדעתי אל נכון כי מסע התענוגים הזה היטיב מאד למצב בריאותנו. אבל אסור לי לעזוב עתה את משמרתי אפילו שעה אחת".

18 אויגוסט. — הקונסול האנגלי הודיע את מונטיפיורי,

בדרך סוף, כי הוא שלח אנית־מלחמה אנגלית להשיב את ארבע אניות־המשא של הפחה, אשר עזבו את החוף לשאת מבולת ונשק לסוריא. ואחרי אשר ישיב את האניות יודיע את הפחה כי לא יותן לאניות־המלחמה שלו לעזוב את החוף. — הענינים מסתכסכים מאד, וריח מלחמה נודף מסביב.

הפחה שלח את ה' בריגגס ואת אחד ממזכיריו אל מונטיפיורי להראותו את העתקת הטלגרמה אשר קבל מאת שעריף־פחה מדמשק על ארות הליכותיו עם האסירים. כמובן אומר פחת־דמשק כי הוא מתהלך אתם ברחמים רבים, והוא מכחיש לגמרי את דבר הענוים.

הקונסול הצרפתי הציע לפני כרמיה לשים קץ למעשה דמשק עפ"י האופנים האלה: הפחה יודיע גלוי לכל, כי היהודים אשר מתו (תחת ידי מעניהם) הם הם אשר עשו את מעשה הרצח מפני נקמה פרטית, ואולם תשעת היהודים העצורים עוד בכלא נקיים מכל חטא, ולכן יקרא להם דרור. וכמו כן יפרסם הפחה את דעתו, גלוי לכל, כי בדת ישראל ובספריהם אין כל זכר למצות שפיכת דם לפסח. — מונטיפיורי הגיד לכרמיה כי הוא איננו יכל בשום אופן להסכים לפשרה כזו; לעולם לא יאבה להסכים כי איש יהודי רצח את נפש הנזיר טומכו ומשרתו, אם מפני נקמה או מסבה אחרת. כי הסכמה מגונה כזו תמיט רעה גדולה על ישראל, כי אז יאמר בכל קצוי ארץ כי אמנם אשמים היהודים, ועלילת הדם האיומה התחרש עליהם בלי חשך.

גם כל חברי המשלחת הביעו די קצף ובזיון על הצעת הקונסול הצרפתי. ואולם כמובן אי אפשר היה לקוות להצעה אחרת מאת הקונסול הצרפתי, אשר עפ"י משרתו הוא מחויב להצדיק וליפות את השערוריה אשר עשה חברו הקונסול הצרפתי בדמשק.

19 אויגוסט. — ההתרגשות החזקה, הדאגות והרגז, פעלו לרעה על מצב הבריאות של מונטיפיורי ורעיתו; ויהודית נפלה למשכב ממורת־רוח, עד כי נחוץ היה לקרא לרופא.

כרמיה בקש ממונטיפיורי לבל ילך אל הפחה, יען כי הקונסול הצרפתי לא יחשוב זאת לתכמה. ואולם מונטיפיורי מאן

להבטיח לו דבר, ויאמר לו כי לפי דעתו לא נכון להסכים לשום פשרה אשר יציע הקונסול הצרפתי.

העיר נבוכה מאד, ושמועות־מלחמה נשמעו בכל מקום, אך בכל זאת לא יאבה מונטיפיורי להסכים להצעת הקונסול הצרפתי.

20 אויגיסט. — בבקר הלך מונטיפיורי אל הקונסול האנגלי וישמע מפיו שמועות מרגיזות מאד על דבר המצב המדיני.

ה' בריגגס בא להודיע את מונטיפיורי כי בעוד שלשת ימים הוא נוסע לאנגליה. גם הביא אתו כתב בקשה אל הפחה, הדומה בתכנו אל הכתב הראשון, ורק סגנונו איננו נמרץ וקשה כסגנון הראשון, ויאמר כי ישתדל לפני הפחה לעשות את דברי הבקשה הזאת. מונטיפיורי שלח לקרא לכרמיה למען יתן גם הוא את הסכמתו לנוסח החדש, ואח"כ מסר את הכתב לה' בריגגס להגישו אל הפחה.

21 אויגוסט. — מחלת יהודית לא הוקלה, והרופא יעץ לשנות את מקומנו ולשים משכננו בקרבת הנילוס. גם למונטיפיורי אין שלום, והמצב המדיני הנבוך, הועיל גם הוא להרבות עצבותינו. ה' כרמיה אמר כי בעוד ימים אחדים יעזוב את אלכסנדריה והלך באניה צרפתית לאתונא או לקונסטנטינפל. — מונטיפיורי כתב אל הד"ר מאדדן ואל ה' וויר ויבקשם להחיש מועד שובם. ה' בריגגס דואג כי לא יעשה הפחה דבר כנגד רצונו של הקונסול הצרפתי.

מעמיד האויר רע מאד. עת המחלות החלה, והקדחת שוררת בכל תקפה. ואולם מונטיפיורי אמר כי לא יצא מהעיר בטרם ישובו הד"ר מאַדדן וה' וויר; ורק אם יעזוב הקונסול האנגלי את אלכסנדריה, אז יהיה אָנוס גם הוא לעשות כמהו.

בערב אחרי התפלה (בליל שבת) באו כרמיה ורעיתו לאכל אתנו לחם. כרמיה הגיד למונטיפיורי כי היום הציגהו אחד השרים לפני הפחה בהתהלכו בגנו, והוא (כרמיה) נאם לו נאום ויברכהו כי יצליח במעשיו במצרים ובסוריא; אבל על אדות עניני משלחתנו לא דבר אתו דבר.

22 אויגוסט (יום השבת). — בשובנו מבית הכנסת בא

אלינו הקונסול האנגלי, ויודיענו כי זה עתה התראה עם הפחה וירבה לשוחח אתו על אדות משלחתנו; גם קרא לפניו אגרות אשר קבל מאנגליה, מאת הקולניל קמפבל, מר הורברן ומהר"ר בוירינג, אשר כלם מפצירים בהפחה לעשות את בקשתנו למען ייטב גם לו; כי בדבר הזה ימצא חן בעיני אירופא. באגרות האלה נאמר, כי מעשה דמשק העיר התרגשות גדולה בכל ארץ אנגליה. אבל הקונסול אומר כי הפחה עודנו עומד הכן על דעתו ואומר כי אי אפשר לו לעשות עתה מאומה בענין הזה. גם ה' בריגגס דבר עם הפחה, אבל דבריו לא עשו פרי; הוא מסר את כתב הבקשה שלנו אל ראש המתורגמנים של הפחה, למען יתבארו לו היטב כל דברי בקשתנו. גם הודיע הקונסול להפחה, כי מונטיפיורי אומר לבא אליו היום בערב לבקש מענה מפיו, וגם דרש ממנו לתת לנו „פירמן" להיות לנו למחסה על מסענו לדמשק. אבל הפחה ענהו כי במדינת סוריא רבו כעת המהומות והפרעות ואין כל בטחון לנוסעים שמה.

במוצאי השבת באמרנו ללכת אל היכל הפחה, קבל מונטיפיורי מכתב מאת ה' בריגגס ובו רצוף מכתב מראש המתורגמנים המבקש מאת מונטיפיורי לדחות את בקורו למועד אחר, כי עתה אין השעה מוכשרת כלל לראיון כזה, המצב המדיני מרגיז מאד. בכל רגע ורגע מחכים לבוא צי אנגליה. הפחה עושה הכנות גדולות למלחמה, והשמועה עברה כי הוא אומר לעזוב את אלכסנדריה בעוד ימים אחדים.

23 אויגוסט. — בלילה הורע מצב המחלה של יהודית, ולב מונטיפיורי מלא דאגה. הרופא בקר אותה היום שתי פעמים; ואולם לפנות ערב רפתה הקדחת מעט.

כרמיה בא אלינו, ונועץ לכתוב אל הפחה ולבקש מאתו להוציא ממסגר את האסירים האמללים בדמשק. הקונסול האוסטרי הבטיח לדבר עם יתר הקונסולים ולפעול עליהם להטות את לב הפחה לעשות את בקשתנו; אבל מונטיפיורי חושב כי הקונסול הצרפתי והסרדיני לא יתנו ידם לזאת. אז הביע ה' בריגגס את רצונו ללכת אל הקונסול הצרפתי, ולהתאמץ בכל יכלתו והשפעתו להטות את לבו עלינו לטובה.

כז.

מכשולים על דרך המשלחת. מחמד־עלי וסחר העבדים. הפחה מבטיח להוציא לחפשי את האסירים. בגלל מלה אחת.

24 אויגוסט. — קבלנו מכתבים מלונדון אשר נתנו תקוה בלבנו כי השלום לא יפרע. גם הברון קרל רוטשילד חזק את בטחוננו בקיום השלום, במכתבו אשר כתב למונטיפיורי מעיר ניאפל. הוא שלח לו גם מכתב־ממליץ אל הקונסול הניאפולי, ובלי אחור הלכנו אל הקונסול ההוא למסור לו את האגרת. הוא הרבה לשיח אתנו, ומדבריו נוכחנו כי הוא בקי היטב בכל השערוריות שנעשו ברמשק, וגם הודיע לממשלתו את כל הדברים. הוא הודיענו כי פחת־דמשק הוא בן לאופיציר טורקי אשר נפל במלחמה תיכף אחרי הולדת בנו, ומחמד־עלי לקח את הילד לבן לו ויגדלהו ויחנכהו יחד עם בניו. לפי דעת הקונסול נעשתה החקירה והדרישה בדמשק לפי משפטי טורקיה, ולא נכון הוא להתערב בדבר. אמנם גם הוא מודה כי הקונסולים שבדמשק הרעו לעשות בהליכות המשפט, אבל בכ"ז ימאן לחתום על כתב הבקשה להפחה, כי הפחה יביט על זאת בעין רעה.

באותו היום קבלנו מכתב מקונסטנטינופל ותוכו רצוף „פירמן" מהשער העליון בעד הריפוטציה של היהודים, מאת הוויזיר הגדול אל מחמד־עלי ואל שר האי רודוס.

הקונסולים של ארבע הממלכות (רוסיא, אנגליה, אוסטריה ופרוסיא) התמו ברצון על כתב הבקשה אשר ערך אתמול מונטיפיורי עם כרמיה, אבל הקונסול הצרפתי לא התם עליו. והקונסול הפרוסי בא אל מונטיפיורי וייעץ אותו לבלתי הגש את הכתב לפחה בלי חתימת הקונסול הצרפתי, פן ירע לנו. —אין לתאר את מרת־לב מונטיפיורי בהוכחו יותר ויותר, כי מכל צד וצד מניחים מכשולים על דרך המשלחת והכל מתקוממים לה. ומלבד זאת ראה כי המצב המדיני יאכף עליו לצאת

מאלכסנדריה, כי כבר בא האדמירל סטפפרד עם חלק מהצי האנגלי.

26 אויגוסט. — מונטיפיורי הלך בלוית הד"ר מארדן לראות את שוק העבדים, ועד כמה הוא מתאים עם חק „בטול העבדות" אשר הוציא הפחה. בראיונו הראשון שמע מונטיפיורי מפי הפחה דברים חמים מאד על אדות הענין הזה, ולכן חשב כי לב טוב כזה המרגיש רגשי רחמנות כאלה לא יוכל להסכים להענויים האכזרים המוטלים על האסירים ברמשק.

על שוק העבדים עמדו לממכר כמאה עבדים, רובם נערות ונערים. מחיר הנערות היה אלף פיאסטר (כמאה רו"כ), ומחיר הנערים -- שש מאות פיאסטר (כששים רו"כ). הנערות היו, כנראה, שמחות בגורלן; אבל לא כן הנערים. מונטיפיורי ראה שני נערים בוכים מרה; ויחקור וישמע והנה הם שני אחים אשר הובאו מנוביה, והם אוהבים איש את אחיו עד מאד, ועתה נמכר האחד לעבד, ואדונו בא לקחת אותו מאחיו, אשר בלי ספק לא יראהו עוד עד עולם. — המחזה הזה הרעיש מאד את לב מונטיפיורי, ויצא מן השוק נפעם ונעצב מאד.

28 אויגוסט. — בבקר הודיע כרמיה את מונטיפיורי במכתב כי הוא יצא מאלכסנדריה וילך לקאירא. ואולם מונטיפיורי חשב לחובה לנפשו לבלתי עזוב את העיר בטרם ישיג מענה נכון מאת הפחה, ולכן גמר ללכת עוד היום אל הפחה, למרות המצב הנמוך של הענינים המדיניים, ולבקש מאתו מענה על כתב הבקשה אשר הגיש לו בראיון הראשון.

אחרי הצהרים באנו אל היכל הפחה. כעשרים רגעים חכינו באולם הקבלה; אח"כ יצא הפחה מחדרו אל האולם, ובראותו את מונטיפיורי הצהיל פניו אליו וירמז לו ללכת אחריו, ובבואו החדרה דקש את מונטיפיורי לשבת לפניו. מונטיפיורי הגיד לו את מטרת בואו, ויבטיחהו הפחה כי יוציא לחפשי את כל האסירים. אך מונטיפיורי אמר לו כי הוא חפץ גם שיענשו עושי הרעה, ולכן דרש מאת הפחה לתת לו „פירמן" ללכת דמשקה. על זאת ענהו הפחה כי לא טוב עתה ללכת שמה, כי העיר נגרשה עד מאד, וגם כל המדינה נבוכה ופרועה עקב הסכסוכים

המדיניים. אז אמר מונטיפיורי כי הוא נכון לדחות את מסעו לזמן קצר, אבל הוא חפץ כי יותן לו ה„פירמן" למען יוכל ללכת שמה כאשר ישונה המצב לטובה. הפחה הבטיחו לתת לו את ה„פירמן". ויוסף מונטיפיורי ויבקש מאת הפחה להרשות ליהודים, שברחו מדמשק, לשוב לעירם; ויואל הפחה לעשות גם את בקשתו זו. לאחרונה בקש מונטיפיורי מהפחה לתת לו העתקה מהאגרת אשר שלח לפחת דמשק. הפחה הבטיח לשלוח לו את ההעתקה יחד עם ה„פירמן", וגם הביע רצונו שיכתוב מונטיפיורי אל היהודים בדמשק, והוא (הפחה) ישלח את המכתב ביד הרצים שלו ואז יגיע המכתב אליהם בחמשה ימים.

„תהלה לאל" אמר מונטיפיורי בזכרונותיו „כי משלחתנו פעלה פעולה כל שהיא; למצער חלצנו שבע נפשות נקיות ממות".

מונטיפיורי הודיע את הדבר מיד במכתב לכרמיה, גם שלח לקרא לראשי הקהלה ולרב העדה להודיעם את הבשורה הטובה, ויצום לבל יפרסמו את הדבר בטרם יקבל את האגרות מאת הפחה.

אחרי קבלת השבת הלכנו אל היכל הפחה לקחת את העתקת האגרת אל פחת דמשק, אבל לא יכלנו להשיג חפצנו, כי הפחה היה שקוע בשיחות ארוכות עם הצירים והקונסולים על דבר עניני הפוליטיקה. חכינו כחמש שעות, ואח"כ אמר אחד משרי הפחה להד"ר לוי לבוא ביום מחר בבקר ואז יותן לו ה„פירמן" על דבר המסע לדמשק, וגם העתקה מהאגרת אל פחת דמשק. בשעה העשירית שבנו אל מלוננו ונמצא שם גם את כרמיה.

29 אויגוסט (יום השבת). — אחרי התפלה הלכתי (הד"ר לוי) אל היכל הפחה, וגם את מר מונק לקחתי אתי, כי כן חפץ מונטיפיורי. באנו אל לשכת המזכיר הראשי של הפחה לקחת את ה„פירמן" ואת העתקת האגרת אל פחת דמשק, ונרא והנה בגוף האגרת כתובה המלה הטורקית „אַפֿוּ" (סליחה). אז אמרתי אל המזכיר, כי מונטיפיורי לא יסכים לעולם למבטא כזה הנותן מקום לחשוב כי אמנם אשמים היהודים, וכי רק בחסד הפחה נ ס ל ח להם עונם. המזכיר השתקע אתי בפלפול על

ארות הוראת המלה הנ"ל, ויתאמץ להוכיח כי אפשר לפתרה גם באופן אחר; אבל אני עמדתי על דעתי כי נחוץ למחוק את המלה הזאת. ויען כי אנכי לא יכלתי לעזוב את ההיכל, לכן בקשתי מאת מר מונק ללכת להודיע את הדבר למונטיפיורי וכרמיה ולהגיד להם כי ימהרו ללכת אל הפחה לאמר לו, כי בשום אופן לא יוכלו להסכים למבטא זה המסלף דברי אמת באופן גס, ולבקש ממנו להשתמש במלה המביעה בדיוק את דעתו. מר מונק הלך אל כרמיה, וכנראה שכח לקרא למונטיפיורי, וגם כרמיה בהיותו נחפז לראות את תקון השגיאה, בא אל הפחה לבדו, מבלי הודיע את מונטיפיורי. — מבלי התמהמה, צוה הפחה למחוק את המלה המסוכנה ולשים במקומה את המלים: „חופשה של כבוד".

בשובי מההיכל הורעתי את מונטיפיורי את כל הקורות, ויצטער מונטיפיורי מאד כי לא נודע לו הדבר בעתו. וימהר וילך אל הפחה, והפחה הגיד לו כי נתן צו למחוק את המלה החשודה.

30 אויגוסט. — שלחנו טלגרמות ללונדון ולמקומות אחרים, וגם ערכנו מכתב תודה אל הפחה אשר עליו חתמו מונטיפיורי וכרמיה. אל המכתב הזה הוסיפו גם מכתב בקשה לבטל את מנהג הענוי במדינות ממשלתו.

בהיות מונטיפיורי עם האדמירל האנגלי על המשתה אשר עשה הקונסול האנגלי, שאלהו האדמירל אם יש במחשבתו ללכת דמשקה, כי אז ישלח אתנו אנית־מלחמה לשמרנו. מונטיפיורי ענהו כי הוא רוצה לחכות עוד ימים אחדים, ואז יודיעהו את אשר בלבבו לעשות.

השרים והאדמירלים בקרו את מונטיפיורי, ואחד השרים הודיעו כי סעיד־ביי (בנו של הפחה) קבל הרשיון מאת אביו לבוא אל המשתה אשר יעש מונטיפיורי ביום אשר יחפץ, אז הזמינו מונטיפיורי ליום ג' ספטמבר, ויזמן גם את האדמירל האנגלי ואת האדמירל האוסטרי ועוד שרים רבים.

4 ספטמבר. — מונטיפיורי וכרמיה גמרו להגיש מחר בערב אל הפחה את המכתב אשר ערכו.

הלכנו אל הקונסול האנגלי ונמצא שם גם את האדמירל. הוא אמר כי אין לנו לחשוב עתה לנסוע דמשקה, כי עניני הפוליטיקה מסתבכים יותר ויותר.

לפנות ערב הגיד לנו הקונסול כי לפי הנראה יצַוֶּם הפחה לצאת ממצרים בעוד שבעת ימים.

6 ספטמבר. — מונטיפיורי הודיע את הקונסול כי הוא גמר לעזוב את העיר יחד עם הקונסול. הקונסול הגיד למונטיפיורי כי מחר הוא הולך לימים אחדים לביירוט, אבל הרגיע את רוח מונטיפיורי באמרו, כי המלחמה איננה קרובה לבוא כל כך, כי האַדמירל לא יעש דבר בטרם יקבל פקודה מאנגליה, ועד אז יעברו שני שבועות.

היום לא היתה שעת הכשר להגיש את מכתבנו אל הפחה.

7 ספטמבר. — הקונסול הודיע את מונטיפיורי להיות נ כ ו ן ב כ ל ר ג ע לעזוב את העיר, כי מצב הענינים הורע מאד. — מונטיפיורי נועץ עם כרמיה ללכת מחר אל הפחה ולהגיש לו את המכתב.

כה.

ראיון עם הפחה. האסירים בדמשק הוצאו לחפשי. מונטיפיורי יצא מאלכסנדריה.

8 ספטמבר. באנו אל הפחה והוא יושב בגן ועמו האדמירל שלו, הקונסול הטורקי והמתורגמן. הפחה בקשנו לשבת. אז אמר אליו מונטיפיורי: „אנחנו באים להביע את הודתנו להוד רוממותך". ויגש אליו את המכתב אשר אליו נספח כתב הבקשה על אודות בטול הענוי. אל המכתב חובר גם תרגום טורקי. הפחה נתן את המכתב לאחד משריו, והלז שם אותו בצלחתו; וכאשר הביע מונטיפיורי את חפצו כי יקרא הפחה את

דברי המכתב, לקח הפחה את המכתב מיד השר ויקרא בו שורות אחדות, ואז בא אחד ממזכיריו ויקרא לפניו את המכתב עד תמו. רגעים אחדים ישבנו כלנו דומם. אח"כ הגיד המתורגמן למונטיפיורי, כי הפחה הואיל לתת לו למנחה עמוד־גרניט מהה־כל העתיק של סרפים אשר באלכסנדריה. ויודה מונטיפיורי להפחה בדברי חן. ישבנו עוד רגעים אחדים בדומיה; ובראותנו כי הפחה התבונן זה פעמים אל שעונו, התפטרנו מלפניו מבלי דבר דבר על אודות הענין הנוגע ללבנו. מונטיפיורי שב מהראיון הזה סר וזעף לביתו.

הקונסול האנגלי הודיע את מונטיפיורי כי מצב הפחה הולך ומתמוטט: השולטן נתן אותו כמורד במלכות, וכבר הפקיד פחה אחר על מצרים, וגם פחה מיוחד על סוריא, והצי הרוסי עם צבאות רוסיא הולך וקרוב. את החדשות האלה קבל הקונסול מקונסטנטינופל. הקונסול הבטיח למונטיפיורי להמציא לו אניה אשר תוציאהו מהעיר. — מונטיפיורי נגרש מאד, והוא נחפז לצאת ממצרים, באומרו כי לא יוכל לפעול עוד מאומה.

12 ספטמבר (יום השבת). — אורחים רבים באו לבקרנו, וביניהם שני אנשים נכבדים מסלוניקי אשר הודיעונו פרטים אחדים על אודות מצב הקהלה ההיא. לפי דבריהם יש בסלוניקי כחמשת אלפים משפחות עבריות, ולהם ל"ו בתי כנסת ונ"ו בתי מדרש, ויותר מאלף בעלי בתים מצוינים בידיעת התורה. הקהלה סבלה הרבה מהשרפה אשר פרצה בה לפני שנים אחדות ואשר החריבה יותר־מאלפים בתי ישראל.

לארוחת הצהרים באו אלינו הקונסולים האנגלי והאוסטרי, ועוד שרים נכבדים, וגם כרמיה ורעיתו. מונטיפיורי הודיע את כרמיה, כי הוא נוכח שבגלל המצב הרציני של עניני הפוליטיקה אי אפשר להמשלחת להשיג מהפחה יותר. „הקונסולים מתעתדים לעזוב את אלכסנדריה, ולכן גם עלינו לצאת את העיר; ואולם המסע לדמשק לעת כזאת הוא לא רק דבר מסוכן, כי אם פשוט דבר בלתי אפשר, ולכן עצתי כי נלך עתה לקונסטנטינופל ושם נשב עד אשר ישתנו הענינים המדיניים לטובה. והיה אם תסור דמשק אחרי כן למשמעת השולטן, אז נבקש מאת השולטן

לעשות משפט צדק ליהודי דמשק ככל אשר עשה ליהודי־רודוס; ואולם אם תוסיף דמשק לעמוד ברשות הפחה, אז נהיה מוכרחים לשוב מצרימה ומשם נלך דמשקה, ואם לא תחדלנה המהומות המדיניות, נשוב לאירופה".

כרמיה הסכים לעצת מונטיפיורי, ויאמר כי גם הוא ילך לקונסטנטינפל, רק בתחלה יסור לקאירא. אח"כ הציע כרמיה לפני מונטיפיורי ליסד בית חולים ליהודי קאירא, כי הוא (כרמיה) אומר לבנות שם בית־ספר, כי הברונית רוטשילד מפאריז נתנה על ידו אלף דוקטים לצרך זה. אבל מונטיפיורי לא חשב לנכון לפזר סכום גדול במצרים. „לו נדרשתי לצרכי אה"ק", אמר, „אזי נתתי בשמחה את הכסף הדרוש גם לבנין בית־חולים גם לבנין בית ספר". —

15 ספטמבר. — דאגתנו גדולה מאד על בלתי הגיע אלינו כל ידיעה מדמשק, וגם על שמענו כי מחמד עלי קבל דפשה משעריף־פחה (פחת־דמשק) המודיע רק כי הגיעה לידו פקודת הפחה להוציא את האסירים לחפשי מבלי הגד אם נעשתה פקודת הפחה. גם נודע לנו כי הקונסול הצרפתי קבל מכתב מאת רטימנט (קונסול צרפת בדמשק) המתמרמר מאד כנגד פקודת מחמד־עלי, וגם הוא מוסיף כי כבר ערך מהאה נמרצה אל שעריף־פחה למנוע אותו מהוציא את הפקודה לפעולות. — ואולם אח"כ כותב מונטיפיורי בזכרונותיו, לאמר: „יהי שם ה' מבורך! היום הזה שם קץ לדאגותינו בדבר הוצאות פקודת הפחה לפעולות. היום קבלנו מכתבים המודיעים, כי שעריף־פחה הוציא לחפשי את כל האסירים, באופן הגון מאד, לשמחתם הגדולה של יהודי דמשק, וגם לשמחת כל המושלמנים תושבי העיר. אלפי יהודים ומושלמנים ומקהלות מנגנים לוו את האסירים על דרכם מבית האסורים אל בית הכנסת, אשר שם הודו לה' על הגאולה ועל הפדות, נכבדי הסוחרים המושלמנים באו אל בתי הנגאלים לברכם, ויביעו להם את אמונתם החזקה בנקיונם וצדקם. ואולם הנוצרים התגדרו בשתיקה, להראות בזאת את תלונתם וכעסם על אשר נתן הפחה צדק ליהודים; כאלו אין די בדם ארבעת

היהודים האֻמללים שמתו תחת ידי מעניהם, להשקיט את נקמתם! —

16 ספטמבר. — מונטיפיורי הלך אל מחמד־עלי להודיעו את הבשורה הטובה אשר הגיעה אליו מדמשק, ולהודות לו על הצדק אשר עשה ליהודים. הפחה הגיד לו כי גם שעריף פחה הודיעו במכתב ככל הדברים הנ"ל, וכי היהודים אשר ברחו מהעיר שבו עתה אליה. מונטיפיורי הודה להפחה על חסדיו ויבקש מאתו להיות למחסה ליהודים היושבים במדינת ממשלתו; גם הזכיר לפניו את יהודי צפת אשר סבלו הרבה מידי השוסים, ויביע תקותו כי יחמול הפחה עליהם והשיב להם תשלומי נזקם. הפחה ענה כי ישתדל לעשות זאת. מונטיפיורי הודה לו עוד פעם, ויואל ללכת; אבל הפחה פגע בו להשאר עוד, וירווח לו לשבת סמוך אצלו. מונטיפיורי עשה כחפצו; אז אמר לו הפחה: „לעתים קרובות אני מזמין באנגליה אניות, כלי נשק ועוד דברים הנחוצים לי, וההזמנות האלה תשולחנה לי כעבור ששה חדשים. ולכן אבקשך כי בשובך לאנגליה תהיה לי לעזר בדבר הזה לערוב בעדי אל בתי החרשת העושים את הזמנותי, ואולם בדבר הכסף תוכל להיות בטוח כי אני אשלחהו לך תמיד בטרם ישולחו לי הדברים המזומנים". הפחה שנה פעמים אחדות כי איננו דורש ממונטיפיורי להוציא בעדו כסף מראש, כי הכסף ישולח לו תמיד בעתו. מונטיפיורי הבטיח להפחה להועץ בדבר ההצעה הזאת עם אנשי בריתו באנגליה, ובשובו לונדונה ימהר להודיעֵו את הדבר במכתב. ואח"כ נפרד מונטיפיורי מהפחה. —

מונטיפיורי הלך להפרד גם מבנו של הפחה, ואח"כ עשה את בקור הפרידה בבית הקונסול הרוסי (הגרף מעדעם). הקונסול הביע לו שמחתו על הצלחת המשלחת, כי עלתה בידה לעשות ככל האפשר בעת הרעה הזאת. מונטיפיורי אמר להקונסול, כי הוא חפץ מאוד ללכת דמשקה למען הוציא כנגה את צדקת היהודים ולהראות לכל את כל השערוריות שנעשו בברור המשפט. ואולם הקונסול אמר כי לעת כזאת אי אפשר כלל ללכת שמה, כי כל המדינה נמצאת במצב המרידה. — אח"כ נפרד

מונטיפיורי מיתר הקונסולים, וביום י"ז ספטמבר יצא באניה מאלכסנדריה.

בבואם אל אחד החופים במדינת יון (בעיר סורא) נטל עליהם לשבת בהסגר עשרה ימים, כי פקידי החוף בדקו ומצאו חולה מסוכן באניתם. ואמנם היטב חרה למונטיפיורי על העכוב הזה, כי הוא היה נחפז ללכת לקונסטנטינופל. — מסורא הלכו לאזמיר. שם בקר אותו הקונסול ההולנדי וירבה לשיח אתו על אדות המצב המעציב של קהלת ישראל באזמיר ויבקש ממונטיפיורי להשתדל לטובת אחיו בעיר הזאת.

כט.

מצב קהלת ישראל בקונסטנטינופל. הראיון עם השולטן. השולטן מבטיח לתת פירמן.

בחמישי לחדש אקטובר, שני ימים לפני צום הכפורים, באנו לקונסטנטינופל, ונשם משכננו בבית מר קומונדו אשר פנה לנו בית מיוחד לשבתנו. — בערב יום הכפורים באו ראשי העדה והרבנים לברכנו בשלום ולבקשנו לבוא להתפלל בבית כנסתם. אנחנו עשינו את בקשתם.

ממחרת יום הכפורים בקר אותנו בעל הבית, מר קומנדו עם אשתו ובניו. בתו הקטנה, נערה יפה כבת שבע שנים, כבר היתה מארשה לאיש; גם שני בניו, נערים יפים ונבונים, כבני תשע ועשר שנים, כבר באו בברית הארושין, — כי כן משפט היהודים בכל ארץ הקדם, ובנראה לא יסורו מדרכם זה.

הלכנו אל הגנרל־קונסול האנגלי, ובערב באו אלינו ראשי הקהלה האירופית („האשכנזית") וירבו לשיח על מצב העדה ועל נחיצות בית חולים ובתי ספר.

10 אקטבר (יום השבת). — התפללנו בבהכ"נ של עדת

הספרדים, כל המתפללים היו ילידי תורקיה. אחר התפלה הלכנו עם הרב הראשי (חכם באשי) לביתו. לפני הרב הלכו שלשה אנשי צבא וששה משרתים. בעברנו על פני בית־המצפה של הצבא, עמד פקיד הצבא עם אנשיו בשורה, ויברכו את הרב באותות כבוד, וכן עשו גם כל האנשים ברחובות ההומים מאדם. בית הרב היה מלא אנשים. — בצאתנו מבית הרב ובלכתנו לביתנו, ראינו והנה משמר־כבוד של אנשי צבא הולך לפנינו, ואופיציר אחד עם שני אנשי צבא הולכים אחרינו. מונטיפיורי בקש מהם לשוב לדרכם, אבל הם לא עזבו אותנו עד בואנו לקצה הרחוב. מונטיפיורי לא חפץ כלל בכבוד הזה.

11 אקטובר. — בקרנו עוד שלשה בתי כנסת גדולים ויפים בחלק העיר ההוא, גם באנו אל בית המדרש הנשען אל אחד מבתי הכנסת. בבית המדרש לומדים כמאתים וחמשים נערים קטנים, מבני ש ל ש שנים ועד י"ב שנה, והם נחלקים בשלש מחלקות (כתות ?). וכנראה הם כלם מהמפלגות היותר עניות. ע"פ בקשת מונטיפיורי בחנתי את הנערים בלמודיהם, והנה הם לומדים גמרא ומתרגמים על נקלה את שעורם בלשון ספרדית (ספניולית); ועל זאת שמח מונטיפיורי מאד. — על דרכנו סבונו „הקבצנים" כדבורים, ובעמל כבד נחלצנו מהם. —

15 אקטובר. — מונטיפיורי הלך לבקר את הציר האנגלי, לורד פונסנביי, אחרי אשר הודה לו על השתדלותו לטובת היהודים בדמשק ועל אי־רודוס, הגיד לו חפצו להתראות עם השולטן, למען הביע לו תודתו על הצדק והמשפט אשר עשה ליהודים, ולבקש מאתו להגן עליהם בכל מדינות מלכותו, וגם להשתדל להשיג ממנו „פירמן" מיוחד לטובת היהודים כ„פירמן" אשר נתן להם השולטן סלים השני בשעתו.

הלורד פונסנביי אמר לו כי יתן על ידו מכתב ממליץ אל רשיד־פחה, כי הפחה אולי יוכל לתת לו את חפצו להציגו לפני השולטן. אח"כ בקש הציר ורעיתו מאת מונטיפיורי לקבוע זמן למתי יוכל לבא לאכל אתם לחם. — מונטיפיורי שב לביתו שבע רצון עד מאד מהבקור הזה.

את חמשת הימים הבאים בלה מונטיפיורי בחקירות ודרישות

על דבר עניני הקהלה השונים. ביחוד שם לבו להיטיב את ארחות החנוך הנהוגים שם, ולתכלית זו התיעץ בתמידות עם המורים ועם ראשי בתי הספר. ע"פ בקשת ראשי העדה דרש הר"ר לוי ביום שמיני עצרת בבהכ"נ הגדול בגַלַטה דרוש גדול בענין החנוך, ויער את לב הנאספים לשנות את דרכי חנוכם לטוב לרוח העת.

22 אקטובר. — מונטיפיורי הלך אל רשיד־פחה, בלוית מר ג'יורג' סמואל, ה' פיזני, ה' ווייר והד"ר לוי, ויקבלם הפחה בחבה רבה. מונטיפיורי אמר לו כי הוא בא להודות לו בשמו ובשם כל היהודים האירופים על החמלה ואהבת משפט אשר הראה הוא והשולטן במעשה רודוס. ע"ז ענה הפחה כי הוא מצטער מאד על אשר לא הצליח להם לעשות כן גם בדמשק. אז הביע מונטיפיורי את תקותו כי הוא (הפחה) יעש לו ולבני לויתו את הכבוד להציגם לפני השולטן; וע"ז ענה הפחה כי לפי דעתו אפשר הדבר להעשות, אז הזכיר מונטיפיורי אל הפחה כי בשנים קדמוניות הוציא השולטן סלים השני דבר־מלכות (האטטי־שעריף) כי היהודים נקיים מעלילת הדם אשר טפלו שונאיהם עליהם, ויאמר כי ישמח לבו מאד אם יואיל השולטן המושל עתה להוציא גם הוא „פירמן" כזה, אח"כ הראה מונטיפיורי להפחה את כתב הבקשה אשר ערך בנדון זה, ויבקש מאתו לתת רשות לקרא את הכתב לפניו. ויקרא ה' פיזני את הכתב לפני הפחה בתרגום צרפתי, וייטב הכתב בעיני הפחה, ויאמר כי אפשר לעשות את הבקשה.

מבית הפחה הלכנו אל המשתה אשר עשה הציר האנגלי, ויקש לנו למצא מרכבות לכלנו, ובעמל רב הצלחנו לשכור מרכבה רתומה לארבעה סוסים גרועים מאד בעד מונטיפיורי ורעיתו במחיר ששה ל"ש (כששים רו"כ)! בבית הציר מצאנו חבורה נעימה מאד, וגם רבים ממכרינו. הציר דבר עם מונטיפיורי על אדות יסוד באנק בקונסטנטינופל, ויביע חפצו כי מונטיפיורי ועוד אחד מגדולי היהודים (אשר קרא בשם) יציעו את הדבר לפני רשיד־פחה במעמד הציר. מונטיפיורי ענהו כי הוא נכון לעשות זאת, אבל לא יוכל להחליט דבר בטרם ישוב לאנגליה,

ממחרת היום ההוא בא אלינו לארוחת הבקר הכהן הנוצרי של בית המלאכות האנגלית, הכהן הנכבד הזה נאם זה לא כבר נאום יפה מאד לטובת היהודים במעשה דמשק.

26 אקטובר. — בראותנו כי אין כל ידיעה מרשיד־פחה על אדות הראיון עם השולטן, ובדעתנו כי מחר הוא ראש החדש רמדן. זה החדש אשר בו לא יעשו המושלמנים כל מלאכה, — לכן גמר מונטיפיורי ללכת אל ה' פיזני ולשאלו ההודיעהו רשיד־פחה דבר מה. בבואנו אליו הגיד לנו ה' פיזני כי זה עתה קבל מכתב משר החיצון המודיע כי השולטן נכון לקבל את מונטיפיורי ובני לויתו ביום הרביעי (כ"ח אקטבר) בשעה השלישית אחרי שקיעת החמה. הבשורה הזאת שמחה מאד את נפש מונטיפיורי, אחרי אשר כבר החל להואש מהראיון, וה' פיזני אמר לו כי נכון לבו בטוח שהשולטן יתן את ה„פירמן" הנכסף, רק איננו יודע מתי יעשה זאת. —

27 אקטובר. — החכם באשי, מר פריסקו, בא אל מונטיפיורי (עפ"י הזמנתו) בלוית אחדים מראשי הקהלה, עם סופר הקהל. מונטיפיורי הציע לפניהם לשים לחוק להפקיד בכל בית־ספר מורה מומחה ללמד את התלמידים קרא וכתוב בשפת תורקיה, ואת ההוצאות הראשונות הדרושות לצרך זה התחייב מונטיפיורי לשלם מכיסו. החכם באשי לא אחר להסכים להצעה זו, ויערכו תכנית כתב הפקודה הזאת בשפת טורקית, ספניולית ועברית, וישלחוה אל כל הקהלות. ומונטיפיורי הבטיח לדבר עם רשיד פחה על אדות הענין הזה בטרם יעזוב את קונסטנטינופל.

28 אקטובר. — על אדות הראיון עם השולטן יספר מונטיפיורי בזכרונותיו כדברים האלה: „הסיר ווילקי, מר פיזני וגיורג סמואל אכלו אתנו את לחם הצהרים, ובשעה השביעית יצאנו מביתנו. האורחה שלנו הכילה: מרכבה רתומה לארבעה סוסים, מרכבה שניה רתומה לשני סוסים, ששה „קאוואסים" (פקידי המשטר), שמונה אנשים נושאי לפידים, שנים פרשים ואפריון אחד לכל מרכבה, ושלשה אנשים בתור מאסף לכל המחנה הזה. במרכבה הראשונה ישבתי אני לבוש בגדי השרד שלי עם ה' פיזני, המתורגמן האנגלי; ובמרכבה השניה

ישבו גיורג סמואל, ה' ווייר והד"ר לוי. הרחובות היו מלאים אדם; יהודים רבים האירו את בתיהם באורים. בירדתנו ממרכבתנו לפני ההיכל, עמד בחצר ההיכל משמר־כבוד של אנשי צבא אשר קדמו פנינו בהרמת נשקם. הובאנו אל חדר יפה מאד, הערוך בטעם אירופי. שתי מנורות כסף גבוהות ויפות מאד עמדו בתוך החדר על מרבד־סמט מלא רקמה, ובמנורות נרות שעוה גדולים. אך ישב ישבנו רגעים אחדים, ויבא רשיד פחה ואחריו בא ריזא־פחה. לכלנו נתן קהוה ומקטרות, וקני המקטרות מקושטים באבני חפץ.

אחרי אשר שאלני רשיד פחה למעשי באלכסנדריה, הודיעו אותנו כי השולטן נכון לקבלנו. שני הפחות הלכו לפנינו, אני אחריהם, ובני לויתי מאחרי, והמון שרי ההיכל ומשרתים היו המאסף לכל המחנה. — עברנו דרך גן גדול ונבוא אל אולם־שיש, ומשם ירדנו במדרגות אבני שיש, ונבוא אל חדר הקבלה.

השולטן ישב על ספה לבוש בגדי מלכות. הוא היה איש צעיר לימים, טוב ראי, ומראהו כבן כ"ו שנה, אף כי באמת היה רק בן י"ט שנה. שני הפחות עמדו לשמאלו, ואני ובני לויתי — לימינו. אחרי אשר הניע לנו השולטן בראשו לאות „ברוך הבא", נאמתי לפניו את הנאום הזה (בתחלה הייתי מוכן לקרא את הנאום לפניו מעל הגליון, אך יען כי החדר לא היה מואר כראוי, ובלי משקפים לא היה אפשר לי לקרא מהכתב, לכן בחרתי לקרא בעל־פה). ואען ואמר: „יהי רצון מלפני הוד מלכותך! בשם אחי אשר שלחוני, הנני בא להגיש לרגלי כסא מלכותך את רגשי התודה והכבוד אשר ירחש לבם לך. אנגליה, ארץ מולדתי, ועוד עמים נאורים שמעו את צעקת היהודים הנרדפים והמעונים בדמשק ועל אי־רודוס, וימהרו להראות לנרדפים את אותות חמלתם וחבתם. אבל ה', מלך כל הארץ, כונן את נחיצות עזרתם על אי־רודוס, ויתן בלב ארוני המלך רוח משפט ואהבת האמת. בצדקת משפטך נגלו מזמות אנשי בליעל, הורד גאון עריצים, והנקיים יצאו לחפשי. לכן אבקש רשות להגיש לפני הוד מלכותך את רגשי התודה היוצאת מקרב לב בני עמי, ולשאת תפלה לאלהי הרחמים כי יתן לך ארך ימים,

חכמה, כבוד ועשר, ויבין את כל מעשיך לטוב, למען יחרת שמך לנצח באותיות זהב, וזכרון מפעלותיך יהי למשיבת נפש כריח גן שושנים. — בימי קדם הוציא ה׳ את עמי ממצרים ויושיבם ימים רבים בארץ הקדושה. ועתה בהזרותם בגוים בכל ארצות תבל, הם נחשבים כנתינים היותר שלוים והיותר נאמנים, ובחריצותם עזרו להרבות את עשר הארצות אשר הם יושבים בהן. וגם עתה עיניהם נשואות באהבה ובהדרת קדש אל הארץ אשר ישבו אבותיהם בה, והם מתפללים כי כל היושבים עליה ישכנו לבטח בצל חסותך הרמה וכי יוכלו לעבוד במנוחה את אלהי אבותיהם. הם מתפללים לאל שדי כי יפיל שונאיך לפניך ועפר ארץ ילחכו, כי יהיו צריך כטל משכים הולך וכמוץ לפני רוח, כי כסאך יעמוד לעולם וכי כל העמים החוסים בצלך יחיו תמיד בשלום, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, ורבצו לבטח ואין מחריד".

השולטן הקשיב לנאומי רב קשב, ואחרי כלותי לדבר תרגם ה׳ פיזנו לפניו את כל הדברים טורקית. הכרת פני השולטן ענתה בו כי הוא מבין היטב את כל הדברים וכי הוא שמח עליהם מאר. ככלות המתורגמן לקרא, נשא השולטן את עיניו אלי, ויאמר בקול רך ונעים: „הנני שבע רצון עד מאד מהרגשות שהביעו לי חברי הדיפוטציה. מאד הצטערתי על המעשים שנעשו בדמשק, אבל השתדלתי לתת לאומה הישראלית מעט תנחומים בתתי צו לעשות משפט צדק במעשה רודוס. אני אעניק תמיד לבני ישראל את אותה החסות ואת אותן הזכיות אשר כל נתיני ממלכתי נהנים מהן. אני אתן להדיפוטציה את ה„פירמן" אשר שאלו ממני. אני יודע, ארונים נכבדים, להעריך כראוי את אהבת האדם הטהורה אשר נחתה אתכם אל עיר המלוכה הזאת".

אחרי התמו לדבר את דברי המענה הזה, בקש השולטן ממני לגשת אליו. רשיד־פחה קרא את שמי לפניו עוד הפעם. ויאר השולטן פניו אלי בצחוק־חסד ויאמר: „הצג לפני את רעיך", ואעש כן. ובהציגי לפניו את הד"ר לוי, אמר ה׳ פיזני אל השולטן, כי הד"ר הגיש לפני השולטן המנוח תרגום הכתובת בכתב החרטמים אשר נמצא על מצבת האבן (אבעליסק)

בההיפודרם. השולטן שאל מרשיד־פחה לבאר לו מה זאת, ואחר אמר כי נזכר שגם הוא ראה זאת, ויאמר כי כנראה חכם גדול הוא הדוקטור". —

מונטיפיורי שמח מאד על הראיון הזה. בצאתם מאת פני השולטן הביעו את תודתם לשני הפחות על אשר זכו אותם בראיון הזה, ומונטיפיורי שאל את רשיד־פחה למתי יוכל לקוות לקבל את ה„פירמן" אשר הבטיח השולטן לתת לו, וגם אמר לו כי הוא מחכה ל„פירמן" למען שוב לאנגליה. הפחה ענהו כי למועד צאת אנית הקיטור לאנגליה (היינו ביום ז' נובימבר) יקבל אל נכון את ה„פירמן".

בשובם דרך חצר הארמון הראם משמר־הכבוד אותות הכבוד כבראשונה, ובבואם אל האולם הושם לפניהם משקה „השרבט". ומקהלת מנגנים מאנשי הצבא נגנה לפניהם כל עת היותם בהיכל. על דרכם לביתם היו הרחובות מלאות אדם עוד יותר מבראשונה, ובעד חלונות הבתים השקיפו הנשים עליהם. ביחוד גדול הלחץ וההמון ברחוב היהודים, ובעמל כבד פנו להם דרך בתוך ההמון. —

ל.

היהודים בסלוניקי ותלונותיהם. נוסח ה„פירמן". מונטיפיורי נוסע לדרכו.

30 אָקטובר. — ראשי כל הקהלות בקונסטנטינופל באו להודות למונטיפיורי על אשר הנהיג את למוד הלשון התורקית וספרותה בבתי הספר העברים. המכתב אשר ערך החכם באשי בנדון זה אל כל הקהלות, כבר נדפס, ומחר יקרא לפני העם בכל בתי הכנסת.

ביום המחרת (יום השבת) קבל מונטיפיורי, לשמחת לבו, ע"י ה' פיזני, את נוסח המענה אשר ענהו השולטן בעת הראיון,

בכתב; כי כן הבטיח השולטן לשלוח לו את המענה גם בכתב. רשיד פחה, אשר שלח את הכתב הזה ע"י ה' פיזני, הודיעהו כי הוא מכין עתה את ה„פירמן" אשר שאל מונטיפיורי מהשולטן. — באותו יום השבת נקרא בכל בתי הכנסת מכתבו של החכם באשי, והדבר ישר בעיני כל העם, כי כלם נוכחו שעל ידי למוד הלשון הטורקית בבתה"ס העברים יגדל כבוד היהודים גם בעיני המושלמנים גם בעיני היונים.

אורחים רבים באו לבקרנו, וביניהם דיפוטציה מקהלת ישראל בסלוניקה. לפי דבריהם יש בעיר ההיא כחמשת אלפים משפחות עבריות, ומצבן החמרי רע מאד, ביחוד מעת השרפה האחרונה אשר בה נשרפו עשרים אלף בתים ובזה אלפים בתי ישראל. השולטן שלח בעתו כסף לתמיכה לכל התושבים, אבל לא ליהודים; לכן הגישו היהודים בקשתם אל השולטן להיות להם לעזר לשוב ולבנות את בתיהם. גם התאוננו לפני מונטיפיורי על פחת העיר אשר שם עליהם מס גדול בעד קבורת מתיהם; אמנם גם בני האמונות האחרות משלמים מס הקבורה, אבל במדה מועטת מאד, ורק מהיהודים יוקח מס גדול.

בתוך המבקרים נמצא גם מר יצחק פיצ'טו אשר בא זה עתה מדמשק. הוא היה אחד מהנאשמים בעלילת הדם, אבל בהיותו מנתיני אוסטריה הגין עליו הקונסול האוסטרי ולא נתן לנגוע בו לרעה. שבעה חדשים נשמר בבית הקונסול, ולא ערב לבו לצאת החוצה עד אשר באה הפקודה להוציא ממסגר את כל הנאשמים. הוא הודה למונטיפיורי מעומק הלב על כל הטובות אשר עשה ליהודי דמשק, ועיניו ירדו דמעות בראותו אותנו.

5 נובימבר. — מונטיפיורי ורעיתו הלכו אל חלק העיר הנקרא „חוקיה" לחלק במו ידם נדבות לעניים הרבים אשר שם. אבל לא יכלו להפיק זממם, כי העניים סבו אותם כדבורים, ולא נתנו להם לצעד צעד, ורק בעמל כבד הצליח למשמר הכבוד שלהם (שני אפיצירים וששה אנשי צבא) לפלס להם נתיב בתוך המון הקבצנים אשר סביב שתו עליהם. אז מסר מונטיפיורי את הכסף לראשי בהכ"נ לחלקם לעניי המקום, והיא שב הביתה באמרו, כי בשום מקום לא ראה עניות איומה כזו. — ואולם

למרות עניותם ומחסוריהם, אין אנשי המקום הזה מזניחים את חנוך בניהם, וגם הם תומכים בידי לומדי תורה, מלבד מה שהם נוהגים להחזקת בהכ"נ.

על דלתי בית הכנסת במקום הזה מצא הד"ר לוי מודעה מלבבת מאת ראשי העדה, המזהירה את בני העדה (העניים!) מהשתמש במותרות. המודעה אוסרת ללבוש אדרות־שער יקרות, בגדים ומצנפות המרוקמים בזהב ובכסף, מטפחות יקרות, וכל מיני מותרות. והנשים מוזהרות לבלתי בוא בעדי־עדיים אל בתי המרחץ, אשר שם הן רגילות לבלות שעות רבות בפטפוטים עם רעותיהן ולהראות את עשרן. האסור הזה חל גם על חגי משפחה: חתונות, ברית־מילה וכדומה; וגם בהלוית המתים אסור להניח שמיכות יקרות על ארונות הנשים המתות.

גם בשאר חלקי העיר חלק מונטיפיורי נדבות לעניים.

באותו היום הודיע ה' פיזני את מונטיפיורי כי בקרוב יקבל אות־כבוד מאת השולטן. — אח"כ הלך מונטיפיורי אל הציר האנגלי אשר הבטיח לעשות ככל יכלתו למצא תרופה להעֹני הנורא השורר ברודוס.

6 נובימבר. — הלכנו אל הציר האוסטרי, ואח"כ אל רשיד פחה. הפחה אמר לנו כי הפירמן כבר ערוך בכתב ואיננו חסר רק חותם יד השולטן. ויען כי מונטיפיורי הביע את חפצו לנסוע לדרכו ביום המחרת, לכן אמר הפחה כי אם יבא ה' פיזני מחר בשעה העשירית בערב אל ה„שער העליון" יוכל לקבל שם את ה„פירמן".

7 נויבימבר (מוצש"ק). — מונטיפיורי כותב בזכרונותיו לאמר: „בלילה שעבר ישבתי עֵר עד אחרי חצות הלילה, כי חכיתי בקֹצר רוח לשוב ה' ווייר, אשר הלך לקחת את ה„פירמן" מאת ה' פיזני; כי כן הבטיח רשיד פחה למסור לו את ה„פירמן" ב„שער העליון" בשעה העשירית בערב. ואך התנמנמתי מעט והנה מר ווייר בא ויראני את ה„פירמן" בחתימת יד השולטן, כתוב הדר על קלף עב, ומגולל במסגרת משי. שלחתי את ה„פירמן" אל הד"ר לוי, אשר הלך כבר לחדרו לישון, ואבקשהו לקראו בעיון ולהודיעני האם כתוב הוא כחפצנו לטובת אחינו.

עד מהרה שב ה' ווייר ויאמר כי הד"ר לוי קרא את ה„פירמן" ויבטיח כי הוא כתוב בסגנון נמרץ עד מאד, ככל הנחוץ להוכיח את צדקת היהודים, וגם בדבר חתותם לימים הבאים. אז ברכתי את ה' על חסדו הגדול, ואשים את ה„פירמן" מראשותי, ואשכב וארדם.

ממחרת היום ההוא הלכתי עם הד"ר לוי אל רשיד פחה, ואת ה„פירמן" לקחתי אתי; כי ה„פירמן" יונח מעתה למשמרת בארכיון של ממשלת טורקיה, ורשיד פחה נתנהו על ידי רק למען אראה את הכתב במקורו הראשון. על פי פקודת השולטן נשלחה העתקה רשמית מגוף ה„פירמן" אל החכם באשי. — רשיד פחה קבלנו בלי התמהמה, ויביע תקותו כי הדבר אשר עשה השולטן לנו השביעני רצון. אז נתן לי ה' פיזני העתקה רשמית מה„פירמן", ואני מסרתי את גוף הכתב להפחה. בראשונה בקשתי כי ישאר גוף הכתב תחת ידי, אבל הפחה אמר כי אי אפשר הדבר.

וזה תרגום מדויק מגוף ה„פירמן" (הערוך אל השופט הראשי בקונסטנטינופל), אשר בראשו כתב השולטן עבד־אל־מ'גיד בעצם ידו „לקים את דברי ה„פירמן" הזה":

„משנים קדמוניות שרר משפט־קדום כנגד היהודים. הבוערים בעם האמינו כי היהודים נוהגים להקריב קרבן־אדם ולהשתמש בדמו בחג פסחם.

„עקב הדעה הזאת הצרו עמים אחרים ליהודים היושבים בדמשק ועל אי רודוס (שהם נתיני ממלכתנו). העלילות שהעלילו על היהודים והצרות אשר השיגו אותם, הגיעו לאחרונה עד כסא מלכותנו.

„אז הובאו יהודים אחרים מהאי רודוס לקונסטנטינופל, ויעמדו למשפט, ואחרי החקירה והדרישה עפ"י החקים החדשים, נגלתה צדקתם כי חפים הם מהפשעים אשר טפלו עליהם. ובכן נעשה להם כל מה שדרשו חקות המשפט והיושר.

„חכמים ומלומדים הבקיאים היטב בספרי הדת של היהודים חקרו ובדקו בעומק העיון את ספריהם. ומסקנת חקירתם היא, כי אסור ליהודים להשתמש לא רק בדם־אדם כי אם גם בדם בהמה. ומזה יוצא כי האשמה אשר טפלו עליהם ועל דתם אך

עלילת שקר היא.

„מפני טעם זה, וגם מאהבתנו את נתיני ממלכתנו, לא נוכל להרשות כי יציקו וירדפו את עם ישראל על דבר עלילות שאין להן כל יסוד באמת. ובהסכם עם ה„פירמן" אשר נתן בגולהַני יהנו היהודים מכל הזכיות והרוָחות הנתונות לכל העמים הרבים הסרים למשמעתנו.

„ליהודים תנתן חסות והגנה.

„ולמען מַלא אחרי הדבר הזה, נתַנו פקודה נמרצה וברורה, כי היהודים היושבים בכל מדינות מלכותנו יוגנו היטב ככל יתר נתיני השער העליון, ואיש לא יזיד לנגוע בהם לרעה, לא להפריעם במנהגי דתם, ולא בכל דבר הנוגע למנוחתם ולבטחונם. לתכלית זו נתן לבני ישראל ה„פירמן" הזה, המפאר בראשו בחתימת ידנו והיוצא מלשכת ממשלתנו.

„ובכן, אתה השופט הנזכר למעלה, בדעתך את תכן ה„פירמן" הזה, תשתדל לפעול בשקידה רבה ובחרדה גדולה לפי הדברים הכתובים בו. ולמען אשר לא יעשה, בשום זמן לימים הבאים, כל דבר המתנגד אל הפירמן הזה, תרשום אותו בהארכיון של בית המשפט העליון; אחרי כן תמסר אותו אל היהודים (ה„אֻמה הישראלית"), ותחרד חרדה גדולה למלא את פקודותינו ואת חפצנו המרומם הזה.

„נתן בקונסטנטינופל, י"ב רַמַדן 1256 (6 נובימבר 1840)".

הראיתי לרשיד פחה את הפקודה אשר הוציא החכם באשי בדבר הוראת הלשון הטורקית בכל בתי הספר העברים. הפחה קרא את דברי הפקודה בעיון, וישמח מאד, ויאמר אלי: „לולי עשית בקונסטנטינופל רק את הדבר האחד הזה, גם אז עליך לראות בו די שבר לעמלך ולהלאותיך, בהשיבך אל לבך כי אתה הורית לאחיך את הדרך להיטיב מצבם ולהגדיל כבודם, ע"י ידיעת שפת המדינה". אח"כ הגיד לי כי כתב אל פחת־רודוס כי יהיה תמיד למחסה עוז ליהודים, ואם רצונם לעזוב את העיר, הרשות בידם לעשות זאת באין מכלים דבר.

במוצאי השבת באו ראשי הקהלות והמון אנשים להתפלל אתנו ולברכנו לשלום בצאתנו לדרכנו.

ביום 9 נובימבר באנו לאזמיר, ושם הפיץ מונטיפיורי בקרב העם העתקות מה„פירמן" בשפת יון וגם נתן מתנות לאביונים. בעוד ששה ימים באנו למאלטא ושם הוגד לנו כי העיר עכו נלכדה אחרי מלחמה של שלש שעות. ע"י הכבוש הזה חשב מונטיפיורי כי יחדלו המהומות בעניני סוריא, וארץ מצרים תשוב להשולטן.

במאלטא קבלנו מכתבים ממר קומונדרו המודיע כי רשיד פחה שלח אל היהודים את ה„פירמן" ביד מזכירו ואתו שרים רבים. ה„פירמן" נקרא בפומבי, לשמחת כל העם, ובכל בתי הכנסת התפללו לשלום השולטן ולשלום מונטיפיורי.

ממאלטא שלח מונטיפיורי, ע"י פקידי אניות אנגליה, ארגז מלא מכתבים, עתונים והעתקות מה„פירמן", אל ראשי הקהלה בדמשק.

לא.

המסע לניאפול ורומא. כתובת מנאצת. הואטיקאן והיהודים.

ביום 6 דצמבר יצאנו ממאלטא באניה צרפתית, ובעוד שני ימים באנו ניאפולה. בעיר הזאת התבונן מונטיפיורי למעשהו הגדול אשר אמר לעשות ברומא, בדבר הסרת הכתובת הנתעבה אשר בבית מנזר הקפוצינים בדמשק. כי הנזירים הקפוצינים הקימו בדמשק מצבת זכרון להאב טומסו, ועליה כתובים מעבר מזה בלשון איטלקית:

„פה ינוחו עצמות האב טומסו מסרדיניה, שליח ממנזר הקפוצינים, אשר נרצח בידי היהודים ביום 5 פברואר 1840".

ומעבר השני כתוב בלשון ערבית:

„זה הקבר של אבא טומסו. הוא מלא חובתו באמונה בתור שליח בדמשק. היהודים שחטו אותו, וצדקתו לא יכלה להצילו".

תכף אחרי בואנו לניאפול בקרו אותנו הברון קרל רוטשילד ורעיתו. ונועץ אתם על דבר התחבולות אשר עלינו לעשות למען

הפק זממנו ברומא, ותהי עצתם כי נתראה בראשונה עם הנונציום (הציר) של האפיפיור, היושב בניאפול.

שר המשטר נתן הרשיום להדפים את ה„פירמן" בשפת איטלקית ולפרסמו בעתונים האיטלקים.

10 דצמבר. — מונטיפיורי הלך עם רוטשילד אל הנונציום, אשר קבלם בידידות. הוא החליק לשונו למוטיפיורי באמרו כי הוא (מונטיפיורי) „ציר" נאמן לשולחיו, כאשר תעיד הצלחתו במשלחתו בארץ הקדם. אז הודיעו מונטיפיורי את תכלית בואו אליו ויבקש עצה מפיו באיזו תחבולות יוכל לפעול ברומא להסיר את האבן והכתובת הזועמה אשר בבית הקפוצינים בדמשק. הנונציום ענהו כי הדבר צריך להעשות ברומא בזהירות ובחריצות יתרה, ויקבל עליו לעשות בעצמו את הדבר, כי הוא הולך לרומא בעוד חדש ימים. אבל מונטיפיורי לא אבה לחכות בניאפול עד העת ההיא. ויבטיחהו הנונציום לשלוח מכתב בנדון זה אל אחד מרעיו ברומא.

בערב היה משתה גדול בבית רוטשילד, אשר נעשה לכבוד מונטיפיורי ורעיתו, אל המשתה באו קרואים רמי המעלה, מזרע המלוכה ומגדולי האצילים האיטלקים, וגם האדמירל האנגלי ושרי הצבא.

19 דצמבר. — אחרי אשר בקר מונטיפיורי את הציר האוסטרי, הלך בלוית רוטשילד אל הציר הצרפתי, אשר קבלם בידידות רבה. מונטיפיורי ספר להציר בפרוטרוט את כל השערוריות אשר עשה הקונסול הצרפתי במעשה דמשק, וגם הודיעו את אשר עשה והצליח בקונסטנטינופל. וישמח מונטיפיורי בשמעו מפי הציר כי מעולם לא עלה על דעתו לחשוב שהיהודים אשמים בעלילת הדם. גם הביע הציר את שמחתו על אשר הצליח מונטיפיורי במשלחתו, ויאמר כי נכון הוא להודיע לממשלת צרפת את כל אשר עולל רטי־מנטן בדמשק, אבל לא יגלה את הדבר ברבים. ואמנם הציר היה הצרפתי הראשון אשר שמע מונטיפיורי מפיו בהחלט, כי הוא נוכח שהיהודים נקיים מאשמה אשר טפלו עליהם.

ממחרת היום ההוא יצא מונטיפיורי מניאפול, וביום 22

דצמבר באו לרומא. בשערי העיר יצאו לקראתם ראשי הקהלה לברכם בשלום. כל בני הקהלה שמחו מאד על חצלחתנו בקונסטנטינופל, ו„הפירמן" נחשב בעיניהם לפיוס ורצוי בעד העבר, ולבטחון לעתיד לבוא.

ביום המחרת באה דיפוטציה מיהודי רומא להודות למונטיפיורי על פעולותיו לטובת אחיו, ויביעו את צערם כי אין ביכלתם להראות את אותות תודתם רק בדברים לבד.

24 נובימר.— הלכנו אל הברון בינדר (פקיד עליון במלאכות אוסטריה), ומונטיפיורי הודיעו את חפצו להתראות עם הציר האוסטרי למען הודות לו על אשר הביע את רגשותיו לטובת היהודים בדמשק. גם הודיע את הברון כי אדיר חפצו להתראות עם האפיפיור להודות לו על אשר לא נתן לעתונים ברומא להדפיס את דברי האשמה אשר העלילו על היהודים ברודוס ודמשק, וגם להגיש לפניו העתקה מה„פירמן" ולהעירו על מעשה החסד הגדול אשר יעשה אם יואיל לצוות להסיר את הכתובת מעל המצבה אשר הקימו הקפוצינים בדמשק על עצמות אדם שהם אומרים שהן עצמותיו של אבא טומסו. לו בקש כזאת מאת השולטן, כי עתה לא אָחר השולטן לעשות בקשתו תיכף בבוא הפחה שלו לדמשק; אבל יען כי מונטיפיורי יודע כי האפיפיור אוהב אמת ושלום, לכן בטוח הוא כי בהודע לו הדבר, לא יתן לכתובת מנאצת כזו להתקיים.

29 נובימר. — מונטיפיורי הלך בלוית הברון בינדר אל הציר האוסטרי. הציר אמר לו כי כל הימים היה נוכח מנקיון היהודים, כי הוא יודע היטב את יהודי המזרח, בהיותו במשך ארבע שנים ציר אוסטריה בקונסטנטינופל. הוא אומר כי פעמים רבות דבר עם הקרדינלים על אדות מעשה דמשק, אבל לא הצליח להחזירם מטעותם ולהביאם לידי הכרה כי נקיים היהודים מהאשמה. וייעץ הציר למונטיפיורי להתראות עם ה' אָבִין (עושה דברה של ממשלת אנגליה) ולבקש ממנו להציגו לפני הסיניור קפוציני, סגן המזכיר של ממשלת האפיפיור, ולהגיד לו את חפצו.

30 דצמבר. — מונטיפיורי הלך אל ה' אָבין וישוחח אתו

זמן רב. הלז נאות לדבר עם הסיניור קפוציני ולהודיעו את חפץ מונטיפיורי להתיצב לפני האפיפיור, אבל לפי דעת ה' אבין לא יצליח בדבר הראיון עם האפיפיור.

בשעה הרביעית אחרי הצהרים הלך מונטיפיורי עוד פעם אל ה' אבין. הלז כבר התראה פנים עם הסיניור קפוציני, אבל לא הצליח במאומה, וגם יעץ למונטיפיורי לבל ילך אליו. ה' אבין אמר, כי כל האנשים הסובבים את האפיפיור מאמינים באמונה שלמה כי ידי היהודים שפכו את דם טומסו, וגם אם יבאו כל העדים שבעולם להוכיח להאפיפיור כי לא כן הדבר, לא יאבה ולא ישמע להם לא האפיפיור ולא כל מתי סודו. ולכן אמר כי לא יוכל לעשות מאומה בדבר הזה.

אז גמר מונטיפיורי להניח את כרטיסו בבית הסיניור קפוציני, יחד עם מכתבי המליצה אשר בידו. גם אל הקרדינל מוסטי, ואל מונסיניור ברוטי והאבא פעראַרי שלח את כרטיסו. ובעוד שני ימים הודיעהו, כי המזכיר של הממשלה נכון לקבלו ביום מחר בשעה 11 לפני הצהרים.

הלכנו לראות את הגיטו ואת בתי למוד המלאכה של אחינו. בבתי המלאכה עבדו רבים מילדי העברים, אלה ארגו ואלה עשו נעלים. מונטיפיורי נתן מתנות כסף לפועלים ולמוריהם. גם בבתי הספר העברים בקר מונטיפיורי ויחלק שם מתנות לתלמידים.

בשובנו הביתה מצאנו כרטיסים מאת האבא פעראַרי, מאת מונסיניור ברוטי (החצרון של האפיפיור), ומאת הברון בינדר.

ולב מונטיפיורי פחד מאד פן לא יצליח בעמלו בדבר הראיון עם האפיפיור. הוא ערך כבר כתב בקשה אל האפיפיור ונפשו אותה מאד להגיע את בקשתו אליו באיזה דרך שיהיה, כי תקותו גדלה שהבקשה הזאת תפעול טובות לאחיו. אבל לבו נפל עליו בראותו כי כל האנשים אשר פנה אליהם לעזרה בדבר הראיון אומרים נואש להשלים הפצו זה. גם ה' אבין אמר כי כל עמלו בדבר הזה עלה בתהו ואין עוד לאל ידו לעשות מאומה, והסיניור קפוציני בקש במפגיע לבל יוסיף מונטיפיורי לעמוד על דעתו בדבר הראיון, כי היא לא תצלח, אחרי אשר הקרדינל

בוסטי לא שם לבו אל מכתב מונטיפיורי ואל כרטיסו.

לב.

מונסיניור ברוטי ורמזיו. הקרדינל ריברלה. עמל שוא להתראות
עם האפיפיור. הראיון עם מלך צרפת. מונטיפיורי שב לביתו.
אות חסד של המלכה ויקטוריה (1841).

1 יאנואר 1841. — מונטיפיורי כותב בזכרונותיו לאמר: „מונסיניור ברוטי בא אלינו, וייעצני להתראות ראשונה עם ראש מנזר הקפוצינים ועם ראש הפרופגנדה בטרם אלך אל מזכיר הממשלה. גם אמר כי נכון הוא לקחת דברים עם האנשים אשר השפעתם גדולה, וביום מחר יודיעני את הדרך היותר טובה אשר אבחר למען השג חפצי בדבר הסרת הכתובת. הוא דבר אתי ברוח ליברלי, וכנראה הוא חושב שאפשר לי להצליח במפעלי".

2 יאנואר. — „מונסיניור ברוטי בא אלי ויגד לי כי כבר דבר עם אנשים אחדים אשר השפעתם גדולה, והוא חושב כי כתב הבקשה אשר ערכתי אל האפיפיור יוכל לעשות את אשר אני חפץ, אם רק יצלח בידי להטות אלי את לב אחדים מנזירי הקפוצינים על ידי מתנות כסף. לשמע הדברים האלה השתקתי אותו כרגע, באמרי אליו כי במשלחתי בארץ הקדם לא נתתי שוחד לאיש אף לא שקל אחד, וגם ברומא לא אשתמש בשוחד גם אם אדע אל נכון כי בזה אשיג את חפצי. לשמע דברי אלה שנה האדון הזה את טעמו כרגע, וימהר להפרד מעלי, ואני בטוח כי לא יוסיף עוד לבוא אלינו".

5 יאנואר. — הלכתי עם הד"ר לוי אל הקרדינאל ריבֶרלה (ראש מנזר הקפוצינים). הקרדינל קבל אותנו בלי התמהמה, ואחרי אשר הודעתיו את מטרת בואי אמרתי לו, כי השולטן ומחמד עלי נוכחו מנקיון היהודים בדבר עלילת הדם, באשר יעידו הפירמנים אשר נתנו לי. ע"ז ענה הקרדינל כי

ה„פירמן" הוא רב הערך עד מאד, הוא גם הוא נכון לתת הסכמתו להסיר את הכתובת המנאצת, ואחת היא לו בין אם השגתי את ה„פירמן" בכסף רוטשילד או בתחבולות אחרות. לשמע הדברים האלה הפסקתי את הקרדינל באמרי אליו, כי לא נתתי אף שקל אחד בעד ה„פירמן" וכי לא יעלה על דעתי לקנות משפט צדק בשוחד. ויען הקרדינל: „לו יהי כדבריך; אינני חפץ להרבות שיחה בענין הזה; ואולם ה„פירמן" הוא רב הערך עד מאד. ואשר לכתובת, אין לכחד כי מגונה היא, אחרי אשר היא גוללת את אשמת הרצח על כ ל היהודים, ובאמת, אם, למשל, איש איטלקי אחד יעש מעשה רצח, היאשימו בגלל זאת את כל האיטלקים?" (בדברים האלה רמז הקרדינל, כי אמנם נרצח הנזיר טומסו בידי היהודים, אלא שלא נכון הדבר לתת את כ ל היהודים לרוצחים בגלל זאת). אני אמרתי להקרדינל, כי הנזיר טומסו לא נרצח בידי יהודי; אבל הוא, כנראה, לא האמין לדברי. וכאשר אמרתי כי יוכל היות שהנזיר עודנו חי באחד ממקלטי הנזירים על הר הלבנון, — צחק הקרדינל לדברי; ואולם אמר כי גם לפי דעתו נחוץ להסיר את הכתובת, ועל כן יועץ בדבר הזה עם אחד מראשי הקפוצינים, כי הוא לבדו לא יוכל לעשות את הדבר. — הראיון הזה נותן הקוה בלבי כי במתינות ובעבודה רבה אצליח להשיג חפצי.

6 יאנואר. — מונטיפיורי הלך אל שר הפנים ואל שר החיצון של ממשלת האפיפיור, להשתדל לפניהם שיגישו אל האפיפיור את כתב־בקשתו; אבל עמלו היה לשוא. השרים השיבו פניו באמתלאות שונות. — גם הוגד לו כי הקרדינל ריברלה התאנף בו על אשר „העיז פניו" להחליט כי ה„פירמן" לא נקנה בכסף רוטשילד וכי היהודים לא רצחו את האבא טומסו. אבל מונטיפיורי לא שם לב לדבר הזה, ולעת הצהרים הלך אל הקרדינל לשמוע מענה מפיו. הקרדינל קבלו ברצון ויגד לו כי הוא יתן עצתו להקפוצינים בדמשק להסיר את המצבה המנאצת; הוא יכל רק לעוץ, אבל לא לצוות לעשות את הדבר הזה, יען כי מקלט הנזירים בדמשק עומד תחת פקודת ממשלת צרפת; אבל הוא בטוח כי הנזירים ישמעו לעצתו והסירו את המצבה.

אחרי הדברים האלה נוכח מונטיפיורי כי אין לו עוד מה לעשות ברומא, ולכן גמר בלבו לנסוע לארצו ולביתו, ועל דרכו אמר להתראות בפאריז עם שרי ממשלת צרפת ולבקש גם מהם בדבר הסרת המצבה בדמשק.

ביום 11 יאנואר יצא מונטיפיורי ורעיתו וכל הנלוים עליהם מרומא ובעוד שלשה ימים באו עירה ליבורנה. שם נעשה לו כבוד גדול, וגם שר העיר שמח לקראתו ויאמר לו כי כל חובב אדם חיב להודות לו על פעולותיו הפילנתרופיות.

מליבורנה הלכו לגינובה. שם ישבו שבועות אחדים, עקב מקרה אסון אשר קרה את אחד מעבדיהם הנאמנים. נציב המקום, המרקיז פוילוקא שלח לברך את מונטיפיורי בבואו ויביע חפצו להתודע אליו. וילך מונטיפיורי אליו, והשר קבלו בידידות רבה וישיח אתו על דבר משלחתו, וישמח מאד כי הצליח מונטיפיורי בדרכו. הוא — השר — הבטיחו כי מעולם לא האמין אף רגע אחד באשמת היהודים, כי הוא יודע את היהודים זה שנים רבות והוא מכבדם מאד; כי על כן הרשה להדפיס בהעתון הרשמי היוצא בגינובה מאמר כנגד עלילת הדם; אמנם הממשלה קצפה עליו על תתו את הרשיום להדפיס מאמר כזה, אבל הוא שמח מאד כי עשה זאת.

גם הרב לקהלת גינובה הלל את הנציב לפני מונטיפיורי, ויספר לו דבר מקרה אחד המעיד על יפי נפשו של השר: לפני שלשה ירחים בא איש אנגלי (פרוטסטנטי) היושב בגינובה, יחד עם כל בני ביתו, בברית הדת הקתולית. התמורה נעשתה ברב פאר והדר במעמד המלך וכל משפחתו ושריו; רק הנציב לא בא אל בית התפלה לראות בתפארת התמורה הזאת. ובאשר שאלהו המלך בקפידה מדוע לא בא גם הוא, ענהו השר כי הוא שונא כל מיני חנופה ותרמית, בגלל המענה הזה לא דבר המלך אתו שלשה ימים.

מונטיפיורי נתן להנציב העתקה מה„פירמן" של השולטן, וביום המחרת נדפס תכן ה„פירמן" בעתון הרשמי, וגם כל העתונים הדפיסוהו. בני הקהלה בגינובה הגידו למונטיפיורי, כי היהודים בעיר הזאת ובכל ערי איטליה סבלו חרפות הרבה בגלל מעשה

דמשק, ובחוצות גינובה הושר שיר איטלקי המספר בפרטרוט את כל מעשי הרצח אשר עשו היהודים. — גם אחד הלורדים האנגלים היושב בגינובה הגיד למונטיפיורי, כי אנשי המקום הזה, גם מהספירות העליונות, כלם אנשים קנאים ובוערים; ולמשל, אחת הגבירות ספרה להלורד במשתה גדול, כי אשה אחת אבדה מהעיר, וכי היא (הגבירה) נוכחה שהיהודים גנבו אותה למען היה להם למשמרת לחג הפסח כדי להשתמש אז בדמה. הלורד שאל אותה מי הגיד לה את הדבר הזה, אבל היא לא יכלה להשיב תשובה ברורה.

ביום 18 פעברואר באו לפאריז. שם התיצב מונטיפיורי לפני ציר אנגליה ויגד לו כי הוא חפץ מאד להתראות עם מלך צרפת למען הגש לו העתקה מה„פירמן" של השולטן. הציר ענהו כי לפי דעתו לא יאבה המלך לקבל את ה„פירמן", יען כי השר הצרפתי ה' טהיער (Thiers) לקח חלק גדול במעשה דמשק לרעת היהודים. ואולם מונטיפיורי בטח בישרת לבבו של המלך כי לא ישיב את בקשתו ריקם, ולכן נעתר לו הציר לקחת דברים עם השר גיזא על אדות הראיון.

ממחרת היום ההוא הודיע הציר האנגלי את מונטיפיורי, כי המלך נאות לקבל את מונטיפיורי בהיכל הטילריות עוד באותו היום לפנות ערב, וגם הוא (הציר) יהיה בעת הראיון.

על אדות הראיון עם מלך צרפת יספר מונטיפיורי בזכרונותיו כדברים האלה: „בשעה השביעית וחצי בערב הלכתי בלוית הד"ר לוי אל היכל המלך. רגע או שנים אחרי בואנו בא גם הלורד גרנביל (הציר האנגלי), וכרגע הובאנו לחדר המלך. בחדר היו רבים מזרע המלוכה והמון שרים ופקידים עליונים. ברגע בואנו בא גם המלך החדרה. הלורד גרנביל הציגני לפני המלך. אז הגשתי למלך את העתקת ה„פירמן", והמלך קבל את הכתב ברצון ויביע שמחתו על הדבר הזה, וישאלני ההייתי גם בדמשק. אני עניתי את המלך כי בגלל המהומות והפרעות אשר בארץ לא יכלתי ללכת דמשקה, וכי גם לא היה כל צרך במסעי לדמשק אחרי אשר קבלתי את ה„פירמן" מהשולטן המעיד כי היהודים נקיים מהאשמה אשר טפלו עליהם. המלך אמר כי הוא שמח על

זאת, ואח"כ הצטדק לפני על אשר הבהילני לבוא אליו עוד באותו היום, יען כי מחר יום הראשון בשבוע, יום שאין בו קבלת פנים. אח"כ הציגני הציר לפני המלכה ולפני אחות המלך אשר הרבו לשיח אתי צרפתית. ובחדר המלך נמצא גם איש אחד מנבחרי בית הנאמנים, והוא דבר אתי הרבה על אדות מעשה דמשק. אך כאשר החל האיש לתת דופי במעללי השר טהיער, השתקתי אותו, באמרי אליו כי אחרית משלחתי היתה טובה כל כך עד שאינני חפץ לזכור עוד את המעשים המגונים שהסבו את כל ענין דמשק".

ביום 22 פברואר הלך מונטיפיורי לבקר את השר גיזא אשר קבלו בנמוס מצוין וירבה לשיח אתו על אדות משלחתו. השר בקש ממונטיפיורי לתת לו העתקות מהמכתבים אשר קבל מהכהן האנגלי מרשל ומפקיד הצבא שארונל על אדות מעשה דמשק (עיין פרק כ"ח).

חברי הקונסיסטוריום הישראלי ורבני הקהלה ודיפוטציות מחברות הצדקה באו להגיש מכתבי תהלה וברכה למונטיפיורי.

ביום 24 פברואר יצאו מפאריז וביום 28 פברואר באו לביתם לונדונה.

כבוד גדול עשו גדולי ישראל באנגליה למונטיפיורי ורעיתו בשובם לביתם. וגם מכל הארצות באו אליהם מכתבי תודה, תהלה וברכה על פעולותיהם הגדולות לטובת ישראל.

ימים אחדים אחרי שוב מונטיפיורי לביתו הלך אל הלורד פלמרסטן להודות לו על אשר היה לו לעזר רב במשלחתו. גם שאל את הלורד אם יוכל (מונטיפיורי) להגיש אל המלכה העתקה מה„פירמן". הלורד ענהו כי אין כל ספק שהמלכה תשמח מאד לקבל את ה„פירמן".

וביום ג' מארץ התיצב מונטיפיורי לפני המלכה ויקטוריה ויגש לה את העתקת ה„פירמן", והמלכה קבלה אותו ברצון גדול.

ושלשה ירחים אחרי כן הראתה המלכה למונטיפיורי אות רצון מיוחד, בתתה לו הרשיון לשאת על דגלו את השם „ירושלים" בכתב עברי. והננו לתת בזה בקצרה את תכן כתב הרשיום אשר נתנה המלכה ויקטוריה למונטיפיורי בדבר הרחבת דגלו, והיה

הכתב הזה לאות על רגשותיה הנדיבות בכלל ועל יחוסה למונטיפיורי בפרט. — וזה תכן הכתב:

„אנחנו ויקטוריה, בחסד עליון מלכת אנגליה וכו' וכו'. נודע לנו כי אהובנו הנאמן לנו, הסיר משה מונטיפיורי, בשמעו כי יהודים אחדים נאסרו ועונו בדמשק וברודוס, הלך בלוית רעיתו לאלכסנדריה למען הוצא כנוגה את צדקת אֶחיו האמללים והנרדפים (פה יסופר בפרוטרוט כל אשר עשה מונטיפיורי במשלחתו). ובשימנו לב אל כל הדברים האלה ובחפצנו לתת אות מיוחד של חסדנו לסיר משה מונטיפיורי הנ"ל להיות לזכרון על עמלו בלי חשך לטובת אחיו הנרדפים והנענים בארץ הקדם, ולטובת האומה הישראלית בכלל, — היה רצון מלפנינו להרשות לו להרחיב את דגלו (פה יבואר בפרוטרוט תבנית הדגל של מונטיפיורי) ולכתוב על דגלו את השם „ירושלים" באותיות עבריות".

וצוררי היהודים בדמשק לא נחו ולא שקטו, ויוסיפו להעביר שמועות שקר על היהודים, וגם בהעתון הלונדוני „טיימס" נדפס מאמר מלא עלילות חדשות כנגד יהודי דמשק. לכן שמח מוטיפיורי בקבלו מכתב מאת ראש הקהלה בדמשק, מר רפאל פרחי, המודיע אותו כי שלטון המקום לא יטה אזן לדברי הצוררים, וכי כל העלילות החדשות בשקר יסודן. ואלה דברי המכתב בקצרה:

„תיכף כאשר בא הפחות של השולטן לדמשק השיבו אותי על כני בתור יועץ לשלטן הקריה. ויהי כאשר נודע הדבר להקונסול האנגלי וליתר צורינו ויחר אפם מאד, כמו שחרה להם על הסיר מונטיפיורי אשר בבוא לאלכסנדריה קלקל את מחשבתם הרעה עלינו. וילך הקונסול האנגלי אל שר העיר וייעץ אותו לפטור אותי ממשמרתי ולהפקיד במקומי איש שלא מבני ישראל. אבל הפחה מאן לעשות כעצת הקונסול, ופני צוררינו חפו. ובראות הצוררים כי מזמתם הרעה הופרה, הם מחפשים עתה עלילות להעיר שנאת הגוים עלינו, בהוציאם דבת שקר כי היהודים חרפו את אמונת הנוצרים. כדבר הזה הודיעו לפחת העיר ולשלשה הקונסולים, למען העבור השמועה הכוזבה בכל הארצות הרחוקות ולמען הבאש ריחנו בכל העולם.

ואולם שר העיר, עלי־פחה, אמר לי בפירוש כי נוכח שאין כל יסוד להעלילות אשר טפלו שונאינו עלינו, וגם אמר אל ראשי הנוצרים כי עליהם להתהלך אתנו בצדק ובמשפט.
צוררינו התאמצו להטות אליהם את לב הקונסול הרוסי היושב בביירוט, אבל הקונסול לא אבה ולא שמע אליהם, וישלח את מתורגמנו לדמשק לחקור את הדבר, ואחרית החקירה של המתורגמן היתה טובה לנו עד מאד. גם הפאטריארך של הכנסיה היונית הוא תמים דעים עם הקונסול הרוסי, ויודיע גלוי לכל כי דברי העלילות של שוטנינו שקר וכזב הם".
את דברי המכתב הזה הדפים מונטיפיורי בהעתון „מארנינג כרוניקל" ביום ה' יולי 1841.

לג.

מלחמות על דבר תקונים בדת. השתדלות מונטיפיורי לטובת יהודי ארצות הקדם. רמאים משתמשים בשם מונטיפיורי להונות את הבריות. מונטיפיורי מוצג לפני מלך פרוסיא. נדבות ומתנות.

בעת ההיא התגלעה בקרב יהודי אנגליה תנועה כבירה וחפץ נמרץ לעשות תקונים במנהגי הדת ובסדר עבודת אלהים. לתכלית זו התאספו ראשי הקהלות לאספות רבות, ואחת האספות האלה היתה בבית מונטיפיורי, והוא ישב בראש האספה, בתור נשיא „הועד של שלוחי קהלות אנגליה" (באָרד אָף דֶפּ'יוטים). הוכוחים היו נגרשים ונלהבים מאד, אבל המתוכחים לא יצאו מגדר הנמוס ואיש לא פגע בכבוד רעהו. ובכל זאת הביט מונטיפיורי בדאגה על תוצאות האספה, ולבו פחד פן תהי אחריתה פרץ ואי־אחדות בעדת ישראל. הוא היה סבלן גדול בעניני אמונה; ואף כי הוא בעצמו היה ארוק גמור וזהיר במנהג קל כבהלכה למשה מסיני, בכ"ז נשא וסבל ברוח ליברלי את האנשים אשר מחשבותיהם ומעשיהם בעניני הדת אינם כמחשבותיו

ובמעשיו היא. ואולם בהצטרכו לגלות דעתו בעניני אמונה, בתור נשיא הועד הנ"ל (או בכלל בתור „איש רשמי"), לא נשען מעולם על בינתו, כי אם פנה אל הרב הראשי לקחת תורה מפיו, והדבר אשר יצא מפי הרב היה לו לחוק שאסור להרהר אחריו. הרבנים נחשבו בעיניו לבני סמכא היחידים בענינים באלה, יען כי תורתם היא אומנתם, ודעת אנשים „חלונים" לא נחשבה בעיניו כלל. לכן רע בעיניו הדבר בראותו כי אנשים „חלונים", אף אם גדולה ידיעתם בתורה, נאספו לאספה לחוות דעתם בענינים המסורים רק לרועים הרוחניים, ובשום אופן לא יאבה להסכים כי ה„חלונים" האלה יטילו את אַבטְריטותם בעניני הדת על כל בני הקהלה.

ואולם רבים מחברי הועד הנ"ל מאנו להכיר את הרב הראשי כאַבטוריטט יחידי בעניני הדת, וישענו על בינתם ועל משפטם הם, ויאמרו להתיר את חרצובות האסורים והגזרות והחומרות והמון „סעיפי הסעיפים" אשר בהם שכו „הפוסקים" את דרכי החיים של בני ישראל בימי החשך ועד הנה... המלחמה באספה זו היתה כבדה מאד, אבל לא באו לידי החלטה.

תנועת „התקונים" הלכה וגברה מאד ותביא התרגשות כבירה בקהלות אנגליה. בחדש אויגוסט מצא הרב הראשי לנכון להודיע את דעתו בדבר הזה גלוי לכל, לכל בני הקהלות השומעים לקולו, וכמובן העירו דבריו רעש גדול במחנה התאבים לתקונים, ותטוש המלחמה על פני כל הקהלות, ותופר האחדות בעדת ישראל, וגם שלום הבית נפרע במשפחות אחדות ע"י „מלחמת האמונה" הזאת.

בימים ההם מתה אמו של מונטיפיורי, ויהי אבל כבד לכל המשפחה, וביחוד התאבלו עליה מונטיפיורי ורעיתו.

בעת ההיא הגישו יהודי ארצות הקדם בקשה אל מונטיפיורי להשתדל לפני ממשלת אנגליה, כי תקח את יהודי ארצות הקדם תחת חסותה הפרטית. הם התאוננו לפניו על הפחות ושרי הערים המכבידים עליהם את עול המסים והארנוניות יותר מעל בני האמונות האחרות. מונטיפיורי הציע את הבקשה לפני הלורד פלמרסטן, והלורד שמע ברצון לדבריו, ויאמר לו כי

הנוצרים אשר בארצות הקדם סבלו עוד יותר מהיהודים מהפַּנטיזם של הפחות. הלורד מלא את ידי מונטיפיורי לכתוב לאחיו בארצות הקדם, כי אם תכבד עליהם יד הפחות יגישו את קובלנותיהם אל הקונסולים האנגלים, ואלה ימסרו את תלונותיהם אל הציר בקונסטנטינופל למען ידרוש עזרה מִשרי המלוכה בטורקיה. מונטיפיורי שמח לשמוע מפי הלורד כי פחת דמשק יוסר ממשמרתו בגלל התועבות אשר עשה.

אחרי הלורד פלמרסטן היה הלורד אֶבֶּרְדִין לראש המיניסטרים בממשלת אנגליה, וגם הוא אִשר וקים את ההבטחה אשר הבטיח פלמרסטן את מונטיפיורי בדבר יהודי ארצות הקדם. ואולם כאשר הציע מונטיפיורי לפניו את בקשת יהודי הקדם לקחת אותם תחת חסות ממשלת אנגליה, ענהו השר כי קשה מאד להשלים חפצם זה, יען כי כל ממשלות אירופה מביטות בקנאה על כל ההתערבות של אנגליה בענינים הפנימיים של ארץ הקדם. אבל הבטח הבטיח השר כי ישתדל למצא את הדרך היותר טובה להגנות היהודים למען הצדק והאנושות.

ימים אחדים אחרי כן הֻפקד הסיר סטרַטפורד קנינג לציר אנגליה בקונסטנטינופל. בטרם צאתו לדרכו בקר את מונטיפיורי בביתו, ואח"כ הלך מונטיפיורי אליו וירבה לשיח אתו על ארות היהודים באה"ק, והשר הבטיחו לפעול לטובתם ככל יכלתו.

הכבוד הגדול אשר כבדו את מונטיפיורי ורעיתו בארצות הקדם וגם בארץ הדו, גרם לפעמים הפסד ממון למעריציהם, כאשר יוכיח המקרה הזה אשר נודע למונטיפיורי ע"י מכתב מבית מסחר גדול בהודו. איש נוכל מבני ישראל בא עם אשתו לעיר מוסקט (הדו) ויקראו לעצמם בשם מונטיפיורי ויהודית. פקיד הממשלה בעיר ההיא קבל אותם בכבוד גדול וגם הלוה אותם כסף, יותר מאלף שקלים, אשר הבטיחו להשיב לו בשובם לארצם. ורק כאשר עזבו הרמאים את העיר נודע הדבר, כי השתמשו בשם הכבוד של מונטיפיורי כדי להונות את הבריות. כאשר נודע הדבר למונטיפיורי צוה להשיב להפקיד המרומה את נזקו.

31 יאנואר 1842. — מונטיפיורי והעיתו נקראו אל המשתה

אשר עשה הדוכס מסוּקס לכבוד מלך פרוסיא. על המשתה הציג הדוכס את מונטיפיורי לפני המלך ויגד לו את אשר עשה לטובת היהודים בדמשק. מלך פרוסיא קבל את מונטיפיורי ברצון גדול, אבל אמר: „אך בכל זאת צר לי על המת האומלל" (כונתו אל הנזיר טומסו). ואולם מונטיפיורי ערב את לבו לענות את המלך, כי אי אפשר להגיד בהחלט כי מת הנזיר ויש לשער כי עודנו בחיים. הדוכס נאם נאום יפה על חרות הדת והסבלנות בעניני אמונה, ואולם מלך פרוסיא השתמט מנגוע בתשובתו בענין הזה.

ממחרת היום ההוא הלך מונטיפיורי אל מלך פרוסיא בלוית אחד הדירקטורים של „חברת מביני הגז" (מונטיפיורי היה ראש החברה הזאת רוב ימי חייו). המלך הכיר את מונטיפיורי מיד, וישאלהו האם מקום מושבו הוא באנגליה, כי על פי שמו האיטלקי חשב כי משכנו באיטליה.

בימים ההם יעד לו מונטיפיורי את המקום ברמסגט, אשר בו יחפוץ להקבר בבוא חליפתו. המקום נסמן בארבע יתדות עץ, ומונטיפיורי בעצמו עזר לתקוע את היתדות באדמה. כנראה, נשפך עליו רוח כהה ע"י מקרה היגון אשר קרה במשפחתו בעת ההיא, כי מתה אשת אחיו, ודבר מותה העיר אותו להכון לקראת המות.

בחדש ההוא נדב מונטיפיורי מאתים ליטרא שטערלינג לתקון בדק בית הכנסת הישן של קהלת הספרדים, וגם השתדל לעשות את ביהכ"נ הזה חפשי ממס הבנינים, והשתדלותו זו עלתה בידו.

בחדש יולי בשנה ההיא שלח מונטיפיורי מכונת הדפוס ומכונה ליציקת אותיות לירושלים במתנה אל מר ישראל דרוקר, (זה האיש שהתודע אליו בצפת במסעו השני לארה"ק). מחיר המכונות עלו לסך 105 ל"ש. המכונה הזאת נקראה אח"כ בשם „משאת משה ויהודית", והיא היא אשר נתנה מקום להצורר ראהלינג (הפרופיסר בפראג), לאחר מ"ג שנה, להוציא לעז על מונטיפיורי כי הדפיס ספר המעיד על השתמשות היהודים בדם נוצרים לחג הפסח.

תכן הענינים לחלק ראשון.

ספר א׳

ספרי הזכרונות

לסיר משה מונטיפיורי

ורעיתו יהודית,

(עם תמונותיהם).

נערך ע"י ד"ר אליעזר הלוי.

תרגם עברית (בקצורים והשמטות) ברשיון יורשי הד"ר המנות

י"ח טביוב.

חלק שני.

ספר שלישי.

הוצאת „תושיה".

ווארשא. תרנ"ט.

בדפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

СИФРЕ ГАЗИХРОНОТЪ

т. е.

Мемуары Сера Мозесъ и Лэди Юдиөь Монтефіори.

Сост. Д-ръ Л. Леви.

Пер. съ англійскаго И. ТАВЬЕВЪ.

Часть II. Книга III.

Изданіе „ТУШІЯ".

ВАРШАВА. 1899.

Типографія М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 28-го Апрѣля 1899 года.

ספרי הזכרונות

לסיר

משה מונטיפיורי

ורעיתו

יהודית.

חלק שני.

ספר שלישי.

א.

(חתונה בבית רוטשילד. מכתבי בקשה מרוסיה. השתדלות מונטיפיורי לטובת יהודי רוסיה. הוא נבחר לשעריף).

בחדש אבגוסט לשנת תר"ב נסע מונטיפיורי עם רעיתו לפריז אל חתונת בתו של הברון יעקב (דוֶ'מס) רוטשילד. מונטיפיורי רשם בזכרונותיו את כל פרטי חג המשפחה הזה, את יקר תפארת המתנות (מתנת מונטיפיורו היתה: קיתון ואגן יקרים במחיר ק"פ ל"ש), את הדרת סדר הנשואים, את תפארת המחלצות והעדיים של הנשים הקרואות, את יפי הבית והגן ששם הוחגה החתונה, את עשר כלי הבית ואת המעדנים והמשמנים שעלו על שלחן מלך הממון בפריז („המעדנים הנבחרים והיקרים שבכל העולם כלו עלו על השלחן בסעודה זו"). ביחוד הוא מבליט את הצד הדתי שבחתונה זו, והוא מודיע כי „המקהלה שרה מזמורים עברים בעת סדר הנשואים" וכי הרב הראשי נאם נאום יפה מאד בשפת צרפת, ובתענוג מיוחד הוא מזכיר כי אחרי הסעודה ברכו את ברכת המזון.

ממחרת יום החתונה הלך מונטיפיורי לבקר את רשיד־פחה, ציר ממלכת טורקיה בפריז. הציר שמח מאד לראותו בפריז, וגם אמר כי הוא מאושר מאד על אשר הצליח לו להיות לעזרה למונטיפיורו בקונסטנטינפל בלחמו את מלחמת הצדק והאנושיות. אחרי אשר נדבר עוד אתו על אדות ענינים מדיניים, הציג הציר לפניו את שלשת בניו. מונטיפיורו נתן לו למתנה את ספר המלים בלשונות טורקיה־צ'רקסית ואנגלית אשר חבר הד"ר לוי.

אחרי אשר בקרו מונטיפיורי ורעיתו את כל בני משפחת רוטשילד, נסעו לביתם.

בעת ההיא קבל מונטיפיורי המון מכתבי תהלה ומתנות יפות מקהלות ישראל בחו"ל. המתנות (רֻבן ציורים יפים) מתוארות

בפרוטרוט בזכרונותיו, והנן שמורות לזכרון „באהל משה ויהודית" ברמסגט. —

בחדש אקטובר קבל מונטיפיורי מכתב־בקשה מאת קהלת ישראל בריגה — להשתדל לטובת היהודים לפני קיסר רוסיה. ימים אחרים אח"כ הגיעו אליו עוד מכתבי בקשה בענין זה מקהלות רבות ברוסיה. וקהלות גדולות באשכנז, צרפת, איטליה ואמריקה פגעו גם הן במונטיפיורי להטות אזן לתחנוני אחיהם ברוסיה ופולין. אז החל מונטיפיורי לחשוב מחשבות ע"ד פעולה חדשה לטובת היהודים, לטובת הצדק והאנושית.

באותו החדש מת הרועה הרוחני של קהלות אנגליה, הרב הראשי ד"ר שלמה הירשל. דבר מותו הוגה מאד את נפש מונטיפיורי, כי במותו נוטל ממנו אוהב נאמן ויועץ מוסמך בעניני הדת. ולמען מצוא תנחומים לנפשו התעוררה רוחו לפעולות צדקה ולמעשים טובים חדשים. לבו השב לנכון כי יצלח בידו לעזור ברב או במעט לאחיו ברו"פ; ולמען הגיע למטרה זו חשב לנחוץ לרכוש לו בראשונה ידיעות ברורות על אדות ארץ רוסיה ויושביה; לכן החל לקרא בעיון בספרים היותר חדשים העוסקים בענין זה, וגם קבל ידיעות מנוסעים אנגלים ואשכנזים אשר בקרו זה לא כבר בפטרבורג, מסקווה, וַרשה, וביתר הערים הגדולות בארץ רוסיה. והד"ר לוי נאות ללוות את מונטיפיורי ורעיתו על דרכם לרוסיה, בכל עת אשר יחשבו לנחוץ לנסוע שמה.

ומכתבי הבקשה מרוסיה הלכו הלוך ורב, וכלם הפצירו בו להדרש להגרף אוּבָרוב (שר השכלת העם ברוסיה), אשר הביע חפצו כי יבא מונטיפיורי לפטרבורג לקחת חבל במועצות הממשלה על דבר תקון דרכי החנוך של יהודי רוסיה. על אדות הענין הזה נמצא בזכרונותיו מקץ השנה הזאת את הרשימות האלה:

ח' דצמבר. — „הלכתי אל הגנרל־קונסול הרוסי, ה' בנקהויזן, ואועץ אותו על אדות המכתב אשר קבלתי מהד"ר לילינטהאַל מפטרבורג בדבר בקשת הגרף אוברוב שאבוא לבירת רוסיה. הגנרל־קונסול יעצני להתראות בתחלה עם הציר הרוסי, אז בקשתי במכתב מאת הציר להרשני לבוא אליו, ועוד באותו היום קבלתי תשובתו כי הוא נכון לקבלני ביום המחרת".

ט' רצמבר. — „הייתי אצל הברון ברונוב (הציר הרוסי) ואדבר אתו על אדות מסעי לרוסיה. הוא נכנס אתנו בכל פרטי הדבר, ויבטיחני לחקור ולדרוש אתרי כל הידיעות הדרושות לעניני".

„ביום המחרת אכלתי את לחם הצהרים בבית הברונית רוטשילד. אל הסעודה באו הציר הרוסי ורעיתו, הציר האוסטרי ורעיתו, ועוד שרים נכבדים. הציר הרוסי דבר אתי על אדות מכתבו של הד"ר לילינטאל, ויאמר כי הוא יכתוב אל הגרף אוברוב למען הוכח אם נכונים דברי לילינטאל. הציר יעצני כי אם יש את נפשי לנסוע לרוסיה אז טוב לי ללכת ראשונה לפטרבורג ולדבר עם הקיסר בעצמו, ולא לבקר ראשונה בערים אחדות בפולין בטרם אלך לפטרבורג, כאשר היתה במחשבתי תחלה".

ואף כי ראשו היה מלא בימים ההם ענינים הנוגעים לארץ הצפון, בכ"ז לא הסיח דעתו גם מעניני ארץ המזרח. ובזכרונותיו בקץ השנה אנחנו מוצאים את פרטי דבר החוזה אשר עשה עם הרופא ד"ר פרנקיל לטובת עניי אה"ק. מונטיפיורי התחייב לשלם להרופא שכרו לשלש שנים, ולתת לו את כל סמי הרפואה הנחוצים, ולשלם לו את הוצאות הנסיעה לירושלים, בתנאי כי הרופא יבקר את החולים העניים בעה"ק חנם אין כסף. ובראשית השנה הבאה (הר"ג) שלח לירושלים סמי־מרפא, כלי־חובשים וכל המכשירים הנחוצים לבית החולים.

בראשית שנת תר"ג קבל מונטיפיורי דיפוטַציה מיוחדת מקהלות ישראל באנגליה ובהקולוניות של ממלכת אנגליה, אשר באה להודות לו על כל הטוב אשר עשה לישראל בארץ הקדם ולהגיש לו מתנה יפה (מצבת־זכרון קטנה יצוקה כסף בתמונות בולטות הלקוחות מספרי הקדש). ראש הדיפוטציה קרא לפניו מכתב־תהלה, ומונטיפיורי ענהו בנאום ארוך. —

ביום י"ג יולי לשנה ההיא כותב מונטיפיורי בזכרונותיו לאמר: „הלכתי אל הציר הרוסי. בבואי מצאתי את הציר מוכן לעלות במרכבה וללכת לבית תפלתו לחגיגה דתית, אבל בראותו אותי שב עמי הביתה. אני הראיתי לו מכתב אשר קבלתי

מקניגסברג, וגם פתשגן פקודת הקיסר (כנראה הכונה אל האוקאז של הקיסר ניקולי הראשון לגרש את היהודים היושבים בקרבת הגבול). הציר קרא את הכתבים ויחוה דעתו כי כנראה חושב שר המשפטים (ברוסיה) לעשות חסד עם היהודים היושבים בקרבת הגבול בהרחיקו אותם, כדי שלא יכשלו עוד בעון הברחת המכס כאשר עשו רבים מהם עד הנה; ואין כל ספק כי גם הקיסר הושב כזאת, ולכן יצאה הפקודה מלפניו. ובכל זאת, אמר הציר, לו ישבתי בפטרבורג, יכל להיות כי הצלחתי לבטל את הגזרה, כי ע"י השפעתי הייתי מטה את לב השרים לחפצי. ולעת־עתה יעצני לכתוב בנדון זה אל הגרף אוברוב; אבל נתן עצתו לבל נעשה שום דבר של פומבי לטובת הענין ולא נגיש בקשה אל הקיסר, כי בזה נוכל להרע תחת להיטיב. בכלל אין לנו להחפז, אחרי אשר הפקודה הנז' תצא לפעולות רק בעוד שנתים ימים.

ימים אחדים אחרי כן עשתה הברונית רוטשילד משתה גדול לכבוד מלך הנובר, וגם מונטיפיורי ורעיתו באו אל המשתה. שם נדברו אתו צירים אחדים של ממשלות אירופה על אדות מצב היהודים ברוסיה.

א' יוני 1844. — קיסר רוסיה בא לונדונה.

ו' יוני. — מונטיפיורי כותב בזכרונותיו: כל היום הזה צפיתי בכליון עינים אל מכתב מאת הציר הרוסי. בשבוע הזה כתבתי מכתב אל הלורד אבֶּרדין לבקש ממנו ראיון ליום המחרת. אני אעשה כל מה שבכחי למען גשת אל הקיסר ולהתחנן לפניו על אחינו היושבים במלכותו. כל מעיני עתה אך בענין הזה".

ח' יוני. — „הברון ליוניל רוטשילד הלך אתנו אל הלורד אברדין. הלורד הגיד לנו כי הציר הרוסי הודיעו שאי אפשר הדבר שיקבל הקיסר שום דיפוטציה. הראיתי להלורד את מכתב הבקשה שערכו שליחי קהלות ישראל באנגליה, ואשאל עצתו אם יתכן לשלוח את הכתָב אל הציר הרוסי למען יגישהו אל הקיסר בשמנו, או אולי נרע לעשות בזאת. הלורד אמר כי לפי דעתו לא נרע בזאת מאומה. — אז הלכנו אל סיר רוברטפיל ונדבר גם אתו על אדות כתב הבקשה. ויאמר הסיר כי השמועה עוברת שהקֵיסר חפץ לראות את מונטיפיורי, אבל יען כי ימי שבת הקיסר

בלונדון יהיו מעטים, לכן קשה לחשוב שיצא הדבר אל הפועל".

אחרי כן מסר מונטיפיורי את כתב הבקשה לידי הציר הרוסי אשר הבטיח לשלחו לפטרבורג. ואף אמנם בחדש השני מודיע מונטופיורי בזכרונותיו כי הקיסר קבל את הכתב ברצון, וכי רק יען כי ימי שבתו בלונדון היו מעטים לכן לא יכל לקבל את הדיפוטציה. —

בחדש נובמבר נבחר מונטיפיורי לשעריף במחוז קֶנט, ויבֹאו רעיו ורבים משכניו לברכו על הכבוד אשר נתן לו. אבל מונטיפיורי לא שמח הרבה בכבודו זה, כי גורל אחיו ברוסיה ובמרוקה נגע עד לבו מאד וישפוך עליו רוח עצבת. כי בעת ההיא בקר אותו איש סוחר מעיר מגדור (מרוקה) אשר תאר לפניו את מצב יהודי מרוקה בצבעים שחורים מאד, ויאמר כי לו השתדל מונטיפיורי לפני שולטן מרוקה להת „פירמַן" ליהודי ארצו אשר יַשנֵם אל יתר נתיני השולטן, אזי בטוח הוא כי השתדלותו עשתה פרי. גם על אדות יהודי רוסיה הגיעו אליו בשורות לא טובות, אשר זה הכנן: „הפקודה בדבר גרוש היהודים היושבים בקרבת הגבול החלה לצאת לפעולות. היהודים אשר עליהם חלה הגזרה מקבלים מאת הרשות המקומות תעודות מסע, המורות להם את המקום אשר נועד מעתה לשבתם, וימים אחרים אחרי קבלם את תעודת המסע נטל עליהם למכור את כל אשר להם וללכת למקום־מגוריהם החדש. הגזרה הזאת נוגעת למאת אלף נפשות".

ב.

(עניני רוסיה ומרוקה. השתדלות להשיג זכיות ליהודי אנגליה. מונטיפיורי יוצא ללכת לרוסיה. חתחתים בדרך. מונטיפיורי במיטוי ווריגה).

בחדשים הראשונים של שנת 1844 הביאו כתבי העתים ידיעות, אשר לפיהן נראה כי הוטב מעט מצב היהודים ברוסיה.

העתון הקניגסברגי הודיע כדברים האלה: „כנראה נדחתה לעת־עתה הוצאת החוק הידוע לפעולות. הקיסר בכבודו ובעצמו צוה לשר הענינים הפנימיים להגיש לו ידיעות ברורות ומפורטות על מצב היהודים היושבים בערים ובכפרים הסמוכים אל הגבול, בטרם יחלו להוציא את חק הגרוש לפעולות. על הרוחה הזאת חיבים היהודים להודות לסיר משה מונטיפיורי ולהשתדלות אצילים אחדים; וגם יש תקוה כי בהשתדלותם יפעלו לבטל את החק הזה".

גם בדבר יהודי מרוקה פעל מונטיפיורי לטובה, ובהשתדלותו נאסף בלונדון סכום עצום לטובת היהודים אשר סבלו בעת אשר ירו חיל הצרים אל העיר מוגדור להבקיעה אליהם, גם מסר מונטיפיורי לידי הלורד אברדין מכתב בקשה אל השולטן ממרוקה (אשר ערך הד"ר לוי בשפת ערב) והלורד הבטיחו לשלוח את המכתב אל הציר האנגלי היושב בבירת מרוקה למען יגישהו אל השולטן. למרות היותו שקוע בעסקי שעריפותו, לא הזניח מונטיפיורי את חובות משרתו בתוך נשיא של ועד שליחי קהלות אנגליה, ובחדש פברואר הלך עם אחדים מחברי הועד אל סיר רוברט פ'יל למסור לו כתב בקשה בדבר בטול החקים המגבילים שעודם מבדילים את יהודי אנגליה לרעה מיתר אזרחי הארץ. השר פ'יל ענה את הדיפוטציה כי כבר גמר בדעתו להציע לפני חבריו המיניסטרים לעשות שנויים לקולא בחוקים אשר כנגד היהודים, אבל סיר י. ל. גלדסמיד הודיעו במכתב כי היהודים לא יסתפקו במועט, כי אם בהנתן להם כל הזכיות אשר ליתר האזרחים. „ובראותי", אמר המיניסטר „כי דעות היהודים שונות בענין זה, חדלתי לעת עתה להציע הצעותי לפני סוד המיניסטרים. „ואולם", הוסיף המיניסטר „הנני נכון להתראות עם גלדסמיד, ואתם בואו נא אלי בעוד שני שבועות, ואני בטוח כי לעת עתה הקבלו ברצון את המעט אשר ינתן לכם, ולעת מצוא תוסיפו לדרוש מהממשלה את יתר הזכיות".

ביום ה' מרט הוצגו מונטיפיורי ורעיתו לפני המלכה בראיון־הבקר. המיניסטר פ'יל, אשר היה גם הוא בעת הראיון, נגש אל מונטיפיורי ויודיעהו כי, כנראה, תהי אחרית טובה

להשתדלותם בדבר זכוי היהודים, ויבקש מאתו להתראות בענין זה עם הברון רוטשילד ועם סיר דוד סלמנס.

באותו החדש קבל מונטיפיורי מכתב מאת הוויזיר של שולטן מרוקה, בשם השולטן, להשובה על מכתב הבקשה ששלח מונטיפיורי לטובת יהודי מרוקה. בתשובה זו נאמר כי יהודי מרוקה נהנים מכל הזכיות כבני דת מחמד, וכי השולטן מכבד ומוקיר מאד את בני ישראל. (!?)

ביום י"ט מאי נקראו מונטיפיורי ורעיתו אל משתה המחולות הגדול אשר עשתה המלכה בהיכלה, ומנחרת החג המפואר הזה הלך מונטיפיורי אל המשכנות המסכנים של האומנים בלונדון להור לו אומנים הרוצים אשר יאותו ללכת ירושלימה להורות שם את מלאכת האריגה לבני ישראל. גם הצליח למצוא איש כלבבו אשר קבל עליו את המשלחת הזאת.

בראשון לחדש יולי היה חג המלואים להרב הראשי החדש (הרה"ג נתן אַדלר ז"ל אביו של הרב הראשי הנוכחי), ומונטיפיורי ורעיתו באו גם הם לקבל פניו. חג המלואים בבהכ"נ היה נהדר ומפואר מאד, וגם הנוצרים הראו אותות כבודם להרב החדש, ובבתי התפלה של הנוצרים צלצלו הפעמונים בכל זמן החגיגה. —

בחדש נובמבר בא שליח מיוחד מאת היהודים בפולין, לבקש מאת מונטיפיורי להשתדל בעדם לפני ממשלת רוסיה ולנסוע בעצמו לפטרבורג ולהגיש בקשהם אל כסא הקיסר. — ואמנם דבר המסע לפטבורג העסיק את רוחו זה ימים רבים, ויהגה בו יום ולילה, וכבר גמר בלבו לשים לדרך פעמיו תכף ככלות שנת שעריפותו. ובינתים לקח דברים עם הברון ברונב (הציר הרוסי) אשר הבטיחו לתת על ידו מכתב־מליצה למכריו וידידיו וגם למיניסטרים אחרים בפטבורג. הציר אמר כי יוכל היות שהקיסר יציע לפני מונטיפיורי לבקר בערי מושבות היהודים ברוסיה. לפי דעת הציר לא יוכל מונטיפיורי להרע במאומה בנסעו לפטבורג, ומה גם כי כבר נדרש נדרש, זה שנתים ימים, מאת שר ההשכלה לבוא לפטבורג ולחות דעתו בדבר תקון דרכי החנוך של יהודי רוסיה; והקריאה הזאת תוכל להיות לו עתה לתואנה רצויה למסעו. גם יעץ הציר את מונטיפיורי להתיצב לפני השרים

בפטרבורג לא בתור בא־כחו של ועד קהלות אנגליה — כי באופן כזה יוכל להרע תחת להיטיב — כי אם רק בתור איש אנגלי; כי שמו ומעלתו ידועים היטב בפטרבורג. —

ובכן החל מונטיפיורי לעשות את ההכנות הנחוצות למסעו. ואף כי בימים ההם (בראשית שנת 1846) קרה מקרה אֵבל במשפחתו, כי מת לפתע פתאום יצחק כהן, אחיה של יהודית, ודבר מותו הרעיש מאד את לב מונטיפיורי ורעיתו, — בכל זאת לא חשב מונטיפיורי לנכון לדחות את מועד מסעו, ויגמר אֹמר למהר להחיש מעשהו.

הוא הלך עוד פעם אל הציר הרוסי לדבר אתו על אדות מסעו. הציר אמר כי לא יוכל לעוץ לו מאומה, לא לנסוע ולא לחדל, אבל הבטיח אותו כי אין במחשבת הקיסר להעביר את היהודים על דתם, כי אם רק לעשותם לנתינים מועילים. אף יעץ אותו לבל יצא לדרכו בטרם ישוב הגרף נֶסֶלרודה מרומה לפטרבורג. — בעוד ימים אחדים התראה מונטיפיורי עוד פעם עם הציר, ואז יעץ לו הציר לבל ילך לרוסיה, באמרו כי אין כל תקוה שיצליח במשלחתו זו. ואולם בראות הציר כי מונטיפיורי עומד על דעתו, הבטיחו להת על ידו מכתב אל הגרף נסלרודה, אבל יעצהו לבל יעש את דרכו בפרסום גדול, ולמהר להחיש מסעו; גם יעץ אותו להתראות עם הלורד אברדין ולקחת ממנו מכתב־מליצה אל הציר האנגלי בפטרבורג, ולהשתדל להתראות עם הנסיך הגדול מיכאל.

י"ח פברואר. — מונטיפיורי הלך אל הלורד אברדין, אשר קבלו בידידות ויבטיחו להת על ידו מכתבים אל צירי־אנגליה בפטרבורג וברלין.

כ"ז פברואר. — בכל בתי הכנסת באנגליה נשאו תפלה בעד הצלחת משלחתו של מונטיפיורי ברוסיה.

ביום הראשון להדש מַרט יצאו מונטיפיורי ורעיתו לדרכם, וילכו ראשונה לברלין. שם חכה להם הד"ר לוי, אשר עפ"י רצון מונטיפיורי לוה אותם על דרכם לפטרבורג.

בברלין התיצב מונטיפיורי לפני הציר האנגלי וימסור לו את מכתבי־ההמלצה מאת שר החיצון באנגליה. אחרי אשר שמע

הציר מפי מונטיפיורי את דבר מסעו לפטרבורג, נתן על ידו מכתב אל הארון פונטון, הממלא מקום ציר רוסיה בברלין (כי הציר הרוסי לא היה בעת ההיא בברלין). „הלכנו אפוא אל בית־המלאכות הרוסית ונמסר את מכתב הציר האנגלי אל הארון פונטון. הארון הזה הבטיח לתת ביד מונטיפיורי מכתב אל פקידי הגבול, אבל יעץ את מונטיפיורי להשאר עוד חמשה ששה ימים בברלין, יען כי אין עתה שעת הכשר למסענו, כי הנהרות שטפו ועברו על גדותיהם ויקלקלו את הדרכים. ואחד השרים הנמצאים באותו מעמד בבית המלאכות, ואשר בא בלילה שעבר מפטרבורג, הגיד לנו כי הדרך מלא חתחתים וכמעט מן הנמנע הוא לעבור במרכבה, והוא בטוח כי נהיה אנוסים לעמוד באמצע הדרך.

אבל למרות הידיעות המרגיזות האלה גמר מונטיפיורי אמר לנסוע הלאה ולבלי התעכב בדרך בלתי אם מפני סכנת נפשות. ועוד באותו היום (י׳ מרט) יצאנו מברלין ונסע דרך קניגסברג וטילזיט לעיר מיטוי.

ערב שבת, כ׳ מרט. — בתחנה האחרונה אשר לפני העיר מיטוי, היא התחנה אֲלַי, באה לקראתנו דיפוטציה מנכבדי קהלת מיטוי לברך את מונטיפיורי ורעיתו ולהודות להם על הטובות אשר עשו לישראל במשלחתם לדמשק, ולבקש מהם להתאכסן בבית אשר פנו ראשי הקהלה לכבודם. מונט. הודה להם על אשר טרחו לצאת לקראתו לקדם פנינו במרחק מילין אחדים מהעיר, אבל לא נעתר לבקשתם, יען כי חפץ שמסעו יהי בלי שום פרסום. בבואנו העירה רצו מאות אנשים אחרי מרכבתנו עד בית המלון אשר סרנו אליו. במלון מצאנו לנו חדרים טובים ומרוחים, ועל זאת שמחנו מאד אחרי אשר עֻנה כחנו ימים רבים בדרך הרע, בנפצי השלג ובקרח בלילה.

מונטיפיורי החליט לעשות כעצת הברון ברונוב (הציר הרוסי בלונדון) ולבלי התראות בפרסום במסעו, ולכן לא יצא ממלונו כל היום, וגם לא הלך לבהכ״נ, אף כי הדבר הזה היה לצער גדול לו ולרעיתו. ומפני טעם זה נאלץ גם להשיב את פני האנשים הרבים אשר באו לבקרו, ולא קבל אותם. — ארוחותינו

בבית המלון היו טובות ושמנות מאד; ואולם בשלחנו, במוצאי השבת, לשאל את בעל המלון לחשבונו, נודע לנו כי ארוחותינו הוכנו בבית אחת הנשים הכבודות שבקהלה, מרת יוהנה דוידוב, והיא מאנה לקבל כל שכר. מונט. חפץ לתת לה מתנה לזכרון, אבל היא מאנה לקחת דבר, באמרה: „די שכר לי כי זכיתי לערוך ארוחה דלה בעד אלה הבאים מארץ רחוקה לפעול לטובת האנושיות, מבלי אשר יבעתם פחד החרף הרוסי. יהי נעם ה׳ עליהם ומעשי ידיהם יכונן".

במוצאי השבת עזבנו את מיטוי. מאות אנשים עמדו לפני המלון, לראות אותנו בצאתנו. — כאשר הגענו כשעה לפני חצות הלילה אל נהר דוינה, מנגד לעיר ריגה, ראינו והנה הנהר עודנו אמנם מכוסה במכסה הקרח, אבל הקרח דק, וסכנה גדולה היא לעבור עליו במרכבותינו הכבדות והעמוסות משא כבד. אחרי הפצרות רבות נתנו לנו רשות לעבור את הנהר על אחריותנו ובמחיר גדול מאד. האופנים הוסרו מעל מרכבותינו, וגם המשא העמוס עליהן לוקח מעליהן, וישימו את הכל על עגלות־חרף אשר הוסעו בידי אנשים אל עבר הנהר השני. ואחרי כן, בשעה הראשונה וחצי אחרי חצות הלילה, עברו מונטיפיורי ורעיתו וכל אנשי־לויתם את הנהר ברגליהם. בכבדות עברנו את הנהר, כי על פני הקרח צפו מים, והקרח היה חלקלק ומלא בקיעים ופרצים. רגעים אחדים לפני עברנו את הנהר נפל איש אל תוך אחד הפרצים האלה ויטבע. גם אחד מבני לויתנו היה בסכנה כזו: הקרח נבקע תחתיו ורגלו האחת שקעה במים, זרק יען כי נפל מלא קומתו על פני הקרח לא כבר ממנו לחלצו ממצבו המסוכן. עשרים רגעים ארך מהלכנו על פני הנהר, והרגעים היו בעינינו כשעות מפני הסכנה הגדולה.

בבואנו לריגה הלכנו מיד אל בית המלון, ומאות אנשים לוו אותנו על דרכנו. זמן קצר אח"כ באה דיפוטציה מקהלת ישראל בריגה, וגם אנשים נכבדים אחרים, לקדם פנינו בברכת שלום, אבל מונטיפיורי לא קבלם, מפני הטעם האמור למעלה. הוא בקש ממני (ר"ל הר"ר לוי) לצאת אליהם ולהגיד להם את הטעם המכריח אותו לחסר מנפשו את העננ להודות להם

על אותות החבה שהם מראים לו.

בריגה שהינו רק זמן קצר מאד, רק די הנפש מעט ודי יַבש את בגדינו; ואח"כ הלכנו הלאה למסעינו.

ביום כ"ו מרט באנו עירה נַרְוָה, ושם שבתנו עד מוצאי השבת. מעמד האויר היה רע מאד.

ג.

כבנת נפשות במסע החרף ברוסיה. בוא מונט. לפטרבורג. שיחות עם הגרפים נסלרודה ואובורב. הראיון עם הקיסר ניקולי. הרעות הקדומות של הגרף קיסיליב.

כ"ט מרט. — השלג אשר ירד קלקל עוד יותר את הדרכים, ובבואנו לִיַמבורג היה מכסה הקרח על פני הנהר לוג במצב רעוע מאד, ופקידי המשטר לא נתנו לנו לעבור עליו.

מקום ללון לא נמצא בִּימבורג. בעד מונטיפיורי ורעיתו הציעו מין יצוע על הרצפה בחדר קטן ושפל, ואנכי (הד"ר ל.) שכבתי על מצע תבן בחדר אחר. אבל החום הנורא אשר שרר בחדר שם מחנק לנפשי, עד כי נאלצתי לקום בלילה ולצאת החוצה.

ל' מרט. — בשעה השביעית בבקר עברתי את הנהר לוג. רק קרח מעט נמצא עוד על פני הנהר, ופקיד המשטר הגיד לי כי הוא יעש רפסודות להעביר בהם את מרכבותינו. מהרתי לשוב אל מונט. להודיעו את הבשורה הטובה הזאת ולהתעתד למסענו. אך לא עברה שעה לשובי הביתה, והנה קרח הנהר נתק ויחל לשחות במורד הנהר; אז גמר מונט. לחדול מעבור את הנהר מפני הסכנה הגדולה.

לפנות ערב בא הפקיד ויודיענו כי הוא צוה לאנשי־צבא להעביר אותנו באני־שיט גדול על פני הנהר, וכאשר יהי האני נכון יבא לקחת אותנו. ובשעה השביעית בערב בא הפקיד

ויודיענו כי „הכל נכון". אז ישבו מונטיפיורי ורעיתו במרכבתם, ואנחנו הלכנו ברגלינו על שפת הנהר. המרכבות הושמו באני גדול העומד על שפת הנהר, ואח"כ הסיעו את האני אל הנהר. אך בהיות האני בתוך הנהר התנגף על צורי מכשול, והסכנה היתה גדולה מאד. שעה תמימה נעצר האני ולא יכל למוש ממקומו, ורק אחרי עמל כבד שעמלו בו אנשי הצבא נע לדרכו הלאה.

אז הושיב הפקיד אותנו כלנו בסירת הדוגה שלו, ונעבור את הנהר בכבדות ובסכנה גדולה. הפקיד התנהג אתנו בנמוס גדול ובחרדה יתרה, ולא לקח מידינו כל מתת.

ל"א מרט. — בצאתנו מימבורג היה עם לבבנו לנסוע הלאה כל הלילה, אבל הדרך הלך ורע, לכן נועצנו לנוח באופוליה אשר באנו שמה בשעה הראשונה אחרי חצות הלילה. שם מצאנו לנו חדרים מרוחים ורמים בבית־הדואר, וכרגע התנפלנו על הספות בבגדינו ונרדם. בשעה הששית יצאנו לדרכנו הלאה; אבל הדרך היה מקולקל עד מאד, עד כי הוכרחנו לרדת מעגלותינו, ומונטיפיורי ורעיתו ואנחנו כלנו הלכנו ברגלינו בתוך ערמות השלג מהלך שש או שבע וֶרסטות, עד אשר באנו עיפים ונסמרים מקור, אל התחנה איז'רקוביץ. שם נחנו שלש שעות, ונסע משם בעגלת־החרף ונבוא אל התחנה קַסקובה, שעה תמימה לפני בוא עגלותינו.

ביום הראשון לחדש אפריל באנו לסטרֶטנה, הרחוקה י"ז ורסטות וחצי מפטרבורג. הדרך פה טוב מאד, ולשני צדי הדרך עומדים בתי הקיץ של אצילי קרית־מלך. עד המקום הזה נתנו לנו למסע עגלותינו משמונה עד י"ב סוסים, ולפעמים עוד יותר; ואולם מסטרטנה והלאה נצטמצם מספר הסוסים עד לשלשה; וכאשר הוגד לנו נעשתה ההגבלה הזאת בפקודת הרשות. באותו היום, בשעה השלישית אחרי הצהרים, באנו לפטרבורג. אחרי אשר נבדקו תעודות המסע שלנו, הלכנו אל הבית אשר בו הזמנו לנו חדרים, אבל החדרים לא ישרו בעינינו, ונצטרך לבקש לנו מלון אחר, ואחרי חפוש מרובה סרנו אל המלון הנקרא Hôtel de Prusse.

ב׳ אפריל. — הלכנו אל הציר האנגלי (הארון בלומפלד), ומונט. מסר לו את מכתבי ההמלצה אשר בידו וגם הודיעו את תכלית בואו לפטרבורג. גם הראהו את מכתבי ההמלצה אל הגרף נסלרודה, אשר נתנו הסיר רוברט פיל והברון ברונוב בידו. הציר קבל את מונט. ברצון גדול, וגם כתב מכתב אל הגרף נסלרודה אשר בו הסגיר את מכתבי ההמלצה של מונט. ואחרי זמן קצר הודיע הגרף להציר כי הוא נכון לקבל את מונטיפיורי ביום הראשון של השבוע הבא.

מזג האויר בעיר הבירה קשה מאד למונטיפיורי ורעיתו. האנשים אשר באו לבקרם הגידו להם כי אין בית אשר אין שם שלשה או ארבעה חולים במחלת הגריפפא (זו ה„אינפלוענצה" של הזמן הזה), ועל ידי המחלה הזאת התרבה מספר המיתות בפטרבורג.

ה׳ אפריל. — מונטיפיורי הלך עם הד"ר לוי לבקר בבית הגרף נסלרודה. הגרף קבל אתם כרגע, בידידות רבה, ויאמר כי כבר דבר עם הקיסר על אדות מונטיפיורי. ויודיע מונט. להגרף את שתי הסבות אשר בגללן בא לפטרבורג; האחת היא דבר יסוד בתי ספר ליהודים ברוסיה, והשנית היא בדבר העברת גזרת הגרוש מעל היהודים היושבים בקרבת הגבולים. ויענהו הגרף כי בנוגע לבטול הגזרה אין הדבר הזה נכנס בחוג משמרתו, אבל יודע הוא כי הממשלה עוסקת עתה לעשות שנויים אחדים בחוג הזה, ולבו ישמח מאד להיות לעזרה למונטיפיורי, ככל אשר יהי לאל ידו, להוציא חפצו לפעולות. אז דבר מונטיפיורי עם הגרף על אדות יסוד קולוניות לעבודת האדמה ליהודי רוסיה; ויענהו הגרף כי מחשבותיו בענין זה מתאימות אל מחשבות הממשלה, וכי גם הוא (הגרף) חפץ להרים את היהודים משפלות מצבם ולעשותם לחברים יותר מועילים בחברה האנושית; וגם זאת אמר כי היהודים שבאנגליה, בצרפת ובאשכנז הם שמנה וסלתה של האומה הישראלית, ואולם היהודים שברוסיה ופולין עוסקים רק במסחר הקטן ובהעברת המכס. מונטיפיורי הביע להמיניסטר את צערו הגדול לשמוע מפיו על אדות היהודים

דעות כאלה שלא פלל להן. אח"כ אמר מונטיפיורי אל הגרף כי יחשוב לנפשו לאשר גדול אם יזכה להיות מוצג לפני הקיסר. ויענהו המיניסטר כי ישאל את פי הקיסר בדבר הראיון; וגם בקש מאת מונטיפיורי לראות את פני אוברוב (שר ההשכלה) למחר בשעה הראשונה אחרי הצהרים. ובטרם נפרד נסלרודה ממנו הבטיחו עוד הפעם כי חפץ הוא להיות לעזר למונטיפיורי ככל יכלתו.

באותו היום הניח מונטיפיורי את כרטיסו ואת מכתבי ההמלצה בבית הגרף ארלוב.

ו׳ אפריל. — היום בקרנו את הגרף אוברוב ונשיח אתו במשך שעה וחצי. שר ההשכלה הבטיח את מונטיפיורי בשמו ובשם חבריו המיניסטרים, כי מחשבת הממשלה ביסוד בתי ספר ליהודים מכוונת רק לטובתם ולתקנתם של היהודים, ואין בלב הממשלה אף שמץ כונה להעבירם על דתם, כי כל חפצה רק לעשותם לחברים יותר מועילים בחברה האנושית ולהכשירם להתקדמותם. גם נתן הבטחתו למונטיפיורי, כי הממשלה זוממת להרחיב את זכיות היהודים, אבל היהודים צריכים להכשיר את עצמם מקודם לקבלת החסד הזה. „יהודי רוסיה" אמר השר „שונים מהיהודים שביתר ארצות תבל; הם קנאים־אדוקים (אורתודוכסים) והם מאמינים בכל דברי התלמוד" (שהוא תורת־שקר, לפי דעת השר) „יהודי רוסיה הם הדיוטים גמורים אף בעניני דתם, ואני (השר) הייתי מחויב להכריחם ללמוד שפת עבר, את לשונם הם".

מונטיפיורי בתשובתו הגין על דעות האדוקים, וגם הזכיר להמיניסטר כי כבוד התלמוד גדול מאד בעיני החסידים והמלומדים מאוה"ע. והד"ר מלא אחרי דברי מונטיפיורי בערכו לפני השר את כל הדברים הטובים אשר דברו גדולי התיאולוגים הנוצרים על התלמוד (כגון: בוקסטורף, רייכלין, סבסטיאן מינסטר, מורינוס, וכו׳). ובנוגע לידיעות יהודי רוסיה בשפת עבר ובדת ישראל הזכיר הד"ר ל. אל המיניסטד את כל אשר פעלו יהודי רוסיה בספרות העברית ובשירה העברית.

אך המיניסטר עמד על דעתו, ויאמר כי היהודים צריכים

להיות מחונכים בראשונה, בטרם תנתן להם הזכות לעסוק בכל מיני פרנסה; אף כי גם הוא הודה כי במדה ידועה הועילו הרדיפות לעשותם למה שהם עתה. גם הוא הגיד כי הממשלה עוסקת עתה ביצירת תכנית חרשה והיא אומרת להתנהג עם היהודים בסבלנות ובחסד ובחבה, אבל ימים רבים („אולי מאה שנה") יעברו בטרם יראה שנוי דמנכר. „לא אל הדור הזה אשים לבי, כי אם אל הדורות הבאים". באחרית דבריו העיר השר כי היהודים הנם נתינים נאמנים, והם מסכינים על נקלה עם כל מיני הממשלות.

מונטיפיורי העיר את השר על הנחיצות לחלץ את היהודים ממצוקותיהם וממגורותיהם אשר באו עליהם עקב פקודת הגרושין מסביבות הגבולים ומהכפרים. על זאת ענה השר: „הפקודה הזאת לא יצאה אל הפועל, וגם איננה איומה כל כך בפועל כמו שמתארים אתה על הגליון בכתב; ומלבד זאת הנה הממשלה עוסקת כעת בשאלה זו בשים לב". וישנה פעמים אחדות כי הממשלה חפצה להרים את היהודים משפלותם ולהכחיד את הדעות הקדומות שעודן שוררות כנגדם; אבל הוצאת המחשבה הטובה הזאת אל הפועל דורשת זמן רב, ועל היהודים לעזור לממשלה להפיק זממה, בהיטיבם את דרכם ובבקרם בבתי הספר. ומונט. הבטיח את השר כי רק הפחד שהיהודים מפחדים פן תאמר הממשלה להעבירם על דתם, רק אותו הפחד מונע אותם לעשות כמחשבותינו הטובות. — ובזאת תמה השיחה, והשר פטר אותנו בידידות רבה ובנמוס, וכן התנהג אתנו בכל עת הראיון.

בשובנו למלוננו בא הציר האנגלי עם רעיתו לבקר את מונטיפיורי ויהודית, וירב לשיח על הענין אשר בשבילו באנו לפטרבורג. הציר מסר למונטיפיורי מכתב אשר קבל זה עתה מהגרף נסלרודה, ואשר בו הוא מודיע כי הקיסר יואיל לקבל את מונטיפיורי מחר בשעה הראשונה אחרי הצהרים. מונט. הראה להציר את הנאום אשר הוא אומר לקרא באזני הקיסר, וייטב הנאום בעיני הציר. אז אמר לו מונטיפיורי כי הוא חפץ שהגרף נסלרודה יראה את הנאום מקודם. ויען הציר כי אם כן יוכל

ללכת מחר בבקר אל הגרף; אבל מונט. חשב לנכון להשתדל להתראות עם הגרף תכף למען יחוה דעתו על הנאום.

תכף אחרי צאת הציר ורעיתו מלפנינו, הלכנו אל הגרף נסלרודה. הוא קבל אותנו מיד, ויקרא את הנאום, ויעש בו שנוים אחדים. בערב הלכנו אל המשתה אשר עשה הציר האנגלי. שם מצאנו את בת הגרף נסלרודה ואישה, את צירי אוסטריה וסכסוניה ועוד שרים גדולים ונכבדים.

ח׳ אפריל. — מונט. היה נכון כבר ללכת אל הראיון עם הקיסר, וכבר לבש את בגדי השרד אשר לו, והנה בא רץ מאת הגרף נסלרודה להודיעו כי הקיסר דחה את הראיון ליום המחרת.

ט׳ אפריל. — מונטיפיורי כותב בזכרונותיו לאמר: „ברוך ה׳ אלהי אבותינו! היום בשעה הראשונה נכבדתי להתראות עם הוד מלכותו קיסר רוסיה. אני התאמצתי ככל יכלתי להטות את לב הקיסר לשנות לגמרי את כל החוקים המעיקים על היהודים". וזה תרגום הנאום אשר קרא מונטיפיורי באזני הקיסר:

יהי רצון מלפני הוד קסריותך! הנני נגש לפניך ביראת הכבוד אשר ירחש לבי לך, אדוני הקיסר, ולממשלתך, ובתפלה היוצאת ממעמקי לבי אֶל אֵל עליון כי יאריך את ימי ממשלתך המוצלחה והנשאה על עמך, עם עצום, ישר ומצליח, — והנני מבקש רשות מלפני הוד מלכותך להודות לך בהכנעה רבה על הכבוד אשר עשתה לי ממשלתך, באמרה כי מציאותי בעיר המלוכה תוכל להביא תועלת לאחי בני האומה הישראלית בדבר יסוד בתי ספר לחנוך בני הנעורים שלהם; זאת העצה אשר יעץ הוד מלכותך בדאגתך, דאגת אב, לתקון מצבם ולהפרחת הצלחתם. הרשני נא, אדוני הקיסר, להשתמש בשעת הכושר הזאת להביע את בקשתי לפניך כי תועיל לשים לבך, לב רחום וחנון, אל מצב בני אמונתי החוסים בצל מלכותך, וכי תואיל להשתמש בכח השלטון אשר נתן אלהים בידך להקל ולשנות, ביד רחבה, את החוקים והפקודות אשר תוכח כי הם מעיקים על היהודים. ובכן אני מתחנן לפני הוד מלכותך לשים עינך לטובה עליהם למען יוכלו להחזיק מעמד בקרב יתר בני ארצם, ולמען

ינתן להם מקום להראות בתור נתינים נאמנים מאד ובתור אזרחים מועילים ונכבדים, ויחד עם זה יהיו נאמנים לאלהיהם, לאֵל עולם אשר לו הם מתפללים יום יום כי יכין את כסאך לדור דורים, וכי יאריך את ימיך למען תחזינה עיניך באָשרו ובהצלחתו של הגוי הגדול והעצום, אשר אתה מושל בו".

על יתר פרטי הראיון הנכבד הזה כתוב בזכרונות מונטיפיורי לאמר: „הקיסר אמר לי בתשובה על נאומי כי הוא יכול להניח את דעתי בתתו לי את הבטחתו וגם את הבטחת כל שריו ויועציו, כי כלם חפצים בתקנת מצב היהודים בכל הדרכים האפשרים. הקיסר דבר במשך עשרים מינוט. הוא אמר לי כי טוב אעשה ללכת ולראות את אַחי בערי מגוריהם ברוסיה. ובנוגע לעבודת הצבא אמר לי כי כבר לקח מבני ישראל גם חיל השומרים לראשו. אנכי הבעתי לפניו תקותי כי יותן להם לעלות למעלה בפקודות הצבא, אם ימצא אותם ראוים לכך כיתר אנשי צבאו; והקיסר הסכים לזאת. אני שניתי לפניו פעמים אחדות, כי היהודים הם נתינים נאמנים ואזרחים חרוצים וישרים. על זאת העיר הקיסר בשפת צרפת s'ils vous ressemblent („אם דומים הם לך"). הקיסר חבק את ידי בחבה בבואי ובצאתי. אני מאושר מאד לשמוע מפי כל, למן האנשים היותר רמים במעלה ועד האנשים מהמפלגות התהתונות, כי בקורי ברוסיה יגדיל את כבוד היהודים בעיני עם הארץ, וכי הראיון עם הקיסר יהי רב הערך ורב התוצאות מאד".

י' אפריל. — אנשים רבים הניחו את כרטיסיהם במלוננו, ובהם הכי נכבדים: הגרף ארלוב ושר שוטרי הבולשת (געהיים-פוליציי). גם הוגד לנו כי האורחים הבאים לפטרבורג נוהגים לבקר גם בבית הפקידות של הבולשת, ולכן הלכנו גם אנחנו אל הבית הזה ונתקבל שם בנמוס גדול.

בשעה השנית אחרי הצהרים בקרנו (עפ"י הזמנה מיוחדת) את הגרף קיסיליב, הוא המיניסטר אשר עניני היהודים מסורים בידו. מונטפיורי ערך לפניו בפרוטרוט את כל בקשותיו לטובת היהודים. והשר שנה את דברי הגרפים נסלרודה ואוברוב, ויאמר גם הוא כי היהודים הם אדוקים קנאים, וכי התלמוד הוא מקור

כל הרעה לישראל. ומונטיפיורי והד"ר לוי הגינו על התלמוד, ככל אשר עשו בשיחתם עם שר ההשכלה.

הגרף קיסיליב חפץ כי יעסקו היהודים בעבודת האדמה, באומנות ובכל עמל כפים, יותר מאשר הסכינו לעשות עד כה. ובנוגע לחוק הגרושין מקרבת הגבולים, אמר השר כי הן מותר ליהודים לשבת במרחק חמשים ורסטות מהגבולים. ומלבד זאת אמר השר כי חלילה לו מהכריח את היהודים להשאר בארץ; ארדבה, יצאו נא כחצי מיליון או כשש מאות אלף איש מן הארץ; ואם יאבה מונט. יוכל לקחת מהם עשרת אלפים נפש או יותר להושיבם בארץ הקדושה או בכל מקום אשר יחפוץ. השר הראה למונטיפיורי פקודה חדשה הנכונה להתפרסם, אשר על פיה יותן ליהודים זכיות אחרות, אבל גם יוכרחו לבחר להם, במשך זמן ידוע, משלח יד קבוע שפעולתו אמת, ואם אין ישאו עונם כריקים ופוחזים (וואגאבונדען). לפי דברי השר התישבו יהודים רבים בפלכי סיביריה, אבל השלטון המקומי חבל תחבולות לבל יוסיפו עוד היהודים לבוא שמה. ויוסף השר לגלות דעתו על היהודים כי קנאים מהבילים הם, וכי הם מתפללים לביאת המשיח ולשובם לארץ הקדושה, וכי הם מרעיבים את נפשם בכל ימי החול למען יהי להם נרות ודגים לשבת. ואחרי אשר הוכיח להם מונטיפיורי את בטולן של האשמות האלה, אמר המיניסטר כי ישמח מאד לראות אותנו לעתים קרובות וכי ביתו יהי פתוח למונטיפיורי בכל עת ובכל שעה, ויבקש מאתנו לשוב ולבקרו בקרוב.

י"א אפריל (ערב שבת). — לעת הצהרים בא פקיד מלשכת שר המלחמה להודיע את מונטיפיורי, כי בהודע להקיסר חפצו של מונטיפיורי לראות את סדר התפלה בבית הכנסת של אנשי הצבא הישראלים, נתן צו ללות את מונטיפיורי על דרכו זה ולהודיעו כי זמן תפלת ערבית הוא בשעה השביעית, ותפלת שחרית משעה השמינית עד השעה השתים עשרה.

בערב הלכנו אפוא אל בית הכנסת ההוא הרחוק מאד ממלוננו. בית הכנסת היה חדר גדול, ובו ארון הקדש, בימה וכל מכשירי בית הכנסת, ועל הקיר תלוי לוח אשר עליו כתובה התפלה בעד שלום הקיסר ומשפחתו הרמה. החזן הוא אחד מאנשי

הצבא, ומספר כל המתפללים עלה לסך שלש מאות איש (כלם אנשי צבא). כלם מתפללים בקול רם ובכונה עצומה, וכנראה הם יראים את ה' מאד. — מונטיפיורי היה עיף ויגע מאד מרוב ההליכה בגשם השוטף ובטיט החוצות, ובעמל רב שב למלונו.

ד.

הגרף קיסיליב נוח יותר. מונטיפיורי נוסע לווילנה. קבלת פניו בווילנה. תשובת היהודים על האשמות שטפלו עליהם.

ט"ו אפריל. — הלכנו לבקר עוד הפעם את הגרף קיסיליב. הוא אמר למונטיפיורי כי הקיסר חפץ לדעת מה דעתו על בית־הכנסת של אנשי הצבא. אחרי כן שב להבטיחנו כי הממשלה החליטה לבחר דרך חדשה במנהגה עם היהודים, דרך יותר נוחה ויותר רכה. הקיסר חפץ כי יתבוללו (to amalgamate) בעם הארץ, וכי יעסקו בעבודת האדמה. אבל הוא לא יכביד עליהם אכפו ולא יכריחם לזאת; הם יכולים לעשות כרצונם, ומי החפץ לעלות מן הארץ יוכל לעשות זאת באין מפריע, והפוליציה לא תוסיף עוד לספור את כל צעדיהם כאשר עד הנה. הגרף אמר כי עוד יכתוב אל מונטיפיורי בנדון זה, וגם יתן לו את רשימת הערים אשר יבקר בהן; אבל הגיד לו כי הדרכים רעים מאד למסע. מונטיפיורי הביע את חפצו הנמרץ לנסוע לווילנה, ויסכם המיניסטר לחפצו זה, וגם נתן לו מכתבי המלצה אל הפקידים וגם אמר לכתוב אל פקידי בתי הדואר כי יכינו לו סוסים בכל הדרך.

מונטיפיורי נגע בשיחה זו בעניני הדת, ויאמר לו המיניסטר כי הוא איננו מתערב בדברים שבין אדם למקום, וכל חפצו הוא רק שיהיו היהודים ברוסיה לאזרחים מועילים, וכי יזכו לקבל זכיות רבות, ככל הזכיות אשר לאחיהם באנגליה. גם הרבה השר לדבר על עניותם ומחסוריהם של יהודי רוסיה. וישמח מונטיפיורי לשמוע

הפעם מפי המיניסטר דברים יותר טובים מאשר בפעם הקודמת. הגרף אמר כי מותר לאומנים ולמכניקים מבני ישראל לבוא לפטר־בורג ולעסוק באומנותם, רק אל יביאו אתם את נשיהם ובניהם. הוא הבטיח לתת למונטיפיורי העתקות מהפקודה בדבר גרוש היהודים מהכפרים, וגם הראה לו גליון ממכה"ע הצרפתי „ז'ורנל די דיבא" אשר בו נאמר כי בהפרלמנט האנגלי נשאל סיר רוברט פיל על אדות הפקודה הזאת.

„לבי ישמח מאד" אומר מונטופיורי בזכרונותיו „כי בגלל בקורנו בפטרבורג יוטב גורל היהודים. מהולל שם ה'!"

י"ז אפריל. — הלכנו להתפלל בבית הכנסת של אנשי הצבא הישראלים. שני אפיצירים לוו את מונטיפיורי על דרכו ויאמרו כי הם מקוים שהוא שבע רצון מסדרי בית הכנסת. ואנשי הצבא הישראלים הגידו לנו כי ביאת מונטיפיורי הביאה להם תועלת רבה, ומעת בואו היטיבו הפקידים את דרכם עמהם.

כ' אפריל. — הלכנו אל הגראף אוברוב ונשב אתו כשעה אחת. הוא נתן למונטיפיורי מכתב המלצה אל השר המפקח על השכלת העם בוילנה, וגם הבטיח לשום לב אל כל ההערות אשר ישלח לו מונטיפיורי אחרי שובו מוילנה.

אחרי כן הלכנו להפרד מהגרף קיסיליב. גם הוא הבטיח את מונטיפיורי כי ישום לב להערותיו בעמק העיון, וכי הוא (הגרף) ישים לפני הקיסר את המכתב אשר ישלח לו מונטיפיורי מוילנה, וגם יענהו על מכתבו. — גם קיסיליב גם אוברוב נפרדו מאתנו בחבה יתרה, ופקודה נשלחה אל פקודי בתי הדואר על כל דרכנו לנהל אותנו בסוסים בכל צרכנו.

בשעה הראשונה אחרי הצהרים בקרנו את הגרף נסלרודה, גם הוא קבל אותנו ברצון גדול. הוא אמר לתת למונטיפיורי מכתב המלצה אל שר הפלך בוילנה, וגם הוא הבטיח לשים לב היטב אל ההצעות אשר ישלח לו מונטיפיורי לתקנת אחיו בני אמונתו.

עוד הפעם נתנו כל המיניסטרים את הבטחתם למונטיפיורי כי התקונים אשר הממשלה זוממת להנהיג בעניני החנוך של היהודים אינם מתכוונים כלל להעבירם על דתם.

מונטיפיורי דבר עם אחדים מאנשי הצבא הישראלים העובדים בצבא זה עשר או ט"ו שנה. הם אמרו לו כי לאלה העובדים בחיל השומרים לראש הקיסר יקרא דרור אחרי עשרים שנות עבודה, ואולם יתר אנשי הצבא לא יתפטרו מעבודתם אלא לאחר כ"ה שנה. כפי הנראה למונטיפיורי אין האנשים האלה מתאוננים כלל על מצבם וגורלם, והם יראי ה' ושומרי מצוה בתכלית הדיוק. הם הביאו למונטיפיורי את ספרי התקנות של חברות הצדקה ובתי הספר שלהם.

סופרים ומשוררים רבים הגישו את מחברותיהם לכבוד מונ־טפיורי ורעיתו. בתי החולים, בתי הסכר וכל מיני מוסדות החסד שלחו את ראשיהם לברך את מונטיפיורי — והוא השתדל לתמוך בנדבותיו, ככל יכלתו, את כל הראוים להתמיכה.

מעת אשר זכה מונטיפיורי להתיצב לפני הקיסר, גדול מאד מספר האצילים אשר החלו לבקש קרבתו ואשר באו לבקרו. אבל מונטיפיורי לא יכל להשיב בקורים לכלם, יען כי היה אץ לדרכו, לנסוע אל המקומות אשר קראה הממשלה לפניו בשם.

יהודים רבים באו לברכנו בשלום בצאתנו לדרך; כמעט כלם היו אנשי צבא אשר נאספו הנה מארבע כנפות ארץ רוסיה. לאחד מהם היו שני אותות כבוד אשר קבל בעד גבורתו במלחמה בפולין; הוא עבד בצבא י"ח שנה.

הגרף נסלרודה שלח מכתב המלצה בעד מונטיפיורי אל הנציב בורשה. והגרף קיסיליב כתב אל ראש בית הדואר בוילקומיר לבל יושמו מכשולים על דרכנו מוילקומיר לוילנה.

אחרי אשר נעשו כל ההכנות הנחוצות יצאנו לדרכנו. וביום כ"ד אפריל באנו לעיר רֶזיצה. „בתי הדואר מעיר אסטרוב עד הנה הם במצב רע מאד בנוגע לנקיון ולכושרות. בלילה שעבר לא יכלנו להשיג לא לחם ולא שכר, לא יין ולא כל משקה חריף, וגם המים היו רעים מאד. מטות אין למצא כלל. מעת אשר יצאנו מפטרבורג שכבנו רק על ספות, ועפ"י רוב לבושים בבגדינו. העיר רזיצה היא העיר הראשונה, על דרכנו מפטרבורג אשר בה יושבים יהודים, וכנראה הם עניים מרודים".

כ"ו אפריל. — עברנו דרך דינַבורג ונבא לוילקומיר.

שם באה דיפוטציה מוילנה לקדם פנינו.

כ"ט אפריל. — באנו לוילנה. העיר הזאת היא המרכז היותר נכבד לספרות העברית ברוסיה, ובין יושביה יש מספר גדול של סופרים ומשוררים מצוינים בשפת עבר. יושביה מצטיינים גם בכל מיני חרשת המעשה, והם טובי האומנים במקום הזה. הם חרוצים מאד בעסקי מסחר, ובגלל בינתם ובקיאותם בענינים מעשיים הם נכבדים מאד בעיני שכניהם הנוצרים הבאים אליהם לעתים קרובות להתיעץ אתם. — (פה באו בגוף הספר דברים אחרים, מקוטעים ובלתי מדויקים, על הולדות קהלת וילנה; ולא חשבנו לנכון לתרגמם עברית).

יהודי וילנה קבלו את מונטיפיורי בכבוד גדול ובחבה יתרה. הרבנים והדיינים וכל ראשי מוסדות החסד, בתי הספר, וכל נכבדי העדה, יצאו לקראתנו אל המקום הנקרא קריזאנקי, במרחק י"ז ורסטות מוילנה, וסגל חבורה מתוכם הרחיקה ללכת עוד חמש ורסטות לקדם פנינו. בבואם אלינו הגישו למונט. ורעיתו שיר כתוב בשפת עבר צחה, ועל זאת הודה להם מונט. בכל לבו. ואחרי כן הלכה הדיפוטציה מעלינו ותמהר להודיע את דבר בואנו לחבריהם המחכים בקריזאנקי.

ובקריזאנקי מצאנו עומדים בשורה אחת כל חברי הועד הנוסד לקבלת פנינו. כאשר עמדה המרכבה, נגש הרב בלוית יתר הנכבדים, וינאם נאום באזני מונטיפיורי ורעיתו; ומונטיפיורי ענהו דברי תודה בשמו ובשם רעיתו. אז בקשו אותנו ללכת מעגלותינו, ונבוא אל חדר מהודר ומקושט בטוב טעם לכבוד היום, ושם מצאנו שלחן ערוך מלא מעדנים ומשמנים לארוחת הבקר.

עזבנו את קריזאנקי ונסע הלאה לוילנה. כל הדרך ההוא, במרחק י"ז ורסטות, היה מלא המונים המונים אנשים ונשים אשר עמדו משני עבריו ויקראו אלינו בשפת עבר: ברוכים הבאים בשם ה'! וכאשר קרבה אליהם מרכבת מונטיפיורי ויראו את הכתובת העברית „ירושלים" על דגלו, לא היה קץ לשמחתם, ויעתירו עתרת ברכות על היושבים במרכבה.

בבואנו לוילנה סרנו אל בית ר' יצחק אריה זעטיל, זה

הבית אשר פנו לנו לאכסניא, ושם חכו לנו שלשה אנשים מנכבדי הקהלה, אשר עמדו הכן לעשות את מצוות מונטיפיורי.

הלינה המרווחה בבית הזה; השכיחה עד מהרה את מונט. ורעיתו את כל התלאה אשר מצאתם בדרך מיום צאתם מפטרבורג.

ל׳ אפריל. — מונטיפיורי כותב בזכרונותיו לאמר: „הלכתי עם הד״ר לוי אל שר הפלך למסור לו את מכתבי ההמלצה שלי, ויקבלנו בלי התמהמה. הוא התנהג אתי בנמוס גדול, וירב לשיח על אדות היהודים. מצבם הנורא הוא, לפי דעתו, תולדת עניותם הגדולה, והוא חושב כי רק עבודת האדמה תוכל להלצם מענים, אבל מפני חוסר כסף יכבד להוציא את המחשבה הזאת אל הפועל, לפי דעתו לא יגורשו היהודים מהכפרים לפני ימי הבציר, למען תהי שהות להמציא להם איזה עכק. היהודים יכלים לקחת אדמה בקרבת הנוצרים, ולפי דעתו טוב הוא כי יחיו אתם יחדו בתמידות. אני חושב כי היהודים התרבו באוכלסין ביתר מהירות מהנוצרים, ולכן יקשה להם יותר למצוא פרנסתם במסחר הקטן. — השר הציגני לפני אשתו, היא אשה יפה ונעימה מאד וגם חכמה ומשכלת מאד. היא דברה דברים טובים מאד על היהודים. — הלכתי גם אל יועץ הממשלה, האדון גרובר. לבו טוב מאד ליהודים".

באותו היום קבל מונטיפיורי את הדיפוטציה של ראשי קהלת היהודים בוילנה, והד״ר לוי דבר אתם אשכנזית בשם מונטיפיורי, ויתאר להם את הדרך הגדול של מסע מונטיפיורי לרוסיה, וגם הגיד להם כי שרי הממשלה התאוננו על היהודים באזני מונטיפיורי ויאשימו אותם באשמות אחדות, ולכן מבקש מונט. מראשי הקהלה להשיב על כל הדברים אשר שם לפניהם ולתת לו את כל הידיעות הנחוצות.

חברי הדיפוטציה שמעו, ועיניהם דומעות, את האשמות שטפלו עליהם, ויבטיחו להמציא למונטיפיורי בכתב תשובה ברורה ונכונה על כל השאלות, אשר תכיל גם השקפה היסטורית על מצב היהודים ברוסיה, וגם מכתבים ממשפחות עבריות אשר גורשו בעת ההיא מהכפרים.

הגוברנטור האזרחי שלח את שר השוטרים אל מונטיפיורי לאמר לו כי ישמח מאד ללכת עם מונטיפיורי להראותו את המוסדות של צבור העונים אשר בעיר, בשעה אשר יקבע מונטיפיורי.

א' מאי. — מונטיפיורי הלך אל הגוברנטר האזרחי וישב אתו כשעה אחת. השר שנה לו את כל הדברים אשר הגידו לו המיניסטרים, ויאמר כי לא נגזר כלל על היהודים לעזוב את הכפרים, כי אם לחדול ממכירת יי"ש.

שר הפלך בקר את מונטיפיורי ויקרא אותו ואת רעיתו אל המשתה במחולות אשר יעשה ביום י"ז לחדש הזה. מונטיפיורי אשר לא פלל ללכת אל משתה־מחולות בוילנה, עזב את בגדי השרד שלו בוילקומיר, ולכן מאן לקבל את הזמנת השר; אך השר ענהו כרגע כי ישלח רץ לוילקומיר להביא את בגדיו משם למועד אשר אמר, והוא מקוה לראות את מונטיפיורי במשתה ההיא.

אצילים רבים באו לבקר את מונטיפיורי, ובתוכם היה גם הגרף ויטגנשטיין.

ה.

(בקורים בבית המדרש ומוסדות החסד. הצטדקות היהודים על האשמות שטפלו עליהם. וילקומיר. קובנה. ורשה. ראיון עם הנציב בורשה).

ב' מאי. — מונטיפיורי קבל אנשים רבים מבני הקהלה, אותם ואת נשיהם ואת בניהם, למען למוד לדעת את מנהגיהם ודרכי שיחתם.

לפי מנהג המקום, נשלחו למונטיפיורי מאות בקבוקי יין, ועוגות וממתקים, למנחה; ואת ה„כבודים" האלה חלקו מונטיפיורי ורעיתו בעצם ידם לכל האורחים אשר באו לבקרם. מנהגי הידידות אשר התנהגו עם כל אחד מהבאים אמצו את רוח אורחיהם

לשפוך את כל לבם לפני מונטיפיורי.

באותו הערב צוה מונטיפיורי לאחר מסופרי סת"ם להחל לכתוב למעננו ספר־תורה.

ג' מאי. — אחרי בקרנו בבית שר הפלך, הלכנו לסייר את בית המדרש והישיבות, ונבחון את התלמידים, ונדבר עם המורים והראשים על הענינים שעליהם העירו את מונטיפיורי בהיותו בפטרבורג. בכל אחד מהבתים האלה נתנו לנו את כל הידיעות הנחוצות, ובהן השתמש מונטיפיורי אח"כ בחות־דעתו אשר שלח אל הקיסר. — גם בקרנו בבית הספר, והתלמידים השביעו אותנו רצון בידיעתם בשפות צרפת, רוסיה, אשכנז ועברית; ביחוד הצטיינו בחכמת החשבון.

בערב בקר מונטיפיורי (ע"פ הזמנת הגוברנטור) את התיאטרון, ואח"כ הלך עם רעיתו ועם הד"ר לוי אל משתה־המחולות אשר עשה השר.

ד' מאי. — הלכנו, בלוית הגוברנטור, לבקר את בתי הדפוס של האחים רום, רונדזינסקי, קניגסברג וטורקין. בעלי בתי הדפוס הגישו לנו למנחה ספרים חשובים אשר על כל אחד מהם כתוב שיר מאת המשורר רב הכשרון א"ב לבנזון (אד"ם).

אח"כ הלכנו אל בית החולים העברי ואל עוד מוסדות חסד ובתי ספר ובתי מדרש, ובכל מקום עוררנו את לב התלמידים ללמוד שפת רוסיה וספרותה, ובכל מקום נתנו נדבותינו. מונטיפיורי השתדל בכל האמצעים ללמוד לדעת היטב את הענינים אשר נתבקש להודיע להקיסר על אדותם. הוא הזמין עשרה אנשים מטובי העדה לבא להתפלל אתו במלונו, בבקר ובערב, ולשאת ולתת אתם אח"כ בענינים הנוגעים אל הכלל.

ה' מאי. — מונטיפיורי בלה שעות אחדות ביום הזה בבקורים בבתי ראשי הקהלה, למען תת כבוד להם וגם למען התבונן בהליכות בתיהם ולדעת את ארחות חייהם. וישמח למצא ביניהם נשים, בנים ובנות, המחונכים היטב; מעונותיהם היו נקיים בתכלית הנקיון, כלי־הבית פשוטים אבל נאותים לתשמישם, ובני הבית בריאים למראה. אחדים מהם היו יפי תאר ויפי מראה מאד.

מספר המכתבים הבאים אל מונטיפיורי מיהודים ומנוצרים, הולך ורב משעה לשעה. לפעמים עסקנו כל הלילה בקריאת המכתבים, ובהוצאת תוצאות מאלה הדורשים שימת־לב מיוחדת.

ו׳ מאי. — היום לא יצאנו מפתח מלוננו, כי כל היום היינו שקועים בשיחות עם אנשים רבים על אדות עניני הכלל. — והאדון גרובר בא לבקרנו בעת אשר החדר היה מלא אנשים, ובהם הרב, החזן ורבים מראשי העדה. וישתמשו האנשים במקרה וזה לדבר על מצב היהודים ברוסיה, ויחליטו בפניו כי הממשלה לא תרשה להם לקנות אדמה לעבדה, וגם לא תקח אותם בתור פועלים. ויאמרו אל האדון גרובר, כי אם יחפוץ הנם נכונים להביא אליו, בעיד חמשה רגעים, חמשת אלפים יהודים, אנשים נשים וילדים, אשר יקבלו עליהם לעבוד כל עבודה קשה בעד פת לחם ליום. גם אמרו כי פעמים רבות בקשו מאת הממשלה לתת להם אדמה לעבדה, אבל הממשלה לא נתנה להם הרשיום.

השיחה נמשכה זמן רב בהתרגשות גדולה. אז באה דיפוטציה גדולה לבקש מאת מונטיפיורי להאריך ימי שבתו בוילנה עד אחרי השבת. גם ראש האזרחים, אשר היה באותו מעמד, בקש כזאת מאת מונטיפיורי, ויעתר להם מונטיפיורי, ביחוד יען כי לפי דברי הדיפוטציה לא יספיקו לערוך את הכתבים הנחוצים לו לפני השבת.

ח׳ מאי, ערב שבת. — ראשי קהלת וילנה יחד עם ראשי קהלות גדולות אחרות, התאספו לאספה רבה, לבחון את הכתבים אשר נערכו להגיש למונטיפיורי בתור תשובה על האשמות שטפלו עליהם בפטרבורג. באספה זו הוחלט לשלוח דיפוטציה אל מונטיפיורי ולבקשו כי יקבל את ראשי הקהלות במוצאי השבת, ולבקש מאת הד״ר לוי כי ישא מדברותיו למחר, ביום השבת, בבהכ״נ הגדול, למען תת מקום לרוב העם לדעת (ככל מה שימצא לנכון להודיעם) את הענינים העקריים אשר במשלחת מונטיפיורי לרוסיה.

הדיפוטציה באה ותודיענו את ההחלטות הנז׳, ומונטיפיורי והד״ר לוי הסכימו להן.

ט׳ מאי, מוצש״ק. — אחרי הצהרים דרש הד״ר לוי בבהכ״נ לפני קהל גדול. ובערב נקהלו ראשי הקהלה עם ראשי הקהלות

האחרות בבית מלוננו, וימסרו למונטיפיורי את הכתבים שנערכו בשפת־עבר, צרפתית ורוסית.

מחזה מרעיש לב הוא בעת אשר הנאשם בבית המשפט, גם אם משפל המדרגה הוא, עומד להמליץ על עצמו ולהוכיח צדקתו לנגד מאשימו התקיף ממנו. אך המחזה אשר ראינו אנחנו בערב הזה, היה יותר מעורר לב; כי אז עמדו באי־כחם של שלשה מיליונים נתינים נאמנים של קיסר רוסיה, להמליץ על עצמם ולהוכיח צדקתם לנגד האשמות האיומות אשר טפלו שרי הממשלה עליהם. דמעות ירדו מעיני זקני העדה בהקרא כתבי ההצטדקות, וגם מונטיפיורי ורעיתו לא יכלו להבליג על המית לבם והתרגשותם.

הכתבים תורגמו אנגלית מלה במלה, ואח"כ נקראו בקול רם לפני כל הנאספים. ומונטיפיורי ערך שאלות אל ראשי הקהלות, והם ענוהו על כל שאלותיו. כה נמשך המשא ומתן שעות רבות, ובשעה השניה אחרי חצות הלילה תמה האספה. אז הוגש יין וממתקים לכל הנאספים, ומונטיפיורי נשא כוסו „לימים יותר טובים, ולשלום אחיו ברוסיה ולהצלחתם". כל הנאספים שפכו דמעות בהפרדם מאתנו.

לפני נסענו מוילנה שלח מונטיפיורי נדבות, ביד רחבה, לכל מוסדות החסד וגם לאנשים פרטים הראוים לתמיכה.

הרושם הטוב אשר עשו עליו אנשי וילנה, המריץ את מונטיפיורי לאמר לכל הנאספים, בעלותו על מרכבתו, את הדברים האלה: „אני הולך מעליכם, אבל לבי יהיה תמיד אתכם. בצרת אחי צר גם לי, ובהיות לכם סבה לבכות, תרדנה גם עיני דמעה".

בשעה הרביעית בבקר יצאנו מוילנה ונסע לווילקומיר. הגשמים אשר ירדו בימים האחרונים קלקלו את הדרכים עד מאד, ועגלותינו התנהלו בכבדות, ופעמים אחדות היינו בסכנה. מלבד זאת נקהלו עלינו מאות עניים מבני הרוסים, והם ונשיהם וילדיהם הלכו אחרי עגלותינו מהלך כמה פרסאות ולא הרפו ממנו. וככל אשר הוסיף מונטיפיורי לתת להם נדבותיו, כן התרבו צרכיהם ותביעותיתם.

בווילקומיר קדמה אותנו דיפוטציה עברית ביין ועגות.

הדברים אשר ספרו לנו על אדות מצב היהודים בעיר הזאת העציבו אותנו מאד. לפי דבריהם מתו בשנה שעברה החלק הרביעי מבני הקהלה (שמספרם עולה לסך ת"ק משפחות) בעני ובמחסור.

אחרי אשר בקרנו את בית המדרש ואת בתי החסד בווילקומיר נסענו לקובנה. בקובנה קדמו פנינו מאות אנשים אשר החזיקו נרות דולקים בידם. הבית אשר פנו לנו היה מהודר מאד, וכל חדריו ואולמיו היו מלאים זיו ומפיקים נגה מאור נרות השעוה הרבים אשר דלקו בהם בבואנו. בעל הבית (מר קַדיסון) ואשתו שרתו לפנינו בעצמם. „מיום אשר יצאנו מאנגליה לא היו לנו מטות כאלה והרוחה כזו", כן אומרת יהודית בזכרונותיה.

בקובנה היה למונטיפיורי שיח ושיג נכבד עם שר הפלך בדבר שכירת פועלים עברים לתקון המסלות; הפועלים העברים דרשו רק עשרים קאפ' ליום בשכר עבודתם, תחת אשר הפועלים מעם הארץ דרשו בשכרם שלשים קאפ' ליום.

ראשי העדה המציאו למונטיפיורי, בעל פה ובכתב, ידיעות על מצב היהודים בכלל בפלך קובנה.

בעשירי לחדש מאי עזבנו את קובנה ונסע לורשה דרך קלוריה וסובַלק (בכל המקומות האלה התראה מונטיפיורי עם פקידי הרשות ועם ראשי הקהלה). וביום י"ג מאי באנו לוַרשה. מר בלומברג, אחד מראשי הסוחרים בורשה, בקש ממונטיפיורי כי יתארח בביתו כל ימי שבתו שם; אבל מונטיפיורי לא נעתר לו, וימצא לנכון לסור אל בית מלון מהתארח בבית איש פרטי.

הרב וראשי קהלת ורשה באו לברכנו בשלום, ויאמרו כי היה בדעתם לקדם פנינו בכבוד ובפרסום יותר גדול, אבל לא יכלו להפיק זממם. כי כאשר שאלו את שר העיר: המותר להם לצאת מחוץ לעיר לקדם פנינו? ענם השר: אינני יכל לאמר לכם לא „הן" ולא „לאו".

הידיעות אשר הגיעו למונטיפיורי על אדות מצב היהודים בפולין, מעציבות עד מאד.

י"ד מאי. — מונטיפיורי הלך בלוית הד"ר לוי אל הקונסול

האנגלי אשר הוליך אותם כרגע אל המיניסטרים לענינים הפנימיים ולענינים החיצוניים ואל הגוברנטור של הצבא. המיניסטרים קבלו את מונטיפיורי ברצון גדול וירבו לשיח אתו על מצב היהודים, ושר החיצון הבטיח להשתדל להשיג הרשיון מאת הנציב להציג את מונטיפיורי לפניו. כל השרים האלה שנו לפני את התלונות ששמעתי בפטרבורג, כי היהודים אינם חפצים לעבוד את האדמה; ואולם מפי היהודים שמעתי את התלונות, שהתאוננו לפני גם יהודי וילנה, כי לא ינתן להם הרשיון לקנות אדמה.

בו ביום הודיענו שר החיצון במכתב כי הנסיך פסקֶביץ (הנציב) ישמח מאד להתראות אתי מחר בצהרים.

ראשי קהלת ישראל התיצבו לפני בתור דיפוטציה, ויתארו לי בצבעים שחורים מאד את מצב היהודים בממלכת פולין.

ט"ו מאי. — הקונסול האנגלי בא אלינו וילך אתנו אל היכל הנציב. הנסיך קבלנו בנמוס מצוין, וישיח אתנו במשך שעה וחצי על אדות היהודים. דעותיו בענין זה הן אותן הדעות ששמעתי בפטרבורג. גם הוא אמר כי היהודים אינם חפצים לעסוק בעבודת האדמה, אף כי לפי חוקי המדינה מותר להם לקנות קרקע. ואולם אנכי הגדתי לו כי מאות יהודים הביעו לי את תשוקתם העזה לעבודת האדמה; אין זאת כי אם יש איזו מכשולים בהפרמליטֶטים הדרושים להשגת הרשיון... הנסיך איננו מסכים להרבות השכלת היהודים ולהיטיב חנוכם, ובשום אופן אין דעתו נוטה לתת להם איזו זכיות.

אחרי תם שיחתנו עצר הנסיך אותי ואת הקונסול לארוחת הצהרים. אל הסעודה באו קרואים נכבדים, שרי ממשלה רמי־המעלה וגדולי האצילים. אני ישבתי לימין הנציב, אבל לא טעמתי מהמאכלים בלתי אם ירקות והפרפראות הבאות לקנוח־סעודה.

ט"ז מאי. — דיפוטציה של ראשי בתי החסד העברים הגישה לאשתי היקרה ולי אגרת־תהלה וגביע כסף יפה מאד, לאות תודה על השתדלותנו בעדם. לפני בית מלוננו עמדו, מהבקר עד אשמורה בלילה, מאות אנשים מבני ישראל אשר נכמוף נכספו

לראות פנינו. ובעמל כבד הצליחו שני ג'נדרמים ופקיד המשטר לעצור בעד ההמון הזה מהתפרץ אל תוך הבית.
בו ביום כבד אותנו הגוברנטור של הצבא בבקור ארוך.

ו.

(השתדלות בדבר שנוי המלבוש. „החסידים". מונטיפיורי יוצא מורשה. פוזנא, ברלין ופפד"מ. מונטיפיורי שב לאנגליה).

י"ז מאי. — היום בקרנו את הנסיכה פסקביץ, אשת הנציב, ואח"כ הלכנו, בלוית מר אֶפשטין, לבקר בבית החולים העברי. בית־החולים (אשר בו נמצאו בעת ההיא שנ"ה מטות לחולים) וגם בית המחסה לזקנים עניים אשר יסד מר מתתיהו רוזין, מצאו חן מאד בעיני מונטיפיורי, ובזכרונותיו הוא מתאר את תכונתם בפרוטרוט ומרבה להלל את הליכות הבתים האלה. ביחוד הוא מטעים את העובדה רבת הערך כי ילדי העניים מתחנכים שם באומנות שונות. — ראשי הבית עשו כבוד גדול למונטיפיורי ויקריבו לו אֶשכר: פסל־ברונז קטן, בתבנית פסלו של משה מעשה ידי היוצר־פסל מיכאל אנג'ילו.

בשובנו למלוננו מצאנו את הקונכול האנגלי יושב ומחכה למונטיפיורי למען לכת אתו אל האדון הילפרילינג, ראש לשכת הדיפלומטיה של הנציב. בבואנו אל האדון הזה הודה לו מונטיפיורי על המכתב אשר שלח לו אתמול, וגם על הפקודה אשר התפרסמה אמיש המתירה ליהודים ללבוש את מלבושם ההוה עוד שלשה חדשים, עד ראש חדש יולי. „ע"י הארוכה הזאת תהי הרוחה לעניים; אע"פ שנוכחתי לשמחתי כי היהודים לא יסרבו כלל למלא את משאלות הממשלה בדבר שנוי המלבוש".

[המלבוש של יהודי פולין הוא המלבוש הפולני העתיק

אשר לפנים לבשו אותו גם הנוצרים גם היהודים במדינה זו. ומרוב ימים נקדש בעיני היהודים, עד כי חשבו לעברה חמורה להחליפו במלבוש אירופי. ואולם בוא מונטיפיורי לפולין הועיל הרבה להסיר מלבם את המשפט הקדום הזה, אחרי ראותם כי אע"פ שהוא לובש בגדי אירופה בכל זאת הוא צדיק גמור ומדקדק במצות עד מאד].

מונטיפיורי אמר אל האדון הנ"ל: „יודע אני כי בכל רגע מחכים לבוא הקיסר, ולכן אהיה מאושר מאד אם תנתן לי היכלת להתיצב לפניו. אינני מבקש בפירוש את הראיון הזה, אבל אשמח מאד אם יודיעו להקיסר כי אני נמצא עתה בעיר הזאת". על זאת ענהו השר כי ידבר מחר עם הגרף ארלוב על אדות הדבר הזה.

י"ח מאי. — היום בבקר הודיע הקונסול האנגלי את מונטיפיורי כי הקיסר ילך היום אל בית תפלת הרוסים, ולכן הוא יועץ את מונטיפיורי ללבוש את בגדי השרד וללכת גם הוא שמה. — אבל מונטיפיורי מאן להשתמש בהזדמנות זו בבית תפלה.

י"ט מאי. — בקרנו את בתי הספר בפרבר פראגא, וגם את הישיבה. ע"פ בקשת ראשי הישיבה ומונטיפיורי בחן הד"ר לוי את התלמידים בלמודיהם במשך שלש שעות. ואחרי אשר הבחינה עלתה יפה, נאות מונטיפיורי להיות „פטרון" לאותה הישיבה.

בו ביום התיצבה לפני מונטיפיורי דיפוטציה מקהלת ישראל בקראקוי. חברי הדיפוטציה שהו אצל מונטיפיורי שעות אחדות, ויודיעו לו ידיעות נכבדות על אדות מצב החנוך וההשכלה בין יהודי פולין.

כ' מאי. — מונטיפיורי החל לדאג פן תהי ישיבתו הממושכה בורשה למורת-רוח להממשלה, ביחוד בגלל מאות האנשים העומדים תמיד לפני פתח מלונו ובגלל ההמון הגדול ההולך אחריו בצאתו החוצה. לכן הלך מונטיפיורי אל הקונסול האנגלי ויביע לו דאגתו בדבר הזה ויאמר לו כי לפי דעתו טוב לו לנסוע מהר מזה. הקונסול ענהו כי ידבר בענין הזה עם המיניסטרים, והמענה אשר ישמע מפיהם יודיע למונטיפיורי.

אח"כ בא הקונסול אלינו וישיח זמן רב עם מונטיפיורי על אדות משלחתו ברוסיה, ואחר הלכנו אתו אל גן „ההיכל הקטן" אשר שם ישב הקיסר. ראינו את הקיסר במרכבתו הגלויה, וגם מצאנו שם את הנציב והשרים.

כ"ב מאי. — דיפוטציות אחדות מקהלות רחוקות הגישו למונטפיורי אגרות־תהלה.

הקונסול האנגלי הודיע למונטפיורי כי הגרף ארלוב הגיד לו כי הוא שבע־רצון מאד ממנהג מונטיפיורי, וגם בעיני הכל ישר דרכו. הגרף אמר כי מונטפיורי הוא אדם כדאיבעי (comme il faut) ומסעו יביא תועלת רבה.

מונטיפיורי הלך עם הד"ר לוי אל הנציב להפרד ממנו ולשאל לפקודותיו. אך בבואם אל ההיכל יצא הנציב מהפתח, נכון ללכת אל ועד המיניסטרים. הנציב הביע צערו על אשר אין עתה עתותיו בידו לקבל את מונטיפיורי, ויבקש מאתו לבוא אליו מחר. אך יען כי יום המחרת היה יום השבת, וקשה היה למונטיפיורי ללכת ברגליו ממלונו אל היכל הנסיך, לכן שלח מונטיפיורי את הד"ר לוי אל שר החיצון לבקש כי יואיל הנציב לקבלו ביום א' תחת יום השבת. השר הבטיח לדבר עם הנציב ולהודיע את תשובתו למונטיפיורי.

בו ביום התיצבה לפני מונטיפיורי דיפוטציה מקהלת ה„חסידים" שבורשה. ראשי הדיפוטציה היה מר פוזנר ובנו. מר פוזנר הגיד למונטיפיורי כי אף על פי שהוא איש זקן, בכל זאת נכון הוא לעשות את רצון הממשלה ולהחליף את בגדיו בבגדי אשכנז. הזקן הזה, אשר הועיל הרבה להתקדמות חרשת המעשה בפולין, נכבד מאד בעיני היהודים וגם בעיני הנסיך נחשב הוא, ולכן יש לשער כי הוא יהיה מופת לרבים לעשות כמהו, בדבר שנוי המלבוש.

כ"ד מאי. — מונטיפיורי הלך, בלוית הקונסול האנגלי, אל הנציב, להפרד ממנו ולשאל אם יש לו מה לצוות עליו. הנסיך הביע צערו על אשר לא יכל להתראות עם מונטיפיורי לעתים יותר קרובות, כי מעת אשר בא הקיסר לורשה הוא טרוד מאד. אז דבר מונטיפיורי אל הנסיך על אדות חפץ היהודים לעסוק בעבודת

האדמה, אם רק ינתן להם רשות לקנות קרקע, גם הודיע את הנסיך כי מר פוזנר הבטיח לשנות את בגדיו. הדבר הזה ישר מאד בעיני הנסיך, באמרו כי מעשה מר פוזנר יהי למופת לכל אחיו, ואף גם זאת אמר כי אין כל ספק שמונטיפיורי יביא תועלת רבה במסעו. אחרי כן דבר הנציב עם מונטיפיורי על אדות הענינים המדיניים הנוגעים לאנגליה. ואז התפטר מונטיפיורי מלפניו.

לפני צאתו מוַרשה מסר מונטיפיורי סכום הגון בידי נכבדי העדה לחלק נדבות לעניי העיר בלי הבדל דת, וגם תמיכות לבתי הספר ולבתי החסד.

ביום כ"ה מאי בבקר נסענו מורשה ובאותו היום באנו לפוזנה. — בפוזנה התיצבה לפנינו דיפוטציה מנכבדי הקהלה ובראשה עמדו הרב ר' שלמה איגר, והר"ר שלמה פלֶסנר, מטיף הקהלה. זה האחרון הגיש למונטיפיורי שיר יפה.

בערב יצאנו מפוזנא ונסע לברלין.

בברלין הלך מונטיפיורי אל הסיר הַמילטון, ממלא מקום הציר האנגלי (הציר בעצמו לא היה אז בברלין), ויביע לפניו את חפצו להתראות עם מלך פרוסיה. אבל הסיר המילטון הודיעו כי המלך איננו כעת בברלין ורק בעוד שבעה ימים ישוב לעיר הבירה.

מר בלֵיכרֶדר בא לבקר את מונטיפיורי, גם הרב ושלשה נכבדים מקראקוי באו להגיש לו אגרת תהלה ולבקש ממנו לדבר עם מלך פרוסיה לטובת יהודי קראקוי.

ב' יוני. — מונטיפיורי הלך להפרד מהסיר המילטון, ויביע לו צערו כי לא יכל לזכות לראיון עם המלך, כי היה בדעתו לבקש מאת המלך שיואיל להעמיד את יהודי קראקוי על אותו המצב שבו נמצאים יתר היהודים שבמדינות מלכותו. אז אמר לו סיר המילטון כי אם יכתוב לו מונטיפיורי מכתב בנדון זה ימסור את המכתב לידי המלך.

ביום המחרת קבל מונטיפיורי מיהודי קראקוי ספר זכרון על אדות מצבם הרע, ומונטיפיורי המציא את הספר לסיר המילטון, והשר הבטיח למסור את הכתב לידי המלך, באמרו כי ישמח מאד להיות לעזר ליהודים.

יהודי ברלין עשו כבוד גדול למונטיפיורי כל ימי שבתו

בעירם, וגם שלחוהו בכבוד גדול בצאתו מברלין.

ביום ח׳ יוני בא מונטיפיורי לפרנקפורט דמיין. בני משפחת רוטשילד וכל נכבדי הקהלה קבלו אותם ברב פאר והדר, ובערב כבדו אותם באורים ובמקהלת מנגנים ישראלים.

ביום י״ז יוני באו בשלום לונדונה.

ז.

הרפורט הארוך והמפורט אשר שלח מונטיפיורי אל הגרף קיסיליב על מצב ישראל ברוסיה, ובטול האשמות אשר טפלו עליהם.

ראשית מעשה מונטיפיורי בבואו לונדונה, היה להודות לשרי הממשלה בעד העזרה והחסות אשר הראו לו במשלחתו ברוסיה.

ביום השבת הראשון אחרי בואם נערכו תפלות בכל בתי־הכנסת על שוב מונטיפיורי ורעיתו בשלום מרוסיה. ובמשך כל השבוע הבא הוגשו להם אגרות תהלה מכל קהלות אנגליה וגם מחוץ לארץ.

ומונטיפיורי לא התמכר אל המנוחה הראויה לו אחרי התלאה אשר מצאתהו בדרכו הרחוקה. הוא ידע כי עוד נטל עליו לעשות את החלק היותר גדול והיותר נכבד שבמפעלו: זו עריכת הרפורט אל קיסר רוסיה. מונטיפיורי קבל עליו לערוך ולהוכיח להקיסר, כי אין כל יסוד להאשמות אשר טפלו על אחיו ברוסיה, ולהציע לפניו את בקשת היהודים לבטל את כל הסבות המונעות אותם מהגיע אל אותה מדרגת ההצלחה, אשר הקיסר בחסדו חפץ כי יהנו ממנה יחד עם כל נתיניו הנאמנים.

גם נטל עליו לחבר רפורט על אדות מצב חנוכם והשכלתם של יהודי רוסיה, למען הוציא מלב המיניסטרים את הדעות הרעות שבאו להם ע״י ידיעות לא נכונות.

ואחרי ישוב הדעת ועמק העיון הצליח למונטיפיורי לחבר

שלשה רפורטים גדולי הערך: האחד על מצב היהודים ברוסיה, השני על מצב היהודים בפולין, והשלישי על מצב חנוכם ברוסיה ופולין. את שלשת הרפורטים האלה שלח אל שרי הממשלה בפטר־בורג למסרם לידי הקיסר. (הכתבים האלה לא התפרסמו בדפוס בחיי מונטיפיורי ועתה הם יוצאים לאור, בספר הזה, בפעם הראשונה).

וזה תכן הרפורט הראשון, הערוך אל הגרף קיסיליב (שר נכסי הממלכה).

„בפנותי אל כבוד מעלתך עתה, אחרי שובי מרוסיה לארצי, אני חושב לי לחובה לשוב להביע לפניך את התודה היוצאת ממעמקי לבי, על הכבוד הגדול אשר עשה לי הוד מלכותו הקיסר, בזכותו אותי בראיון רב חסד; ואני מבטיח את כבוד מעלתך כי ההבטחה שהבטיחני הקיסר הנעלה ורב החסד עם שריו הנאורים, לפעול לטובת אחי בני אמונתי היושבים בממלכת הקיסר הגדולה, — ההבטחה הנעימה הזאת היתה לא רק למקור ששון לבני ישראל ברוסיה ולאחיהם באנגליה, כי אם גם השביעה רצון גדול את כל חובבי אדם בכל ארצות אירופה.

„קריאתי בכתבים הנכבדים אשר הואיל כבוד מעלתך למסור לידי בטרם נסעי מפטרבורג, הוכיחה לי ביתר עדות את מדת הרחמים, רחמי אב, אשר בה אחז הקיסר ביחס אל נתיניו הישראלים. וכאשר הואיל הקיסר לתת לי עצתו ללכת ולראות את מצב אחי בארץ מגוריהם, שמחתי מאד על המקרה הזה אשר נתן לי היכלת להודיע לאחי את המחשבות הטובות אשר הממשלה חושבת עליהם ולדבר על לבם לעשות בשמחה כרצונו הטוב של מלכם החכם והאדיר.

„עתה נטל עלי להודיע את כבוד מעלתך (כמו שהואלת לבקש ממני) את מסקנות מסעי לערי מגורי היהודים. ובטוח אני כי תקרא את ידיעותי אלה באותה העין היפה ובאותו העיון שהסכנת תמיד להקדיש לעניני פילנטרופיה; ומה גם כי הבטח הבטחת אותי למסור את הרפורט שלי לידי הקיסר, אשר זה דרכו כל הימים לקבל כל עצה נאותה לטובת נתיניו ברוחניות ובגשמיות.

„על פי הידיעות שהגיעו אלי בימי שבתי בקהלות שונות של יהודי רוסיה, וגם על פי הסתכלותי והתבוננותי הפרטית, אני יכל להחליט כי אחי ברוסיה מרגישים היטב, ברגשי תודה, את הטובות אשר הממשלה חושבת עליהם, וחסדי מושלם האדיר מעירים בקרבם התפעלות גדולה. הם נכונים, בכל עת ובכל המסבית, לעבוד את ארצם עד נשימתם האחרונה.

„ואולם בהתבונני היטב נוכחתי, כי יש מעצורים אחדים המונעים את חסדי הקיסר מהשפיע על נתיניו הישראלים את כל שפע הטוב שראוי לתת להם על פי החקים הכלליים שחקקה הממשלה בחכמה ובמישרים. לכן אתרשה לשנות לפניך בקצרה את הזכיות הנתונות להם בכח מטעם הקיסר, ולנסות לתאר בקצרה עד כמה נתנו להם הזכיות האלה בפועל. ויחד עם זה אשים לפניך הערות אחדות על האשמות שמאשימים את אחי, ואקוה כי כבוד מעלתך ישים לבו אל הערותי אלה בעמק העיון ובעין יפה.

„באחד הכתבים אשר הואלת למסור לי כתוב לאמר: „מעת אשר נספחו נפות פולין אל ארץ רוסיה, החלה תקופה חדשה ליהודים. הממשלה נתנה להם את כל זכיות האזרחים, ולא רק שהתירה להם להמנות על מפלגת הסוחרים העירונים, כי אם גם נתנה להם הזכות לבחור ולהבחר בסוד מועצות הקריה ובכל פקודות של צבור. מלבד זאת הותר להם לרכש נכסי דלא ניידי ולעסוק בעבודת האדמה בין באחוזות השייכות להם ובין בקרקע השייך להממשלה; ובאופן האחרון הם חפשים מכל המסים. זכות הישיבה נתנה להם בשבעה עשר פלכים (שטח של י"ז אלפים פרסאות מרובעות) בתוך עשרים מיליונים תושבים עקריים; ומושב הפלכים האלה טוב מאד למסחר בפנים הממלכה וגם בחו"ל (ע"י חופי הים השחור והים הבאלטי), ולכן יש ליהודים היכלת להקדיש את חריצותם לעסקים מועילים ולכונן את הצלחתם על בסיס נכון".

„למקרא הזכיות האמורות בכתב הנז', ימלא כל לב רגשי תודה עמוקה לקיסר האדיר על דאגתו, דאגת אב רחמן, לטובת נתיניו הישראלים, אבל בהתבוננו היטב במצב היהודים במקומות אחדים הנמצאים בתחום מושבם הנז', נוכח כי בגלל סבות שונות

אי אפשר ליהודים ליהנות במדה הראויה מכל החסדים ומכל הזכיות שהעניקה הממשלה להם.

„למשל, בכל פלך ליפלנד אין ליהודים זכות הישיבה אלא בעיר ריגה לבדה, וגם שם רק במספר קטן מאד, בערך מאה משפחות. ובפלך קורלנד הותרה הישיבה רק לאלה שאבותיהם נמצאו שם בשנת 1799; וגם אלה מוגבלים מאד בזכיותיהם, כי על פי פקודת הממשלה משנת 1835 אין יהודי־מיטוי מתקבלים אל מפלגת האומנים (הפקודה הזאת נשענת על הזכיות המיוחדות שנתנו לאזרחי מטוי הנוצרים בשנת 1785). על ידי ההגבלה הזאת אין האומן היהודי נחשב לעולם להרש־אמן (מייסטר), ולכן אין לו רשות להשתמש בפועלים עוזרים, וגם אסור לו ללמד את אומנתו לשוליא דאומני לא מבני אמונתו ולא מבני הנוצרים, וממילא אי אפשר ליהודי לעסוק כלל באומנות הדורשת פועלים עוזרים: כגון חרשת עץ, חרשת ברזל או רקועי פחים, וכדומה. הרעה הצפונה לאומנים הישראלים בהגבלה זו גדולה מאד. במשפחה רבת ילדים כמעט מן הנמנע היא לאבי המשפחה לכלכל את ביתו במלאכת ידו לבדה; וכאשר יזקן האב, או אם יחלה ואין בו כח לעשות את מלאכתו בעצמו, הלא אז יגועו כל בניו ברעב. ואם ימות האב האומן, יצטרכו בניו לבקש להם פרנסה חדשה, אחרי אשר לא הותר לאביהם ל ל מ ד ם את אומנתו הוא.

„אמת הדבר כי הגינירל־גוברנטור הקודם, המרקיז פוילוצ'י, השתדל בשנת 1820 לטובת היהודים במיטוי, ובהשתדלותו הותר אז לאומנים הישראלים ללמד את בניהם את אומנותם הם. אבל הזכות הזאת לוקחה מהם אחרי כן. באופן כזה רוששה עד מאד מפלגת האומנים הישראלים במיטוי ברבות הימים, והלק גדול מהם מקבלים את צרכיהם הנחוצים מקופת הצדקה של עדת ישראל. ואולי ישאל השואל: למה לא ישתמשו בני האומנים, שאינם יכלים להחזיק באומנות אבותיהם, בזכות שנתנה להם, על פי הפקודה משנת 1835, להחזיק בתי משתה ובתי מלון? אבל הלא ידעת, אדוני, כי הזכות הזאת לוקחה מהם תכף. ומלבד זאת צוו היהודים בקורלנד לצאת מכל המקומות הסמוכים אל הגבול או אל חוף הים, ולהרחיק את מושבותיהם במרחק

חמשים ורסטה מהגבול; ועל פי הפקודה הזאת לוקחה מהם זכות הישיבה כמעט בשלישית הפלך. במדינה הזאת אסור ליהודים לא רק לשבת עם בני ביתם, כי אם גם אינם רשאים לקבל כל קבלנות וכל מיני הספקות לצרכי הממשלה, גם אם הם סוחרים ממדרגה הראשונה או השניה. וכן אסור להם למכור סחורה במדה רבה בשם שלהם.

„הרשני נא, אדוני, להעירך גם על גרוש אחי היהודים מהעיר קיוב (אשר שם אסור להם עתה אף ללין לילה אחד), מעיר ניקוליוב, מעיר סבסטופל, ומכל הכפרים אשר בפלכי ויטבסק, מוהילוב, צרניגוב ופולטבה, וכן מהכפרים בשאר הפלכים הנמצאים בתוך חמשים ורסטה מהגבול.

„ואם יצא לפעולות דבר הפקודה החדשה, אשר על פיה יגורשו היהודים גם מכל הערים והכפרים שבתוך חמשים ורסטה מגבולות אוסטריה ופרוסיה, וגם יוטל עליהם לעזוב את בתי המרזח שבהם מוכרים משקים חריפים לאכרים, — אז אין כל ספק כי מספר המגורשים יהי כמספר שאר היהודים היושבים בפנים תחום המושב; ומה תהי אחריתם אם לא חלאים רעים, מגפה, עני וגויעה ברעב? ועתה, אדוני, הלא אמרת לי כי אחרית רעה כזו איננה כלל לפי רצונו של הקיסר הרחמן ורב החסד.

„בנוגע לעסקי מסחר, הנה מכשולים רבים מונחים על דרך הסוחר הישראלי, וכל עוד אשר לא יהגו אותם מן המסלה, כל עוד אשר עסקי מסחרם יהיו מוגבלים רק על שטח התחום מושבם, לא יוכלו היהודים להנות כראוי מאותם החסדים שהקיסר הרחמן חושב לעשות אתם. הסוחרים הנוצרים קונים את סחורתם בפנים הארץ או מביאים אותה מחוץ לארץ. אבל לסוחרים הישראלים לא הותרה הנסיעה למדינות הפנימיות, טלבד לסוחרים משתי המדרגות הראשונות. אבל גם לאלה אין הרשות לנסוע למוסקבה לקנות רכולתם אלא פעם אחת בשנה, וימי שבתם בעיר הזאת נגבלו לששה חדשים לסוחרים ממדרגה הראשונה, ולשלשה חדשים לסוחרים ממדרגה השניה. לו הותר להם לבקר במוסקבה וביתר ערי הפנים בכל עת הצרך, אזי היתה להם היכלת למלא מעט לעת את החסרונות שבבתי אוצרות

סחורתם ולהשלימם לפי צרך השעה, לפי המדות המתחרשות בכל תקופות השנה. אבל לפי החקים השוררים עתה אי אפשר להם לעשות כזאת, אחרי אשר נטל עליהם לקנות בפעם אחת את כל הסחורות לכל השנה כלה. לכן יש אשר הסחורה שקנה הסוחר העברי במוסקבה, איננה עוברת עוד לקונים בהובאה אל חנותו בעירו, כי כבר עבר זמנה.

„ואף גם זאת כי הסוחר העברי מחויב לנסוע בעצמו לקנות סחורתו במוסקבה, ואין לו רשות לשלוח תחתיו את משרתו וסוכנו; ובגלל הדבר תרבינה הוצאותיו מהוצאות הסוחר הנוצרי, שיוכל להזמין את סחורתו ע"י אחד הסוכנים במקום הקרוב אליו.

„ועיר המלוכה, פטרבורג, סגורה ומסוגרת בפני היהודים, ואין לכל איש יהודי רשות לבוא אליה בשביל צרכי מסחר, אלא בשביל צרכי משפט בבתי הדין הגבוהים. — ובכן אסורות ידי הסוחר העברי בכל פנה שהוא פונה, ולכן נמצאים עסקי המסחר של היהודים במדרגה שפלה מאד, והסוחרים העברים לא יראו ברכה במשלח ידם. לאות על דברי אוכל להעיד כי באחת הקהלות הגדולות, אשר לפנים נמצאו בה שלשים סוחרי־מוסקבה, אין בה עתה כי אם שנים, וגם עסקי המסחר של אלה השנים מתנהגים בכבדות ובעמל רב.

„אבל יש עוד מכשולים רבים על דרך החיים של היהודים, אשר אני חפץ להעירך עליהם בקצרה. האחד — הוא בטול „הקהל", זה שלטון העדה שהיה מסור בידי היהודים; ע"י הבטול הזה ליקחה מהם היכלת לפעול פעולה גדולה לטובת צבורם. ה„קהל" היה להם למרכז, אשר כל אחד מבני הקהלה מצא בו חפץ, ועל ידו היתה היכלה לכל העדה לפעול להטבת מצבה — ועתה לוקחה מהם היכלת הזאת. אמת הדבר כי עסקי הכספים של הקהלות מסורים גם עתה בידים נאמנות, כי המנהלים את עניני הממונות של הקהלות הם חברי סוד הקריה (דומאַ), ועפ"י פקודת הקיסר מותר גם ליהודים להיות בין חברי הדומאַ. אבל בערים גדולות אחרות אין מניחים ליהודים לקחת חלק בעסקי סוד הקריה, וממילא אין להם רשות להתערב גם בענינים הנוגעים לקהלת היהודים ביחוד. — כמו כן אסור ליהודים

להחזיק משרתים נוצרים. גם אסור לאיש יהודי לשבת בתור עובד אדמה בקרבת ד׳ או ה׳ ורסטות אצל משכנות הנוצרים. גם אין ליהודי רשות להחזיק בית־דואר וגם אסור לו להחזיק בית־בשול־שכר בעיר או בכפר. ובעבור היהודי בחיל הצבא לא יזכה לעולם לפקודה עליונה, ואף לא לפקודה נמוכה.

„כל ההגבלות הנז׳ מעיקות מאד על היהודים, אף כי באמת רצון הקיסר הוא להעניק להם את כל זכיות האזרחים. אך מלבד ההגבלות הנז׳ יש עוד סבות רבות המונעות את היהודים מליהנות מהזכיות שהקיסר בחסדו נתן להם. כונתי ביחוד אל האשמות שטופלים עליהם, אשר אני מתרשה להעבירן על פניך בזה ולבארן כפי ידיעתי.

„עפ״י חקירותי נודע לי כי האשמות שטופלים על היהודים ברוסיה הן:

1) כי הם נוטים אל הבַטלה והם מבכרים את המסחר הקטן על פני עבודת האדמה; כי על כן נאסר עליהם לשבת במדינות הפנימיות.

2) כי הם מתעמרים באכרים ולוקחים מהם את כל רכושם בעד כוס יי״ש; כי על כן גורשו מהכפרים בפלכי ויטבסק ומוהילב.

3) כי היהודים היושבים בקרבת הגבולים נודעים בהור מבריחי המכס; כי על כן גורשו מהערים והכפרים שבתוך חמשים ורסטה מהגבול.

„והנה בטרם אענה על האשמות האלה, ירשני נא אדוני לגלות את דעתי ב כ ל ל, לאמר: חלילה לי מהחליט כי איש משחת־המדות מבני ישראל איננו מוכשר לעשות את אותן התועבות שיעשה איש בליעל מבני האמונות האחרות; אבל בטוח אני כי ממשלת הקיסר החכם והצדיק לא תחשוב לנכון ליסר אלפי נתינים ישראלים בגלל חטאות אחדים מהם. האיש אשר חטא לחקות הממשלה, הוא ישא את עונו, אבל שאר היהודים יהנו נא מהזכיות שנתן להם מושלם הרחמן. — אף על זאת אעירך, אדוני, כי, כאשר נוכחתי למראה עיני, רק חלק קטן מהיהודים מתפרנסים בעסקי מסחר, והחלק היותר גדול הם אומנים וגם

פועלים פשוטים; ולא רק שאינם נוטים אל הבטלה, כי אם הם הולכים לבקש עבודה במרחקים, עד המקום אשר זכות ישיבתם מגיעה. בכל החום המושב יש בהם: חיטים, רצענים, מוגגים וכו׳, גם אומנים, כגון: עושי־שעונים, צורפי זהב וכו׳, וגם עובדי עבודה קשה, כגון: חרשי ברזל, מסגרים, חרשי עץ, וכו׳. וגם יש בהם מפלגת פועלים, היא המפלגה היותר מרובה באוכלסין, ובה: חוצבי אבנים, חוטבי עצים, שואבי מים, חופרי בורות, נושאי סבל. ואתה, ארוני, תוכל בעצמך להעיד על אמתת דברי אלה; כי היהודים עודם זוכרים בתודה את ההסכמה אשר הסכמת בשנת 1845 להצעת הגנרל בלומרינק לקחת גם פועלים ישראלים לחצוב אבנים לבנין המסלות. גם אוכל להביא עדות אחרת לדברי הנז׳: שני הבתים היותר יפים בווילנה, בית הגרף טישקֶביץ ובית האציל וילגצקי (אשר בו יושב עתה שר הפלך), נבנו ממסד עד הטפחות בידי יהודים. זהו מופת מספיק לאהבתם את העבודה. אמנם ברוב ערי ההחום נראה יהודים הולכים בטל בחוצות; אבל הסבה למחזה הזה הוא חוסר העבודה בתחום מושבם; כי הפועל העברי איננו רשאי ללכת לבקש עבודה מחוץ לתחומו, כפועל הנוצרי.

„עתה הרשני נא לגלות דעתי על האשמה בדבר מאון היהודים לעסוק בעבודת האדמה. מהדברים אשר דברתי עם אחי במקומות מושבותיהם השונים נוכחתי בבירור, כי תמיד נכספו לעבוד את האדמה, ובימים האלה גברה בהם תשוקתם זו עוד ביתר עז. לאות על דברי אביא בזה את המעשים האלה: בשנת 1835 הואיל הקיסר להתיר ליהודים לעסוק בעבודת האדמה במדינות סיביריה הרחוקות. אז קמו מאות משפחות יהודים ויעזבו, ברצונם הטוב, את ערי מגוריהם בתחום המושב וילכו אל הקולוניות הרחוקות בפלכי טובולסק ואֳמסק. אבל אחרי אשר מכרו את בתיהם ואת מטלטליהם בערי מגוריהם, ואחרי אשר הצליחו להגיע, בעמל כבד ובתלאות רבות, עם נשיהם וטפם, אל הקולוניות הרחוקות הנז׳, הוגד להם מטעם הרשות כי היהודים אינם רשאים לעבוד את אדמת הקולוניות! — בשנת 1840 הלכו הרבה משפחות יהודים לעבוד את האדמה

בפלך חֶרסון, אבל תקות רבים מהם נכזבה. אמנם שר הפלך בוילנה התנהג עם הנודדים ברחמים רבים: לכל איש נתן מ"ח קפיקות (אססיגנאט) ליום, ולכל ילד — חצי הסכום הזה; גם עגלות נתנו להם, עגלה אחת לכל משפחה. אבל בבוא הנודדים לפלכים אחרים שונו הדברים לרעה: לגדולים נתן רק כ"ד קפיקות, ולקטנים — י"ב קאפ.; גם בדבר העגלות נעשה שנוי לחומרא, כי מעתה נתנה רק עגלה אחת לשתי משפחות. גם נטל עליהם לחכות ימים רבים להעגלות היעודות להם, ובמשך ימי חכותם לא קבלו את כסף חוקם. למסע הנודדים על פני הנהרות בֶּרֶזינה ודניפר נתנו להם ספינות, אבל שכר הספינות נוכה מכסף חוקם. ואף גם זאת כי ליהודים הוגד שהמסע על פני הנהרות לא ימשך יותר משני שבועות, ולכן נתנו להם כסף חוקם רק לפי מספר ארבעה עשר יום; אבל באמת נמשכה הנסיעה בנהרות שבעה שבועות, ורוב הנודדים אשר לא היה להם כסף אחר מלבד הכסף שקבלו מהממשלה, גועו ברעב, מלבד מה שנספו רבים מקושי האקלים, והנשארים בחיים, אשר זכו להגיע למחוז חפצם אחרי ענויים קשים, נוכחו הכף בבואם כי תוחלתם נכזבה: בפקודת הממשלה אמנם נאמר כי הקולוניסטים ימצאו, בחדש מאי, בתים לשבת וצאן ובקר וכל מכשירי עבודת האדמה; אבל באמת נטל עליהם לחכות לזאת עד החדש אבגוסט, והמכשירים שנתנו להם היו ממין גרוע מאד, והמחיר שנזקף עליהם במלוה בעד המכשירים האלה היה הרבה יותר מכדי שוים.

„הדגן לזריעה, אשר היה צריך להנתן להקולוניסטים בחדש מאי, לא נתן להם אלא בחדש אקטובר. לכן לא הצליח קציר השנה הראשונה, והקולוניסטים הצטרכו לבקש פרנסתם מהממשלה גם לשנה הבאה. הזרע לקציר הקיץ, אשר היה צריך להנתן להם בחדש מרס, לא נתן להם אלא בחדש מאי; וע"י האחור הזה נשחת כל קציר הקיץ. הבנינים שנועדו לצרכם היו מחמרי בנין גרועים וגם אופן בנינם היה רע מאד, לכן התקלקלו רבים מהם עד מהרה.

„אחרי כן פרץ נגף במקניהם, אשר הסב נזק גדול

להקולוניסטים. בגלל האסון הזה צותה הממשלה בחסדה לתת תעודות־מסע להקולוניסטים, החפצים ללכת לבקש פרנסה במקומות אחרים. אבל הפקידים דרשו מהקולוניסטים כסף רב במחיר תעודת־מסע, הרבה יותר מהמחיר הקצוב עפ"י החוק.

„בשנת 1844 התפרסמה פקודת הממשלה המבטיחה לתת תמיכה מקופת מס הבשר ליהודים אשר יתעסקו בעבודת האדמה. אז הגישו יהודים רבים בקשות לשרי פלכיהם בנדון זה, וגם קבלו עליהם לשאת בעצמם את ההוצאות הדרושות לצורך הקולוניזציה. אתה, ארוני, הלא ראית בעיניך את המון הבקשות אשר הגיעו עדיך בנדון זה, ואני מובטח כי תתפלא מאד לשמוע מפי את דבר המכשולים אש־ הונחו על דרך היהודים שחפצו לעסוק בעבודת האדמה. למשל: בקרבת הערים וילנה וקובנה נמכרו בפומבי קרקעות של הממשלה; בין הבאים לקנות נמצאו יהודים רבים אשר התחייבו בפירוש לעבוד את האדמה בידי עצמם. אבל — ליהודים לא נתנה רשות לקנות את הקרקעות.

„אקוה כי כל הדברים האלה ישפיקו להוכיח לארוני כי אין כל יסוד להאשמה שטפלו על אחי, לאמר: נרפים הם ואינם חפצים בעבודת האדמה ובכל עבודה קשה. — ועתה הרשני נא לגלות דעתי על יתר האשמות שטופלים עליהם.

„אומרים כי הם מונים את האכרים וכי הם עוסקים בהעברת סחורה מעבר לגבול בסתר להבריח המכס. האשמות האלה נשענות על ההנחה כי היהודים אוהבים את הבטלה, ולכן הם בוחרים בעסקים כאלה. ואולם אנכי כבר הוכחתי כי אשמת הבטלה אשמת שקר היא; ומלבד זאת אחשוב לנכון, כי גם האיש המשתוקק עד מאד לצבור הון, לא יעזוב את משלח־ידו המפרנס אותו ברוחה ובכבוד, ללכת לנוע על עסק המפרנס את בעליו ברוחק ובסכנת נפשות (כעסק הקונטרבנד). ואולם הלא כבר הגדתי לאדוני כי רק החלק הרביעי מהיהודים היושבים בערים ובכפרים עוסקים בעסקי מסחר; לכן אם גם נניח כי כל הסוחרים הישראלים עוסקים רק בהברחת המכס (שזה דבר בלתי אפשר, גם מפני שהוא מתנגד לחקות הדת הישראלית), הלא גם אז לא יתכן דרך הממשלה החכמה והרחמניה לגרש את

כל היהודים היושבים בקרבת הגבולים, בגלל חטאות חלק קטן מהם. תעשה נא הממשלה לפושעים הישראלים האלה ככל אשר היא עושה לפושעים ממין הזה הנמצאים בפטרבורג ובמוסקבה במספר גדול (כנראה מהרפורטים של שר האוצר), אף כי שם אין איש מבני ישראל. אבל אל נא תכלא הממשלה חסדה וחסותה משאר היהודים שאינם עוסקים כלל בעסקי מסחר.

„אומרים כי ישיבת היהודים בכפרים גורמת סכנה גדולה ונזק רב לאכרים. ואולם עפ"י הידיעות שאספתי אני, נראה כי שקר הדבר. חקרתי ודרשתי ויודע לי כי מעת אשר גורשו היהודים מהכפרים שברוסיה הלבנה וברוסיה הקטנה, נמצאים האכרים במצב מורה מאד, עד כי לעתים קרובות אין להם זרע לזרוע את שדותיהם; מה שלא קרה מעולם בשבת היהודים בתוכם.

„אבל יש עוד מופת חותך המוכיח את בטול האשמה הנז'. לו היה אמת הדבר כי היהודים מרַמים ומנצלים את האכרים, אזי היתה הדעת נותנת כי בהגרש היהודים מהכפרים היה צריך להמצא בידם רכוש רב או מעט, ובכל זאת הכל יודעים כי היהודים המגורשים יצאו מהכפרים בידים ריקות, בערום ובחסר כל, כי על כן היו למשא כבד על הקהלות אשר התישבו בתוכן; ורבים מהם מתו בעני ובמחסור, בטרם יכלו להגיע אל הערים שהגלו אליהן.

„גם לזאת ישים נא אדוני את לבו, כי היהודים לקחו את בתי המשקה בחכירה מאת אנשים נוצרים ישרים ותמימים, שאינם חפצים בודאי ברעת אחיהם בני אמונתם. ולו נוכחו הבעלים הנוצרים כי החוכרים העברים מונים ומנצלים את האכרים, כי עתה בודאי לא החכירו להם עוד את בתי המשקה שלהם.

„ואולם הממשלה ראתה אך המעשים, ואת סבותיהם איננה יודעת; והמעשים כמו שהם לא ישרו בעיניה. ולכן צוה הקיסר בחסדו הגדול להושיב ועד מיוחד לחקור ולדרוש את הסבות שגרמו במצבם הרע של נתיניו הישראלים ולחבל תחבלות להיטיב את מצבם. אחרית החקירה והדרישה היתה כי הפקידים תארו את היהודים לפני הועד בתאור לא־נכון ובצבעים שחורים מאד.

ועפ"י תוצאות החקירה והדרישה צותה הממשלה לחלק את היהודים לארבע מפלגות: 1) סוחרים משלש המדרגות. 2) עירונים בעלי בתים או בעלי קרקע. 3) אומנים שהביאו תעודה על כשרונם ויכלתם. 4) עובדי אדמה, בין שהם עובדים את אדמתם הם, בין שהם עובדים את אדמת אחרים. הממשלה צותה את היהודים להספח אל אחת מהמפלגות האלה, והיהודי אשר לא ימנה אל אחת המפלגות האלה עד יום א' יאנואר לשנת 1850, יֵחָשב כפוחז וריק, והממשלה תשתמש באמצעים קשים, אשר תמצא לנכון, להחלץ מהולכי בטל אלה לבל יהיו למשא על הצבור.

„אני משער כי לפי החלוקה הזאת מוכרח הדבר כי יותר מארבע חמשיות של כל יהודי רוסיה יֵחָשבו אל מין הריקים הפוחזים שהם למשא על הצבור. לכן אחשוב לי לחובה להעיר הערות אחדות על הפקודה הזאת; ויאמין נא לי אדוני כי בנדון זה אינני מדבר בתור איש יהודי האוהב אהבה טבעית את אחיו בני דתו, כי אם בתור איש נכרי שאיננו נושא פנים ליהודים ואיזר רק רגשי חבת האנושיות מדברים מתוך גרונו.

„אין כל ספק כי הפקודה הנז' תביא ברכה ליהודים רבים, כי היא תמריצם להספח אל אחת מארבע המפלגות הנז'; והקיסר הרחמן ישמח לדעת כי מעתה לא יוכלו עוד להאשים את נתיניו היהודים באשמת הבטלה, אחרי אשר משלחי־ידם ירשמו בכתב אמת בבתי הפקידות של מקומות מושבותיהם. אפס כי אני ערב את לבי להציע להוסיף **עוד שתי מפלגות** על הארבע האמורות למעלה. המפלגה הראשונה, אשר אליה אני מכוון, היא מפלגת הפועלים מכל המינים, משרתים בבית, עוזרי מסחר, סוכנים וסרסורים, שואבי מים, נושאי סבל, בעלי עגלות, חוטבי עצים, ועוד כדומה לאלה; עפ"י טבע עבודתם אי אפשר לחשבם בין ארבע המפלגות הנז', אבל אני מתרשה להגיד לאדוני כי האנשים האלה ראוים לחסד הממשלה מפני שני טעמים: ראשונה, יען כי הם עובדים ביגיע כפיהם לכלכל את נפשם ואת נפשות ביתם בדרך כבוד ויושר; והשנית, יען כי

האנשים האלה נחוצים ומועילים מאד לטובתם ולרוחתם של היהודים מכל ארבע המפלגות הנז׳. כי אם יצטרכו אלה האחרונים לעבור בעצמם את כל העבודה המוטלות על הפועלים והמשרתים הנז׳, לא יוכלו לעסוק כראוי בעסקיהם הקבועים, וממילא יתדלדל מצב עסקיהם עד שיהיו אנוסים למשוך ידם מהם. — והמפלגה השנית, אשר בעדה אני מעתיר ביחוד אל הממשלה, היא מפלגת האנשים הרוחניים, כגון: רבנים, דיינים, סופרי סת"ם, שוחטים, חזנים, קוראים, מוהלים, לומדי תורה ומורי הדת. המפלגה הזאת נחשבת בעיני כנשמת העדה, כי רק הדת העשה את האדם לישר ונאמן לרעיו ולנתין נאמן לממשלה שהוא חוסה בצלה. ובדעתי מה גדול ונכבד ערך הדת בעיני הקיסר החסיד, כאשר ראיתי מהרשיון שנתן לאנשי הצבא הישראלים להכין להם בית תפלה בפטרבורג, — בטוח אני כי הממשלה בחכמתה תחשוב, אל נכון, את האנשים הרוחניים הנז׳ אל המפלגות הנחוצות ומועילות מאד להצבור הישראלי.

„גם יש עוד אנשים רבים, שאי אפשר להכניסם באחת מהמפלגות הנז׳, ובכל זאת בטוח אני כי תפרוש הממשלה את הסדה גם עליהם. כונתי אל הזקנים, החולים, ואל אלה שאינם מוכשרים אלא לעבודת האדמה אבל אין להם כסף לקנות קרקע והמכשירים לעבודת האדמה. בקצרה, כונתי בזה רק להוכיח כי יש מספר עצום של יהודים היכולים להחשב כאנשים מועילים ונכבדים, חרוצים ומוכשרים ומצוינים במקצעות שונים, ובכ"ז אינם יכלים למצא מקום בארבע המפלגות הנז׳. ולכן בודאי לא תחשוב אותם הממשלה החכמה והישרה לאנשים הנופלים למשא על הצבור, ולא תמתח עליהם מדת דין קשה.

ואחרי אשר הוכחתי וערכתי לפני אדוני את הסבות שגרמו ליהודים לבל יוכלו ליהנות מחסדי הקיסר הרחמן, סבות התלויות בהידיעות הבלתי נכונות המגיעות להממשלה על ארות היהודים מאת הפקידים שלבם איננו טוב לבני ישראל מפני טעמים שונים; ואחרי אשר הוכחתי בטולן של האשמות שטפלו על היהודים, ואחרי אשר הראיתי את ההגבלות הקשות המעיקות על היהודים מכל המפלגות והמביאות אותם לעני גרול, — הנני להציע לפני

רום מעלתך את האמצעים אשר, לפי דעתי, ירפאו אל נכון את הריסות מצבם של היהודים.

„דעותי בענין זה הן דעות קבועות ואני מחזיק בהן בהחלט, יען כי תכנתי היטב את רוח אחי ויודע אני את רגשיהם הפנימיים. אני הסתכלתי בהם מקרוב, בארצות שונות בתבל, שמרתי ארחותם בהתבוננות עמוקה, במשך כל ימי חיי, ואני נכון עתה להקריב את חיי, לטובתם, למען קרבם אל מצב טבעם האמתי.

„טבעם האמתי, בתור עם שונה מאד מאותן התכונות שנראות בהן בהשקפה שטחית. על ידי אבדן ממשלתם אחרי מלחמות איומות, על ידי הזרותם בכל הארצות תחת השמים, ועל ידי הרדיפות והענויים הקשים אשר סבלו במשך ימי גלותם הרבים, על ידי כל אלה קבלו היהודים צורה שאיננה דומה כלל לצורתם האמתית. תכונות היהודים הנראות בעיני ממשלת הקיסר כתכונתן האמתית, הן באמת רק הכונות מלאכותיות ושטחיות אשר הוטלו עליהם ע"י המסבות הבלתי טבעיות שבהן חיו תמיד. והרפואה השלמה לתכונותיהם אלה מונחת ביד הקיסר ובלבו הטוב. אולי יואיל הקיסר הרחמן להטות אזנו לדברי, ולשמוע מפי באיזה דרך יוכל להוציא את הרפואה הזאת לפעולות!

„ואלה הם האמצעים הנאותים, לפי דעתי, לתקנת אַחי היהודים:

„האמצעי הראשון הוא — לתת ליהודים את־אותו החסד, אשר לפי הדברים שהגידו לי המיניסטרים כבר חפצה הממשלה לזכות בו את ישראל; החסד הזה הוא: משפט אחד ליהודים ולכל יושבי הארץ. החסד הגדול הזה, אשר יתן הקיסר ליהודים גלוי לכל ובלי כל תנאים והגבלות, יפעל, לפי דעתי, פעולה טובה עד מאד. הוא יסיר כרגע את שפלות הרוח אשר תקפה את היהודים ע"י הבוז והכלמה שסבלו במשך דורות גלותם; הוא יוציא לאור את רגשי התודה הממלאים את לבות אַחי; והוא יראה ליושבי רוסיה ולכל יושבי תבל מופת מאד נעלה של החסד, החכמה ורוחב הלב של הקיסר.

„אינני רוצה להחליט כי לו נתן ליהודים החסד הבלתי מוגבל הזה גם בעת אחרת ובמסבות אחרות, אזי היה מביא גם

כן את אותן התוצאות הטובות. אבל אני מחליט, לפי עניות דעתי, כי בעת הזאת, אשר היהודים וגם אנשים אחרים יודעים כי נתן הקיסר את לבו לתקן את מצב היהודים, — בעת הזאת היה החסר הזה רב התוצאות מאד.

„בנוגע לפרטי החסר הזה, הנני מתרשה לבקש בעד אחי את הזכיות האלה:

1) כי תנתן ליהודים הזכות במלואה, בלי כל הגבלה, לשים משכנם כהפצם בכל המקומות אשר בשבעה עשר הפלכים (תחום המושב) ששטחם עולה לי"ז אלף פרסאות מרובעות, וכי יואיל הקיסר, לתכלית זו, להעביר ולבטל את כל החוקים והמנהגים האוסרים ליהודים להתישב בערים ובכפרים של פלכי ליפלנד וקורלנד, בעיר קיוב (אשר בה היתה לפנים קהלה ישראלית גדולה), ניקוליוב וסבסטופול, ובכפרים שבפלכי ויטבסק, מוהילוב, צ׳רניגוב ופולטבה. כמו כן יואיל נא הקיסר לבטל את הפקודה בדבר גרוש היהודים מהמקומות שבתוך חמשים ורסטה מהגבולים ומחופי הימים, ולהניח לשופטי הארץ לענוש את מבריחי המכס כדי רשעתם. ע"י החסר הזה יתעוררו הטובים והישרים שביהודים למצא עצה ותחבולה לשים קץ לעסקים המגונים ממין הקונטרבנד והדומים לו.

2) כי יותן להם הרשיון להתישב ולכונן בתי מסחר בכל עיר וכפר של הפלכים הנז׳, מבלי הכריחם להתכוץ ברחובות מיוחדים. הן צריך לדעת כי מספר היהודים ברוסיה התרבה מאד מעת אשר הציב החוק בראשונה את גבולות תחום מושבם הנז׳ (פקודת הממשלה מיום 9 דצמבר 1804). בעיני ראיתי כי במקומות רבים יושבים היהודים צפופים כל כך, עד כי ארבע או חמש משפחות מחויבות להסתפק במעון צר שלא היה מספיק אפילו למשפחה אחת של בני אמונות אחרות.

3) לבטל את הפקודה האוסרת ליהודים להחזיק בתי משקה בכפרים, ולשוב להרשות ליהודים היושבים בקורלנד להחזיק בתי מלון ובתי משקה וחכירות, כפי החוק משנת 1835.

4) להיות לאומנים הישראלים בקורלנד המשפט להתקבל אל מפלגת האומנים הנוצרים, או להרשות להם ליסד להם אגודות

אומנים בפני עצמם, באופן שיהי לאומן הישראלי המשפט להחזיק פועלים, עוזרים וחניכים בין מבני אמונתו בין מבני אמונה אחרת, למען הציל את האומנים הישראלים מהעוני והרעה הצפוים להם במצבם הנוכחי.

5) להרשות לסוחרים הישראלים משלש הגילדריות לנסוע לפלכים הפנימיים לצרכי מסחרם, ולבקר גם בפטרבורג ובמוסקבה, באותה מדת החפש הנתונה לסוחרים הנוצרים, ולהרחיב את הרשיון הזה גם על פקידיהם וסוכניהם, וגם על האומנים מכל המינים, ועל בעלי־עגלות ופועלים, למען ימצאו כר נרחב לעסקיהם; כמובן בתנאי שיהיו להם תעודות מסע כדת. ובנוגע ליהודים שאינם נמנים לא למפלגת סוחרי הגילדריות ולא למפלגת האומנים והפועלים, הנני מפיל תחנוני לפני ממשלת הקיסר להרשות להם ללכת לעתים קרובות אל הערים אשר מחוץ לתחום המושב לקנות שם את תבואות האדמה ויתר צרכיהם. אני חושב לנכון כי הזכיות האלה לא רק שלא הגרומנה נזק לסוחרים הנוצרים, כי אם עוד הביאנה להם ברכה מרובה, כי ההתחרות וההריצות הן תמיד מקור ברכה למסחר, והתחרות היהודים והריצותם תועילנה מאד מאד להפרחת המסחר ולהתפתחותו במקומות שמחוץ לתחום מושבם.

6) לתת ליהודים הרשיון לשוב ולכונן את ה„קהל”, למען יהי שלטון הקהלות מסור בידם, והם בעצמם ימשלו וינהלו את כל מוסדות החסד שלהם. החסד הזה ישביע רצון את אחי ביחוד, ויחד עם זה יוציא לאור את אהבתם ואמונתם לממשלת הקיסר, וגם את רגש כבוד עצמם אשר לפי מצבם השפל הנוכחי אי אפשר לקוות כי יתפתח ויתרומם.

7) להרשות ליהודים לקחת לעזרתם משרתים ופקידים נוצרים בכל עסקי החיים. ההתחבולה הזאת תועיל הרבה לקרב את לבות היהודים והנוצרים המרוחקים עתה זה מזה רחוק גמור, ולהסיר את הקו המבדיל ביניהם אשר דעת הקיסר ושריו איננה נוחה ממנו.

8) להרשות ליהודים לשבת בהור עובדי אדמה בקרבת שכניהם הנוצרים.

9) להרשות ליהודים להחזיק בתי מזיגת שכר.

10) להיות הזכות ליהודים העובדים בצבא, בח״ל היבשה ובחיל הים, לעלות במעלות פקודות הצבא, אם יצטיינו בעבודתם.

11) לבטל את כל המסים המיוחדים המוטלים על היהודים לבדם או המוטלים עליהם במדה יותר מרובה מאשר על הנוצרים. וביחוד לבטל את „מס הנרות" שהוא משא כבד על עניי ישראל.

אלה הם פרטי בקשתי שאני מתכבד לבקש מאת רום מעלתך להציע לפני הקיסר. ועיניך, אדוני, רואות כי בבקשתי זו אינני מבקש יותר אלא להוציא לפעולות את אותן הזכיות שהקיסר בכבודו ובעצמו אומר לתת ליהודים, כאשר הָראיתי לדעת מתוך הכתב שהואלת, אדוני, להמציא לידי.

במצבם הנוכחי של היהודים, בחסור להם כל האמצעים הנז׳ להפנות חריצותם לעסקים מועילים ולכונן הצלחתם על בסיס נכון, — במצב כזה מחויב הדבר כי חלקם וגורלם יהי ריש ועני ואבדן כל תקוה. ובאמת כבר שחו וירדו עד הדיוטה התחתונה של העניות והשפלות. לכן אני מתחנן אל הממשלה הרחמניה למהר להוציא אל הפועל את המחשבות הטובות אשר הקיסר רב־החסד חושב על היהודים.

בנוגע למצב המוסרי של אחי, הנה לפי הידיעות אשר קבלתי מהפקידים העליונים בכל המקומות אשר עברתי בתחום המושב, אני רואה כי אחי היהודים נקיים כליל מפשעים כבדים (כגון רצח וכדומה), וגם בעברות קלות הם נזהרים מאד, עד כי הם ראוים להיות למופת במוסרם הטוב. אקוה כי ידיעותי אלה מתאימות אל הידיעות המגיעות אל הממשלה בנדון זה. גם מקוה אני כי הממשלה השים לב אל הדבר המשמח שנודע גם לי, כי היהודים לא נמצאו מעולם בקושרים ובמורדים במלכות, כי אם התאמצו תמיד לעבוד לטובת ארצם בקנאה גדולה ולהקריב לטובתה את נפשם ורכושם. ולמשל אזכיר בזה את כל אשר עשו לטובת ארצם בשנת 1812 בעלות הצרפתים על רוסיה, וביחוד את אשר עשו בשנת 1830 בשנת המרד. אף גם הואיל הקיסר להכיר את מעבדיהם בשנת המרד, ויביע להם, ע״י הנסיך דולגורוקָב, את רצונו ונחת רוחו, ויחדש להם את הבטחתו כי

יהי להם תמיד למחסה עז וכי ימצאו בארץ רוסיה בטחון וחסות לרכושם ולזכיותיהם.

וגם עתה הם מלאים רגשי אמונים לממשלה, ומשתדלים תמיד למלא את רצון הממשלה בזריזות. לאות על דברי אלה אביא רק מעשה אחד: כאשר צוה הקיסר ליהודים לשנות את בגדיהם, מהרו היהודים לעשות כרצונו, אף על פי שבגדיהם הישנים יקרו ונקדשו בעיניהם מרוב ימים, ואעפ"י שחלוף המלבוש עלה להם בדמים מרובים, ביחוד לחנונים אשר חנויותיהם היו מלאות אדרות שער ובגדי משי מהמין הישן.

„הנני מבטיח אותך, ארוני, כי היהודים נכונים לעבוד את האדמה, ולעבוד בכל עבודה קשה; הם חפצים לכונן בתי מסחר וחרשת בכל המקצועות; הם משתוקקים ללמוד את המדעים והספריות החדשות. רק העוני, ההגבלות והמסים הכבדים מנעו אותם עד כה מהוציא את חפצם זה לפעולות. אבל לממשלה היכלת להרימם משפלותם ולהשיבם לתחיה, בהוציאה פקודה להסיר את כל המעצורים המונעים אותם מליהנות מהזכיות אשר נתן להם הקיסר בחסדו הגדול". —

בסוף המכתב באו עוד דברי נמוס והתנצלות ותודה, מרבה להביל, ובזה תמו דברי הרפירט הארוך הזה.

ח.

הרפורט של מונטפיורי אל הגרף אוברזב על אדות מצב החנוך של היהודים ברוסיה ופולין.

וזה תכן הרפורט אשר שלח מונטפיורי אל שר ההשכלה ברוסיה:

„האֶנֶרגיה השוקדה אשר הראית, אדוני, בעמלך בלי חשך להתקדמות החנוך ולהפצת השכלה בכל המפלגות של נתיני

הקיסר, היא היא הנותנת תקוה בלבי כי תסלח לי על אשר ערבתי את לבי להציע לפניך את מסקנות התבוננותי על מצב החנוך של אחי ברוסיה, אשר בטובך נתת לי היכלת להתבונן ולראות בעיני את דרכי חנוכם.

אך בטרם ארבר דברי, הרשני נא, ארוני, להודות לך על הדברים הטובים אשר הגדת לי בשם הממשלה. עד נצח אזכור בתודה את ההבטחה שהבטחתני: כי ממשלת רוסיה משתדלת רק להפיץ השכלה הנוסדת על אמונה צרופה; כי היא איננה מרגישה כל שנאה לדת הישראלית; וכי הממשלה, בחפצה להראות ליהודים עד כמה מוקיר הקיסר את רגשי אמונתם, הושיבה לתכלית זו ועד של רבנים, הנודעים בצדקתם וחסידותם, למען יבטחו בו כל היהודים.

ואף אמנם יכול אני להודיעך, אדוני, ידיעה אשר ינעם לך בוראי לשמעה, כי היהודים רחוקים מהקטין את ערך ההשכלה והחנוך הטוב. בכל המקומות אשר דברתי עם אחי על אדות הדבר הזה, הבטיחוני כי הם נכונים לעזור בכל יכלתם להתקדמות מצבם הרוחני והחברתי, והם שמחים מאד להשתמש בכל שעת הכושר להעשיר את רוחם בהשכלה אמתית ומועילה. „היהודים", — אומרים הם — „הצטיינו מאז מעולם באהבתם העזה למדעים ולספרות. עדים הם הספרים הרבים אשר חברו בכל מקצעות החכמה הנקראים בשמותם בספרי הביבליוגרפים ברתולוצ'י, וולף ודי־רוסי", ולאשר את דבריהם הנני מתרשה להודיע לארוני, כי בין יהודי רוסיה יש סופרים רבים אשר כתבו ספרים נכבדים מאד בחכמת ישראל וספרותו, וספריהם נחשבים מאד גם בעיני חכמי אשכנז. אחי ברוסיה אמרו לי כי הם חושבים למצוה גדולה ללמוד ולהפיץ את אותה הדעת הנותנת חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. לכן לא כבד הדבר מטני כלל להבינם לדעת את הטובה הצפונה להם ביסוד בתי הספר, שהממשלה אומרת ליסד לצרכם; אדרבה, הם הוכיחו לי בהמון ראיות מספרי הקדש כי כל אדם מישראל חיב לתמוך במפעל הנכבד הזה ולהשתדל לתת לו אחרית טובה.

דעותיהם על עניני הדת בכלל, ועל ספרי הקדש בפרט,

הן נבוחות וישרות מאד. באורי כתבי הקדש אשר שמעתי מפיהם, הראוני לדעת כי הם יודעים ומבינים היטב את הרוח האמתי של הדת הישראלית, ועסקם התמידי בתורה שבעל פה נותן להם לקח טוב לעבור את אלהיהם, להיות נאמנים לממשלת ארץ מגוריהם ולעשות טוב לכל אדם.

ויען אשר ידעתי כי היהודים התלמודיים חשודים בעיניך, אדוני, בשגם הוארו לפניך בצבעים שחורים, — לכן אחשוב לחובה לשים בזה לפניך את המאמרים המלוקטים מספרי התלמוד והפוסקים, שאותם מביאים היהודים לראיה על ישרם ואמונתם (פה באו בגוף המכתב פסקי הלכות ומאמרים מהתלמוד והפוסקים המזהירים על הרמאות והאונאה בעניני מסחר וכו׳. ואחרי כן באו מאמרי חז״ל ודברי הרמב״ם על חובות היהודי לממשלת הארץ ועל האסור לרחוק את הקץ וכו׳. כל הדברים האלה ידועים לקוראים העברים, וגם אין להם דבר אל עצם הרפורט, ולכן השמטנום מהתרגום העברי).

אחרי ההקדמות האלה הנני לתאר לפניך, אדוני, את מצב בתי הספר העברים אשר בקרתי בימי מסעי ברוסיה ופולין.

ברצותי להוכח באמת ובתמים מה המצב האמתי של חנוך אחי, הייתי רגיל לבא אל בתי ספרם לפתע פתאם, מבלי אשר יכלו להכון לבואי. ולשמחתי ראיתי כי אף על פי שאין להם מורים בידיעות חול, בכל זאת רוב התלמידים בבתי ספר אחדים יודעים קרא וכתוב רוסית, עברית ואשכנזית. בווילנה מצאתי את בתי הספר ערוכים לפי פקודת הממשלה; מורים מומחים מטיפים לקחם בהם, והתלמידים יודעים לענות נכונה בכל הלמודים: בדקדוק לשונות לטינה, רוסית ואשכנזית, בגיאוגרפיה, במלאכת החשבון ובדברי ימי עולם. אבל בלמודים העברים אינם עוסקים אלא שלש שעות בשבוע.

בתי הספר לנערות הם במצב פורח מאד, ובודאי ינעם לאדוני לשמוע כי התלמידות מצטיינות בידיעת הלשונות: רוסית פולנית, צרפתית, עברית ואשכנזית, — מלבד ידיעותיהן בגיאוגרפיה, בדברי ימי רוסיה ובמלאכת החשבון.

ארוני הביע לפני את חפצו האדיר להרבות את ידיעת שפת

עבר וספרותה בין תלמידי בתי „התלמוד תורה"; ולכן הנני להוריעו כי בחנתי את התלמידים האלה בלמודיהם, וידיעותיהם בשפת עבר הפליאו את לבי. לפעמים דברנו אתם עברית והם תרגמו את דברינו אשכנזית, או להפך; ויש אשר אמרנו להם ראשית פרשה אחת או פסוק אחד בתנ"ך, והם כלו לקרא בעל פה את כל הפסוק או הפרשה.

גם בורשה מצאתי את בתי הספר הערוכים לפי פקודת הממשלה, במצב מאד נעלה. התלמידים בקיאים גם הם בחמש הלשונות הנז' וביתר הידיעות, כמו בבתי הספר בווילנה. גם בתי הספר לנערות בורשה הפיקו רצון ממני, כאותם שבווילנה. בתי הספר האלה יכולים להחשב כבתי־מופת, כי הם ערוכים בכל כמתכונת בתי הספר לנערות אשר בארצי (באנגליה). גם בית הספר ללמודי מלאכה (בורשה), ישר בעיני מאד, וברבות הימים יביא ברכה מרובה לדור הבא. ובנוגע לבתי „התלמוד תורה", אשר בהם מלמדים רק את הלמודים העברים, הנני מעיד כי בכל הקהלות הגדולות באירופה אין אף בית ספר אחד העולה בטיב ערכו על בתי הת"ת האלה שבווילנה ובורשה.

גם בערים הקטנות אשר בקרתי על דרכי, מצאתי את בתי הספר העברים במצב טוב מאד, ואת אשר לא פללתי ראיתי בהם: התלמידים יודעים היטב שפת עבר וספרותה, וגם יש אשר כתבו לפני מאמרים בשפת רוסיה, עברית ואשכנזית.

ביחוד שמתי לבי לחקור לדעת את הסבה, מפני מה אין בבתי התלמוד תורה מורים לשפת רוסיה וליתר ידיעות חול, וביותר התפלאתי על החסרון הזה, אחרי אשר שמעתי מפי אחי היהודים את תהלת ההשכלה האמתית המחוברת עם תורה ואמונה טהורה. ויהי כאשר שאלתי את אחי לסבת החסרון הזה, ויענוני לאמר: „אמנם חפצים אנחנו מאד להפקיד בבתי התלמוד תורה מורים לשפת רוסיה וליתר הידיעות; אבל הכסף מאין יִמָּצא לשכירת מורים כאלה? עניים אנחנו ובזעת אפנו נאכל לחמנו, ולכן נחשוב לחובתנו הראשית והעקרית להשתמש במעט האמצעים שלנו ללמד את בנינו את למודי הדת, ואת למודי ההשכלה עלינו לחשוך לימים טובים מאלה". — דבריהם אלה נאמרו באמת

ובתמים; וזה האות, כי כאשר הודעתי להם כי נכון אני לתת להם את הכסף לשכר מורים לשפת רוסיה, לגיאוגרפיה, דברי הימים ומלאכת החשבון, — שמחו מאד על הצעתי זו, ותכף ביום המחרת שכרו את המורים הדרושים ללמודים הנז׳.

בנוגע להשקפת היהודים על בתי הספר הכוללים, ראיתי והנה רבים מנערי ישראל מבקרים בבתי הספר האלה, אבל לא אכחד כי הורים רבים נמנעים משלוח את בניהם לבתי הספר הכוללים, באמרם: „אנחנו מכירים היטב את הערך הגדול של ידיעות ההשכלה; אבל מה תהי אחרית בנינו אם יפארו את רוחם בהשכלה עליונה וע״י זה יתהדרו גם רגשותיהם וטעמם? ואיך נוכל להמציא להם את הבגדים והספרים הדרושים לתכלית זו, אם אין אנחנו מספיקים לתת להם גם לחם לשובע?" גם יש יהודים המפחדים פן יורחו בניהם מדרך ה׳ ועזבו את דתם, בבקרם בבתי הספר; כי דרכי ההוראה הנהוגים באחרים מבתי הספר הכוללים וגם באיזה בתי ספר העברים החדשים, נותנים מקום לראגה זו. כי בבתי ספר אחדים הפקדו יהודים מומרים למורים, ומורים כאלה בהכרח מעירים דאגה בלב יהודים כשרים החרדים לדתם.

כי על כן אחלה את פניך, אדוני, כי תואיל להציע לפני הממשלה הרמה את שלש הבקשות שאני פורט בזה:

1) להרשות ליהודים לנהל בעצמם את בתי הספר ללמודי דתם. הרשיון הזה נכבד בעיניהם מאד, יען כי רק היהודים בעצמם מוכשרים ביותר לקדם את למוד הספרות העברית. בכל הארצות אשר הציביליזציה עלתה למדרגה עליונה, נחשבת הספרות העברית להוד יפיה של הציביליזציה, וכל העמים משתדלים ללמוד לדעת את הספרות הזאת ומרימים את ערכה עד מאד. לכן יהי רצון מלפני ממשלת רוסיה להרשות לבני ישראל, זה העם אשר על ידו נתן האוצר היקר הזה לכל באי עולם, לנהל בעצמם את אותם בתי הספר אשר בהם ילמדו בניהם לדעת, ידיעה אמתית, את תורתם, את מורשת קהלת יעקב. ולמען ירכשו להם התלמידים גם ידיעות חול, צריך להרשות להם לקחת מורי־דעת מקרב בני עמם, מובן רק אלה שיסכים עליהם ושיסמוך

אותם שר ההשכלה. והתלמידים יבחנו לעתים מזומנות, לדעת אם עשו תושיה בלמודיהם.

2) לבל להפקיד מורים מומרים בבתי הספר שנוסדו רק בעד בני ישראל. אני רומז בזה ביחוד אל המעשה המעציב שבבית מדרש הרבנים בורשה: בבית הזה נמצא איש אחד, אשר נמנה למורה בהיותו עוד ביהדותו, אבל גם אחרי אשר המיר את דתו לא הוסר מפקודתו זאת. חזיון זר כזה לא יוכל להפיק רצון מהיהודים ולהשלימם עם בתי הספר החדשים; אדרבה, היהודים הנאמנים לדתם יחרלו בגלל מקרה כזה לשלוח את בניהם לבתי הספר האלה, בחשבם כי הממשלה מחבבת את המרת הדת, אף כי בטוח אני, עפ"י הדברים ששמעתי מפי רום מעלתך, כי אין הממשלה חפצה בזאת כלל. על כן נחוץ הדבר למנות רק מורים כאלה אשר ירחיקו כל חשד ודאגה מלב היהודים.

3) לקיים בכל תקף את פקודת הממשלה מיום כ"ד נובמבר שנת 1836, אשר לפיה מותר ליהודים להחזיק בביתם את כל הספרים העברים, אשר הרב הראשי חוה עליהם דעתו כי אינם הוגים שנאה לממשלת הארץ. למורת רוחי נודע לי שבמשך אחד עשר הירחים שעברו, לקחה הפוליציה מבתי היהודים את ספריהם לבדקם, וספרים רבים אשר נשאו עליהם חותם הרב, לאות היתר, לא הושבו עוד לבעליהם. לכן אבקש מרום מעלתך לצוות להשיב את הספרים לבעליהם.

לאחרונה אני מעתיר לפניך, אדוני, לשים לב אל כל הדברים אשר דברתי לטובת אחי המרוכאים. יודע אני כי לב אדוני מלא רגשי חמלה ורחמים לכל אדם; ולכן בטוח אני, כי אם תשים לב אל החפץ האדיר של אחי ברוסיה להשתלם, ולתקן את חנוכם על צד היותר טוב, ויחד עם זה תשוה לנגדך את המעצורים וההגבלות המעיקים עליהם, בתור יהודים, והמונעים איתם מהוציא את חפצם הטוב לפעולות, — אז תתעורר לחמלה עליהם ותמליץ טוב בעדם לפני הממשלה, כי אין כל ספק שאם תתן להם הממשלה להנות כראוי מכל אותן הזכיות שזכה אותם הקיסר הרחמן, אז יגדילו היהודים לעשות בכל דבר חכמה ומדע, לתמהון האנשים אשר הקטינו את ערך כשרונותיהם

ושאיפותיהם, ולשמחת לבך, אדוני, החפץ באמת בהתקדמותם ובהצלחתם".

תמו דברי הרפורט של מונטפיורי אל הגרף אובַרוב.

ט.

הרפורט של מונטיפיורי אל הגרף קיסיליב על אדות מצב היהודים בפולין.

וזה תכן הרפורט השלישי אשר כתב מונטיפיורי על עניני היהודים ברו"פ, והערוך גם הוא (כהרפורט הראשון) אל הגרף קיסיליב:

„אחרי אשר ערכתי ותארתי לפני רום טעלהך, בהרפורט הראשון, את מצב אחי ברוסיה, את צרכיהם ומחסוריהם, הנני רואה לי לחובה להעיר הערות אחרות, במגלת ספר מיוחדת, על אדות אחי היושבים בממלכת פולין; כי כן הרשה לי הקיסר בחסדו הגדול, וכן דרשת גם אתה, אדוני, ממני ברב טובך. והנני מפיל תחנוני לפני הקיסר ולפניך, אדוני, ולפני הממשלה בכלל, לקבל את הערותי אלה ואת הבקשות הקשורות בהן, ברחמים רבים ובשים לב. כי אף אם שפל מצבי בחיים, בהערכו לעומת המצב הנשא של האנשים הרמים אשר אליהם אני מתרשה לערוך את דברי אלה, אבל אותות החסד שהָראיתי בכל מקום, הטילו עלי אחריות גדולה, אחריות לפני האלהים, לפני הקיסר וממשלתו, לפני אַחי, וגם, כמרומני, לפני כל העולם המתוקן. יען מאמין אני באמת ובתמים כי לכל המין האנושי תבוא ברכה מרובה, אם יואיל הקיסר להוציא לפעולות במלואה את המחשבה הטובה אשר הוא חושב לתקנת מצב נתיניו העברים.

ולכן אני מבקש ומתחנן, כי כל אותן הפעולות הטובות

שכבר הוחלו להעשות ושבקשתי לטובת היהודים ברוסיה, התולנה כלן גם על אחי היושבים בפולין. אני מחלה את פני ממשלת רוסיה האדירה להוכיח לכל העולם הנאור, כי תקון מצב היהודים (שהוא חפצה הטוב של הממשלה) יוכל להעשות בשלמות ובתכלית טובה, ע"י התחבולות העלולות להעיר רגשי אהבה ותודה בלב עם נאמן ובעל לב חם.

ראשית לכל הרשני נא, אדוני, להזכיר לפניך את שני הסעיפים, סעיף ה' וסעיף ז' ממשפטי המלוכה בפולין, שהתפרסמו בשנת 1832 והנוגעים בנידן ד"דן.

בסעיפים האלה מודיע הקיסר, הוא גם מלך פולין, כדברים האלה: „דתו של איש השונה מדתי הנוצרים לא תוכל להחשב לסבה המונעת אותו מליהנות מהמשפטים והזכיות הנתונים ליתר התושבים בני הדת הנוצרית. החסות של משפטי הארץ פרושה על כל יושבי הממלכה, מבלי שים לב אל ההבדל שבמצבם האזרחי ובמדרגתם החברתית". אחרי הדברים האלה הנני מתרשה להוציא לפניך, אדוני, במספר את ההגבלות והחוקים המיוחדים המעיקים על אחי בפולין.

ראשונה בנוגע לזכות הישיבה:

1) יש ערים בפולין אשר אסור ליהודים לשבת בהן.

2) גם במקומות שהותרה להם הישיבה, מותר להם לשים משכנם רק ברחובות אחדים המיוחדים להם.

3) אסור ליהודים לשבת במקומות הקרובים אל דרך המלך.

4) אסור להם להתגורר בקרבת שלש פרסאות מהגבול. ובשימנו אל לב את המצב הגיאוגרפי של ארץ פולין, נמצא כי האסור הזה סוגר בפניהם חלק גדול מהארץ.

שנית, בנוגע לאומנות ומלאכות: 1) אסור לאומן יהודי להחזיק עוזרים או פועלים לעבוד לו במלאכתו. האסור הזה היא גזרה שאין האומן היהודי יכל לעמוד בה; כי במלאכת ידו לבדה לא יוכל לפרנס את ביתו, אם אין עוזר לו. — 2) לאומן יהודי אסור לעבוד וללמוד אומנתו אצל חרש נוצרי. לכן איננו נחשב לעולם ל„חרש" ואיננו נמנה אל מפלגת החרשים האומנים,

והמיד הוא נחשב כמַכלב (פפּושער) המשחית ומחבל את אומנתו.

שלישית, בנוגע לעבודת האדמה: אסור ליהודי לחכור כל חכירה, או לרכוש לו חלקת אדמה מנכסי הממשלה או מנכסי הכהונה. וגם מאנשים פרטיים לא הותרה לו לחכור אדמה אלא במס גדול במחיר הזכות הזאת, וגם אז אסור לו לקחת לו פועלים נוצרים לעזור לו בעבודת האדמה.

רביעית, בנוגע למסים מיוחדים: 1) על היהודי לשלם מס מיוחד בעד הבשר הכשר — נוסף על המסים הקבועים למאכלי בשר. — 2) היהודי המתגורר בקרבת העיר ורשה איננו רשאי להביא העירה את סחורתו או את תוצאות אדמתו; כי עפ"י החוק חיב כל יהודי הבא לורשה מערי השדה לשלם מס מיוחד: עשר קפיקות כסף ליום בעד רשות הישיבה, מלבד 7½ קאפיקות מס החותם. 3) היהודי הסוחר במשקאות חריפים חיב לשלם מסים מיוחדים בעד הזכות הזאת, העולים עד לערך שלש מאות שקל בשנה. אך למרות המחיר הגדול שהוא משלם בעד זכותו זו, איננו רשאי להוריש את זכותו לבניו; כי מהזכות לסחור במשקאות חריפים יכולים להנות רק היהודים שקבלו את הרשיון לזאת בשנת 1809.

מלבד זאת חלות על היהודים ההגבלות האלה: 1) היהודי איננו רשאי להעיד עדות בבית דין לחובתו של איש נוצרי, יען כי עדותו איננה נחשבת לעדות נאמנה. החרפה והנזק אשר החק הזה גורם ליהודים, נקל לשער. 2) היהודים העובדים בחיל הצבא אינם יכולים לעלות במעלות פקידות הצבא, גם אם יצטיינו מאד בעבודתם. גם אופן תרומת הצבא בפולין הוא מעציב מאד; כי אעפ"י שבשנת 1843 הוציאה הממשלה חוק אשר לפיהו מוטל על הקהלות למסור להרשות את מספר אנשי הצבא הנדרשים, מבלי אשר יתערב איש מפקידי הצבא במעשה תרומת הצבא, — בכ"ז עוד מוסיפים הפקידים הנמוכים לעשות שערוריות בתרומת הצבא, והם ממיטים שוד ושבר על משפחות רבות. 3) ליהודים אין הזכות לחכור את מס היי"ש. אמנם ההגבלה הזאת כשהיא לעצמה איננה נחשבת בעיני כצרה גדולה, אבל בכ"ז רעה היא,

יען כי היא מכוונת רק לנגד יהודי פולין, והיא מבדילה אותם לרעה משאר יושבי הארץ. 4) היהודים אינם יכולים להנות מהברכה המרובה שבלמודי החכמה והספרות; כי אינם רשאים להיות כימיקים, בנאים, עורכי דין, וכו׳.

את יהודי פולין מאשימים (כמו שמאשימים את כל היהודים ברוסיה) כי אין נפשם אל יגיע כפים, וכי הם מהמכרים בחבה יתרה אל המסחר הקטן. כמו כן מתאוננים עליהם כי הם שונאים את עבודת האדמה וכל עבודה ואומנות, וכי הם מרַמים את הממשלה בהברחת המכס; כי הם מצטיינים ופורשים את עצמם מיתר יושבי הארץ במלבושם המיוחד; וביחוד, כי עיקרי אמונתם שהם מחזיקים בם בכל לבם, מתנגדים לרוח משפטי החברה האנושית, ולכן הם שונאים את בני האמונות האחרות.

כנגד האשמות והתלונות האלה הנני מתרשה להעירך, אדוני, על מעשים אחדים גלוים וידועים: על פי הספירות הרשמיות נראה כי מספר האומנים והפועלים בקרב יהודי פולין גדול, לפי ערך, הרבה מִמספר האומנים בקרב שאר התושבים. יהודי פולין עוסקים בכל עבודה קשה; יש בהם מספר גדול של מלבני לבנים, חרש, עץ וברזל ומרַצפי אבנים. וגם נמצאו אלפים יהודים החוצבים אבנים לסלול המסלות. בתור מופת חותך אקרא לפניך את שם העיר קַאלִוַריה: בעיר הזאת יש בס״ה אלף וחמש מאות משפחות עבריות, ובהן הפ״ו משפחות העוסקות רק באומנות ובמלאכת כפים, כאשר יוכיחו ויעידו החשבונות הרשמיים של שלטון המשטר.

בטוח אני כי על פי הדברים האלה תכיר ותודה, אדוני, כי יש לי הצדקה להוציא את המשפט הזה: אם למרות ההגבלות והחקים המעיקים על האומנים הישראלים, עוד היהודים עוסקים באומנות ובמלאכה ונפשם לא נשבתה מטהרה, עאכ״ו רבתה וגדלה מפלגת האומנים בישראל לו הוסרו ובטלו כל ההגבלות והמכשולים המכבידים עולם על האומן היהודי!

ובנוגע לעבודת האדמה, הרשני נא, אדוני, להזכיר לפניך את הדבר הזה: בשנת 1823, כאשר יצאה הפקודה מלפני הקיסר המנוח אלכסנדר הראשון ז״ל כי מותר ליהודי פולין לעסוק

בעבודת האדמה, הביעו יהודים רבים את חפצם לעבוד את האדמה, אף כי נאסר להם לרכוש קרקע לאחוזת עולם, ואף כי הכבידו עליהם המון הגבלות המכוונות ביחוד כנגד האכרים הישראלים, כנזכר למעלה. אבל למורת רוחם לא נתן להם חפצם זה, כי הרשות המקומית ענתה תמיד להשואלים, כי האדמה אשר הם חפצים בה איננה מוכשרת לאכרים ישראלים, ולכן עליהם לתור להם חלקת אדמה אחרת, מהקרקעות אשר יעדה הממשלה לצרך זה. אז בקשו השואלים כי תנתן להם רשימה מהקרקעות הראויות להנתן לאכרים ישראלים; אבל לראבוני עלי להודיעך כי מהעת ההיא חלפו עשרים ושלש שנה, והשואלים לא זכו עדיין לקבל מענה. אחרי כן פנו השואלים בבקשה אל הרשות, להרשות להעשירים אשר בקרבם לקנות אדמה מאנשים פרטיים, אם למען יעבדוה בעצמם, או למען יחכירוה בחלקים קטנים לאחיהם העניים לעבדה. ולמען הראות את טהרת מחשבתם בבקשה זו, כי אדיר חפצם רק להרגיל את היהודים לעבודת האדמה, גלו את דעתם מראש למחול על כל היתרונות והזכיות הנתונים לבעלי אדמה אחרים (כלומר לאנשים נוצרים בעלי אחוזת אדמה), ולא עוד אלא שהחמירו על עצמם עוד יותר ויאמרו בבקשתם, כי תהי הרשות להממשלה לקחת את האדמה מידי הקונים, אם המצא ימצא כי הקונים או חוכריהם היהודים אינם עובדים בעצמם את אדמתם, או כי לקחו לעזרתם אכרים מבני הנוצרים.

עפ"י הדברים האלה הלא תראה, אדוני, כי יהודי פולין, כאחיהם ברוסיה, משתוקקים מאד לעסוק בעבודת האדמה.

על יהודי פולין משטינים, כי אינם משיבים כל גמול לארץ אשר הם יושבים עליה ואינם משחדים מכחם בעדה. השטנה הזאת יכלה להיות צודקת במקצת, בימים אשר יהודי פולין שלמו לאוצר המדינה מס שנתי בסך מאות אלפים שקלים, בעד הזכות להיות חפשים מעבודת הצבא; אבל עתה אין כל יסוד לשטנה זו, אחרי אשר אלפי יהודים עוברים בחיל הצבא והם שופכים דמם

לטובת ארץ מולדתם, וגם הקיסר בכבודו ובעצמו הואיל להכיר מעבדיהם אלה.

ובנוגע למלבושם המיוחד, הנני מעיר לפניך, אדוני, בתור עד ראיה, כי רבים מהם כבר לבשו בגדי אירופה, ואין כל ספק בעיני כי בקרב הימים יחליפו כלם את בגדיהם העתיקים בבגדי אירופה. טעות גדולה היא להחליט, כי המלבוש העתיק מְצֻוה על היהודים עפ"י הדת הישראלית, כִּי באמת מוצאו מפקודת ממשלת פולין, אשר גזרה על היהודים, זה כשלש מאות שנה, ללבוש מלבוש מיוחד, לאות חרפה ובוז, למען יכירום רואיהם כי הם בני ישראל; כנראה בפִירוש מהס' „קובץ חוקי פולין" (Vol. Leg. Polon. subanno 1538).

ואחרי אשר בִטלתי בזה את כל האמתלאות, אשר נחשבו עד הנה כטעם מספיק לשלול ממאות אלפי יהודים את המשפטים והזכיות הראוים להנתן להם בתור נתינים נאמנים; ואחרי אשר בטוח אני כי גם לבך, ארוני, ישמח על בטול האמתלאות האלה, — הנני מתחנן בהכנעה אל ממשלת הקיסר להעביר, בגדל חכמתה, את ההגבלות והחקים המעיקים העוצרים בעד יהודי פולין מהתפרנס באמונה ובכבוד והחוסמים את מסלת חייהם; וביחוד את ההגבלות אשר קראתי בשם לפניך, למעלה.

אמנם יודע אני, אדוני, כי הנך רב חסד ולבך מלא רגשי חמלה ואנושיות, אבל יוכל היות כי בתור אחד מרבי המלוכה תפקפק לבטל הגבלות אחדות שהן מקור הכנסות מסוימות לאוצר המלוכה; כמו, למשל, מס הבשר אשר תבואותיו עולות לסך שלש מאות אלף רובל כסף בשנה. ואולם הרשני נא להעיר, בתור תשובה על זאת, כי פקודת הקיסר משנת 1817 עושה חפשים ממס זה את היהודים הבאים לעבוד בחיל היבשה ובחיל הים, ומלבד זאת נתונות להם, עפ"י הפקודה הנז', כל אותן הזכיות אשר לכל אזרחי הארץ. ואחרי אשר עתה ממלאים היהודים את חובתם בעבודת הצבא ככל יושבי הארץ, אחשוב לנכון כי צריכים הם ליהנות מכל הזכיות הנתונות לכל האזרחים, ואין צריך לאמר כי צריכים הם להיות חפשים מהמסים המיוחדים. וגם בטוח אני כי הממשלה הרמה לא תתן לדקדוקי החִּכֹּון

להעביר את המחשבות הטובות של הקיסר הרחמן .

אל נא יחשוב אדוני כי מעטתי, לפי ערך, לדבר על אדות היהודים בפולין, יען כי לפי דעתי טוב מצבם ממצב אחיהם ברוסיה. להפך, שפלותם ועניים של יהודי פולין נוראים עד מאד; וביחוד הם ראוים לרחמים רבים מצד הממשלה גם על פי מספרם במדינה, כי הם החלק הרביעי מכל יושבי פולין. ואולם לא הכברתי מלים על אדותם, יען כי לא חפצתי להלאותך עד מאד, וגם יען, כי כל הדברים הכללים האמורים בהרפורט שלי על מצב היהודים ברוסיה היו מכוונים בדעתי גם על יהודי פולין". —

הרפורט הזה גומר בהמון התנצלות, התחנונים, ברכות ודברי נמוס שאין בהם ענין־רב לקורא העברי.

י.

מענה הקיסר אל מונטיפיורי, מענה הגרף אוברוב; מכתב ממונטיפיורי אל הגרף קיסיליב. מונט. הועל למעלת „ברונט"

שלשת הכתבים הנז' נשלחו אל הציר האנגלי בפט־בורג למסרם לתעודתם. ובראשית שנת תר"ז הודיע הציר את מונט. במכתב, כי המציא את הכתבים לידי שרי ממשלת רוסיה, ויוסף ויאמר במכתבו: „אחשוב למותר להבטיחך, כי גם אני קראתי את הרפורטים בחפץ גדול, והרבה הרבה ידיעות מועילות למדתי לדעת מתוך פרי עמלך זה".

בשנה ההיא קבל מונטיפיורי מכתב מאת הגרף קיסיליב (מיום 5 נובמבר 1847) ובו כתוב לאמר (בשפת צרפת):

Monsieur.— I'ai eu l'honneur de recevoir les deux mémoires que vous avez bien voulu m'adresser en

date du 10 Novembre dernier (1846) sur la situation des Israélites de l'Empire et du Royaume de Pologne. L'une et l'autre de ces pièces ont été placées sous les yeux de l' Empereur, et Sa Majesté Impériale, appréciant les sentiments de philanthropie qui les ont dictées, a daigné a cette occasion exprimer une fois de plus tout l'intérêt qu'Elle porte a Ses sujets Israélites, dont le bien-être et l'avancement moral ne cesseront d'être l'objet de Sa constante sollicitude.—Vos deux memoires seront portés, par ordre de l'Empereur, à la connaissance du Comité, et serviront à appeler son attention sur différents détails. Cette disposition vous prouvera, combien Sa Majesté Impériale S'est plue à rendre justice aux intentions qui ont dicté votre travail et à l'esprit dans lequel il est conçu.

Agréez Monsieur l'assurance de ma considération destinguée,

Le Comte de Kisseleff.

וזה תרגום המכתב בשפת עבר: „אדוני! התכבדתי לקבל את שני ספרי הזכרון אשר הואלת לשלוח, ביום 10 נובמבר שעבר, על אדות מצב היהודים ברוסיה ופולין. שני הכתבים ההם הוגשו אל הקיסר; והוד מלכותו, בהוקירו את רגשי הפילנטרופיה המדברים מתוכם, הואיל להביע עוד הפעם את כל הטוב אשר יהגה לבו לנתיניו הישראלים, אשר תקונם הגשמי וההקדמותם הרוחנית לא יחדלו מהעסיקו עד עולם.

„עפ"י פקודת הקיסר ימסרו שני כתביך אל הועד, והיו

לו לעינים בפרטים שונים. הפקודה הזאת תהי לך לאות עד כמה חפץ הקיסר לתת צדק להמחשבות המדברות מתוך הכתבים ולהרוח אשר חולל אותם. קבל נא, אדוני, וכו'. הגרף קיסיליב".

והגרף אוברוב הודיע למונטיפיורי את דבר קבלת הרפורט שלו, בדברים האלה: „אדוני! קבלתי את מכתבך מיום 10 נובמבר, אשר כבדתני בו. הערותיך על מצב בתי הספר ליהודי ארצנו ענינו אותי מאד, ואני מכיר לך תודה כי הוצאת עליהם משפט טוב, אחרי אשר באמת אין בתי הספר האלה אלא התחלה קטנה של תקופה חדשה בדרכי החנוך של בני אמונתך ברוסיה. ואולם יש לנו רשות לקות כי יסוד של קופות (fonds) מיוחדות לצרך זה יישר לנו המסלה אל התקונים הנכספים.

„ואשר לבקשתך בדבר החנוך הדתי של היהודים, הלא ידעת, אדוני, את דעותי בענין זה, וגם נוכחת בעצמך עד כמה אנחנו משתדלים למנוע, בפקודות הנוגעות לעניני בתי ספר, כל דבר העלול לגעת במנהגיהם או להעיר את התרגשותם הדתית. — קבל נא, אדוני, וכו'. הגרף אוברוב".

מונטיפיורי כתב עוד פעם אל שני המיניסטרים להודות להם על תשובותיהם הרצויות, ובמכתבו אל הגרף קיסיליב הביע את כל חום רגשותיו ותודתו ושמחתו על הדברים אשר הודיעו השר בשם הקיסר, ויוסף להתחנן על אחיו ולבאר ולהוכיח את כל הטובה העתידה לבוא לארץ ע"י בטול החוקים המעיקים על יהודי רוסיה.

עתה נשובה נא אל זכרונות מונטיפיורי משנת תר"ו.

בחדש יוני התראה מונטיפיורי עם הסיר רוברט פיל (ראש המיניסטרים באנגליה בעת ההיא). ויאמר לו השר כי יהיה מאֻשר מאד לפעול, בסתר או בגלוי, להתקדמות מחשבותיו הטובות של מונטיפיורי. גם הביע השר את חפצו לכתוב אל הגרף נסלרודה ולאמר לו כי הבטחות שהבטיחו למונטיפיורי בפטרבורג עשו רושם טוב מאד על דעת הקהל באנגליה ובאירופה, וכי אם יעריך הגרף את ערך הרושם הזה לאשורו, ישתדל אל נכון כי יקוימו דברי ההבטחות ההן בשלמותן.

ביום כ"ח יוני הודיע הסיר רברט פיל את מונטי. במכתב כי המלכה ויקטוריה הרימה אותו למעלת „בָּרוֹנֶט". ואלה דברי מכתבו של השר אל מונטיפיורי: „הנני שמח לבשרך כי המלכה הואילה בחסדה להת לך את שם הכבוד ב ר ו נ ט. אות רצון זה נתן לך מאת המלכה בשים אל לב את תכונתך הנשאה ומעמדך הרם בתוך המפלגה הנאמנה והנכבדה של נתיני המלכה אשר אמונתך כאמונתם, וגם בתקוה כי אות הכבוד הזה יהי לך להועיל בעמלך הנדיב באמת להיטיב את המצב החברתי של היהודים בארצות אחרות ע"י קריאות מתונות אל רגשי הצדק והרחמים של מושליהם".

הכבוד הזה שמח את לב כל ישראל באנגליה ובחו"ל, יען כי בו נגלה בפירוש כי לב המלכה ויקטוריה טוב ליהודים וכי היא דורשת שלומם וטובתם בכל ארצות מושבותיהם.

הסיר ג'ורג' הַמילטון (ציר אנגליה בברלין), אשר מונטי בקש ממנו בעברו דרך ברלין למסור מכתב בקשה אל מלך פרוסיה לטובת יהודי קרקוי, — הודיע את מונטיפיורי, בחדש יוני, כי בהקראו אל המשתה אשר עשה המלך בהיכלו בסַן־סוּסִי, מצא עת רצון לדבר עם המלך על ארות הענין הקרוב אל לב מונטיפיורי ובראותו כי לב המלך טוב עליו, מסר לו את מכתב הבקשה אשר ערך מונטיפיורי. המלך הביע צערו על אשר עזב מונטיפיורי את ברלין בטרם שב (המלך) מדרכו.

ספרי הזכרונות

לסיר משה מונטיפיורי

ורעיתו יהודית.

(עם תמונותיהם).

נערך ע"י ד"ר אליעזר הלוי.

תרגם עברית (בקצורים והשמטות) ברשיון יורשי הד"ר המנוח

י"ה טביוב.

חלק שני.

ספר רביעי.

הוצאת „תושיה".

ווארשא. תרנ"ט.

בדפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

СИФРЕ ГАЗИХРОНОТЪ

т. е.

Мемуары Сера Мозесъ и Лэди Юдиѳь Монтефіори.

Сост. Д-ръ Л. Леви.

Пер. съ англійскаго И. ТАВЬЕВЪ.

Часть II. Книга IV.

Изданіе „ТУШІЯ".

ВАРШАВА. 1899.

Типографія М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7.

Дозволено Цензурою
Варшава, 28 го Апрѣля 1899 года

יא.

עלילת דם חדשה בדמשק. ראיון עם המלך לואי פיליפ. ממשלת צרפת עושה את רצון מונטיפיורי.

בחדש מרט, תר"ז, הודיעו ראשי קהלת ישראל בקובנה את מונטיפיורי במכתב, כי קיסר רוסיה הוציא פקודה לתת ליהודים לשבת בעיר הזאת באין מפריע.

בחדש מאי הודיעו העתונים האנגלים על דבר עלילת דם אשר העלילו הנוצרים על היהודים היושבים בדיר־אל־קמר (בקרבת ביירוט). ואולם מונטיפיורי, אשר ידע את כל פרטי העלילה הזאת, מהר להוכיח את בטולה בהעתון „טיימס" וגם הודיע בעתון הנ"ל כי עפ"י השתדלות הגנרל־קונסול האנגלי בביירוט והודות לעמל פחת המלך ההוא, נצלו היהודים מרעה, והרשות המקומית חוקרת ודורשת לגלות את האמת.

בחדש יוני התחדשו העלילות על יהודי דמשק, וראשי הקהלות בירושלים, בביירוט ודמשק העתירו אל מונטיפיורי לחיש לעזרתם ולבקש עליהם רחמים מאת ממשלת צרפת (כי הנוצרים בסוריה נחשבים תמיד כחוסים בצל ממשלת צרפת). אז גמרו מונטיפיורי ורעיתו ללכת פריזה ולהשתדל להשיג מאת המלך לואי־פיליפ כתב מלכות להכחיש את עלילות הדם (עיקר המעשה בדמשק היה כן: ילד נוצרי אבד מבית אבותיו, וידרוש הקונסול הצרפתי מאת פחת העיר לחפש בבתי היהודים, בהזכירו אליו את מעשה דמשק משנת תר"ם. ואמנם הילד האבוד נמצא אחרי כן בעיר בעלבעק).

בראשית החדש יולי התראה מונטיפיורי עם הלורד פלמר־סטון, ויספר לו את דבר הנבלה החרשה אשר עשה הקונסול הצרפתי בדמשק וגם הודיעו את חפצו ללכת להתכלית זו לפריז ולהתיצב לפני המלך ולבקש ממנו להוציא כתב מלכות, ככתב אשר הוציא המלך אבגוסט השלישי מפולין בשנת 1763, להודיע

גלוי לכל, כי עלילת הדם הנבערה בשקר יסודה. והלורד פלמר־סטון כבר ידע את כל הנעשה בדמשק וגם הגיד למונטיפיורי כי הפחה בדמשק התהלך ברצון וחסר עם היהודים, וכי על כן הורה לו הלורד בשם ממשלת בריטניה. — ויתן הלורד על יד מונטיפיורי מכתב המלצה אל הציר האנגלי בפריז למען ישתדל להציגו לפני המלך, וגם הבטיח את מונטיפיורי לשַׁנן להקונסולים האנגלים בארץ הקדם להיות למחסה ומגן ליהודים כנגד רודפיהם חנם.

בבוא מונט. פריזה הלך ראשונה אל הציר האנגלי. הציר פקפק בהצלחת משלחת מונט. בפעם הזאת, כי מלך צרפת, אשר כבר זקן ובא בימים, היה סבוך אז בסכסוכים מדיניים, — אך בכל זאת הבטיח לעזור למונט. ככל יכלתו.

ביום כ׳ יולי התיצב מונטיפיורי לפני השר גיזו (ראש המיניסטרים בצרפת). השר קבלו בחבה, ואחרי אשר התאונן מונטיפיורי לפניו על מעשה הקונסול הצרפתי בדמשק, הבטיחו גיזו לכתוב מכתב קשה אל הקונסול ולדבר גם עם המלך על ארות הענין הזה.

סוף כל סוף הצליח למונטיפיורי להתיצב לפני מלך צרפת בהיכל הטיליריאים, ביום ח׳ אויגוסט. מונט. הגיד למלך את כל אשר קרה בדמשק ואחרי כן קרא לפניו את כתב הבקשה אשר ערך מראש. המלך שמע לדברי הבקשה באזנים קשובות, וכאשר הגיע מונט. בקריאתו אל המקום בבקשתו אשר בו מדובר על ארות יהודי צרפת, הפסיקו המלך בהעירו כדברים האלה: „שמח אני מאד כי אני הייתי הראשון לתת להם כל זכיות האזרחים, ואני מקוה לראות בקרוב כי כל מושלי הארצות יעשו כמוני". אחרי אשר כלה מונט. לקרא את כתב הבקשה, לקח המלך את הכתב מידו ויאמר כי ימסרהו לגיזו. ומונט. הביע תקותו כי תצוה ממשלת צרפת לבאי־כחה בארץ הקדם לבל יוסיפו עוד להתעולל ביהודים כאשר עשו עד עתה.

הראיון תם. בצאת מונט. מחדר הקבלה תעה בלכתו דרך חדרי ההיכל הרבים ולא יכל למצא את המוצא, ויהי בתעותו כה וכה באחד החדרים והנה המלך בא לקראתו. בראותו הנו...

את מבוכתו צחק מטוב לב ויאמר: „הנך תועה בהיכלי, לכן אראך אני את הדרך", ויוליכהו דרך שני חדרים ארוכים עד אשר הביאו אל יציע התמונות אשר שם עמדו שרים ומשרתים אחרים. שם נפרד המלך ממונט. בחבה יתרה, ומונטיפיורי יצא מהארמון שמח וטוב לב.

וביום כ"ח אבגוסט קבל מונט. מכתב מאת השר גיזו ובו כתוב כדברים האלה: „אדוני! המלך מסר לי את מכתבך אליו על ארות העלילות שמעלילים על היהודים בארץ הקדם. במכתבך הנך מביע הפצך כי ממשלת צרפת תצוה לעושי דברה בארץ הקדם לא רק להמנע מעשות דבר העלול לחזק את המשפטים הקדומים השוררים, למורת רוחנו, בארצות ההן כנגד היהודים, כי אם גם להשתמש בכל התחבולות אשר ביכלתם להעביר ולבטל את העלילה הנתעבה.

„והנה ממשלת צרפת חושבת את העלילה הזאת לעלילת שקר ולדבה נתעבה, ופקידינו בכלל הם אנשים נאורים למדי שבשום אופן לא יתנו ידים לעלילה זו. ולו עשו כזאת כי עתה הצטערה הממשלה מאד על זאת ולא נמנעה מגער בהם בדברים ברורים. וכן עשתה גם בנוגע לעלילת הדם ברמשק, אשר לפי דבריך לא בוש ממלא מקום הקונסול הצרפתי שם להשטין את היהודים לפני הפחה. אנכי לא קבלתי כל ידיעה על ארות הדבר הזה, ולכן פניתי אל הקונסול ברמשק לשאול ממנו ידיעות ברורות, וגם צויתיו, כי אם יודע לו כי כאשר אמרת כן הוא, אזי יביע את הוכחתי לממלא מקומו באופן קשה, על אשר ערב לבו להעליל עלילה כזו על אומה שלמה בשביל שמועה אחת. — קבל נא, אדוני, וכו' ועה"ח ג י ז ו.

בשוב מונטיפיורי לונדונה ישב בראש אספה גדולה של שליחי קהלות ישראל באנגליה, אשר החליטה לשלוח מכתב תודה ותהלה אל האפיפיור פיוס התשיעי על דאגו לטובת היהודים החוסים בצל ממשלתו ולתקנת מצבם. המכתב הזה הָראה בתחלה אל הלורד פלמרסטון, ואחרי כן נשלח, בהסכמתו, אל הברון רוטשילד בניאפול להמציאו אל האפיפיור. האפיפיור הודה אחרי

כן במכתב אל מונטיפיורי (ראש האספה) על מכתב התהלה אשר נשלח לו.

בסוף השנה ההיא מודיע מונטיפיורי בזכרונותיו בשמחה כי הצעת החוק בדבר שווי זכיות היהודים באנגליה נתקבל בבית העליון, בקריאה הראשונה, ברוב של ס"ד דעות.

יב.

שאלת הזכוי בהפרלמנט האנגלי. מסע לדמשק ולארץ הקדושה. עלילת דם כנגד מונטיפיורי ורעיתו. שוב מונטיפיורי לביתו.

בראשית שנת תר"ח היה מונטיפיורי עסוק בשאלת ישוב היהודים על האדמה ברוסיה ופולין. גם נדבר בענין זה פעמים רבות עם הציר הרוסי היושב בלונדון, וימסר לידו תָכנית מפורטת אשר ערך מר פוזנר מוַרשה בנדון זה. התכנית ישרה מאד בעיני הציר.

ביום י"א פברואר (תר"ח) נתקבלה בבית התחתון, בקריאה הראשונה, הצעת החוק בדבר שווי זכיות היהודים. הסיר רוברט פיל הזכיר בנאומו המצוין, בישיבה זו, גם את שם מונט. וירבה לדבר בשבחו.

ביום כ"ה מאי עלתה בפעם השנית הצעת חוק הזכוי על שלחן המחוקקים בבית העליון; אך למרות עמל רבים מגדולי הלורדים, וביחוד הדוכס מסוסיקס (מזרע המלוכה) אשר דבר לטובת החוק, רבו המשמאילים על המַימינים, והצעת חק הזכוי נדחתה ברוב של ל"ה דעות. (בין הנואמים כנגד ההצעה נמצא גם הדוכס מקֶמברידג׳, אך בכל זאת הלל בנאומו את היהודים ואת תכונתם בכלל, וביחוד הזכיר לתהלה את מונט.).

הקוראים עודם זוכרים אל נכון כי בהיות מונט. ברומה, בשנת תר"ם, להשתדל להסיר את הכתבת המנאצה (האומרת כי היהודים

שחטו את הנזיר טומסו) מבית התפלה של הקפוצינים ברמשק, — הבטיח אותו הקרדינל ריבֶּרולה, ראש מִנזר הקפוצינים, להיות לו לעזר בדבר הסרת הכתבת. ואולם עלילת הדם החדשה ברמשק העירה ספק בלב מונט. על דבר קיום ההבטחה הזאת; וגם ראשי הקהלה ברמשק החלו לפגוע במונט. לשוב ולהשתדל בדבר הסרת הכתבת, אשר היתה לסמל הקנאה בארץ הקדם, כי כל הרואה אותה ימלא חמה ושנאה על היהודים. לכן גמר מונט. לנסוע עוד הפעם לרמשק ולראות בעיניו את מצב הדברים, וגם קוה כי הפעם תעמוד ממשלת צרפת לימינו בדבר הסרת הכתבת, אחרי אשר גלתה דעתה כנגד עלילות הדם וגם הוכיחה בדברים נמרצים את סוכנה ברמשק על מעשהו הזר.

ימים אחדים לפני צאת מונט. ורעיתו לדרכם לארץ הקדם, נתקבלה לשמחתם הצעת חוק הזכוי בבית התחתון, בקריאה השניה (ז' מאי) ברוב של צ"ג דעות.

ביום ט"ז יוני (תר"ט) באו מונט. ורעיתו באניה לביירוט. שם נטל עליהם לשבת ב„הסגר" י"ב ימים, וביום ג' יולי באו דמשקה. היהודים חגרו גיל למראה המלאך הגואל אותם מכל רע, ואולם הנוצרים הקנאים הראו אתות חמתם למראה האורחים.

תכף בבוא מונט. רמשקה הלך אל בית תפלת הקפוצינים להוכח אם עוד הכתבת המנאצת קימת; ולדאבונו הגדול מצא בבית התפלה את המצבה אשר עליה חרותה הכתבת בלשון איטלקית וערבית. למראה הכתבת המסיתה הזאת המנחילה את עלילת השקר מדור לדור, הסתער לב מונט. וימהר ויעתק את הכתבת העתקה נאמנה על גליון, במעמד שני נזירים קפוצינים, ויגמר בלבו למהר לשוב לאנגליה ולפנות בבקשה אל ממשלת אנגליה שתדרש מאת ממשלות צרפת וטורקיה להסיר את הכתבת המנאצת.

וההמון ברמשק מלא חמה בשמעו כי בא מונט. אל בית תפלת הקפוצינים וכי עשה העתקה מהכתבת. ובקרב העם העבירו את השמועה כי הקונסול הצרפתי ויתר הפקידים הצרפתים אשר ברמשק אומרים לחג חג גדול, חג רשמי, לזכר מותו של הנזיר טומסו.

ביום ז' יולי יצאו מונט. ורעיתו מרמשק וילכו צפתה,

ומשם לטבריה ונצרת. בנצרת שבתו את יום השבת; ויהי כחצות הלילה וישמע קול צעקה ויללה איומה בקרבת אהלם, כי אשה נוצרית אשר אבד לה בנה, צעקה מר באמרה כי היהודים שחטו את בנה לצרכי דתם. לאשרם נמצא הילד עד מהרה, והפחה ענש קשה את האנשים אשר נועזו להעליל עלילה כזו על מונט. ורעיתו.

מנצרת הלכו ירושלימה וישבו שם שבוע תמים, ואחרי בקרם עוד מקומות אחדים בארץ הקדושה, באו ביום י' אבגוסט לביירוט. הקונסול האנגלי בקר אותם פעמים רבות ויבטיחם להיות תמיד למחסה עז ליהודים. ומונט. התאונן לפניו על המסים המעיקים על יהודי טבריה ועל נכלי המיסיונרים בירושלים.

בביירוט בא לבקרם הסיניור פינצי (יהודי איטלקי) אשר נשא משרת קונסול אנגלי בעכו. הוא היה איש טוב מאד ומרבה לעשות חסד וצדקה, אף כי לא היה איש עשיר. בעד משרתו לא לקח שכר מממשלת אנגליה, יען כי בסוריה יש אנשים רבים החפצים לקבל עליהם משרה כזו, הנותנת כבוד גדול לבעליה, והמוכנים לשלם להממשלה בכסף מלא בעד משרת הכבוד הזאת. מונט. נתן למר פינצי לתשורה מלבוש יקר ברקמת זהב ובכפתורי זהב גדולים, כלבוש השרד אשר ילבשו הקונסולים. ואמנם אין ללעוג על המתנה המשונה הזאת, כי כל היודע את הכבוד והיקר הנהן בארץ הקדם ללובש בגדי השרד, יבין כי היטיב מונט. לבחור במתנה כזו אשר תתן היכלת לאיש הישר ובלתי־העשיר הזה לעמוד במקום גדולים הדור בלבושו ככל יתר הקונסולים.

אחרי אשר מסר מונט. למר פינצי נדבות הגונות בעד עניי עכו וחיפה, ואחרי שלחו תקל"ז ליטרא שטרלינג לירושלים בעד „כולל וַרשה", — עזב מונט. ורעיתו את ביירוט וילכו דרך מרסיל ופריז לאנגליה, וביום ט"ו ספטמבר שבו לביתם ברמסגט.

י"ג.

מצב היהודים במולדויה־ולכיה. ידיעות מעציבות מרומה. חדשות מדמשק. צעד נכבד על דרך הזכוי באנגליה. ראיון עם לואי נפוליון. היהודים בקוקז. מפעלים חדשים.

בימים הראשונים אחרי שוב מונטיפיורי לביתו, התמכר לעסקיו התמידיים, לעסקי כספים ולעסקי העדה, וגם הענינים המדיניים העסיקוהו מאד. ובחדש אקטאבר (תר"ט) נסע פעמים לפרנקפורט דמיין: הפעם הראשונה להתיעץ עם ידידיו על אדות עניני דמשק, ובפעם השנית לחתונת הברון וילי רוטשילד.

בשובו מפפד"מ לונדונה יסר פרס של מאה ל"ש באחד מבתי הספר הגבוהים בעד־ התלמיד אשר יצטיין בלמודים העברים; גם עוד מוסדות צדקה פקד לטובה, וביחוד את בית החולים בירושלים.

בראשית שנת תר"י ערך מונטיפיורי מגלת ספר מפורטת על אדות עניני דמשק ועל הכתבת המנאצת, וימסר את הכתב אל הלורד פלמרסטון ויבקש ממנו עזרתו בדבר הסרת הכתבת. גם הורה להלורד בשם יהודי רוסיה ופולין היושבים באה"ק על אשר לקחה אותם ממשלת אנגליה תחת חסותה, אחרי אשר נתן להם קיסר רוסיה את הרשיון לזה.

בחדש מאי הגיעה אליו השמועה הרעה על דבר הפקודה שהוציאה ממשלת מולדויה־ולכיה לגרש את כל היהודים היושבים בכפרים ולהשיבם אל הערים. היהודים האמללים פגעו במונטיפיורי במכתבי בקשה להוש לעזרתם ולהשתדל לבטל את הגזרה.

ובאותו הזמן קבל מכתבים מאת ראשי עדת ישראל ברומה, המתארים לפניו את מצבם בצבעים איומים: פיום התשיעי (זה האפיפיור אשר מונטיפיורי שלח אליו זה לא כבר מכתב תהלה ותודה בשם יהודי אנגליה על הטוב והחסד שהוא עושה ליהודים

החוסים בצל ממשלתו) הכביד ידו על היהודים היושבים ברומה ויאסור על הנוצרים לשרת בבית יהודי או לבא בברית מסחר עם איש יהודי. וכאשר שלחו היהודים דיפוטציה אליו להתחנן לפניו, מאן לקבלם.

לעומת זאת הגיעו למונט. ידיעות משמחות לב מדמשק; כי ע"פ פקודת השולטן נעשו שנויים לטובה בהנהגת שלטון הקריה בדמשק, ותחת אשר עד הנה היה השלטון מסור רק בידי י"ב יועצים מושלמנים, נמנו עתה לחברי בית מועצות הקריה גם אנשים נוצרים ויהודים. ע"פ הצעת מונטיפיורי נבחר ליועץ יהודי בדמשק מר שלמה פרחי, אחד מהנאשמים והמעונים במעשה דמשק בשנת ת"ר.

בסוף ירח יולי נעשה צעד נכבד להרחבת זכיות היהודים באנגליה: הברון ליוניל רוטשילד בא אל בית המחוקקים (הבית התחתון) בתור נבחר, וידרוש מאת נשיא הבית להרשות לו להשבע שבועת הנבחרים בנקיטת ספר התנ"ך (ולא על ספר „ברית החדשה" כמנהג יתר המחוקקים). חברי הפרלמנט ישבו לדון בשאלה החדשה הזאת, ואחרי וכוחים ארוכים נתנו לרוטשילד את חפצו להשבע שבועתו בנקיטת ספר התנ"ך. על הדבר הזה גדלה השמחה בין יהודי אנגליה. ומונטיפיורי מספר את הדבר בזכרונותיו בפרטיות ארוכה.

ביום ט"ז דצמבר התראה מונטיפיורי עוד פעם עם הלורד פלמרסטון (בדבר הכתבת בדמשק) והלורד נתן על ידו מכתב אל הציר האנגלי בפריז, וביום כ"ד דצמבר נסע מונט. עם רעיתו לפריז להתראות עם נשיא הריפובליקה (לואי נפוליון) ולבקש ממנו להסיר את הכתבת מבהת"פ של הקפוצינים בדמשק.

ע"י השתדלות הציר האנגלי קבל לואי נפוליון את מונט. בראיון מיוחד. הקבלה היתה בחבה רבה ובנמוס גדול. מונטיפיורי קרא לפני נפוליון את כתב הבקשה אשר ערך, ונפוליון נתן לו הבטחתו לשלוח בלי אחור את הפקודה הנחוצה ולכתוב דברים נמרצים אל פקידי צרפת בדמשק. „שמח אני" אמר נפוליון „כי יש לאל ידי לפעול לטובת הצדק והאמת".

דברי נשיא הריפובליקה שכחו וגבורתו מלא אז עולם, נתנו

שמחה בלב מונטיפיורי, וישב לונדונה בלב מלא שמחה כי הצליח חפצו בידו.

ובלונדון נערכה אז התערוכה הגדולה, ומונטיפיורי נבחר לראש על המחלקה של מעשי חושב והאומניות היפות. ויצג מונטיפיורי בהתערוכה שני אגנים יפים מעשי ידי האומן היהודי מרדכי שניצר מירושלים, למען משוך את עיני הקהל על כשרון המעשה של יהודי אה"ק.

בעת ההיא נבחר בהפרלמנט האנגלי ועד מיוחד לבדוק ולתקן את חוקי הגרושין הנהוגים באנגליה. ויהי כי ירא מונט. פן יגעו התקונים הכלליים בהלכות גרושין של דת ישראל, וילך אל ראש הועד ויבקש מאתו לשמוע את גלוי דעתו של הרב הראשי בדבר חוקות הגרושין של היהודים. אך ראש הועד הרגיע את רוחו ויבטיחו כי התקונים הכלליים לא יחולו על היהודים.

בחדש מרט, תרי"א, הגיע לאזני מונטיפיורי קול קורא לעזרה מהעיר סורם אשר במדינת קוקז; כי היהודים היושבים שם היו בצרה גדולה עקב עלילת שקר אשר העלילו עליהם, ויפנו אל מונטיפיורי בבקשה להשתדל בעדם לפני ממשלת רוסיה. מונט. מהר להתראות בענין זה עם ציר רוסיה בלונדון, והציר יעצהו לכתוב מכתב בקשה אל הנציב בקוקז. מונט. ערך את המכתב ויביאהו אל הציר, והציר שלח את המכתב אל הנציב בלוית דברים אחדים משלו לטובת הענין. ירחים אחדים אחרי כן קבל מונטיפיורי מכתב מהנציב בקוקז (הנסיך וָרֶנצוב) המודיעו כי בקשתו נעשתה, וכי הרדיפות חדלו והיהודים יושבים עתה לבטח באין מחריד רבצם.

ביום הראשון לחדש מאי נפתחה התערוכה הגדולה בלונדון, ויבאו גם מונטיפיורי ורעיתו לבקרה. וירא מונט. במחלקה הרוסית שתי מכונות, האחת להעריך את ערך הזהב או הכסף אשר במטבעות, והשנית לחשוב חשבונות — שתיהן המצאות היהודי ישראל אברהם שטַפֶּל מורשה. ויקרא מונטיפיורי את הממציא אל ביתו וישיח אתו בחבה, ויעורר אותו על הנחיצות להרים את

מצב החנוך וההשכלה של יהודי רוסיה ופולין, וישלחהו במתנות יפות.

באותו היום נתקבלה עוד פעם בהפרלמנט הצעת חק הזכוי, ברוב קטן של כ"ו דעות.

בעת ההיא שׂם מונטיפיורי את לבו אל הרעיון אשר העסיק אותו זה ימים רבים: זה הרעיון להקים בירושלים בית־חולים גדול. לתכלית יסוד המפעל הזה הדורש דמים מרובים להחזקתו בא מונטיפיורי בחליפת מכתבים עם רעיו בארצות שונות, ויוציא מכיסו מאות ל"ש על תכניות נכונות אשר ערכו לו הארדיכלים באנגליה ובארצות אחרות, גם שאל בעצת חכמי הרפואה העומדים על משמרתם בבתי החולים הגדולים, בדבר התקונים החדשים הנעשים במקצוע זה. גם הקונסול האוסטרי בירושלים התענין מאד ברעיון הזה, ויבטיח את מונטיפיורי להיות לו לעזר ככל יכלתו.

גם המזמה אשר זמם אז אחד משרי צבאות אנגליה — לסל מסלת הברזל מנהר פרת אל ארץ הדו, לקח את לב מונט., כי הוא ראה בזאת התחלה לבנין מסלות ברזל בארץ הקדושה, ובעשותו בחדש מאי משתה גדול לכבוד הלורד־ ֶר, נדבר בענין זה עם אנשים רבים מבעלי ההון והיכלת.

יד.

יורש העצר במצרים בא לאנגליה ומתאכסן בבית מונטיפיורי. נדבות לעניי אה"ק. העזבון של יהודה טורא. המסע הרביעי לאה"ק. ראיון עם השולטן.

בחדש יוני, תרי"ב, בא מחמד־סעיד־פחה, יורש העצר במצרים, לבקר באנגליה, וכל ימי שבתו בלונדון (כשבועים ימים) התאכסן בבית מונטיפיורי. — בזכרונותיו מספר מונט. באריכות את

כל פרטי הבקור הזה, את כל הכבוד שנעשה ליורש העצר המצרי מטעם ממשלת אנגליה ומאת האזרחים, ואת כל מעשהו בלונדון לכל פרטיו. בסוף דבריו על המקרה הנכבד הזה אומר מונטיפיורי בזכרונותיו: „אקוה כי יורש העצר ובני לויתו היו מרוצים מהרוָחה אשר השתדלנו לעשות להם; ובטוח אני כי, בעזרת השם, יהיה מחמד־סעיד־פחה לאוהב ישראל ויעשׂה טובות לאחינו במצרים ובאה"ק בהיותו לפחת מצרים".

בשנות תרי"ג — תרי"ד היה מונטיפיורי עסוק בצרכי הצבור בקהלתו וגם בחליפת אגרות עם קהלות רבות בחו"ל בעניני הכלל.

מנויארק הודיעוהו כי נוסדה שם חברת תמיכה לעניי ישראל באה"ק, אשר פרי הקרן הקימת שלה, קל"ה ל"ש תשלח שנה שנה ע"י מונטיפיורי לאה"ק. מונט. קבל בשמחה את המשלחת הזאת, ועד יום מותו שלח שנה שנה את הסכום הנז', שבא אליו מאמריקה, לאה"ק.

גם הודיעוהו אז מאמריקה את דבר מות הנדיב הגדול יהודה טורא, אשר עזב אחריו מאות אלפים שקלים לדברים שבצדקה שונים, בלי הבדל דת, ובזה חמשים אלף שקלי אמריקה לטובת עניי ישראל באה"ק; את הנדבה האחרונה הזאת העמיד המנוח תחת השגחת מונטיפיורי (פרטי השמוש בנדבה הזאת יסופר הלאה בספר הזה).

בעת ההיא היה רעב כבד באה"ק, ויפנו יהודי אה"ק במכתב קורא לעזרה אל מונטיפיורי. וימהר מונט. ויערוך מכתב בענין זה אל הרב הראשי באנגליה (הרה"ג נתן אדלר ז"ל), ובדברים חמים בקש מאתו להעיר את לב יהודי אנגליה, צאן מרעיתו, לחומלה על עניי אה"ק הגועים ברעב. הרב עשה כדבר מונט. ובהשתדלותו נאסף לתכלית זו סך קרוב למאתים אלף רו"כ.

בחדש פברואר, תרי"ד, חלה מונטיפיורי מחלה אנושה אשר ארכה כששה שבועות. ואחרי קומו מחליו נודע לו כי פרצה המלחמה בין אנגליה ורוסיה (היא מלחמת קרים).

בחדש יולי מת פחת מצרים, ובנו, סעיד פחה, עלה על כסאו תחתיו. ויברך מונט. במכתב את המושל החדש ויביע תקותו

כי בימיו יוטב מצב אה"ק.

אחד האפוטרופסים על עזבונות המנוח יהודה טורא בא מאמריקה לסדר עם מונטיפיורי את דבר העזבון של חמשים אלף השקלים שהניח אחריו המנוח לטובת עניי ישראל באה"ק, לעשות בם כרצון מנוח. והוא עצת מונט. להשתמש בכסף הזה לבנין בית החולים בירושלים, והאפוטרופס נאות כרגע, בשם יתר האפוטרופסים, להצעה זו. ואחרי אשר נכתב ונחתם הדבר אצל נוטריון, נשלחו אגרות אל הברונית רוטשילד בפריז ואל הברון רוטשילד בפפד"מ להודיעם את דבר העזבון ואת אשר נחלט לעשות בו. — ואולם ימים אחדים אחרי כן היתה רוח אחרת עם האפוטרופס הנז' וימאן לתת את הכסף לבנין ביה"ח.

בחדש אוגוסט הלך מונטיפיורי אל שר החיצון האנגלי ויודיעהו את חפצו להשיג רשיון מהשלטן ליסד קולוניות ליהודים באה"ק, לבנות בנינים, ולהקים בירושלים בית חולים עם בית־תפלה הנשען אליו. השר ענהו כי כבר כתב בענין זה אל הציר האנגלי בקונסטנטינפל, אבל הוא יודע כי קנין אדמה באה"ק יפגש במכשולים רבים; ובנוגע לבנין בה"ח, הנה שמע כי לפני חדש ימים נפתח בירושלים בית חולים ליהודים (זה היה בית החולים אשר שם רוטשילד נקרא עליו). מונטיפיורי דבר עם השר על אדות העזבון של יהודה טורא, והשר הבטיחו להיות לו לעזר בענין זה.

בעת ההיא התעתד מונטיפיורי למסע חדש לאה"ק לראות בעיניו את מצב היהודים בשנת הרעב ולהוציא את הסכום הגדול שנאסף לטובתם באנגליה, על מוסדות נחוצים ונכונים. בטרם יצא לדרכו הלך לשאול בעצת אחד הרופאים הגדולים על אדות מצב בריאותו. הרופא הגדול בדק את לבו ואת ריאתו, ויודיעהו כי לבו חלש מאד, כי דמי הרעל וכלי העכול שלו התקלקלו; אבל הודעת זו של רופא גדול לא נתנה מרך בלב מונטיפיורי, וברוח נכון הוסיף לעבוד עבודתו ולעשות הכנותיו למסעו הרביעי לאה"ק.

בחדש מרס, תרט"ו, הלך מונטיפיורי אל הלורד פלמרסטון ויודיעהו את חפצו ללכת לארץ הקדם למען הקים בית־חולים

בירושלים ולהשתדל להרחיב את עבודת האדמה באה"ק, וגם להשתדל בדבר הסרת הכתבת מעל המצבה בבית תפלת הקפוצינים ברמשק. הלורד ענהו כי גם הוא חושב את בנין ביה"ח בירושלים למפעל נחוץ ורצוי; ואשר לקנין אדמה הנהו חושב כי הטורקים הקנאים ישימו מכשולים לפני בני אנגליה החפצים לרכוש אדמה בסוריה, אבל אפשר יהיה לחכור אדמה לזמן ארוך. הלורד נתן על יד מונטיפיורי מכתבים אל ציר אנגליה בקונסטנטינפל ואל הציר האנגלי בפריז.

בסוף חדש אפריל הלך מונטיפיורי בלוית רעיתו והר"ר לוי, ובהשתדלות הציר האנגלי הצליח לו למסור כתב בקשה ליד הקיסר נפוליון, לבקשו לתת על יד מונטיפיורי מכתב אל הקונסול הצרפתי ברמשק להיות לו לעזר בדבר הסרת הכתבת.

לפני צאתו לדרכו לאה"ק הגיע למונטיפיורי עוד שלשים אלף שקלים מעזבון יהודה טורא, מלבד חמשים אלף השקלים שכבר נמסרו לידו. הפעם נאותו האפוטרופסים להוציא את הכסף על בנין ביה"ח.

ביום ט"ו מאי יצא מונט. ורעיתו עם בני לויתם לדרכם לאה"ק. את חג השבועות בלו בפראג; שם קדם פניהם רש"ל רפפורט (שי"ר) אשר היה אז רב לקהלת פראג, וירב לשיח אתם על אדות מחסורי היהודים באה"ק. מפראג נסעו לוינה; שם התראה אתם הברון אנשיל רוטשילד, והציר האנגלי עשה משתה לכבודם. וביום י"ז יוני באו, דרך טר'יסט, לקונסטנטינפל ויתאכסנו בבית מר אברהם קומונדו. ויִמים אחרים אחרי בואם הוגד למונט. כי השולטן נכון לקבלו בראיון מיוחד, וכי בסוד המיניסטרים הוחלט לתת לו את אות הכבוד „מג'ידיה".

ביום כ"ח יוני התיצב מונט. לפני השולטן בהיכלו. השולטן קבלו ברצון ויביע שמחתו לראותו עתה בפעם השנית, אחרי הראיון בשנת ת"ר. מונט. הגיד להשולטן את מטרת בקורו, ויציע לפניו את בקשותיו, ויענהו השולטן כי „הוא חושב לנפשו לאשר ולחובה לעשות כל מה שבכחו לטובת נתיניו, וכי ימלא את כל משאלות מונט." — ויצא מונט. מלפני השולטן שמח ושבע רצון.

ביום המחרת הלך מונט. עם רעיתו אל הציר האנגלי להודות

לו על השתדלותו בדבר הראיון. הציר ידע כבר את כל פרטי הראיון, וגם הוא שמח על דברי השולטן, ויבטיח את מונט. לתת בידו מכתב אל הקונסול האנגלי בדמשק, וגם להמציא למונט. את „הפירמַן" מאת השולטן בדבר בנין בית החולים בירושלים.

טו.

מוסדות חסד חדשים באה"ק. קנין אדמה בירושלים; דרכי הקנין ונוסח ספר המקנה. מונטיפיורי מתאכסן בהיכל פחת מצרים באלכסנדריה. המזמה לבנות מסה"ב מיפו לירושלים. כתב מלכות של השולטן.

אחרי אשר קבל מונטיפיורי את ה„פירמן" ואת אות הכבוד „מג'ידיה", נסע לדרכו הלאה, וביום י"ח יולי בא ירושלימה. היהודים, וגם הפחה ופקידי הממשלה, קדמו את פני האורחים בכבוד גדול. ה„פירמן" אשר בידי מונט. נקרא בבית שולטן הקריה במעמד הפחה.

ביום כ"ז יולי קרא מונט. את ראשי העדה בירושלים לאספה רבה. באספה זו נבדקו החשבונות של כל מוסדות החסר, ביחוד של אלה שנוסדו לא מכבר בכסף התמיכה שנאסף באנגליה. גם שאלת עבודת האדמה נדונה באספה זו, ומונטיפיורי הושיב ועד מיוחד של מומחים במקצע זה להיות לו לעזר בבחירת האדמה לקנין ובבחירת האנשים המוכשרים לעבודת האדמה.

בעזרת הועד הזה בחר מונט. ל"ה משפחות מיהודי צפת ויתן להן את האמצעיים להחל את עבודת האדמה וגם הבטיח להן את החסות מצד הרשות, ונערים יתומים אחרים נתנו תחת השגחת הועד להורותם את עבודת האדמה, והלקת ארמה פוריה בקרבת צפת נועדה להושיב עליה ט"ו משפחות לעבדה.

גם בטבריה בחר מונט. שלשים משפחות ויתן להם את

האמצעים הנחוצים לעבודת האדמה.

ובירושלים הצליח למונט. ליסד בית ספר לנערות, (באחד הבתים היותר יפים) אשר בו תלמודנה מלבד הידיעות הנחוצות לבנות ישראל, גם מלאכת התפירה והרקמה וכל מלאכות הבית. ההכנה הפנימית של הבית הזה מסר מונט. לשלשים וחמשה אומנים ישראלים אשר מלאו את תפקידם על צד היותר טוב, גם מורות הצליח למצא בין נשי העיר; וממחרת היום אשר נודע בעיר כי נפתח בית הספר כבר בקרו בו קמ״ד תלמידות, ועוד ארבע מאות נערות נרשמו בספר, כרובן ממשפחות היותר חשובות והיותר אדוקות. (הד״ר לוי מביא במקום הזה פרק מספר המסע של אחת הנוסעות האנגליות אשר בקרה את בה״ס הזה שנה אחרי הוסדו ופיה מלא תהלתו).

אחרי אשר בצע מונט. את מעשהו בנוגע לתמיכת העניים בירושלים, הצליח גם לקנות חלקת אדמה במסבי ירושלים, במקום נחמד וטוב, ויהודים רבים מצאו שם תכף עבודה בעבודת האדמה ובבנין החומה המקיפה את הכבר.

פרטי דבר הקנין הזה מלבבים מאד, ולכן הננו לתתם לפני קוראינו בשלמות. אדון חלקת האדמה הזאת היה אחמד־אַגא, מי שהיה לפנים פחת ירושלים וידידו של מונט. עוד משנת תקצ״ט. כאשר החל מונטפיורי לדבר אתו על אדות מכירת אדמתו, היתה תשובתו תמיד: „הנך ידידי, אחי, בבת עיני, קח לך את השדה. את החלקה הזאת ירשתי מאבותי ולא אמכרנה לאיש אף באלפי ליטרות שטרלינג, ואולם לך אתננה בלי מחיר; הרי היא שלך, קחנה, גם אני ואשתי ובני לך הם״. כדברים האלה ענה יום יום את מונט. על שאלתו באיזה מחיר ימכור את נחלתו. לאחרונה, אחרי הוגיעו פעם אחת כיום תמים את מונט. בדברי חלקותיו, עד כי קצרה ידיעת הד״ר לוי (אשר היה המליץ ביניהם) בשפה הערבית מהשיב לו חלקות על חלקותיו, אמר הערבי אל הד״ר לוי: „ידידי אתה, אחי אתה; הנני נשבע בזקני, בראשי, כי כן הדבר, אמר נא להסיר משה לתת לי לזכרון אלף ליטרא שטרלינג, וברגע נלך אל הקאַדי (השופט)״. מונט. נאות כרגע למחיר הזה, וילך עם הערבי ורעיו אל הקונסול האנגלי ושם נגמר הקנין,

ואח"כ הלכו אל בית המשפט ושם נתאשר ונתקים ספר המקנה, ובספר המקנה נאמר: „ברשות השער הגבוה וכסא המלוכה, ישמרם אדון עולם, ובהסכם אל המכתבים בענין זה מאת הויזיר הגדול אל הברונט משה מונטיפיורי, גאון עם משה, איש החכמה זכו' וכו' בן יוסף אליהו (המתואר גם הוא בהמון תארי כבוד), רכש לו הסיר משה חלקת ארמה להקים עליה בית חולים לעניי ישראל היושבים בירושלים, ולעשות בה כרצונו. הסיר משה מונטיפיורי, ברונט, התיצב בתור קונה לפני סוד השופטים במעמד חברי בית שלטון הקריה, לקנות את החלקה המסומנת למטה, בכספו שלו ולא בכסף אחרים, מאת המוכר האדון אחמד אגא וכו' וכו'".

אחרי אשר קם לו הככר למקנה צוה מונט. להעתיק את אהלו אל אדמת אחוזתו, והד"ר לוי כתב באותיות עבריות גדולות את ראשי־התבות של שם הקונה על האבן אשר בקצה הככר מימין לשער יפו. וביום ט"ו אבגוסט הניחו מונט. ורעיתו על אדמת אחוזתו את אבן הפנה לבנין ביה"ח, במעמד קהל עם מבני כל הדתות.

ויעש מונט. עוד תקונים טובים ומועילים בירושלים, וגם הבטיח להציע לפני ועד התמיכה בלונדון לכונן בית־רחים של רוח בירושלים לטחון קמח בזול לטובת העניים, ולפני צאתו מירושלים השתדל לפני פחת ירושלים להעתיק את בית המטבחים הכללי מרחובות היהודים אל מחוץ לחומת העיר, והפחה עשה את בקשתו.

מירושלים הלך מונט. חברונה. שם אמר להקים ג"כ בית חולים לעניים, ולתכלית זו שלח לקרא לאדון השדה אשר נטה שם אהלו, וישאלהו למחיר שדהו. אדון השדה הרבה להמלך בלבו, ואח"כ ענה בקצרה: „עשרה ארנקות" (בערך חמשים ל"ש). מונט. נאות למחיר הזה ויצו לערוך את ספר המקנה. ממחרת היום בבקר בא אדון השדה שנית, ומונט. דמה כי הוא בא לקבוע את המועד ללכת אל הקאדי, אבל להתמהונו הודיעו הערבי כי אחרי ישוב הדעת גמר בלבו לבלי למכור את השדה בפחות מת"ק ל"ש. מונט. לא אבה לשמוע למחיר הנפרז הזה, וקהלת חברון

נשארה בלי בית חולים.

מחברון הלך מונט. ליפו. שם קנה קרקעות עם בית ובאר, ואחרים מעניי ישראל מצאו להם תכף עבודה על חלקת האדמה הנקראה „בירה" והנשענת אל מושב הטמפלרים האשכנזים.

בס"ה הוציא מונט. באה"ק בערך י"א אלף ל"ש מאוצר ועד התמיכה הלונדוני על המוסדות השונים. ומונט. וכל בני לויתו באו לידי הכרה כי תקון מצב היהודים באה"ק תלוי בתמיכת המוסדות שנוסדו שם להרחבת עבודת האדמה וחרשת המעשה.

ביום א' ספטמבר בא מונטיפיורי ורעיתו לאלכסנדריה של מצרים. מושל מצרים שלח אניה לקראתם להביאם העירה, ועל החוף חכו לקראתם מרכבות הפחה אשר הביאום, עם כל בני לויתם, אל היכל הפחה. כשבוע ימים עשה מונט. באלכסנדריה ויתאכסן בהיכל הפחה, והפחה הפקיד פקירים ומשרתים לאורחיו לשרת לפניהם ולסור למשמעתם. הפקידים המשרתים לפניהם הגידו להם כי הפחה ישמח מאד אם ידרשו איזה חפץ יקר לזכרון, אבל כמובן לא דרשו האורחים כדבר הזה.

בימים אשר ישב מונטיפיורי באלכסנדריה התיצבו לפניו דיפוטציות רבות, ובהן גם הארון לֶסֶפּס אשר באר לו, בראיון ארוך, את הערך הגדול של תועלת סואֶץ. אבל מונט. כנראה לא חשב את התעלה למפעל מוצלח מנקודת הראות של עסק פינַנצי.

ביום י"ט ספטמבר שב מונט. לאנגליה. בשובו לביתו שם כל מעיניו בענינים הנוגעים לאה"ק, ובתוך יתר מעשיו בנדון זה לקח חבל פעמים אחדות באספות על אדות בנין מסלת הברזל מיפו לירושלים. בנדון זה התראה מונט. גם עם הלורד פלמרסטן בחדש אפריל (תרט"ז) ויתאמץ להוציא מלבו ומלב אחרים מגדולי אנגליה את החשד של לאומיות עברית או של כונה דתית אשר חשרוהו לשוא בענין זה. ואל הלורד פלמרסטון אמר: „אם תבנה מסלת הברזל לירושלים אין כונתי להשיב בה אפילו חמשים מיהודי אירופה לארץ הקדושה, אבל אין כל ספק כי המסלה תועיל הרבה לתקון מצב אה"ק. ולו ידעתי כי יש במפעל זה שמץ מחשבה דתית אזי סלקתי ידי ממנו תכף". (מכל הדברים אשר דבר מונט. עם פלמרסטון על

אדות מסה"ב לירושלים, נראה בפירוש כי הוא עסק בזמם הזה רק בתור איש פיננצי, כי ע"כ בקש מפלמרסטון שישתדל לפני ממשלת טורקיה כי תבטיח לקבלני מסה"ב — שמונט. היה אחד מהם — תנאי ריוח הגונים).

פלמרסטון מצא גם הוא חפץ בזמם הזה, באמרו כי ע"י מסה"ב באה"ק יתפתח יותר סחר אנגליה בארץ הקדם. לכן יעץ את מונט. להתראות בנדון זה עם הויזיר הגדול אשר בא בעת ההיא לונדונה. מונט. התיצב לפני הויזיר בראש דיפוטציה של העסקנים בענין זה (ביניהם היה גם אֶליפַנט הידוע) וידרוש מאת הויזיר כי תתן להם ממשלת טורקיה את האדמה הנחוצה למסה"ב וגם כי תתן להם ערובתה על הריוח. הויזיר נאות לתת להם רק אחת משתי אלה.

אח"כ נסע אחד מחברי הדיפוטציה לקונסטנטינופל בענין זה, ובשובו הודיע כי ממשלת טורקיה תאבה רק לתת ערובתה כי הכסף יביא להם ששה למאה, אבל אדמה לא תתן.

אחד מגדולי הנוצרים באנגליה אשר גורל היהודים באה"ק העסיק אותו מאד, גלה את דעתו לפני מונטיפיורי כי אך טוב ליהודי אה"ק לעמוד תחת חסות השולטן, ולא תחת חסות הממשלות של חו"ל.

ביום ט' אפריל נתקבל בבית התחתון החוק לשנות את נוסח השבועה של הנבחרים, באופן כי גם היהודים יוכלו להיות חברי הפרלמנט.

בעת ההיא הוציא השולטן דבר מלכות (פירמן) מלפניו, כי משפט אחד לכל יושבי ארצו, יהיו מאיזו אמונה שיהיו. הציר האנגלי בקונסטנטינפל (הלורד רדקליף) אשר פעל הרבה לטובת יהודי ארץ הקדם, מהר להודיע את החדשה המשמחת הזאת למונט. במכתב הוגה כבוד למונטיפיורי ומלא רגשי חבה לאומה הישראלית. מונט. ענהו במכתב דברי תודה ותהלה.

טז.

המסע החמישי לאה"ק. שימת עין על מוסדות החסד של ועד התמיכה הלונדוני. מונטיפיורי מסכים לבנות בתי מעון לעניים תחת בית החולים.

בחדש פברואר, תרי"ז, נסע מונטיפיורי עם רעיתו בפעם החמישית לאה"ק. תכלית מסעו זה היתה לשים עין על פעולות המוסדות השונים אשר יסד באה"ק, בכסף קופת התמיכה הלונדונית, במסעו הקודם. לפני צאתו לדרכו משך את ידו לגמרי מהזמם של בנין מסה"ב לירושלים, וגם יתר חבריו באו לידי הכרה כי לעת כזאת אין לעשות דבר בענין זה.

ביום ז' מאי בא מונטיפיורי ליפו. „מהעת אשר הייתי ביפו בפעם האחרונה, זה רק כ"ג חדשים, גדלה ותרחב העיר מאד, והרבה בתים חדשים נבנו בה", כן כותב מונט. בזכרונותיו. הקונסול האנגלי הגיד לו כי מחיר הבתים והקרקעות ביפו עלה בשנים האחרונות למעלה ראש, וכל הצרכים התיקרו בכפלים; ואין כל ספק כי בקרוב תבנה מסה"ב לירושלים, בין אם ישתתפו האנגלים במפעל הזה בין אם לא ישתתפו בו.

מיפו נסעו לירושלים ובכל מקום בואם על דרכם נתקבלו בכבוד גדול מהרשות המקומית ומהתושבים העברים והמושלמנים. ביום כ' מאי באו ירושלימה, ומונטיפיורי החל בלי אחור לבדוק את המוסדות אשר יסד. שמונה אנשים אשר עסקו במלאכת האריגה בבית למוד האריגה, אמרו לו כי הם מוכשרים עתה להתפרנס במלאכתם ברוחה. ביחוד שמחו מונפטיורי ורעיתו על מראה עיניהם בבית הספר לנערות. „בבית הזה יש שלש מחלקות. במחלקה הראשונה נמצאות מ"ה תלמידות, מבנות הספרדים, ולהן ארבעה מורים; במחלקה השניה — ארבעים תלמידות, מבנות ה„אשכנזים", ולהן שני מורים; ובמחלקה השלישית — ארבעים תלמידות, ג"כ מבנות האשכנזים, ולהן רק מורה אחד,

אבל חרוץ וטוב הוא מאד. החניכות ה„האשכנזיות" הן באמת חכמות מאד. בית הספר הזה ותלמידיו יכולים לעמוד בשורה אחת עם המוסדות ממין זה שבאנגליה".

על דבר האנשים אשר בחר „הועד" לעסוק בעבודת האדמה בצפת, הוגד למונטיפיורי כי שמונה מהם לא הצליחו, כי בהמתם מתה או נגנבה, ורק האחד הצליח והוא רואה ברכה בעמלו. גם בטבריה לא הצליחה עבודת האדמה בידי היהודים, כי הבהמות מתו בשרב השורר שם, ומגפת החלי־רע מנעה את האכרים מנַסות להיטיב את מצבם. — ואולם הסבה העקרית להתוצאות המעציבות של הנסיונות הראשונים בעבודת האדמה, היא מעוט הסכומים אשר קצב „ועד תקופת התמיכה" לתכלית זו לעניי צפת וטבריה. כי לאכרים העניים האלה לא היו לא בתים, לא אסמים ורפתים, ולא שום מכשירי עבודת האדמה; וגם לא היו להם כל אמצעים להחיות נפשם עד הקציר הראשון.

„אבל כל היודעים את אה"ק מודים כי היא מוכשרת מאד לקולוניזציה, ואם רק תעשה הקולוניזציה בחשבון ודעת, תפרנס עבודת האדמה ברוחה את העניים המבכרים, מפני טעמים דתיים, את אה"ק על פני יתר הארצות".

ובגן יפו, אשר נעבד בידי שתי משפחות עבריות (קלַסֶן וליטמן) תחת השגחת בעל הגן הקודם, היתה בשנת תרט"ז ההוצאה יתרה על ההכנסה בסך יותר מאלף פיאסטר. ועל זאת השתומם אמנם מונטיפיורי בדעתו כי הגנים אשר ברשות ילידי המקום נותנים פרנסה טובה לבעליהם; אבל נחם את נפשו בתקוה כי כאשר תבנה מסה"ב מיפו לירושלים ייקר מחיר הקרקעות ואז תשגא גם אחרית הגן, ובינתים מוצאות שליש משפחות עניות שכר מעט בעבודתן בגן.

מונטיפיורי קרא לאספה את ראשי העדות להתיעץ בדבר בנין בית החולים בירושלים. ואולם ראשי עדת האשכנזים חוו דעתם כי יש יותר צרך בבנין בתי מעון ומחסה לעניים, „כי בית החולים כבר נבנה בירושלים ע"י הברונית בתיה רוטשילד, ואם גם לעת כזאת קטן הבית מכדי צרך העניים, הנה אין כל ספק כי הברונית תגדיל ותרחיב אותו בקרוב. וגם למען שמירת

השלום בין העדות השונות טוב יותר להסתפק לעת עתה בבית־חולים אחד". כן חוו ראשי קהל האשכנזים את דעתם, ויציעו לבנות בכסף עזבונו של יהודה טורא בתי מעון לעניים. ומונטיפיורי לא עמד על דעתו ויסכים להצעה זו, אף כי ככר התעסק הרבה בהכנית בית החולים וגם הוציא כסף מכיסו לצרך זה וגם נסע לקונסטנטינפל להשיג רשיון מיוחד מאת השולטן לבנין בית החולים.

הקונסול האוסטרי בירושלים הודיע את מונטפיורי כי קיסר רוסיה שלח חמש מאות רו"כ לכולל וַרשה בירושלים וכי הרשה הקיסר ליהודי פולין לשלוח נדבות כסף לאה"ק.

מונטיפיורי בדק גם את מעשי „חברת גמלות חסדים" אשר יסד ועד התמיכה הלונדוני, וימצא את מעשיה טובים ורצוים, ולכן החליט להמשיך את פעולותיה גם לימים הבאים, אף כי הובות אחדים לא הושבו מפני גדל העניות של הלוים.

ביום ז' יוני יצא מונטיפיורי ורעיתו מירושלים ובי"א בו באו לאלכסנדריה. גם הפעם קבלם מושל מצרים בכבוד גדול ובחבה יתרה, ובהיכלו התאכסנו כל ימי שבתם באלכסנדריה. — מאלכסנדריה הלכו לקאַירא וגם שם התאכסנו בארמון הפחה, וביום י"ט יולי שבו לאנגליה.

יז.

בן פחת מצרים בא לבקר באנגליה ומתאכסן בבית מונטיפיורי. מעשה מורטרה. מלאכות מונטיפיורי לרומה. תוחלתו נכזבה. עלילות דם ברומה וביתר ערי ממשלת האפיפיור. הראיון עם הקרדינל אנטונילי. מונטיפיורי יוצא מרומה.

בשובו לביתו הודיע מונטיפיורי להרב הראשי וליתר חברי „ועד התמיכה" את מסכנות בקורו באה"ק, ואחרי כן שב לעסקיו

בעניני הכלל; אבל לא יכל להפנות את לבו כליל לענינים האלה החביבים עליו. כי בעת ההיא שלח מושל מצרים את בנו, הפרינץ הצעיר טוסון־פחה, לבקר באנגליה, ומבטחונו הגדול בירידות מונט. ורעיתו בקש מהם לארח את בנו בביתם ולשים עינם עליו כל ימי שבתו בלונדון. האורח הזה העסיק אותם מאד; כי הפחה הצעיר היה אמנם טוב לבב, אבל „עקשן" גדול ומבטל רצון אחרים מפני רצונו, כמנהג רוב בני הנעורים מהעולמות העליונים, ובזה גרם הרבה דאגה וטורח למונטיפיורי ורעיתו אשר ידעו היטב את האחריות המוטלת עליהם כל ימי היות הפרינץ תחת השגחתם. הפרינץ התקומם על פי רוב לרופאו אשר בא אתו, וימאן לשמוע לפקודיו, ובעמל כבד הצליח ליהודית בנעימותה ולמונטיפיורי בתקפו להכניע את עקשנותו. (בזכרונותיו מספר מונט. בפרוטרוט ובאריכות את דבר בקור הפחה הצעיר ואת כל מעשהו, ואנחנו עוברים עליהם בשתיקה. רק זאת נזכיר כי אחרי שוב הפחה לביתו קבל מונט. מכתבי תודה ממושל מצרים ורעיתו).

מונט. צוה את אחד הארדיכלים ברמסגט להכין תכנית לבנין בתי המעון לעניים בירושלים מעזבונו של יהודי טורא.

בראשית שנת תרי"ח נסע עם רעיתו לאיטליה לבקר את בני משפחתם, ובחדש יולי שבו לביתם. בשובם נודע להם, לצערם, כי „ועד התמיכה" החליט לסגור את בית מלאכת האריגה ואת בית הספר לנערות שבירושלים, יען כל אחד מהמוסדות האלה בולע הוצאות על סך שלש מאות ל"ש לשנה. — לעמת זאת שמח לבם על הידיעה, כי חק הזכוי של יהודי אנגליה נתקבל בהחלט, וביום כ"ו יולי בא הברון ליוניל רוטשילד לשבת בהפרלמנט בתור „מחוקק". מונטיפיורי, בתור ראש ועד שליחי הקהלות באנגליה, חתם מכתב תודה אל הפרלמנט בנדון זה.

ימים אחדים אחרי כן בא בנו של מושל מצרים לבקר עוד פעם באנגליה ויתאכסן בבית מונטיפיורי. על פי רצון המלכה ויקטוריה התכבד מונט. להציג לפניה בהיכלה את הפחה הצעיר.

בעת ההיא מלאו חמשים שנה מיום אשר התחבר מונט. אל „ועד שליחי קהלות ישראל באנגליה", ובעשרים שנה אשר

עמד בראש הועד. ולזכר היובל הזה הגישו חברי הועד מכתב תהלה אל מונטיפיורי.

בשנה ההיא (תרי"ח) קרה המעשה הנורא אשר הרעיש את דעת הקהל בכל העולם הנאור, זו גזלת הילד היהודי מורטרה מבית אבותיו בבולוניה (איטליה), ומונט. ראה לו לחובה להתערב בדבר ולעמוד בפרץ.

וזה הכן מעשה מורטרה בקצרה, על פי ספר הזכרון אשר הוגש אל ממשלת האפיפיור בשם משפחת מורטרה: ביום כ"ד יוני 1858 לוקח הילד אֶדגַר מורטרה בחזקה מבית הוריו בבולוניה, באמתלא כי הילד נטבל בסתר לשם הדת הקתולית. האב האֻמלל בקש מאת הרשות לבאר לו את סבת הגזלה הזאת, אבל לא קבל כל מענה. רק אחרי שבועות אחדים נודע לו מפי השמועה, כי אָמה נוצרית אשר שרתה בביתו לפנים, הגידה לשפחה אחרת, כי בהיות הילד מורטרה בן שנה אחת ובחלותו מחלה קשה, טבלה אותו בסתר לשם הדת הקתולית עפ"י עצת רוקח אחד. כאשר נודעו הדברים האלה לאבי הילד שלח מכתב אל הרשות להוכיח כי גם לפי חקות הכנסיה הקתולית אין התנצרות אנוסה כזו של ילד בן שנה תופסת כלל, ויתחנן בשם הצדק והיושר להשיב לו את בנו. אבל הרשות האפיפיורית לא שמה לב להוכחותיו ההגיוניות ולדברי תחנוניו ולא ענתה אותו דבר.

ויהי כאשר נודע הדבר למונט., ויקרא את חברי ועד שליחי הקהלות לאספה רבה, ומכתבים נשלחו בענין זה אל ראשי קהלות ישראל וגם אל נוצרים נכבדים באירופה ובאמריקה. „והחברה אֶבַנגילית" באנגליה עמדה בראש הלוחמים לצדק ויושר, והעתונים הגדולים באנגליה הדפיסו מאמרים נכבדים להוכיח, על פי חקות הכנסיה הקתולית, כי טבילת סתר כזו בטלה ומבוטלת. ובאספות הרבות של ועד שליחי הקהלות החלט בראשונה לשלוח דיפוטציה אל קיסר צרפת לבקש מאתו לפעול על ממשלה האפיפיור להשיב את הילד הנגזל לאבותיו, אך לאחרונה שבו מהחלטתם זו, ויחליטו לשלוח כתב בקשה אל האפיפיור בעצמו, ולבקש ממונט. כי אם ירשהו מצב בריאותו יסע בעצמו לרומה להגיש את הבקשה להאפיפיור. ומונט. הִשָּׂש

לעשות צדק קבל עליו את המלאכות הזאת, ויחכה רק עד אשר יוטב מצב בריאותה של רעיתו שהתחלתה לעתים קרובות בעת ההיא.

לפני צאתו לרומה עוד היתה לו השכחה לראות בבחירת שני נאמנים ישראלים להפרלמנט האנגלי, הלא הם: הברון מאיר רוטשילד וה' סלמנס, אשר נבחרו שניהם בחרף של שנת תרי"ט.

שר החיצון באנגליה נתן ביד מונט. מכתבים אל צירי אנגליה בפריז, טורין, פלורנץ, וינה ורומה, אבל השר הגיד ולא כחד לו כי מסופק הוא מאד בהצלחת מלאכותו.

ביום ה' אפריל בא מונטיפיורי עם רעיתו לרומה, וימהר וילך אל הציר האנגלי למסור לו את מכתביו. הציר הבטיחו לעשות כל מה שביכלהו, אבל גם הוא הטיל ספק בהצלחת המשלחת. ואחד משרי אנגליה אשר ברומה יעץ למונט. להתראות עם הציר הצרפתי ולבקש מאתו להיות לו לעזר, אחרי אשר כבר התערב בדבר עפ"י פקודת אדונו הקיסר. אבל מונט. מאן לעשות זאת באמרו: אני איש אנגלי ועלי לבקש עזרתי רק מפקידי ממשלתי".

אחרי שבתו שבעה ימים ברומה קבל מכתב מהציר האנגלי לאמר: „לדאבוני עלי להודיעך כי כל עמלי לטובת הענין נשאר מעל. הקרדינל אנטונילי (המיניסטר של האפיפיור) לא אבה ולא שמע לדברי, באמרו כי ענין מורטרה הוא ענין שנגמר, וישלחני אל מונסיניור טלבוט או אל שר ההיכל של האפיפיור לבקש מאתו ראיון בעדך עם האפיפיור, אבל הוא הוסיף כי לפי דעתו יכבד עתה להשיג ראיון. הלכתי אל מונסיניור טלבוט והוא יעץ כי תבקש בעצמך, בפה או בכתב, מאת שר ההיכל את דבר הראיון. לפי דעתי יקבל אותך האפיפיור, אבל גם הוא אומר כי הענין נגמר. — אכן חושש אני כי צדקת מאד באמרך כי עתה אין לנו כי אם לצפות לתשועת ה', אשר במעשה המעציב הזה סלפו בני אדם את משפטיו הקדושים. וכו'."

מונט. מהר לעשות כעצת הקרדינל, ויכתוב בקשה אל שר ההיכל וילך אליו למסר לו את הכתב, וכאשר לא מצא אותו בביתו מסר את המכתב אל משרתו.

הלורד רדקליף אשר היה אז ברומה יעץ למונט. לבקש

ראיון מהאפיפיור מבלי קרוא בשם את הענין אשר בשבילו הוא בא. אבל מונט. מאן לעשות כן, באמרו: „עלי לבקש ראיון רק בתור בא־כחו של ועד שליחי הקהלות באנגליה".

ביום י"ד אפריל נקרא מונט. אל המשתה אשר עשה הפרינץ מאוּאֶלס (יורש העצר באנגליה, שישב אז ברומה). כל השרים והאצילים אשר דבר אתם במשתה הזה על אדות ענינו, נבאו לו כי לא יצליח במשלחתו. והמעשים אשר קרו ביום המחרת נתנו רגלים לנבואה הזאת.

בערב של יום המחרת (ליל ערב שבת), באו פקידי הפו־ליציה אל רחוב היהודים ויחפשו בבית הנשען אל בית הכנסת ובמרתף ביהכ"נ, מבלי אשר הגידו את סבת החפוש. ואולם מתוך ההמון אשר התאסף לפני ביהכ"נ נודע כי אשה נוצרית האשימה את היהודים כי גנבו את שני ילדיה להשתמש בדמם לצרכי הפסח (הדבר הזה היה ימים אחדים לפני חג המצות). בבקר השני שבה אמנם המנוחה לאיתנה, אבל היהודים היו בפחד גדול, כי זאת היתה עלילת הדם הראשונה ברומה. הכף בבקר התיצבה דיפוטציה עברית לפני שר העיר, אבל השר לא ידע מאומה מכל הקורות אמש, וישאל את ראש השוטרים ויגד לו כי אחד מפקידי הפוליציה העביר את השמועה מרוע־לב. — ביום י"ז אפריל נמצא הילד הנאבד ויושב לאמו. אז נודע כי האשה שאבד לה בנה הלכה, עפ"י עצת שכנה, אל גלב אחד ה„יורע נסתרות", והגלב הזה הגיד לה כי הילד נגנב ונשחט בידי היהודים לצרכי חג פסחם. כשמוע האשה את הדברים האלה רצה אל רחוב היהודים ותעורר רעש גדול בצעקה אל היהודים להשיב לה את בנה, ואז שלחה הפוליציה לחפש את הילד. כאשר נמצא הילד שם שר העיר את האשה ואת הגלב בבית הכלא, אבל הדאגה לא סרה מעל היהודים, כי הנשים הנוצריות והנערים לא חדלו לקרא ברחובות: „שמרו את ילדיכם פן ישחטום היהודים!" ואחר העתונים הרפים ביום המחרת מכתב מעיר איזמיר אשר בו ספר כי היהודים בעיר ההיא הרגו איש צרפתי למען השתמש

בדמו לצרכי מצות הפסח; וגם נרמז במכתב ההוא על מעשה דמשק.

הדבר הזה הוגה מאד את נפש מונט., כי ראה כי נכזבה הוחלתו להצליח במשלחתו לטובת מורטרה.

ביום הראשון של חג הפסח בקר אותו הלורד רדקליף ויגד לו כי דבר עם הקרדינאל אנטונילי על אדות מונטיפיורי וכי הקרדינל נכון לקבלו וגם לא יתנגד להציגו לפני האפיפיור; אבל דבר מורטרה נחשב בעיניו כמעשה שאין להשיב. — עוד אחרים מגדולי הנוצרים האנגלים ונשיהם באו לבקר את מונט. ולאכול מצות בביתו; אחדים מהם הגידו לו כי הביאו מצות מאנגליה בדאגם פן לא ישיגון ברומה. (בני העליה באנגליה להוטים מאד אחרי מצות. למשל מספר הר"ר לוי כי פעם אחת ראה בלונדון על חנותו של מוכר מצות כתוב לאמר: „בעל החנות הזאת זכה לכבוד הגדול להמנות לאופה מצות של הדוכסית מגלוסטר, מזרע המלוכה".)

בינתים נסה ההמון לעשות מהומות חדשות ברחוב היהודים. בשני בתי כנסת נסו להחביא ילדים נוצרים, למען העליל אחרי כן על היהודים כי אמרו לשחטם. אבל לאושר היהודים נגלתה המזמה בעוד מועד, וההמון השובב אשר התאסף לפני בתי הכנסת וכבר החל לקצות ביהודים, נאלץ לשוב אחור (באחד מבהכ"נ ראה השמש כי נער נוצרי התגנב אל בהכ"נ בעת נעילת הדלת, וימהר השמש ויוציאהו בחזקה ממחבואו). — ולא רק ברומה, כי אם גם ביתר ערי ממשלת האפיפיור נסו להסית את ההמון ביהודים על ידי עלילת דם, וכנשמע השתדלו המורים בבה"ס לטעת בלב תלמידיהם את האמונה כי היהודים משתמשים בדם נוצרים לצרכי הפסח.

ביום כ"ז אפריל ההראה מונט. עם הציר הצרפתי, אשר הגיד לו את כל אשר עשה בדבר מורטרה, ואחרית דבריו היתה כי בטוח הוא שכל עמלו יהיה לריק.

ביום כ"ח אפריל בקר מונט. את הקרדינל אנטונילי. מונט. הודיעו את מטרת מסעו לרומה, ויתאונן לפניו כי למרות עמלו לא הצליח להשיג ראיון עם האפיפיור להגיש לפניו את כתב

הבקשה של ועד שליחי הקהלות באנגליה. וימסר מונט. את כתב הבקשה ליד הקרדינל ויאמר לו כי ישב עוד שבעה ימים ברומה לחכות למענה. הקרדינל ענהו כי אי אפשר לעשות מאומה בענין מורטרה, אבל ישתדל כי בימים הבאים לא יקרה ענין רע כזה. גם זאת אמר כי ילד שנטבל הנהו נוצרי, ולכן לא יושב מורטרה לאבותיו עד השנה השמונה עשרה לחייו, ואז הרשות בידו לבחור בדת לפי נטית לבו. ועד העת ההיא מותר להוריו לבוא לבקר את בנם בכל עת שירצו; הוא יתחנך וישתמר היטב, אבל לפי חקות הכנסיה אסור להשיבו לידי אבותיו. הקרדינל רמז גם על החוק האוסר ליהודים להחזיק משרתים נוצרים בביתם, פן יעלה על לב שפחה נוצרית חסידה לטבול את ילד אשר חלה מחלה אנושה, בחשבה להצילו ממות במעשה כזה. מונט. ענה על הדברים האלה לאמר: „הלא כלנו בני אל אחד, ומה רע הדבר כי לא נוכל לשבת בשלום יחדו" ואח"כ הביע תקותו לקבל מענה מאת האפיפיור על כתב הבקשה. ע"ז ענה הקרדינל: „שום מענה לא נתן על בקשות כאלה שנתקבלו מהולנד, אשכנז וצרפת" ואח"כ הבטיח כי לבו טוב ליהודים היושבים במדינת ממשלת האפיפיור.

בלב מלא יגון על אשר לא הצליח לעשות מאומה לטובת הענין, עזב מונט. את רומה ביום י' מאי. רק זאת היתה נחמתו כי הכל אמרו לו כי לעת כזאת אי אפשר לעשות דבר בענין זה.

יח.

(חדשות משמחות מרוסיה. הצעת ממשלת טורקיה ע"ד ישוב אה"ק. יסוד בתי מעון לעניים בירושלים. פעולת מונטיפיורי לטובת הנוצרים הנרדפים בסוריה. עוד הפעם ענין מורטרה).

ביום כ׳ מאי בא מונטיפיורי עם רעיתו לפריז על דרכם לביתם. ויען כי מצב בריאותה של יהודית לא היה בטוב, גמר מונט. לשהות בפריז חמשה או ששה ימים למען תנפש רעיתו.

ביום הרביעי לבואו פריזה הלך אל שר החיצון של ממשלת צרפת להביע לו את תודתו לקיסר צרפת על ההשתדלות אשר השתדל הציר הצרפתי לטובת ענין מורטרה, אף כי השתדלותו לא עשתה גם היא פרי. שר החיצון קבל את מונטיפיורי בחבה יתרה ויאמר לו כי לא רק הקיסר כי אם כל יושבי צרפת מצטערים מאד על ענין מורטרה.

ה׳ גינצבורג מפטרבורג (זהו אביו של הברון נ. ה. גינצבורג) בקר את מונטיפיורי ויודיעהו חדשות משמחות לב על אדות היהודים ברוסיה; כי הקיסר אלכסנדר (השני) נתן צו לפתוח את כל בתי הספר לפני בני ישראל ולפטרם מלבקר את בה"ס בימי שבת ומועד. —

אחרי שוב מונטיפיורי לאנגליה הדפיסו העתונים האנגלים מחאה נמרצה כנגד החמס והעול שנעשה בענין מורטרה, ועל המחאה חתמו יותר מאלפים נוצרים רמי המעלה באנגליה.

בחדש יוני קבל מונטיפיורי ידיעה מירושלים כי פחת העיר צוה לחרול מבנות את בית הרחים (אשר יסד מונט. בירושלים לטובת העניים) באמתלא כי הבנין קרוב יותר מדי אל חומת העיר. בהשתדלות מונטיפיורי לפני הציר הטורקי בלונדון נתבטלה אמנם גזרת הפחה, אבל רק אחרי ששה חדשים (בסוף שנת תרי"ט), והעכוב הזה גרם להוצאות יתרות רבות.

בחדש אקטבר הגיע לאזני מונטיפיורי קול זעקת שבר ברומיניה, כי היהודים נרדפו שם על צוארם. מונטיפיורי הראה

את המכתבים לשר החיצון באנגליה, והשר הבטיחו לצוות את קונסולי אנגליה ברומיניה לבוא לעזרת היהודים בכל יכלתם.

בעת ההיא היתה מלחמה קרובה לבוא בין ספרד ומרוקה, והיהודים היושבים בעיר החוף טנג׳יר זכרו את אשר עוללו להם שבטי הקַבילים הפראים בשנת תר״ד, וימהרו להמלט על נפשם אל מבצר גיברַלטַר. ויהי כאשר נודע למונטיפיורי כי אלפי יהודים עניים באו ממרוקה לגיברלטר, ויקרא את ועד שליחי הקהלות לאספה רבה, ועד מהרה נוסד ועד מיוחד לתמיכת הפליטים המרוקנים; גם ממשלת אנגליה צותה את נציב גיברלטר לתת תמיכה זמנית לפליטים העניים ולנהלם בלחם. וממשלת צרפת הביעה חפצה להושיב באלג׳יר את הפליטים אשר יאבו ללכת שמה.

ואחד מגדולי אנגליה בא אל מונטיפיורי ויגד לו בשם ציר טורקיה לאמר: „אם יאבו היהודים לשוב לארץ הקדושה, נכונה ממשלת טורקיה לתת להם אדמה עם כל הזכיות והחסות הצריכה להם, רק בתנאי כי ילוולה היהודים כסף לצרך חלוף מטבעותיה במטבעות חדשות". אך מונטיפיורי ענה על זאת כי לפי דעתו לא ימצא לעת כזאת אף יהודי אחד באנגליה אשר יאבה לשוב לארץ ישראל, וגם איננו מאמין כי אפשר יהיה לעשות מלוה לצרך כזה. אז הלך האיש הנז׳ לדבר בענין זה עם בעל בית הלואה מפורסם (כנראה הכונה אל רוטשילד).

ביום כ״א נובמבר התראה מונטיפיורי עם הציר הטורקי, וידבר לפניו את כל דבריו, והציר נכנס בפרטי כל הדברים הנוגעים לאה״ק ויבטיחו כי יכתוב אל פחת ירושלים, אף אמר כי נכספה נפשו לראות ישוב של יהודים באה״ק. (המקום הזה בספרי הזכרונות הוא קטוע ובלתי־ברור, אבל מתוך מהלך הענין נראה כי הראיון של מונטיפיורי עם הציר הטורקי היה רק בדבר בנין בית הרחים ובתי המעון לעניים מעזבונו של יהודה טורא, ולא ח״ו בדבר ישוב אה״ק ע״י יהודים, כחפץ ממשלת טורקיה. — והד״ר לוי מעיר במקום הזה כדברים האלה: הננו רואים כי גם

ממשלת צרפת גם ממשלת טורקיה התאוו להושיב יהודים בארצותיהן השונות; ורק בזאת נבדלו, כי ממשלת צרפת הסתפקה בקולוניסטים עניים, וממשלת טורקיה הבטיחה חסדה וחסותה רק לעשירים. עד כאן דברי הד"ר לוי. ואולם אנחנו רואים עתה את „האחרית הטובה" של ישוב היהודים באלג'יר, תחת אשר ברור הדבר כי לישוב היהודים באה"ק היתה בודאי אחרית רבת הערך, לו הבינו גדולי ישראל באנגליה להשתמש בשעת הכושר ההיא...)

בקץ שנת תרי"ט בא אבי מורטרה לונדונה לשוב לדבר עם מונטיפיורי על אדות השבת בנו. מונט. הקהיל אספה רבה, אך כמובן לא יכל לעשות מאומה לטובת הענין.

בראשית שנת תר"ך הודיע ציר טורקיה בלונדון את מונט. במכתב, כי השולטן הואיל לבטל את האסור אשר אסר פחת ירושלים על בנין בתי המעון לעניי ישראל; ואף כי הבנינים סמוכים יותר מדי אל חומת העיר, בכ"ז עשה השולטן לפנים משורת הדין ויַתר להשלים את מלאכת הבנין שנפסקה עפ"י גזרת הפחה.

בחדש יולי, תר"ך, התיעץ מונטיפיורי עם הרב הראשי ר"נ אדלר על אדות „התקנות" של בתי המעון הנז', ויחליטו כדברים האלה: הבתים האלה יקראו בשם „משכנות שאננים" (כדי שלא לבייש את יושביהם בקרא להם בתי מעון לעניים). שמונה בתים ובכ"נ ינתנו לספרדים, ושמונה בתים ובכ"נ — לאשכנזים, בית אחד ינתן לאורג (אשר הורה אז את מלאכת האריגה בבית המלאכה שיסד ועד התמיכה), בית אחד — להר"ר שמואל סַלַנט (אך הוא לא השתמש מעולם במתנה זו), ובית אחד יהיה לבית חולים. ראשי הבוללים בירושלים (מספרם היה אז י"ט) יבחרו את יושבי הבתים כטוב בעיניהם. — ועוד תקנות רבות.

בעת ההיא פרצו מהומות גדולות בסוריה, ושבטי הדרוזים התנפלו על מושבות הנוצרים ויחריבום ויהרגו בהם לאלפים. לב מונטיפיורי הרחמן התעורר לשמע מצוקות הנוצרים בסוריה, וימהר וידפס בהעתון „טיימס" קול קורא ליסד ועד תמיכה לעזרת הנוצרים הנרדפים, וגם שלח בעצמו מאתים ל"ש ליסוד קופת

התמיכה. — הועד נוסד תחת ראשות הלורד רדקליף, ומונטיפיורי נבחר לסגן הראש. בין חברי הועד נמצא, מלבד גדולי הנוצרים, גם הברון רוטשילד. ומכתבים נשלחו אל קהלות ישראל בחו"ל להשתתף במעשה הצדקה הזה, ועשירי ישראל הרבו לתת נדבותיהם.

בחדש ספטמבר הודיע ציר טורקיה בלונדון את מונטיפיורי כי רדיפות היהודים בעיר בגדד חדלו הודות להתערבות ממשלת טורקיה לטובת היהודים.

בחדש אקטבר הגיע אליו מכתב מראשי עדת ישראל בדמשק המודיעים כי הם בצרה גדולה עקב עלילות שקר חדשות. מונטיפיורי התראה בענין זה עם שרי הממשלה, אשר הבטיחוהו לצוות את הקונסולים לפעול לטובת היהודים. ושר החיצון נתן צו, ע"י הטלגרף, אל ציר אנגליה בקונסטנטינפל להחיש לעזרת היהודים הנרדפים.

מצב בריאותה של יהודית הלך ורע, ובחדש נובמבר חלתה מחלה קשה מאד. —

באחרית השנה ההיא חזרה ונעורה ההשתדלות בענין מורטרה. אספה רבה של יהודים ונוצרים התאספה ביום כ"א דצמבר בלונדון להביע הסכמתם לחברת „כל ישראל חברים" שבפריז, אשר החלה להשתדל ביתר עז לטובת מורטרה. הנאספים החליטו כי עליהם החובה להלחם בלי חשך לטובת הענין.

יט.

(מות יהודית מונטיפיורי. מסע מונט. לקונסטנטינפל. הראיון עם השולטן עבדול־עזיז. ידיעות מעציבות ממרוקה. מונטיפיורי הולך למרוקה לטובת אחיו).

בראשית שנת תרכ"א נעורה עוד הפעם הצעת בנין מסה"ב מיפו לירושלים, ומונטיפיורי לקח חלק גדול בעבודת הועד שנוסד

לבחן ולבדק את ההצעה; וגם התעסק הרבה בעניני סוריה ויתראה עם הלורד פלמרסטון בדבר התחבולות הנאותות להיטיב את מצב סוריה ולהגן על יושביה.

הסיר קולינג ערדלי (איש נוצרי אשר הרבה להשתדל לטובת ענין מורטרה) בא אל מונטיפיורי בראשון לחג הפסח, ויודיעהו כי ויקטור עמנואל יהיה בקרוב למלך על כל מדינות איטליה, ואז אין כל ספק כי יושב הילד מורטרה אל אבותיו; לכן מציע הוא (הסיר קולינג) לשלוח תכף דיפוטציה אל קיסר צרפת ואל ויקטור עמנואל בענין הזה, למען תבא גאולת מורטרה ע"י אנשים אנגלים. מונטיפיורי הבטיח להציע את הדבר לפני ועד שליחי הקהלות.

בחדש יוני קבל מונט. מכתב מדמשק המודיע כי היהודי מרדכי אשכנזי אשר היה כלוא במאסר שנים רבות על עלילת רצח שהעלילו עליו, יצא סוף סוף זכאי בדינו ושלח לחפשי.

בקיץ של שנת תרכ"ב חגג מונטיפיורי עם רעיתו את „חתונת הכסף" שלהם, ועפ"י דרכו חבר אל החג הזה גם „סיום התורה", ורעיתו, אף כי היתה רפת כח מאד מחליה, קמה ממטתה לראות בכתוב מונטיפיורי את האותיות האחרונות בספר התורה.

בחדש ספטמבר גברה מחלת יהודית. בכל בתי הכנסת ערכו תפלות בעדה, ומונטיפיורי הרבה לתת צדקות לעניים. „היא נשאה את מכאוביה בארך־רוח כמלאך ה'" אומר מונטיפיורי בזכרונותיו. — בשובו בערב ראש השנה מבה"כ נגש אל רעיתו החולה לברכה, וגם היא שמה את ידיה על ראשו לברכו, ותשלחהו לחדר האכל „לקדש" על היין אך כמעט כלה לאמר את „הקדוש" בא הרופא (אשר ישב יומם ולילה אצל החולה) להודיעו כי בא הקץ. מונטיפיורי וכל הקרואים מהרו לחדר החולה לאמר אתה „וידוי" — ונשמת יהודית הטהורה, הנדיבה והחסידה עלתה השמימה.

גופת יהודית הובאה לרמסגט ושם נקברה בכבוד גדול מאד. כל האניות אשר בנמל הורידו את דגליהן עד חצי התורן, לסמן אבלות, ובבתי התפלה של הנוצרים הזכירו המטיפים בדרשותיהם את האבדה הגדולה אשר אבדה לעניים במות יהודית מונטיפיורי. —

(אף כי מונטיפיורי ורעיתו בחרו להם מקום קברם בקרבת בהכ"נ ברמסגט, בעודם בחיים; בכ"ז אחרי מות יהודית חשב מונט. מחשבה לשלוח את גוית רעיתו ירושלימה ולקברה שם בעמק יהושפט וגם כתב מכתב אל הרבנים בירושלים בנדון זה. אבל לאחרונה שב ממחשבתו זו ויסתפק בעפר :זה"ק אשר כסה בו את קבר אשתו).

למען עשות כרצון המתה שלח מונטיפיורי יותר משלש מאות וששים מתנות ונדבות לקרוביה ולמכריה, לבתי כנסת ולבתי ספר ולמוסדות צדקה שונים אשר באנגליה ובחו"ל. גם קרא למשוררים עברים לחבר כתובת על מצבת קברה. — מקץ חמשה ירחים למותה הקים בעלה על קברה אהל גדול וכפה על ראשו, בתבנית האהל אשר על קבר רחל בדרך בית לחם.

מות יהודית דכא לארץ את רוח מונטיפיורי, ובחדשים הראשונים אחרי מותה היה כאיש נדהם, מבלי מצא חפץ בשום ענין ומעשה. ואולם לאט לאט עודד אותו הרעיון, כי בהוסיפו ללכת בדרך צדקתו ולפעול לטובת הכלל, יעשה נחת רוח לנשמת יהודית הנדיבה. ובדעתו כי רצון יהודית היה כי ילך מונטיפיורי עוד הפעם לאה"ק למען השתדל לפני ממשלת טורקיה להרחיב את גבולות מוסדות החסד אשר נוסדו לטובת עניי אה"ק, — גמר מונטיפיורי לעשות את רצונה זה, למרות רפיון גוו ורוחו.

בחדש מאי, תרכ"ג, בא מונטיפיורי לקונסטנטינפל, והציר האנגלי ושרי טורקיה קבלוהו בכבוד גדול וינחוהו בעצתם בכל משאלותיו. גם השולטן (עבדול-עזיז) קבל אותו בראיון מיוחד ויאשר את כל הזכיות אשר נתנו ליהודי אה"ק מהשולטן שלפניו, וגם את הזכות שנתנו למונט. בדבר קנין קרקעות ובנין בתים בירושלים. — בקונסטנטינפל פזר נתן מונטיפיורי לאביונים בלי הבדל דת, לזכר אשתו; וכן עשה בכל המקומות אשר עבר בהם על דרכו לטורקיה.

ואולם יגונו הגדול הכשיל מאד את כחו, והרופאים צוו עליו בחזקה לבל יוסיף לעשות דרכו לירושלים. גם כל רעיו העתירו עליו דבריהם לבל יסע עתה לאה"ק, בשוותם לנגדו את התמורות אשר באו ונהיו בעניני המדינות בארץ הקדם ע"י מות

פחת מצרים ועלות ישמעאל־פחה על כסא המלוכה במצרים. ויבטל מונט. את רצונו מפני רצונם, וישב לונדונה בחדש יולי.

זקנתו המופלגת (הוא היה אז בן ע"ט שנה) לא מנעה אותו מהתעסק כמקדם בעניני כספים ובעניני הצבור והכלל. ואולם בכל מעשיו אשר עשה נצב לפניו תמיד זכרון אשתו המנוחה, ובהיותו מסופק לפעמים איך לעשות איזה דבר, היה אומר: מה היתה יועצת אשתי היקרה בענין הזה? —

בחדש נובמבר, תרכ"ג, הגיעו אליו ידיעות מעציבות ממרוקה. וזה הדבר: בעיר סאפי מת פתאם משרתו של הקונסול הספרדי; ויתעורר חחשד בלבב הקונסול כי משרתו הֻרעל, ולכן דרש מאת הרשות המרוקנית לחקור ולדרוש הדבר ולענות קשה את עושי הרעה. כמנהג הפקידים המרוקנים לא בדקו בתחלה את גוית המת לדעת את סבת מותו, כי אם החלו לענות בענויים קשים את הנחשדים. הנחשד הראשון היה נער עברי, בן י"ד שנה, אשר גר בבית המת; וכאשר לא יכל הנער שאת את הענויים הקשים הגיד כי המשרת מת ברעל, וכאשר הוסיפו עוד לענותו קרא בשם עשרה אנשים (אשר שמו מעניו בפיו) לאמר כי הם הרעילו את המשרת. רוב האנשים האלה נכלאו במאסר, אבל איש מהם לא הודה על עון שלא חטאו. הנער הוצא להורג בעיר סאפי, ואחד הנחשדים הובא לעיר טאנג'יר להענש שם ענש מות. — המעשה הזה הפיל פחד גדול על יהודי מרוקה, ובצרתם פנו אל מונטיפיורי ויבקשו מאתו לחוש לעזרתם.

מונטיפיורי קרא את חברי ועד שליחי הקהלות לאספה, באספה זו הוחלט לבקש ממונטיפיורי לנסוע למרוקה להשתדל לפני הממשלה לטובת היהודים, ומונטיפיורי קבל עליו את המלאכות הזאת; וביום י"ז נובמבר יצא לדרכו, אחרי קבלו מכתבים משר החיצון אל הקונסולים האנגלים.

כ.

ראיון עם מלכת ספרד. פעולת מונטיפיורי בטנגיר. השתדלותו לטובת אסיר מושלמני. הראיון עם שולטן מרוקה. פקודת השולטן לטובת היהודים. מונטיפיורי שב לארצו.

על דרכו למרוקה מצא מונטיפיורי לנחוץ לסור אל העיר מדריד. שם התראה עם הציר האנגלי ועם ראש המיניסטרים בספרד. זה האחרון התאמץ להוכיח למונטיפיורי כי המעשה שנעשה במרוקה לא מקנאת הדת מוצאו, וגם הבטיחו כי לא תאונה כל רעה ליתר האסירים בסאפי. — מונטיפיורי התראה בבירת ספרד עם רוב צירי ממלכות אירופה ועם גדולי השרים הספרדים אשר נתנו על ידו מכתבי המלצה לטנגיר. וביום כ"ח נובמבר קבלה אותו מלכת ספרד בראיון מיוחד, ברצון ובחבה.

מונטיפיורי סר גם אל הערים סֶביליה וקדיש, וביום י"א דצמבר בא לטנגיר. היהודים קדמו פניו בשמחה ובכבוד גדול, ומכל עדי מרוקה באו אליו דיפוטציות מהיהודים. — תכף אחרי בואו התיצב לפני הקונסול האנגלי, ומשם הלך אל הקונסול הספרדי למסר לו את המכתבים משרי ספרד. הקונסול הספרדי נאות להוציא כרגע לחפשי את שני היהודים הכלואים בטנגיר, וגם הבטיח לתת על ידו מכתב אל הרשות המרוקנית להודיעה כי רצון ממשלת ספרד הוא להרפות משני האסירים הכלואים בסאפי. — בעוד שעה, אחרי התראות מונטיפיורי עם הקונסול, הוצאו שני האסירים היהודים בטנגיר לחפשי, וממחרת בבקר קבל מונטיפיורי מהקונסול את המכתב אשר הבטיחו לטובת האסירים בסאפי. אז הלך מונטיפיורי בלוית הקונסול האנגלי אל שר החיצון המרוקני בטנגיר, וימסר לו את המכתב הנז', והשר הבטיחו לשלוח את המכתב אל השולטן במרוקה, אבל אמר כי כירח ימים יעבור בטרם תבוא תשובה.

בשוב מונטיפיורי מבית השר למלונו חכתה לו דיפוטציה

של אחד משבטי המורים (ערביאים, „מערבים") עם ראשיהם וזקניהם, אשר בקשו ממנו להשתדל לטובת אחד מבני שבטם היושב כלוא במאסר זה שנתים וחצי על החשד שנחשד כי הרג שני אנשים יהודים. מונטיפיורי מצא לנכון להשתדל בדבר, ועפ"י השתדלותו הוצא האסיר לחפשי עוד באותו היום. בני שבטו באו עם האסיר להודות למונטיפיורי, וראשי השבט נשבעו לו כי מעתה לא יגעו עוד לרעה בנוסעים יהודים העוברים ב י ו ם דרך מקום מושבותם. „אנכי נתתי אמון בשבועתם" אומר מונט. בזכרונותיו „בראותי כי הם מדייקים בלשונם ואינם מבטיחים חסותם לאלה אשר יואלו לעבור דרך מקומם ב ל י ל ה".

מונטיפיורי גמר ללכת אל בירת מרוקה להתראות עם השולטן ולבקש ממנו להטות חסדו ליהודים ולבטל את המשפטים הקשים שכנגדם.

הקונסול הספרדי בטנגיר הודיע את כל קונסולי ארצו. במכתב כי מלכת ספרד הביעה אי־רצונה לשמועה אשר באה כי הקונסולים הספרדים במרוקה רודפים את היהודים; רצון המלכה הוא כי הקונסולים יהיו לעזר ולמגן ליהודים וכי יתאמצו להניא את הפקידים המרוקנים מתהלך באכזריות עם היהודים ומענות אותם למען הכריחם להודות על חטאים שלא חטאו.

בראשית שנת 1864 בא מונטיפיורי לעיר סאפי, ושם נודע לו כי האסירים כבר הוצאו לחפשי. משם הלך למוגדור וממוגדור הלך בשמונה ימים לעיר הבירה, למרוקה. במרוקה קדם שלטון העיר את מונטיפיורי ובני לויתו בכבוד גדול, ויתן להם מקום באחד מהיכלי השולטן בתוך גן יפה — בעת אשר ליהודי מרוקה אסור ללכת ברחובות העיר אלא ברגלים יחפות.

„ביום הראשון לחדש פברואר", כותב מונטיפיורי בזכרונותיו „בא אלי ראש המיניסטרים של השולטן לבקרני, ויביע לי את רצון השולטן לקבל אותי ואת בני לויתי בהיכלו. ואחרי צאת המיניסטר מלפני, הופיע סגן שר הארמון של השולטן עם קהל פרשים, להוליכנו אל חצר השולטן. — בבואנו הארמנה קדמו פנינו כל שרי החצר, ונעמוד בשורה לחכות לבא השולטן. אז הופיע השולטן, ופניו מפיקים בינה יתרה ומיטב לב. הוא אמר

כי שמח הוא לראות אותי בחצרו, וכי שמי ידוע לו היטב וגם יודע הוא את חפצי להיטיב את מצב אחי; הוא הביע תקותו כי ישיבתי בבירת ממלכתו תנעם לי, וגם דבר על יחס הרעות אשר בין מרוקה ואנגליה זה ימים רבים, וכו׳ וכו׳". אז מסר מונטיפיורי לידי השולטן את כתב הבקשה הזה:

„הנני בא בהסכמתה וברשיונה של מלכת אנגליה ובשם אחי היהודים שבאנגליה ושבכל ארצות תבל, לחלות את פני הוד מלכותך להוסיף להראות אותות רצונך וחסדך לאחי בארץ ממשלתך".

„יהי רצון מלפני הוד מלכותך לצוות בכל תקף, כי היהודים והנוצרים היושבים בכל מדינות מלכותך יוגנו היטב, וכי איש לא יעיז להרגיזם ולהפריע שלומם ומנוחתם, וכי יהנו מכל הזכיות של יתר נתיניך, כמו שנהנים מהן הנוצרים היושבים בערי החוף בממלכתך. זכיות כאלו נתנו, בהשתדלותי בפירמן מיוחד מאת השולטן המנוח עבדול-מגיד, שמשל בטורקיה, ונשארו וקוימו בחדש מאי שעבר מאת השולטן עבדול-עזיז, המושל עתה בתורקיה" וכו׳.

אחרי תם הראיון הושבנו אל היכלנו בכבוד גדול. ובערב נקראנו אל משתה בבית ראש המיניסטרים. הוא הגיד לי בשיחתו כי רצון השולטן וגם רצונו הוא להגן על יהודי מרוקה, וגם רשם בספר לפניו את התלונות אשר התלוננתי על ההגבלות המעיקות על היהודים, ויבטיח לחקור את הדבר ולעשות הנחות ככל האפשר. גם הצעתי לפניו להרחיב את גבול רבע היהודים במוגדור ולתת הרשיון לקנות בית חולים בטנגר. והשר הבטיח לשים לב להצעותי.

ביום ה׳ פברואר נמסר לידי הפירמן מאת השולטן, חתום בחותם השולטן. וזה תכן הפירמן:

„להוי ידוע ע"י דבר-מלכות זה וכו׳, כי מצוים אנחנו לכל שרי המדינות ולכל הפקידים ולכל נתינינו להתנהג עם היהודים היושבים במדינותינו, יהיו מאיזה מצב שיהיו, עפ"י שורת הדין, וכי יהיה להם משפט אחד עם כל יושבי הארץ, בבית הדין: עד כי לא יעשה להם אף עול כל שהוא, אף לא מקצת מן

המקצת. איש אל יעיז לעשות ליהודים רעה, לא בגופם ולא בקניניהם. אסור להכריח את האומנים הישראלים לעשות מלאכה כנגד רצונם, ובעד כל מלאכה שהם עושים יקבלו שכרם כראוי. כי העול שיעשה להם הוא עול נגד השמים, ואנחנו לא נוכל שאת שום פגיעה בזכיותיהם או בזכיות של אחרים, כי כבודנו מתנגד לדבר כזה. לכל איש יש הצדקה לזעק אלינו, ואם יעשה איש חמס ליהודים, נענוש אותו בעזרת ה׳. הננו מודיעים זאת בכל תקף, למען ישמעו כל יושבי ארצנו וייראו ולא יוסיפו בני עולה לעשות רעה ליהודים. וכו׳״.

ביום המחרת נקראנו עוד הפעם לחצר השולטן. השולטן קבל אותנו בגנו הנהדר, ויוסף לדבר אתי דברי חבה ולהבטיחני כי רצונו ומחשבתו להגן על נתיניו הישראלים.

מגן השולטן הלכנו אל שכונת היהודים. הרחובות המו מאדם ובדוחק גדול עברנו בין ההמון הגדול״.

ביום י״א פברואר יצא מונטיפיורי מבירת מרוקה ויסע לארצו. על כל הדרך במרוקה עשו לו שרי המדינות כבוד גדול מאד. גם בשובו לארצו סר אל העיר מדריד ויתיצב לפני מלכת ספרד, ויגש לה העתקה מהפירמן של שולטן מרוקה בתרגום ספרדי. — ממדריד הלך לפריז, וגם שם התיצב לפני קיסר צרפת ויגש לו העתקת הפירמן.

כא.

כבוד מונטיפיורי בשובו לביתו. הבטחה לחוד וקיום לחוד. פעולת מונט. לטובת יהודי פרס. המסע הששי לאה״ק. שיחות עם פחת ירושלים. תשובה נמרצה של אשה צעירה לימים.

העבודה הקשה אשר העביד מונטיפיורי את נפשו, בזקנתו המופלגת, בכתותו את רגלו בדרך רחוקה לטובת אחיו במרוקה,

— העבודה הזאת הגדילה עוד את כבודו בעיני הכל, ובני ב לונדונה כבדו את מונט. בחגיגות כבוד ויקר, במשתות ובדיפוט־ציות ובמכתבי תהלה, לא רק מאת היהודים, כי אם גם מגדולי הנוצרים, ובהם גלַדסטון וגושן. (כאלפים מכתבי תהלה נשלחו אליו מכל קצוי ארץ).

כשני חדשים אחרי שובו לביתו, שלח מונט. מכתב ארוך אל ראש המיניסטרים במרוקה, להשתדל כי יוציאו פקידי הממשלה את דברי הפירמן לפעולות. ומקץ שני ירחים קבל תשובה מהמיניסטר כי כבר יצאו דברי הפקודה לפעולות ואיש לא יוסיף עוד לשלוח ידו ביהודים.

וגם אל ראשי הקהלות במרוקה שלח מונטיפיורי מכתבים להזהיר את היהודים לבלי תת תואנה לפקידי הממשלה לקצוף עליהם, ולבלי התגרות ביושבי הארץ, ולקבל באהבה יסורים קטנים כדי שלא להעלות עליהם חמת המושלמנים הקנאים.

ביום ו' אקטבר הוחג חג גדול ב„גילדהאַל" לכבוד מונט. באספת ראשי שלטון הקריה, והלורד־מאֶר נאם נאום גדול בשבח הפילנטרופ המצוין. מונט. ענה על הנאום בענוה ובחסידות. בחרש יוני קבלה מלכת אנגליה את מונט. בראיון מיוחד ותהלל את מפעליו במלאכותו למרוקה.

בעת ההיא עלתה מחשבה בלבו לכונן בירושלים למזכרת רעיתו בית־מדרש אשר בו ילמדו עשרה ת"ח, ולבנות בתים לעשרת הלומדים, ולשלוח כסף ליסוד אוצר ספרים גדול בירו־שלים. אבל עד מהרה שב ממחשבתו זו, ויגמר ליסד בית כזה ברמסגט (מחשבתו זו הוציא אל הפועל, כאשר יסופר הלאה).

שר החיצון שלח לו למקרא את הטלגרמות אשר קבל מהציר האנגלי בקונסטנטינפל על אדות מצב היהודים בארץ הקדם ובארץ יון. (כל המיניסטרים באנגליה היו נוהגים לשלוח לו למקרא את הרפישות שקבלו מהצירים והקונסולים, אם נמצאה בהם ידיעה נכבדה הנוגעת למצב היהודים).

למרות הפירמן הנמלץ של השלטון המרוקני, ולמרות הבטיחו בפיו את מונטיפיורי כי יגן תמיד על היהודים, — לא הדלו מצוקות היהודים במרוקה, ולא חדלו הקולות הקוראים

למונט. לעזרה מכל ערי מרוקה. אכן לא לחנם אומר משל המרו־קנים: „הבטחה לחוד וקיום ההבטחה לחוד". ומה גם כי אף בארצות אירופה יקרה כדבר הזה, ביחוד בנוגע לזכיות שנתנו בכתב ליהודים...

בחדש מרט, תרכ"ה, הגיע למונט. מכתב מלא קנים הגה והי מקהלת ישראל בעיר הַמַדָן (היא שושן העתיקה), אשר היו בצרה גדולה מפני חמת הפרסים אשר נתכה עליהם. „כל הלילה נדדה שנתי מעיני בזכרי את מצב אחינו האֻמללים בפרס", כותב מ. בזכרונותיו. ותכף ממחרת היום בבקר החל לחקור ולדרוש למצב הענינים המדיניים בפרס וביחוד למצב הדרכים. כי היה עם לבו ללכת לפרס לטובת אחיו. ואולם רעיו הניאוהו מהמסע הכבד הזה והסיר לאיארד יעצהו לכתוב מכתב אל השח (מושל פרס) ולבקש מאתו להת פירמן ליהודי ארצו, כפירמן אשר נתן שולטן טורקיה ושולטן מרוקה. אחרי אשר הרבה מונט. להתישב בדבר עשה כעצת לאיארד, ויכתוב מכתב בקשה אל השח, ושר החיצון הואיל לשלוח את המכתב לתעודתו ביד הציר האנגלי בְּטֶהֶרָן.

בערב ר"ח תמוז, תרכ"ה, הניח מונט. את אבן הפנה לבנין בית המדרש ברמסגט, ליד בהכ"נ, למזכרת רעיתו.

בשני ירחים אחרי כן הגיע אליו קול קורא לעזרה מאה"ק: רעב כבד ומגפת החלירע פרצו בארץ ויעשו שמות ביושביה. עד מהרה הקהיל מונט. את ועד שליחי הקהלות לאספה, ובהשתדלותו נאסף סכום גדול לטובת עניי אה"ק, ומונטיפיורי קבל עליו את המלאכות ללכת לאה"ק להלק שם את הכסף לנצרכים.

לפני צאתו לדרכו קבל מכתב מלשכת שר החיצון המודיעו כי כאשר הגיע להשח כתב הבקשה של מונט. שלח דבריו אל ראש המיניסטרים שלו לאמר: „הנה עתה נודע לי כי היהודים היושבים בארצי סובלים מצוקות ורדיפות; ויען כי הדבר הזה הוא נגד רצוני, לכן הנני מצוה עליך להשתדל שיתנהגו מעתה עם היהודים בחסד ובמישרים". — הידיעה הזאת שמחה את לב מונטיפיורי.

ביום השבת לפני צאת מונט. לדרכו לאה"ק ערכו תפלות

בכל בהכ"נ בלונדון בעד הצלחת דרכו. וביום כ"ז פברואר שב מונט. לדרך פעמיו; הוא מסעו הששי לאר"ק.

בבואו ליפו קדמו פניו פחת העיר, ראש השופטים והשר המצביא את חיל המצב. ואחרי עשותו שם את מעשה הצדקה בחשבון ודעת הלך ירושלימה, וגם שם נתקבל בכבוד גדול, ותכף ביום הראשון לבואו החל לעסוק במעשה הצדקה. ביום השני בקר את פחת ירושלים וירב לשיח אתו על תקון סלונות המים בירושלים, וימסר לידו לצרך זה שלש מאות ל"ש (מזה מאה ל"ש מכיסו). הפחה ערך לפניו את הנחיצות להושיב מחוץ לעיר את המצרעים (לעפראָזע) שבירושלים, ולכונן לצרך זה מקום מיוחד אשר יעלה לסך ק"ן ל"ש. ואולם מונט. לא התיר לנפשו לשנות מצדקה לצדקה את הכסף שנשלח על ידו מאנגליה, ולכן התנדב מכיסו מאה ל"ש לצרך בית החפשית למצרעים.

בחג הפסח בקר מונט. את בתי „משכנות שאננים" שנוסדו מעזבונו של יהודי טורא, וישבע רצון מהכדרים הטובים שבהם ומיושביהם. יושבי הבתים עסקו, מלבד בתורה, גם באומנות ומלאכה, בחשק ובחריצות, ועל זה שמח מונט. מאד. „הבתים האלה נודעים לתהלה כל כך" אומר מונט. בזכרונות מסעו „עד כי רבים מיושבי העיר מבקשים להם הרשות לשבת זמן קצר במשכנות השאננים האלה להיטיב את מצב בריאותם".

פחת ירושלים בא לבקר את מונט. וישוחחו הרבה על מצב ירושלים בכלל. לפי דבריו מתו בחלי־רע יותר מט"ו למאה מעניי העיר, מפני מעונותיהם הרעים והצפופים, מפני חוסר מים טובים, ובכלל מפני העני הגדול של יושבי העיר.

אחרי חג הפסח הקהיל מונט. את הרבנים וראשי „הכוללים" לאספה רבה, ויבאר להם כי תכלית בואו לאה"ק היא לא רק לחלק נרבות לעניים, כי אם ביחוד להועץ אתם ע"ד התחבולות והדרכים הנאותים, לפי דעתם, להעביר את העניות מאה"ק ולהלחם בסבות העני. על זאת ענה ראשונה החכם־באַשי ויאמר כי הרפואה היותר בדוקה להיטיב מצב הבריאות בירושלים ולתקון המצב החמרי של יושביה, היא, לפי דעתו, להרבות את

מספר בתי המעון המתוקנים לעניים ולהעסיק את העניים בעבודת האדמה. אחריו דבר הר"ר שמואל סלנט, וגם הוא הסכים בכל לעצת „הראשון לציון". בסוף האספה הוכיחו למונט. במספרים מדויקים, כי מנדבה של אלף רו"כ הבאה לירושלים, מגיע לגלגלה רק כשלשים קאָפּ!

גם מצפת, מטבריה ומפקיעין באו דיפוטציות אל מונט. לבקש להעסיקם בעבודת האדמה.

בין התחבולות אשר הוצעו לפני מונט. באספה הנז' מנויה גם האֶמיגרציה, כלומר להקל לעניי אה"ק את היציאה לחו"ל. ולתכלית זו צוה מונט. להביא אליו את כל העניים שאין להם כל תקוה בירושלים, למען תת להם כסף לצאת לחו"ל. ויהי כאשר באו אליו העניים האלה ויקר מקרה נפלא אשר ראה מונט. לו לחובה להודיעו בפרוטרוט בהרפורט שלו אל ועד שליחי הקהלות בלונדון. וזה הדבר: בין הבאים היתה אלמנה עניה צעירה לימים כבת כ"ב שנה, אשר בעלה מת במגפה וישאירנה בחסר כל עם שלשת ילדיה. מונט. הציע לפניה ללכת ארצה אשכנז אל קרוביה הנחשבים לאנשים אמידים, ויאמר לתת לה כסף להוצאות המסע. אבל האשה לא אבתה לשמוע לעצה זו ותקרא: „ה' זכני לשאוף את האויר הטהור של ארץ אבותינו; הוא עשה עמדי את החסד הגדול להביאני, בעודני ילדה קטנה, אל המקומות הקדושים האלה אשר מהם יצאה תורה לכל העולם; הוא חנן אותי לדרוך על אדמת הקדש אשר עליה עמדו נביאינו וחכמינו הקדושים — ואיך אצא עתה, ואקח את ילדי מעיר ציון אשר אנחנו מחכים בכל יום כי אמת וצדק ישובו למלוך בה? לא! טוב לי לגוע ברעב עם ילדי בחונני את עפר העיר הקדושה, מלחיות בכל טוב בחוץ לארץ"!

ואמנם כמעט כל העניים אשר הציע מונטיפיורי לפניהם לצאת מאה"ק, ענוהו מעין התשובה כזו, וגם אלה אשר הביעו חפצם ללכת לחו"ל לא חפצו להשתקע שם, כי אם לשבת שם זמן קצר ולמהר ולשוב לאה"ק.

כב.

הספרדים והאשכנזים בירושלים. עניים חונני יתומים. עלילת שקר על יהודי צפת. זמירות עבריות על הים. מונטיפיורי שב לאנגליה.

ביום השבת הובאו אל מונטיפיורי נערים אחדים למען „יבחנם בלמודיהם". מונטיפיורי שאל את אביהם מדוע לא לִמד את בניו אומנות ומלאכה המחיה את בעליה? אך האב ענה על פי דרכו: „בטרם נלמד את בנינו למצא את צרכיהם הגשמיים עלינו לדאג לצרכיהם הרוחניים, למען ימצאו בתורת ה' משען ותקוה בצוק העתים ובנדודי החיים". ואף אמנם הביא לו האיש אח"כ את יתר בניו אשר כבר החלו ללמוד אומנות ומלאכה.

מונטיפיורי שמח מאד בראותו כי נשי היהודים האשכנזים בירושלים יודעות תורה (כי קראו לפניו מזמורי תהלים עם תרגום „עברי־טייטש"!). אך עוד יותר התפעל בשמעו את אחת מנשי הספרדים מדברת צחות בשפת עבר בשוחחה עם הד"ר לוי.— גם הביע שמחתו על הסבלנות השוררת בין שתי העדות, כי החלו הספרדים להתחתן עם האשכנזים.

„ביום ח' אפריל יצאתי לשוח במסבי הר הזתים ובעמק יהושפט. ה„שיכים" (זקני הערביאים) השוכנים במקום ההוא, הארו לפני את מצוקות היהודים בעת המגפה, ויראוני את הקברים החדשים, גם שבחו לפני את אמץ רוחם ואת מסירת נפשם של היהודים בעזרם איש את אחיו בעת המגפה. „השיכים" השוכנים בקרבת שדה הקברות עודם נוהגים גם עתה לבקש מתנות מאת היהודים הבאים לבקר את הקברים. לפנים היו מחללים את גויות המתים, אם לא נתן להם חפצם זה, ואולם עתה חדלו התועבות האלה, הודות להשתדלות הממשלה".

ממחרת היום ההוא הלך לבקר את הקונסולים ואת „הראשון לציון". גם בקר את הבישוף הפרוטסטנטי אשר הרבה לעשות טובות לבני ירושלים. אח"כ בקר את בתי הכנסת ואת בתי החולים.

ביום ט׳ אפריל הניח את אבן הפנה לבנין בתי מעון חדשים בקרבת „משכנות שאננים״. ולזכר הדבר הזה חלק לשתי העדות מאה מאה ל״ש.

על ארות רחמנותם ומעשי צדקתם של היהודים העניים בירושלים, מספר מונטיפיורי בנחת רוח את המעשים המלבבים האלה: שני יתומים צעירים לימים באו אל חדרי. תארם הטוב ומראם הרענן משכו עליהם את עיני. „מי דואג לפרנסתכם, ובבית מי תחסו?״ שאלתי את הילדים. „אנחנו חוסים בבית יעקב אהרן קלישר והוא דואג לכל מחסירינו״ ענוני הקטנים. השבתי לנכון כי האיש הטוב והמטיב הזה איש אמיד הוא; אבל באשר חקרתי על אדותיו נודע לי כי עני גדול הוא, ומלאכתו מלאכת הסידים, אשר בה ימצא לחמו רק בערבי פסחים, כי אז יסיד כל אדם מישראל את קורות ביתו; ואולם ביתר ימי השנה לא ימצא לו כל עבודה. שלחתי לקרא לאיש החסד הזה. הוא בא, ופניו עליזים וצוהלים כאיש אוצרות. „האתה האיש המכלכל בביתך את היתומים האלה?״ שאלתיו. „כן״ ענה הסיד. „היש גם לך בנים?״ — „שבעה בנים יש לי״. — „אם כן איך העמסת עליך משא כבד כזה לכלכל עוד שני יתומים?״ שאלתיו; ויען האיש ויאמר: „אבות היתומים האלה היו שכני הקרובים, וכאשר נשארו הילדים בלי אב ואם ראיתי לי לחובה להיות להם למגן ולמחסה ולתת להם מקום בביתי יחד עם ילדי. תהלה לאל הנם בריאים ושלמים, הם אוכלים אתנו יחד בהיות לי ולילדי לחם לאכול, וכאשר אין לחם בביתי ירעבו אתנו יחד״.— והאיש הזה איננו האחד, כי עוד אנשים ונשים באו אלי, אשר למרות עניותם הנוראה הם מגדלים יתומים בביתם. האם אין העניים הנדיבים האלה ראוים לכבוד, לאהבה ולתמיכה מצדנו?״

ביום י״ב אפריל באו אליו ראשי קהלת צפת, אשר יעדם ליום הזה לחקור ולדרוש אותם על דבר העלילות אשר טפל קונסול־אוסטרי על יהודי צפת במאמרו שנדפס בירחון מפורסם. מונטיפיורי קרא לפניהם את המעשה המסופר בהירחון, כי אשה יהודית מנשי הספרדים נשפטה בצפת משפט מות בפקודת הרב על עון אשר חטאה. — אז ספרו שני הרבנים, הספרדי והאשכנזי,

למונטיפיורי את הדבר לאמר: אשה ספרדית, גרושה מבעלה, באה מדמשק לגור בצפת, ומקץ ששה חדשים לשבתה בצפת נשאה לאחד מקהל הספרדים. ויען כי ביתה עמד לנכח בהכ"נ, נודעו עד מהרה כל הליכותיה המגונות ופריצותה לכל אנשי העיר, וגם נודע כי עוד בשבתה בדמשק היה סורה רע. ויהי ביום השבת, בעת התפלה, ותרא בעלת ביתה והנה איש טורקי סר אל חדר האשה הדמשקית ויתיחד עמה זמן מה. ותמהר בעה"ב והודיע לראשי הקהלה בבהכ"נ את התועבה אשר עשתה הדמשקית. והעם אשר היה בבהכ"נ התמרמר מאד על הנבלה הזאת (כי כזאת לא יעשה בארצות הקדם המדקדקים מאד בהלכות צניעות) ויבאו אל בית הסוררה וייסרוה קשה, כמנהג המקום; אך הרבנים לא התערבו כלל בדבר, כי אם צוו את בעלה לגרש את אשתו, כמשפט לישראל בהמצא ערות דבר באשת איש. והאשה הגרושה שבה לבית אביה דמשקה. זו היא גופא דעובדא. (הננו להודיע בזה כי בשוב מונטיפיורי לונדונה שלח אל הירחון הנז' את גבית העדות של רבני צפת, ומו"ל הירחון הצטדק לפניו במכתב ארוך על אשר נכשל במגיד שקר, וגם מהר להכחיש את עדות הקונסול האוסטרי באותו הירחון ובעוד עתון היוצא על ידו).

ביום י"ד אפריל עזב מונטיפיורי את ירושלים, אחרי שלחו נדבות הגונות מכיסו למוסדות החסד השונים שבעיר. ביפו ישב באניה קטנה וגרועה (כי אחרת לא נמצאה אז בחוף) אשר היתה מלאה צאן ובקר וסוסים. בהפליגו בים קם לעת ערב רוח סערה, ובאניה לא נמצא אף תא אחד להנפש בו. וכן ישב מונטיפיורי, הזקן בן פ"א שנה, כל הלילה על מכסה האניה ברוח סעה וסער; ובעת אשר כל הנוסעים נבהלו נרעשו מפני זעף הים, ישב הזקן החסיד במנוחה שלמה, מבלי הוציא תלונה מפיו, ויפקד רוחו ביד אלהי הרוחות.

באלכסנדריה ישב באניה מרוחת, אניה אנגלית. במשך המסע הארוך והמשומם נערכו על מכסה האניה מנגינות ומחזות. בהכן המנגינות אשר הוגש למונטיפיורי מצא כתוב את פרקי הזמרה האלה: „יגדל אלהים חי", זמר מאת מחבר בלתי נודע.

„ארון עולם", זמר מאת מחבר בלתי נודע. מונט. שמח מאד על ה„תכן" הזה אשר לא פלל לו באניה אנגלית, ועוד יותר עלץ לבו לשמע הנגינות הידועות לו היטב יוצאות מפי המזמרים (הנוצרים), ובנחת רוח זמזם בלחש את הזמירות יחד עם המזמרים. גם הודה מקרב לב לעורכי הזמרה על העגג המיוחד שהכינו לו בבחרם למענו זמירות עבריות.

ביום ט' מאי שב מונטיפיורי לביתו ברמסגט.

כג.

שמועות רעות מפרס ומרומיניה. מונטיפיורי הולך לרומיניה לפעול לטובת אחיו. תמיכת הממשלות במלאכות מונטיפיורי. סערת ההמון בבוקרשט בבוא מונטיפיורי. גבורת מונטיפיורי. העשירים והעניים. מכתב הנסיך קארל אל מונטיפיורי. מונטיפיורי יוצא מבוקרשט.

ימים אחדים אחרי שוב מינטיפיורי מדרכו בקר את הציר הרוסי בלונדון ויהלל אליו את בית הכנסת אורחים שיסדה ממשלת רוסיה בעיר רמלה, ואשר התאכסן בו על דרכו לירושלים. הציר בקש ממנו שיכתוב את דברי תהלתו במכתב אשר ימציא (הציר) לידי קיסר רוסיה. — אח"כ הלך מונט. אל שר החיצון בממשלת אנגליה, ויגד לו את כל אשר ראה באה"ק ואת הכבוד אשר עשו לו פקידי טורקיה. השר בקש ממנו לערוך לו את הדברים בכתב ואז יודה (השר) לממשלת טורקיה, בשם ממשלת אנגליה, על כל הטוב אשר נעשה למונטיפיורי בימי שבתו באה"ק.

בהיותו ימים אחדים אח"כ בלשכת שר החיצון הראוהו דפשות שנתקבלו מפרס, על אדות רדיפות איומות כנגד היהודים: בעיר אחת בפרס נהרגו יהודים רבים ובתיהם היו לבז ולחרבה; אחד משרי השח הוכה, וראש ההושבים המושלמנים הודיע גלוי לכל כי הוא המושל במקום הזה והמת ימית את כל היהודים. — לשמע הדברים האלה אמר מונט. ללכת לפרס, אבל שר החיצון

הניאהו ממחשבתו זו, באמרו כי לפי מצב הדברים כעת לא יטיב במסעו כי אם ירע. ואולם שר החיצון שלח טלגרמה אל הציר האנגלי בטֶהֶרָן לאמר אל השח, כי ממשלת אנגליה בוטחת בו כי יענוש קשה את עושי השערוריות וכי יגן על היהודים מפני רודפיהם הקנאים.

בראשית שנת 1867 כאשר היה מונטיפיורי שרוי בצער על מות גיסו בנימין כהן (אחי יהודית), הגיעו עוד הפעם שמועות רעות מארץ פרס, ולמרות ההשתדלות והאזהרות של ממשלת אנגליה לא חדלו הפרעות בפרס, והיהודים צעקו לעזרה אל מונט. — ולמרבה היגון קבל מונט. מכתב קורע לב מרומיניה: עפ"י פקודת הממשלה גורשו כל היהודים מהכפרים באכזריות רשע, כי הממשלה חושבת אותם ל„ריקים ופוחזים״. ממשלת אנגליה השתדלה לפני ממשלת רומיניה להשיב ידה מהיהודים, אך כל עמלה נשאר מעל, וצרות היהודים גדלו מיום ליום.

מונטיפיורי התעורר מאד על החמס שנעשה ליהודים ברומיניה, ויביע חפצו לפני ועד שליחי הקהלות ללכת בעצמו לרומיניה, אולי יצליח במלאכותו זו כאשר הצליח במשלחתו לדמשק, לרוסיא ולמרוקה. הועד הודה לו על מסירת נפשו לטובת אחיו, ויתנו לו הסכמתם. וממשלת אנגליה תמכה בידו גם היא, וגם ממשלת רוסיה הביעה הסכמתה למלאכותו זו והשתתפותה בצרות יהודי רומיניה. הציר הרוסי שלח למונט. העתקה מהדפשה אשר קבל בענין זה מהנסיך גָרטשַקוב, (מיום י"ב יולי 1867) לאמר: „תכף אחרי אשר קבלתי את הדפשה שלך, מהרתי להודיע את הגנרל־קונסול שלנו בבוקרשט על דבר החלטתו של הסיר משה מונטיפיורי ללכת לבוקרשט לפעול שם לטובת אחיו בני אמונתו. עפ״י פקודת אדוננו הקיסר צויתי את הגנרל־קונסול לשחד מכחו בכל יכלתו בעד המלאכות הזאת לטובת האנושיות״.

גם ממשלת פרוסיה הביעה רצונה להיות לעזר למונט. במלאכותו לרומיניה. ואלה הדברים אשר הודיע ציר אנגליה בברלין אל שר החיצון באנגליה על אדות דעת ב י ס מ ר ק בנדון זה: „דברתי עם הגרף ביסמרק על דבר רדיפות היהודים בנסיכות

מילדַביה, ואבקש מאתו לשלוח אל הקונסול הפרוסי בבוקרשט את הפקודות הנחוצות, למען יפעל יחד עם הגנרל־קונסול האנגלי לטובת מפלגת התושבים השוקטים והבלתי מזיקים (כלומר היהודים) אשר על כל ממשלה מתוקנה להגן עליהם מפני מעשי חמס. הגרף ביסמרק ענני כי ממשלת פרוסיה תעבוד ברצון שכם אחד עם ממשלת אנגליה את העבודה ההומנית הזאת. עוד בשנה שעברה נשלחה פקודה כזו אל הקונסול הפרוסי בבוקרשט, ועתה יחדש (ביסמרק) את הפקודה. ביסמרק אומר כי הנסיך קארל (מושל רומיניה) חפץ מאד לעשות סדרים ומשפט צדק בארצו, אבל לא תמיד יש לאל ידו להוציא חפצו אל הפועל; ואולם בטוח הוא כי רדיפות היהודים הן לזועה להנסיך קארל, והוא ישתדל בכל יכלתו להגן עליהם".

אחרי אשר קבל מונטיפיורי משר החיצון את כל המכתבים הנחוצים לו במלאכותו, יצא ביום כ"ז יולי לדרכו, וילך ראשונה לפריז.

ביום ג' אבגוסט קבל אותו הקיסר נפוליון בראיון מיוחד, וירב לשיח אתו בחבה יתרה, ויבטיחו להיות לו לעזר במלאכותו. מונטיפיורי התפעל מאד מהראיון הזה, ובזכרונותיו הוא אומר: „איש לא יכל להראות אותות חבה כאותה החבה שהראַני הקיסר".

מפריז הלך לוינה. שם באתהו השמועה אל מות אחיו, הורציה. — וביום כ"ב אבגוסט בא בוקרשטה.

בבאו בוקרשטה הלך תכף לבקר את הנסיך, וממחרת היום בא שר החיצון הרומני ושני מזכירי הנסיך לבקר את מונטיפיורי. בכלל השתדל „העולם הרשמי" ברומניה להראות למונט. אותות כבוד ונמוס מצוין; אבל דעת הקהל הרומני לא היתה נוחה מזאת. העתונים הרומנים הדפיסו מאמרים מלאים מרורות וחמת פתנים ע"ד בוא מונט. לרומניה, ורוח ההמון הלך הלוך וסוער. גם הקונסול האנגלי אמר למונט. כי דואג הוא פן הפרוצנה פרעות כנגד היהודים בגלל בוא מונטיפיורי. גם עברה השמועה כי נתחלק כסף בין ההמון למען יתנפלו על מונט. ובני לויתו ולמען יהרגו את היהודים.

אבל לב מונטיפיורי לא נפל עליו, ובמנוחה שלמה ישב

ויערוך את כתב הבקשה אל הנסיך לטובת היהודים.

ביום כ״ח אבגוסט נדפס בעתון „נטינועא״ קול קורא אל הרומנים להחלץ חושים ולעמוד על נפשם כנגד היהודים האומרים לכבוש להם את ארץ רומניה היפה; כי היהודי העשיר מונטיפיורי בא לקנות את כל נכסי הממשלה ולעשות את הרומנים לעבדים לבני ישראל. לכן קורא העתון לאחיו הרומנים להקהל ולערוך כתבי בקשה אל הממשלה ואל שני בתי הפרלמנט הרומני שיחוקו כרגע את החוקים האלה: 1) היהודים אשר באו לרומניה אחרי שנת 1848 ואינם עוסקים באומנות ובמלאכה, ישולחו כרגע אל הארץ אשר יצאו ממנה. 2) היהודים העוסקים באומנות או שיש להם בתי חרשת שבהם עובדים פועלים רומנים, וכמו״כ היהודים בעלי השכלה עליונה, — כל אלה ישארו בארץ, אך בתנאי שיתנהגו לפי מנהגי הציביליזציה (!?). 3) מהיום והלאה אסור ליהודים לבוא לשבת ברומניה.

מו״ל העתון הנז׳ הניח בראשי הומיות את גליונות כתב הבקשה הזה, למען יבאו כל יושבי בוקרשט לחתום עליהם. אמנם שלטון המשטר אסר עליו לעשות כן, אבל המו״ל לא שם לבו אל האסור.

ובאותו היום נקרא מונטיפיורי עם בני לויתו אל המשתה אשר עשה להם הנסיך בהיכלו. הנסיך הרבה לשיח עם מונט. בחבה, ומונטיפיורי עזב את ההיכל בלב שמח.

ביום המחרת הלך מונטיפיורי לבקר את מוסדות החסד של הנוצרים, בלוית ראש שלטון המשטר ואחד מפקידי שר הפנים. ובשובו למלונו — והנה שערוריה גדולה. לפני המלון התאסף המון גדול עד מאד, אשר באו לחתום על גליונות הבקשה המונחים על שלחן ברחוב לפני חלון הדרו של מונטיפיורי וההמון הולך וסוער, ואחדים מהם נגשו אל החלון ויהלכו אימים על מונט. והאורחים המתאכסנים במלון מהרו אל חדר מונט. בפחד גדול ויקראו אליו: „הנה הם באים לקחת את נפשך!״

אבל מונטיפיורי הזקן לא פחד ולא רהה: במנוחה שלמה נגש אל החלון ויפתחהו, ויתיצב לנכח ההמון הזועף אשר מלא את כל הככר לפני המלון, וידבר אליהם לאמר: „אל נא באִש!

אני באתי הנה בשם הצדק והאנושיות להשתדל לטובת נרדפים נקיים". ההמון הביט אליו רגעים אחרים בתמהון, ואחר שב להתהולל ולשאון, אבל לא נע ממקומו, ובעוד זמן מה נמוג ההמון וילכו לדרכם.

לפנות ערב בא הבנקיר ה' חלפן (ראש ועד חברת כי"ח בבוקרשט) אל מונטיפיורי ובדמע עינים קרא „עתה יהרגו אותנו כלנו!" — זה ה' חלפן לא היה שבע רצון ממסעו של מונטיפיורי לרומניה, וגם כתב אליו מכתב נמרץ להניאו מהמסע הזה, באמרו כי בואו לרומניה יחשב בעיני הנסיך והממשלה וכל העם כחלול כבודם וכפגיעה בגאונם הלאומי, ובכלל התאמץ להרגיע את רוח מונט. על אדות הרדיפות ברומניה, באמרו כי אך מקרה עובר הוא ואין כדאי להרעיש את העולם בגלל זה. אבל מונט. לא שעה אל עצת ה' חלפן, אחרי אשר כל קהלות רומניה התחננו אליו לבוא לעזרתן, ואף גם זאת כי הקונסול האנגלי בבוקרשט כבר אמר באחד ממכתביו אל ממשלתו, כי יש אומרים „שעשירי ישראל ברומניה, שבאמת אין להם על מה להתאונן, אינם חפצים להשתתף עם אחיהם הבינונים והעניים הצועקים בפרהסיא על העול והחמס הנעשה להם".

דמעות הבנקיר ודבריו הנפחדים לא הניעו כלל את לב מונטיפיורי ולא הרפו את אמץ רוחו. „האמנם תפחד? אמר אל ה' חלפן „אני לא ארע כל פחד, וכרגע אצו לאסור את מרכבתי ואעבור דרך הרחובות הגדולים, עד מחוץ לעיר, וגם אעבור על פני גני הצבור. יראה אותי כל איש! הדבר אשר בשבילו באתי דבר קדוש הוא, דבר הצדק והאנושיות. אני בוטח בה', הוא יגן עלי". — וכאשר אמר כן עשה, ובעוד רגעים אחדים ישב עם הד"ר לוי במרכבה הפתוחה המוארה בשני פנסים דולקים. כשתי שעות עבר בעיר, דרך הרחובות ההומים מאדם, והקהל פלס נתיב למרכבתו בלי דבר דבר. כאשר באה המרכבה עד מחוץ לעיר ראו והנה מרכבה אחרת נוסעת אחריהם, אל כל המקום אשר תלך מרכבתם. הדבר הזה העיר חשד בלב הד"ר לוי, וכאשר באה מרכבתם על ככר אֹפל, רחוק מהעיר, החל הד"ר לוי לדאג מעט בראותו כי המרכבה השניה לא הסור מאחריהם.

אך מונט. היה שקט ורגע, ורק כאשר הפציר בו הד"ר לוי נאות לצוות לרכבו לעצור בעד הסוסים, והד"ר לוי פנה אל האיש היושב במרכבה השניה וישאלהו בשפת רומניה: מדוע הוא נוסע בעקבותינו בקשיות ערף כזו. אז קפץ האיש מטרכבתו וימהר אל מונט. הד"ר לוי נבהל מאד באמרו כי האיש אומר לשלוח יד במונטיפיורי; אך עד מהרה נהפכה דאגתו לצחוק, כי האיש דבר אל מונט. (לא רומנית, כי אם אשכנזית) כדברים האלה: אדוני הנכבד! הנה בקשתי ומצאתי מקום סתר לדבר אתך ולבקש ממך להשתדל בעדי לפני הנסיך קארל כי יואיל למסור בידי גם להבא את המונופולין להאיר את רחובות העיר במנורות שמן!"

בשעה מאוחרת בלילה שב מונטיפיורי למלונו מטיולו, והנה אשה אחת לבושה הדר ואפיציר אחד באו אל חדרו, ויבקשו ממנו להשתדל לטובתם בדבר מדיני. את שמם מאנו לגלות לו, ואחרי אשר איש מאנשי המלון לא ידע אותם, לכן לא נכנס מונט. עמהם בדברים, וברוב עמל הצליח לשלחם מעל פניו.

ביום ל' אבגוסט קבל מונט. מכתב תשובה מאת הנסיך על כתב הבקשה אשר שלח לו. וזה דבר תשובתו של הנסיך: „קבלתי את מכתבך מיום כ"ז דנא ואקראהו בשים לב. ואמנם כאשר כבר אמרתי לך על־פה, הנה בקשותיך בעד בני אמונתך כבר נעשו. אנכי ושרי ממשלתי דואגים ליהודים בשים לב, ואני שמח מאד כי באת לרומניה למען תוכח כי הדבה אשר הוציאו אנשים רעים על דבר רדיפות מקנאת־הדת, אך דבת כזב היא. ואם קרה כי הפריעו מנוחת היהודים במקומות אחרים ברומניה, אין זה אלא מקרים בודדים אשר אין אחריותם על הממשלה. אני אחשוב לי תמיד לחובה לכבד את חרות הדת על פני כל העם, ובלי חשך תהיינה עיני צופיות להוציא לפעולות את החוקים המגינים על היהודים, על גופם ועל ממונם, כמו על יתר יושבי רומניה".

ביום המחרת בא מזכיר הנסיך לבקר את מונטיפיורי וישב אתו כשתי שעות. מונט. הראה לו את המכתבים המאימים אשר קבל, אבל המזכיר לא התפעל מזאת, באמרו כי גם הנסיך מקבל לעתים קרובות מכתבים כאלה והוא איננו שם לב להם.

ביום א׳ ספטמבר הלך מונטיפיורי אל הנסיך להתפטר ממנו. הנסיך שנה בפיו את כל הדברים הנאמרים במכתבו, ויביע מורת־רוחו על המקרה המעציב אשר קרה לפני מלונו. (שרי הארמון ספרו למונטיפיורי כי לפני שנה או שנתים, כאשר התנפל ההמון על בית הכנסת ויעש בו שמות, שלם הנסיך מכיסו ליהודים את הנזק אשר גרם ההמון).

אז הלך מונטיפיורי לבקר את מוסדות הצבור אשר ליהודים בבוקרשט. הוא קרא בעתונים רומינים כי בוקרשט נכונה להיות „לירושלים שניה״, ולכן חפץ להוכח הכצעקתם הבאה כן הוא. ואמנם מצא בה בתי כנסת, בתי מדרש, בתי חולים וכל יתר צרכי הצבור במספר הגון.

מונטיפיורי חפץ ללכת מבוקרשט ליאַסי, אבל הקונסול האנגלי הניאו מזאת, באמרו כי ההמון עודנו הולך וסוער ולא במהרה ינוח מזעפו. לכן בטל מונט. את רצונו זה כדי שלא להעיר את חמת ההמון על היהודים.

לפני צאתו מבוקרשט שלח אליו הנסיך את המונתו המצוירת על לוח, בלוית מכתב יפה ונעים. המתנה הזאת שמחה מאד את לב מונטיפיורי.

ביום א׳ ספטמבר עזב מונטיפיורי את העיר בוקרשט.

כד.

דעת מונטיפיורי על שרידי קדמוניות. פרעות חדשות ברומניה. מכתב מאת שר החיצון ברומניה אל מונטיפיורי. בשורות טובות ממרוקה. ההשתדלות להעלות את מונט. למעלת „לורד״.

מבוקרשט הלך מונט. לעיר ג׳יורג׳יבה. שם קבל דפוטציות אחדות ויחלק נדבות למוסדות הצבור. משם עבר דרך ערים רבות ברומיניה, ויתענג מאד על הדר הטבע החופף על המקומות ההם, וגם התבונן בחפץ גדול בשרידי הקדמוניות אשר על דרכו. על משואות הבנינים של קסרי רומה שראה על דרכו

אמר אל בני לויהו: „אני ראיתי את המקום אשר בו שקועה צור העתיקה במים, אני עברתי גם בארץ מצרים ואראה את החרבות של הבנינים המפארים, של פסלי מלכי מצרים האדירים, של בתי מועדיהם והיכלי אליליהם. כל זה הבל וריק. כל המוסדות שנוסדו למען הביא חשך על העם, למען הסתיר מפניהם את אור ה׳, למען החזיק וקים את מעשי החמס, למען הורות עשק דלים נקיים וחלשים, — כל אלה נמחו כליל מעל פני האדמה, במצות ה׳ שהוא אבי הכל. גם במקום הזה אני רואה בשרידי החרבות של בניני הרומאים רק אות ומופת כי דבר אלהינו, אשר דבר ביד נביאיו, יקום לעולם".

ביום ז׳ ספטמבר בא לעיר פֶּשיל, ומשם הלך לוינה. שם בקר את הצירים של ממשלת רוסיה ואנגליה ואת שר החיצון האוסטרי (הגרף בֵּייכט), ויקבל דיפוטציות שונות.

ביום כ׳ ספטמבר שב לביתו רמסגטה. בביתו מצא אגרת תודה, תהלה וברכה מראשי קהלת בוקרשט. גם קבל מכתב תודה מאת ה׳ הלפן בשם ראשי האזרחים בבוקרשט ובשם ראשי הקהלה על הנדבות אשר נדב לעניים (לפני צאת מונט. מבוקרשט מסר לה׳ חלפן מאתים ל"ש בעד עניי בוקרשט בלי הבדל דת). „מעת נסעך מזה" אומר ה׳ חלפן במכתבו „לא הגיעו לאזני הלונות מאיש; בטוח אני כי מסעך לרומיניה ישא פרי טוב". המכתב הזה נתן שמחה בלב מונט., ומה גם בזכרו כי בתחלה התנגד ה׳ חלפן למסעו לרומיניה.

סוד הקריה ברמסגט החליט להעמיד את תמונת מונט. בבית מועצות הקריה. לתכלית זו נשלחה אליו דיפוטציה לבקש מאתו להת רשות לצייר מהולל לציר את תמונתו על לוח גדול (ארכו תשע רגל). מונטיפיורי נתן הסכמתו לזאת, ולאות תודה נתן מאה ל"ש לטובת בתי הספר ברמסגט.

הבטחון אשר בטח מונטיפיורי בפעולת מלאכותו לרומיניה, החל לרפות עד מהרה. בראשית שנת 1868, ירחים אחדים אחרי שובו מרומיניה, הודיעו אותו מלשכת שר החיצון כי בעיר בֶּרלַד ברומיניה התחוללו פרעות נוראות כנגד היהודים. השמועה הרעה הזאת העציבה את רוחו מאד, ואף כי מצב

בריאותו היה רעוע מאד בעת ההיא, מהר מרמסגט לונדונה אל לשכת שר החיצון לדרוש עצה ועזרה. וכאשר נודע לו כי יהודי ברלד לא פנו בצרתם אל הקונסול האנגלי, נתן להם עצתו על ידי הטלגרף לבקש עזרה מאת הקונסול.

ביום כ"ח יאנואר התראה עם שר החיצון. השר אמר לו כי הוא עשה כל מה שביכלתו ועוד יוסיף לפעול לטובת היהודים ברומיניה.

ביום המחוית שלח מונטיפיורי, ע"י לשכת שר החיצון, מכתב אל הנסיך קארל, וימים אחרים אחרי כן הגיעה אליו תשובה על מכתבו מאת שר החיצון בממשלת רומיניה, לאמר: הנסיך יהיה תמיד נאמן לרגשי היושר אשר הביע בנאום־הכסא, ולא יתן למפלגה של נתיניו, תהיה מאיזו דת שתהיה, להרדף חנם בגלל אמונתה או בגלל סבה אחרת. וכמו כן מבטיח הנסיך אותך כי אלה מבני אמונתך אשר נזוקו בפרעות שהיו בעיר ברלד, יקבלו תשלומי נזקם עפ"י שומת הדיינים, וגם העשה חקירה ודרישה למען מצא את ראשי מחוללי הפרעות. ואולם אף כי גם אנכי מצטער כמוך, ארוני, על המעשים המעציבים ההם, בכל זאת אחשוב לי לחובה להזהירך לבל תתן אמון בספורים הנפרזים שמביאים עתונים אחדים על אדות הפרעות, כי באמת אין המעשים המעציבים נוראים כל כך כמו שמתארים אותם עתונים ידועים".

את המכתב הזה הדפים מונטיפיורי, בהעתון „טיימס", וגם כתב עוד פעם אל שר החיצון הרומני לבקש לשים קץ לפרעות.

אבל למרות הניבים הנאוים וההבטחות המוחלטות שבמכתבו של שר החיצון בשם ממשלת רומניה, לא שונה מצב הדברים לטוב, ושמועות רעות הוסיפו לבוא מרומניה. הנבחרים הרַדיקַ־לים הציעו בהפרלמנט הרומיני חוקים קשים מאד נגד היהודים: לאסור על היהודים לשבת בכפרים, לקנות בתים, לחכור שדות וכרמים, יערות, בתי רחים, בתי משרפות יי"ש ובתי משקה; לאסור ליהודים לקבל כל קבלנות, גם לא בשותפות עם נוצרי; לאסור ליהודים לעסוק בכל מסחר בלי רשיון מיוחד משלטון הקריה; ועוד גזרות באלה. והצעת־החוק הזו נמסרה לועד מיוחד להתבונן בה.

וירחים אחרים קודם לכן עשו פקידי רומניה שערוריה אשר העירה קצף גדול בעולם. שלטון המשטר ביאַסי גרש אחד עשר יהודים מהעיר, אחרי אשר הוכו מכות נאמנות, וישליכם אל הבצות אשר מעבר לנהר הדונאי אל גבול טורקיה. אבל שומרי הגבול הטורקים לא נתנו להם לשבת שם, וישליכום אל עבר הנהר השני ביאַסי. כה השלכו היהודים יום יום מעבר הנהר מזה אל עברו השני. ופעם אחת כאשר השיבום הטורקים ליאַסי, לא נתנום השוטרים הרומינים לעלות על החוף וידחפום המימה, ושלשה מהיהודים טֻבעו בנהר דונאי: ורק בחמלת הקונסול האוסטרי נצלו שמנה הנשארים ממות. ממשלת אנגליה הוכיחה את ממשלת רומניה על השערוריה הזאת, אבל הרשות הרומינית רחצה בנקיון כפיה ותגול את האשמה על ראש הטורקים. ובזה תם הדבר.

לעמת זאת הגיעו בעת ההיא בשורות טובות ממרוקה. השולטן צוה לאסור בנחושתים את המושלמנים שנחשדו כי רצחו נפש עברים, וגם נתן 7,500 שקלים כפר למשפחות הנרצחים. גם העביר השולטן קול במדינות ממשלתו כי האיש אשר ישפוך דם יהודי ישפט משפט מות. — הבשורה הזאת שמחה מאד את לב מונט. אשר קוה כי רומיניה האירופית וה„מתוקנה" תקח מוסר ממרוקה האפריקנית.

מעריצי מונטיפיורי רבו מאד גם בין הנוצרים. ואחד מגדולי אנגליה, הלורד שֶׁפטסבורי, נוצרי אדוק ומפורסם בצדקתו וחסידותו, השתדל לפני ד י ז ר א ע ל י (שהיה בעת ההיא שר השרים באנגליה) להת למונט. מעלת „לורד" ולהושיבו בבית העליון בגלל פעולותיו הרבות לטובת האנושיות. אבל דיזראעלי השתמט מעשות את הבקשה הזאת, ובתשובתו הנמלצה אל הלורד שפטס־בורי הוא מביע את רצונו לעשות כבוד למונטיפיורי „אבל מפני ט ע מ י ם מ ו ב נ י ם אין לאל ידי לעשות את הבקשה הזאת, הרבה פחות מראש־מיניסטרים אחר" (ה„טעמים המובנים" הם, כנראה, דבר היות דיזראעלי ממקור ישראל...)

ואחרי אשר ירד דיזראעלי מגדולתו פנה הלורד שפטסבורי בבקשתו אל גלדסטון, אשר מלא את מקום דיזראעלי. במכתבו

אל גלדסטון (מיום כ"ב דצמבר שנת 1868) אומר הלורד החסיד: „שאלת היהודים נפתרה בארצנו. ליהודים מותר עתה לשבת בשני בתי הפרלמנט. אנכי בעצמי הייתי אמנם בין המתנגדים לזכוי הזה, לא מפני שאני שונא לבני אברהם אשר מקרבם יצא גואלנו — חלילה לי מזאת — רק אופן קבלתם אל הפרלמנט לא ישר בעיני. — והנה עתה אחרי אשר נעשה הדבר, נשתמש במקרה הזה לתת יקר לעם ה': תנַשא נא המלכה למעלת לורד את הנבחר בבית ישראל, את הסיר משה מונטיפיורי, אשר הצטיין ככה באהבתו לארץ מולדתו, במעשי צדקותיו ובמסירת נפשו לטובת האנושיות. היום אשר בו יכתב שם הזקן העברי הגדול הזה בכתב „המחוקקים־בירושה" באנגליה, יהיה יום תהלה לבית הלורדים".

גלַדסטון ענה על המכתב הזה כי יתבונן בדבר בשים לב. ואף אמנם עשה חקירה ודרישה על אדות כמות הונו של מונט. ואם יש לו בנים, — ובזה תם הדבר.

כה.

הנוכת בית המדרש ברמסגט. פעולות מונטיפיורי להגן על אחיו מפני עלילות שקר. בנימין פיחוטא. בקורו של הפרופיסר מַקס מילר ב„סוכת" מונטיפיורי. שיחותיו ומכתבו.

עפ"י עצת הרופאים הלך מונטיפיורי באחרית שנת 1868 לאיטליה ולנגב צרפת, וישב שם עד החדש מרט 1869.

בשובו לביתו נודע לו מהעתונים כי כבד הרעב בארץ רוסיה. וימהר מונט. וילך אל הציר הרוסי וימסר לו מכתב אל שר פלך קובנה עם נדבה על סך מאה ל"ש לטובת עניי הפלך בלי הבדל דת. שר הפלך הודה אח"כ בשם הקיסר בכבודו ובעצמו במכתב למונט. על נדבתו.

בחדש אבגוסט באו אליו שלשה תלמידי חכמים ששמשו

בכהונת רבנות, ויביעו לו חפצם להתקבל אל בית המדרש ברמסגט, אשר יסד מונטיפיורי לזכר רעיתו. ויבאר להם מונט. כי בית המדרש הזה נוסד להרחבת למוד התורה שבכתב ושבעל פה ולכלכלת עשרה תלמידי חכמים המצטיינים בתורה וביראה, יהיו מאיזו מדינה שיהיו. גם אלה אשר גמרו חק למודם באוניברסיטה והחפצים להשתלם בלמודי התורה והדת למען יהיו מוכשרים לכהן בכהונה דתית, רשאים הם לשמוע לקח בלמודים בבית המדרש הזה, בלי תשלומי שכר, אחרי אשר יבחנו בלמודים העברים מאת הראש והמנהל של בהמד"ר. (ביום הראשון של ראש השנה תר"ל היתה חנוכת בית המדרש ברמסגט, ב„הקפות", במזמורי תהלים ובדרשות, כנהוג).

בחרף של שנת תר"ל חלה מונטיפיורי מחלה אשר הצמידתהו אל מטתו ימים רבים. בשכבו על ערש דוי קרא לפניו תמיד אחד מבני ביתו שנים מהעתונים הגדולים; כי כן היה משפט מ. לקרא יום יום בעתונים. ויהי היום ויקרא לפניו, מעל גליון ה„טיימס", דבר הנאום אשר נאם הבישוף מוֶסטמינסטר בשבחה של אה"ק וירושלים, לאמר: „כל איש אנגלי חיב לדעת כי יש ארץ היקרה לנו, מילדותנו, גם מארץ אנגליה; וכי יש עיר הקדושה בעינינו מכל הערים הקדושות: הארץ הזאת היא ארץ ישראל, והעיר היא ירושלים". לשמע הדברים האלה התלהב מונטיפיורי הזקן החולה עד מאד, ולמרות חולשתו קפץ ממשכבו ויקרא אל האיש הקורא באזניו, לאמר: ומה יאמר אפוא ישראל על ירושלים? איך חיבים אנחנו להדבק בארץ אבותינו? האם לא צריכה אהבתנו לאה"ק להיות עזה למצער כאהבת הבישוף הנז' אליה? מי יתן וקראו כל צעירי עמנו את דברי הבישוף, וזכרו גם בהיותם אנשים אנגליים את דברי המשורר: אם אשכחך ירושלים וכו'.

שבועות אחדים אחרי כן נודע לו כי בא עוד רעב על ירושלים. וימהר מונט. ויודיע את הדבר בעתונים ויעורר את העם להתנדב לטובת העניים הרעבים; ודבריו עשו פרי, ויאסף סכום גדול.

בחדש אקטבר 1817 נדפס בה„טיימס" מכתב מלא מרורות

על יהודי דמשק. במכתב הזה האשימו שני אנשים אנגלים את יהודי דמשק, כי הם מסיתים את המושלמנים לשלוח יד בנוצרי סוריה, וכי גם בשנת 1860 כאשר פרעו המושלמנים פרעות בנוצרים בסוריה, החרו החזיקו היהודים בידי המושלמנים וגם הסגירו לממיתים את הנוצרים שהחביאו, למראה עין, בבתיהם. — המכתב המנאץ הזה הכעים תמרורים את מונט. הזקן, וימהר וירפס בה„טיימס" הכחשה נמרצה כנגד מעלילי העלילה, וגם הזכיר כי הוא בעצמו פעל הרבה לטובת הנוצרים הנרדפים בסוריה, בהיותו חבר ל„ועד התמיכה" שנוסד בלונדון בשנת 1860 לטובת הנוצרים בסוריה. גם שלשה מנכבדי הנוצרים בסוריה מלאו אחרי דברי מונטיפיורי ויכחישו בהחלט את דברי המכתב המנאץ.

בראשית שנת 1871 עבר דרך אנגליה היהודי האמריקני בנימין פיחוטא, בלכתו לבוקרשט אשר הפקד שם לקונסול של ממשלת אמריקה. הוא בקר את מונטיפיורי וירב לשיח אתו על מצב היהודים ברומניה, ועל המועצות אשר יעץ בלבו לטובתם. מונט. אומר עליו בזכרונותיו: „הוא איש נחמד מאד ומשכיל ונאור, ואם רק יהיו מעשיו כדבריו אקוה כי יצליח בפקודתו לטובת היהודים". לזכר בקורו של בנימין פיחוטא נדב מונט. מאה ל"ש לבתי המעון בירושלים מיסודו של יהודה טורא, בן ארצו של פיחוטא.

בקיץ של השנה הנז' הודיעו הגנרל־קונסול האנגלי היושב בעיר טברים (פרס) במכתב כי היהודים אשר במדינה ההיא נתונים בצרה גדולה, כי רעב כבד שורר בארץ, מלבד מה שהם נרדפים ומעונים בידי המושלמנים. מונט. שלח כרגע להקונסול מאה ל"ש לחלקם בין עניי היהודים, הנוצרים והמושלמנים, וגם העיר את „ועד שליחי הקהלות" לאסוף נדבות לטובת יהודי פרס, ובהשתדלותו נאסף סכום גדול.

בחג הסכות (הרל"א) באו אליו רבים מקרוביו וידידיו וגם משכניו הנוצרים לבקרו ולשבת אתו ב„סכתו" היפה. בין המבקרים נמצא גם החכם הנוצרי, הבלשן המהלל מקס מילר (הפרו־פיסר באוקספורד) ורעיהו, אשר באו לאכל לחם עם מונטיפיורי

ב„סכתו". בעת הסעודה אמר מקס מילר: „זה לא כבר ישבתי אל השלחן עם קיסר גרמניה בהיכלו; אז בא הרעיון בלבי כי אני יושב בחברת הקיסר קארל הגדול. ועתה בשבתי אל השלחן עם הסיר משה מונטיפיורי ב„סכתו", הנני יכול לצייר בדמיוני כי אני נמצא בחברת אברהם אבינו אשר ישב באהלו ויקבל את המלאכים בתור אורחים וישמח את לב כל הבאים אליו".

הדברים האלה נתנו ענין למונט. לפתוח שיחה על דבר הארץ הקדושה, על ספרי הקדש ועל החכמים העוסקים בחקרי קדמוניות. ומקס מילר דבר על החכם בונסן הבקי בקדמוניות מצרים, ועל החכם ברנאים (הפרופיסר באוניברסיטה בבון, בנו של הרב יצחק ברנאים, ה„חכם" של קהלת הספרדים בהמבורג). „ידידי הפרופיסור ברנאים" אמר מקס מילר „נזהר מאד בהלכות מאכלות אסורים, ואני מוקיר אותו מאד בגלל חכמתו ונדיבת רוחו. הוא היה רגיל לבא אלי לעתים קרובות לבקרני ולשבת בביתי ימים אחדים, ובבואו אלי היה מביא אתו תמיד כלי בשול שלו לצרכו".

מונטפיורי העיר על זאת כי חכמי הרפואה החלו בעת החדשה להת ערך גדול להלכות מאכלות אסורים של דת ישראל, והם אומרים כי ההלכות האלה הועילו לבריאותם ולאריכת ימיהם של היהודים הנזהרים בהן.

אחרי הסעודה ברכו את ברכת המזון, ומקס מילר הלך לבקר את בית המדרש אשר יסד מונט. ברמסגט. — ימים אחדים אחרי בקורו ברמסגט שלח מקס מילר למתנה לאוצר הספרים שבבהמד"ר ברמסגט את חבוריו היקרים בחקרי הלשונות, עם מכתב ארוך אל מונטיפיורי. בתוך יתר דבריו הוא אומר במכתבו זה: „לא אוכל לקוות כי אתה, אדוני, תמצא מועד לקרא בחבורי; אבל אם מצאתי חן בעיניך עיין נא בחלק הראשון של חבורי, דף שע"ב, אשר שם הוכחתי כי אברהם היה המיסד האמתי של האמונה באל אחד; שלא כדעת רנן וחבריו".

כו.

כעילות מונטיפיורי לטובת היהודים בפרס. מסעו לרוסיה. הראיון עם הקיסר אלכסנדר השני נ"ע. חסדי הקיסר עם מונטיפיורי. מצב היהודים ברוסיה בעת ההיא. שוב מונט. לביתו

במחציתה הראשונה של שנת 1872 היה מונטיפיורי עסוק מאד בהשתדלות להמיכת יהודי פרס הנמקים ברעב. לתכלית זו אסף „ועד שליחי הקהלות" בהשתדלות מונט. (נשיא הועד) קרוב לסך י"א אלף ל"ש, וישלח את הכסף אל קהלות פרס. אבל שועת האֻמללים לא חדלה, כי מלבד צרת הרעב סבלו יהודי פרס רעות רבות מהשרים והפקידים אשר רדפום באכזריות איומה. ולכן קראו למונט. לחיש לעזרתם ולהצילם מיד עושקיהם כח, אז שלח מונט. כתב בקשה אל השר נצר־עדין ויתחנן אליו להגן על היהודים היושבים במדינות מלכותו. וגם בקש מאת הלורד גרנויל (שר החיצון באנגליה) שימליץ גם הוא מצדו טובות על היהודים לפני השח, והלורד עשה את בקשתו. ומונט. אשר היה בעת ההיא בן פ"ח שנה חפץ ללכת בעצמו ארצה פרס לעזור לאחיו, אבל שרי אנגליה הניאוהו מהפיק זממו המסוכן הזה.

בחדש מאי הודיעו את מונט. כי בעיר איזמיר עשו היונים פרעות ביהודים. אבל בהשתדלות ממשלת אנגליה הושם עד מהרה קץ לפרעות, וממשלת טורקיה ענשה קשה את עושי השערוריות.

אחרי אשר נואש מונטיפיורי ממסעו לפרס, גמר בלבו לעשות מסע אחר, מסע לרוסיה. כי לפני חדשים אחרים בקשו ממנו קהלות רבות ברוסיה ללכת לפטרבורג ולהגיש ברכה אל הקיסר לרגלי החג אשר יוחג במלאת מאתים שנה להולדת פטר הגדול, ויציע מונט. לפני ועד שליחי הקהלות באנגליה לשלוח על ידו מכתב ברכה אל קיסר רוסיה. הועד מאן בתחלה להטריח את נשיאו במלאכות כזו בזקנתו המופלגת, אבל לאחרונה נתן לו את

שאלתו. ביום י׳ יולי בקר הציר הרוסי את מונטיפיורי ואחרי כן שלח אליו מכתבי המלצה לפטרבורג ושטוקהלם, וביום י״א יולי יצא מונט. לדרכו בלוית רופאו והד״ר לוי.

על אדות מסעו זה מודיע מונט. בהרפורט שלו אל ועד שליחי הקהלות, לאמר: „בשבתי באניה בנמל של הולל הוגד לי כי מחלת החלי־רע פרצה ברוסיה והיא עושה שמות בפטרבורג. אבל למרות השמועה המחרידה הזאת החלטתי לאחז דרכי הלאה... כביאני לשטוקהלם הלכתי אל הציר הרוסי, ה׳ פון גירס, ואמסור לו את מכתב הגרף ברונוב (הציר הרוסי בלונדון). הציר קבלני בנמוס מצוין, וישתדל לעשות כל ההרוחות למסעי, ויזמן בעדי ע״י הטלגרף חדרים מרוחים בהמלון קליי בפטרבורג; והגנרל־קונסול הרוסי בשטוקהלם הזמין, עפ״י בקשתי, מסע מיוחד בעדי מהלזינגפורס לפטרבורג. בימי שבתי המעטים בשטוקהלם חקרתי על אדות מצב אחינו בשוידן, ולשמחתי הוגד לי כי מצבם טוב מאד... משטוקהלם הלכנו באניה להלזינגפורס, ומשם נסענו במסע מיוחד לפטרבורג. בבואי לפט״ב מסרתי את מכתבי אל הציר האנגלי ואל שרי רוסיה. שר החיצון קבלני בחבה יתרה ויאמר אלי: אנחנו ידענו את דבר בקורך בפט״ב עוד בטרם באת. הקיסר יקבל אותך, ואנחנו נשתדל להנעים את ימי שבתך בפט״ב בכל מיני הרְוָחות. הקיסר איננו כעת בפט״ב, אבל אבקש ממנו להועיד את המקום ואת היום אשר בו יואיל לקבלך״. אחרי כן בקש השר ממני לתת לו העתקה ממכתב הברכה אשר אגיש להקיסר, ואחרי אשר קרא השר את המכתב אמר כי הוא טוב בעיניו מאד... ביום השבת בקרוני הד״ר ניימַן (הרב מטעה״מ), הר״ר יצחק בלַזֶר, וראשי קהלת פט״ב וקהלות אחרות... ביום המחרת הודיעני שר החיצון במכתב כי הקיסר יבא לפטרבורג ביום כ״ד יולי ובו ביום יקבלני בארמון החרף בשעה י״א בבקר. ביום הנועד הלכתי לארמון החרף, בלוית הד״ר לוי; ובבואי הארמונה מצאתי שם את רבי המלוכה אשר שוחחו אתי על אדות ענינים נכבדים הנוגעים לאחינו. אחרי כן הובאתי להדר הקיסר, ואגיש לו את מכתב הברכה... הקיסר, אשר מהר לדבר צחות בשפת אנגליה, קבלני בחסד וברצון גדול. הוא

הזכיר לי את הראיון אשר התראיתי עם אביו הקיסר המנוח בשנת 1836, וידבר בחסד גדול על כל הענינים הנוגעים למלאכותי. גם עם הד"ר לוי דבר הקיסר בנעימות. ואמנם הגדיל הקיסר חסדו עמדי כי הואיל לבא למעני מ„קראסנאָיע סעלאָ" לארמון החרף ולקבל את מכתב הברכה אשר הבאתי לו בשאתו פנים לשיבתי המופלגת, כדי שלא להטריח אותי ללכת אליו. בלב מלא רגשי תודה יצאתי מהארמון, ובאמת אין די מלים בפי להאר את אֹתות החסד אשר הראה לי הקיסר ושריו.

„בימים המעטים אשר ישבתי בפט"ב ראיתי לשמחתי יהודים רבים בעלי אותות כבוד מהקיסר. דברתי עם יהודים רבים: סוחרים, סופרים, מול"י עתונים רוסים, אומנים ועובדים בצבא, וכלם שמחים בגורלם. כלם ברכו ויהללו את הקיסר ברוב תשבחות. היהודים בפט"ב לובשים עתה בגדי אירופה, ובבתי הספר שלהם לומדים תלמידים רבים. בכלל משתדלים עתה להרבות השכלה בין היהודים ברוסיה, ולתכלית זו מעתיקים ספרי מדע לשפת עבר, וגם במפות גלילות הארץ נרשמים שמות המקומות בשפת עבר, בעד אלה המבינים רק עברית. — בהעריכנו את מצב היהודים כעת אל מצבם לפני כ"ו שנה, נראה עד כמה הם חיבים להודות לקיסר הרחמן אלכסנדר השני, אשר בשלו באה עליהם כל הטובה הזאת. ואם גם נשארו עוד חוקים מגבילים אחדים, בטוחים אנחנו כי גם הם יעברו לאט לאט ככל אשר יוסיפו היהודים להשתלם בהשכלה הכללית...

„ביום כ"ה יולי עזבתי את פט"ב (אחרי אשר שלחתי את נדבותי אל שר החיצון לחלקן בין עניי העיר). — מפט"ב אחזתי דרכי לקניגסברג. בבואנו עד קובנה יצאו לקראתנו הרב ר' ראובן שניטקינד, הרב ר' יצחק אלחנן ספקטור וראשי הקהלה עם מאות מאחינו, ונפשם ערגה לשמוע על דבר מלאכותי לרוסיה. הד"ר לוי הגיד להם את כל אשר עשיתי בפט"ב, וישמחו מאד. כנראה הודיעו את דרכי ממקום למקום, כי בכל תחנה ותחנה קדמו פנינו רבים מאחינו. בוילנה יצאו לקראתנו הר"ר יצחק אליהו לנדה, הר"ר מתתיה שטראשון, ר' אברהם פרנס, בנו של ידידי

המנוח ר׳ חיים נחמן פרנס, ועמהם קהל גדול מאד״.

ביום כ״ו יולי בא מונטיפיורי לקניגסברג וישבות שם את יום השבת. ראשי העדה עשו לו כבוד גדול מאד. מקניגסברג הלך ברלינה וגם שם, כמו בכל מקום בואו, נחל כבוד גדול.

ביום ו׳ אבגוסט שב מונטיפיורי לאנגליה.

בסוף שנת 1872 ערך מונט. את החשבון של ועד התמיכה לטובת יהודי פרס, ויהי סך הכסף אשר נאסף ואשר נשלח לפרס כעשרים אלף ל״ש.

בראשית שנת 1873 נודע למונט. כי בעיר סאפי (מרוקה) נרדפים היהודים מאת אחד השופטים, וימהר וישלח מכתב בקשה אל שולטן מרוקה ויזכירהו את ההבטחה אשר הבטיחו, בראיון של שנת 1864, להיות למחסה עז ליהודים.

כז.

ראיון עם מלך פרס. תודת קיסר רוסיה למונטיפיורי. שאלת הקולוניזציה באה״ק ומחשבת מונטיפיורי. התפטרות מונט. ממשמרת נשיא של ועד שליחי הקהלות. מונט. והארכיבישוף מקנטרברי.

בחדש יוני 1873 בא השח (מלך פרס) לאנגליה, וישתמש מונטיפיורי במקרה זה לטובת יהודי פרס, ויבקש רשות מאת השח להתיצב לפניו. השח נתן לו הרשיון, וילך אליו מונט. בראש דיפוטציה של חברי „ועד שליחי הקהלות״, ויגש לו כתב בקשה לטובת יהודי פרס. השח הבטיח את הדיפוטציה כי הוא דורש טוב לכל נתיניו וכי יתן צו לבל יעשה עוד עול ליהודים. ואחרי כן שלח, ביד צירו, מכתב אל מונט. לאמר: „השח צוני להודיעך כי קבל את כתב הבקשה אשר בו בקשת ממנו לפרוש חסדו וחסותו על יהודי פרס. השח דאג תמיד לשלום כל נתיניו, בלי הבדל מפלגה או דת, והוא ישתדל כי לא יעשה עול לעדת היהודים אשר בצדק תארת אותם בתור אזרחים נאמנים אוהבי שלום ועבודה״.

את המכתב הזה צוה מונט. לתרגם עברית ופרסית, וישלח את התרגומים לקהלות פרס להדביקם על דלתות בתי־הכנסת.

לרגלי האירושין של הנסיכה הגדולה מריה אלכסנדרובנה (בת הקיסר אלכסנדר השני) עם הדוכס מאֶדינבורג (בן המלכה ויקטוריה), ערך „ועד שליחי הקהלות" מכתב ברכה אל קיסר רוסיה, ומונט. הביע חפצו ללכת לפטרבורג ולהגיש בעצמו את מכתב הברכה אל הקיסר. אבל הציר הרוסי הניאו מענות כחו בדרך רחוקה כזו, והציר בעצמו שלח את מכתב הברכה אל הקיסר.

אחרי ימים אחדים קבל הציר הרוסי מכתב מאת שר החיצון ברוסיה המודיעו בשם הקיסר את קבלת מכתב הברכה, ובתוך יתר הדברים אומר השר במכתבו: „ההרגשות המובעות במכתב הברכה לרגלי המקרה היקר כבה ללב אדוננו הקיסר, נגעו עמוק בנפשו. ביחוד ידע הוד מלכותו להוקיר כראוי את החפץ אשר הביע הס"ר משה מונטיפיורי ללכת בעצמו לרוסיה ולהיות השליח להולכה של ברכות אחיו בני אמונתו. הוד מלכותו רִצה גם הוא את השתדלותך אשר השתדלת להניא את הסיר מונט. מענות כחו בדרך רחוקה כזו. הקיסר צוני להודות לו על ידך, ולהבטיחו כי הוד מלכותו צפן בלבו את הזכרון היותר טוב מהימים אשר ישב הסיר משה בפטרבורג, וכי כאז כן תמיד יהי לבו טוב גם למונט. גם לאחיו בני אמונתו, שככה הִרבה להשתדל לטובתם בהתמכרות נלהבה".

בחדש נובמבר בקר הארכיבישוף מקנטרברי (הכהן הגדול בכנסיה האנגליקנית) את בית המדרש אשר יסד מונט. ברמסגט. תכונת הבית הזה ואוצרות ספריו והכת"י והחפצים היקרים אשר בו הפליאו את לב הארכיבישוף, ויביע את שמחתו על מראה עיניו במכתב אומר כבוד ואהבה למונט. (אשר היה עצור בעת ההיא בביתו בלונדון לרגלי מות אחותו). ובאותו היום אשר נשא הארכיבישוף כוסו לחיי מונט. בבקרו בביהמ"ד, העבירו העתונים השמועה כי מת מונטיפיורי. כאשר קרא מונט. את הבדותה הזאת בעתונים, אמר בצחוק: „תהלה לאל כי יש לאל ידי לקרא בעצמי את הידיעה הזאת, ובלי משקפים על עיני".

בחדש אפריל 1874 הגיע אליו מכתב מראשי העדות בירו־שלים המודיעים על אדות רעב כבד שבא על אה"ק. מונט. ורעיו

מהרו לשלוח נדבותיהם לאה"ק לטובת העניים, אבל דבר השנות הרעב לעתים תכופות העיר את לב מונט. לחבל תחבולות לקדם פני הרעה לימים הבאים ולעקר שרשיה בדרך יסודי, ואחרי אשר נועץ (ע"י מכתבים) עם החכם-באשי ועם ראשי הקהלות באה"ק, בא לידי הכרה כי רק בעבודת האדמה ובתעשיה יושעו היהודים באה"ק תשועה עולמית. המחשבה הזאת, אשר בה הגה מאז בקרו באה"ק בפעם הראשונה, לקחה עתה את לבו ביתר עז וכל מעיניו היו רק בה. בזכרונותיו מיום ו' יולי הוא אומר: „שאלת הקולוניזציה באה"ק מעסיקה אותי מאד. בטוח אני כי לו הצליח לנו לאסוף את הכסף הנחוץ לזאת, אזי נושעו העם והארץ תשועה גדולה, וגם נותני הכסף היו רואים שכר בעמלם זה. אני חפץ להציע לפני „ועד שליחי הקהלות" לאסוף לתכלית זו מיליון ל"ש, ע"י מיליון מניות של ליטרה שטרלינג המניה, וכמדומה לי כי בשנה אחת אצליח לאסוף את הכסף מאחינו ב"י שבארבע כנפות הארץ".

בחדש אבגוסט, בראות מונטיפיורי כי כחו הולך ורפה, גמר להתפטר ממשמרתו הכבודה, משמרת נשיא הועד של שליחי הקהלות באנגליה. הועד נסה להשיבו ממחשבתו זו, אבל בשימם אל לב את זקנתו המופלגת ומצב בריאותו הרעוע, לא הפצירו בו עוד ויקבלו את התפטרותו. ולמען שים כבוד למונט. ולמען עשות זכר לפעולותיו במשך השנים הרבות אשר עמד בראש הועד, החליטו ליסד מפעל נכבד על שמו; ולכן בקשו ממנו שיגיד להם הוא בעצמו איזה מפעל קרוב אל לבו ביותר. ויציע מונטיפיורי לפניהם להשתדל בישוב ארץ ישראל ע"י קולוניות עבריות, וגם שם לפניהם את התכנית המפורטת בנדון זה אשר מסר לו בעת ההיא שר האלף גולר (נוצרי). הועד בחן ובדק בשים לב את התכנית הזאת, ויבא לידי הכרה כי התכנית הזאת הולכת בגדולות ובנפלאות ממנו ואין כל תקוה להוציאה אל הפועל, ולכן נואש ממנה; אבל החליט לעסוק בכבד ראש בתקון מצבם של יהודי אה"ק, ע"י הרחבת האומנות והתעשיה, וע"י קולוניזציה אטית; אבל יחד עם זה החליטו כי הכסף שיאספו לתכלית זו יהי מוקדש כלו לתמיכה לאנשים החפצים באמת להתפרנס ביגיע

כפם, ובשום אופן לא יוציאו מהכסף אף פרוטה אחת ל„נדבות".

אחרי אשר רצה מונטיפיורי את ההחלטות האלה, החל הועד לעסוק בשים לב בפרטי המפעל ובהאמצעיים הנחוצים להוציאו לפעולות.

בחדש נובמבר הוקם בבית היתומים אשר עם בית תפלת הנוצרים ס"ט פטר, פסלו של הארכיבישוף הקנטרברי, אשר הזמין מונט. על חשבונו אצל יוצר־פסל מפורסם. הקמת הפסל נעשתה ברב פאר והדר, במעמד הארכיבישוף בעצמו ורבים מהכהנים האנגליקנים. מונט. היה עצור בביתו ע"י מחלתו, וישלח את הד"ר לוי למלא את מקומו. הארכיבישוף נאם נאום יפה בשבחו של מונטיפיורי וגם הודה אח"כ במכתב למונט. על מתנתו זו (על הפסל חרות כדברים האלה: „פסלו של הארכיבישוף מקנטרברי, הראש לכל כהני אנגליה, נתן במתנה לבית היתומים של ס"ט פטר מאת הברוניט סיר משה מונטיפיורי בשנת 1874").

אחרי החגיגה באו רבים מהכהנים אל מונטיפיורי לבקרו בביתו, ובהמשך שיחתם אתו נגעו גם בשאלת תמורת הדת של היהודים. אז הזכיר להם מונטיפיורי את הדברים אשר קרא לפני שנים רבות בספרו של תיאולוג נוצרי המרבר תוכחות עם כהני הנוצרים על השתדלותם להכנים את היהודים בברית החדשה. „איך נוכל לדרוש מהיהודים, בתם לבב, להמיר את דתם ולעזוב את החקים אשר צוה אותם ה׳, ואשר הזהיר עליהם וגם שמר אותם לעשות מחוקק הדת הנוצרית ושנים עשר תלמידיו?" — כן שואל התיאולוג הנז׳ בספרו, וכן שאל גם מונט. את מבקריו; אבל הם לא ענו דבר.

כח.

המסע השביעי לאה"ק. היהודים ביפו. יהודי קוקז. הצעת מונטיפיורי לתקון מצב היהודים באה"ק.

בזכרונותיו מראשית שנת 1875 אנחנו מוצאים את הרשימה הזאת: „שלחתי ק"ן ל"ש לירושלים לטובת בתי המעון מיסודו של יהודה טורא. זכר טורא לברכה, אבל עזבונו עלה לי בסך חמשת אלפים ל"ש".

מבלי שים לב אל זקנתו המופלגת ומבלי שמוע אל דברי קרוביו וידידיו, גמר מונטיפיורי לעלות עוד הפעם לאה"ק ולבחון ולבדוק היטב את מצב יושביה היהודים ואת תנאי המקום, למען דעת איך להוציא לפעולות את רעיון הקולוניזציה. וביום ט"ו יוני יצא לדרכו בלוית הד"ר לוי ועוד שנים מידידיו.

בכל המקומות אשר עבר התראה עם ראשי קהלות היהודים וידבר אתם על אדות הרעיון החביב לו, זה ישוב ארץ ישראל. בויניציאה הודיעה לו אשה עבריה (מרת רנדגר־פרידנברג) את מחשבתה ליסד באה"ק בית־ספר אגרונומי לנשים ולהוציא ע"ז שלשים אלף פלורין לשנה. מונט. הבטיח לה להציע את הדבר לפני הועד העוסק ביסוד מפעל ל„מזכרת משה".

בויניציאה נודע לו כי ההלי־רע פרץ בסוריה. בני לויתו הפצירו בו לשוב ממחשבתו ללכת לאה"ק, אבל הוא עמד על דעתו ולא שמע אליהם.

המורה בבה"ס של עדת הספרדים בויניציאה הראה לו תעודה מלבבת אשר מצא במקרה. התעודה הזאת היא מאת הגזבר של „קופת פדיון שבויים" שיסדה לפנים עדת הספרדים בלונדון, והיא מודיעה כי ביום א' אייר שנת תס"ה שלח הגזבר ששים ארומים לפדיון שלשה עברים יהודים שהובאו לויניציאה באניה ממלטה. „התעודה הזאת" אומר מונט. „תעיד על נדיבות לבם של אבותינו הספרדים אשר הטו את חסדם גם אל אחיהם הרחוקים".

בבואו לפורט־סעיד ובראותו מה יקר שם מחיר הפֵּרות, אמר: „לוא שלחו דורשי שלום ציון גַּנָּן אירופי אל האדמה אשר יקנו ביפו, אזי ימצאו שוק טוב בפורט־סעיד לתבואות אדמתם".

ביפו אסף ידיעות סטטיסטיות מקהלת ישראל בעיר הזאת ומיתר המקומות הקרובים, וגם התודע על דבר מחיר הקרקעות במסבי ירושלים. גם בקר את ה„בּירה" (זה הגן שנקנה ביפו בשנת תרט"ו). „האדונים יעקב אבן סימול וסמחון באו אלי וישיחו אתי על דבר ה„בירה". מר אבן־סימול, אשר אני קורא לו בצדק אבי העניים ביפו, העיר אותי על אנשים אחדים הראויים להמיכה, ואשאל אותו: „מדוע לא יעסקו האנשים האלה במלאכה?" וכאשר התפלא על שאלתי אמרתי לו כי אני בעצמי אינני מסופק באהבתם לעבודה, אבל יש יהודים רבים באירופה החושבים את יהודי אה"ק לנרפים ועצלים הבוחרים בלחם עצלות תחת יגיע כפים, ולכן אני חפץ להשתמש במקרה זה להוכיח להם אמתת דעתי. ובכן הנני קוצב שכר מצער, למשל חצי השילינג או שילינג, לכל איש עני אשר יאבה לשפוך מים אל הבאר שבגננו. היחפצו האנשים לעשות את המלאכה הזאת? — „אני אמציא לך כרגע חמשים אנשים אשר יקבלו עליהם באהבה את העבודה הזאת" ענה אבן־סימול. ואף אמנם כבואנו אחרי שעה אל הגן מצאנו שם המון עניים העוסקים כבר בעבודה, בזמרם בעת עבודתם את המזמור קכ"ח („יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך"). היום השני היה יום צום (י"ז תמוז), לכן החלו לעבוד בשעה מוקדמת מאד למען יכלו את מלאכתם בטרם יגבר חום השמש. וביום השלישי בבקר היתה הבאר מלאה מים אשר השקו את הגן מן הקצה אל הקצה".

בבואו לירושלים שמח מונטיפיורי מאד על הבנינים החדשים אשר בסביבות העיר ואשר יושביהם כלם יהודים. גם עלץ לבו לראות יהודים עוסקים בכל עבודה. בירושלים מצא עדה חדשה, עדת גורגיסטן (מיהודי קוקז שבאו לאה"ק ברשיון ממשלת רוסיה) אשר מספרם עלה אז למאתים נפש. אחדים מהם היו מקושטים באותות כבוד, וכאשר שאל אותם מונט במה זכו לאותות הכבוד האלה? הגידו לו כי במלחמת רוסיה עם הטשֶׁרקֶסים הצטיינו יהודי קוקז בגבורתם ובאמונתם למלכם עד מאד, וכאשר באה

העיר קוטאים במצור וכל יושביה נמלטו על נפשם, לא עזבו היהודים את המקום ובנפש בכף שמרו על אוצר הממשלה אשר בעיר, כי על כן נתן להם הקיסר את אותות הכבוד.

מפני חולשתו אכר עליו רופאו לצאת מהדרו ימים אחדים, לכן לא יכל לבקר בעצמו את מוסדות יהודא טורא, וישלח התחיו את הד"ר לוי, וכן שלח אותו לסיר את השדות והקרקעות המוכשרים לעבודת האדמה, והעומדים להמכר.

אחרי אשר כלה את מלאכתו בירושלים, עזב את העה"ק, וביום ט' ספטמבר שב לביתו רמסגטה.

ואלה הדברים אשר כתב מונטיפיורי על אדות מסעו האחרון הזה לאה"ק: „הכבוד אשר רחש לבי התמיד לאחינו באה"ק, גדל עוד בעיני ע"י מסעי זה. אם תשאלוני: „הראויים וכדאים הם להמיכה?" אענכם: „בודאי!", — „החפצים ומוכשרים הם לעבוד עבודה?" — „בלי כל ספק!". ראו נא, הנה כל הגוים וממשלותיהם מיסדים מוסדות הסד באה"ק באלפי רבבות כסף; האמנם אנחנו היהודים נעמוד מרחוק ונאמר: „אנחנו כלנו אנשים מעשיים, אין לנו חפץ במפלגת אנשים עצלים האומרים למלא חובותיהם בחיים בהגותם יום ולילה בתורה ובהכותם לנדבות מחו"ל; ילכו נא יהודי ירושלים ויעסקו בעבודה!" אבל אני אומר לכם כי יהודי אה"ק עוסקים בעבודה, הם עובדים יותר מהרבה אנשים שבחו"ל, כי לולא זאת כבר תמו לגוע. אבל אם מלאכתם לא תשולם כהוגן, אם אין להם שוק ממכר לפרי אדמתם, אם רעב ומגפה ומכות מדינה אחרות באות עליהם, אזי מחויבים אנחנו בני ישראל לצאת לעזרתם ולהרימם ממצבם הרע, יותר מכל הגוים.

„ואולם אם תשאלוני: „איזה דרך נבור לרוחתם ולישועתם?" אז אענכם: „בחרו בדרכים אשר יעצו הם בעצמם, וראשית לכל בנו בתים בירושלים, קנו אדמה בסביבות ירושלים, והקימו ברחוב מרובעת שורות של בתים מתוקנים בטעם אירופי, ובתוך הרחוב יהיה בית הכנסת, בית המדרש ובית המרחץ. ולפני כל בית יהי ככר גדול לנטוע עליו זיתים, גפנים וכל מיני צמחים נחוצים, למען הרגיל את יושבי הבית לעבודת האדמה. שכר הבתים יהי מצער, ומהשכר הזה רוסד (אחרי נכוי ההוצאות למשגיח, לסופר

ולבדק הבתים) קופה של גמ"ח להלוות כסף, על יסודות בטוחים, לאומנים, לסוחרים ולעובדי אדמה ולכל העניים ההגונים. שנים אחוזים למאה תקחו מכל הלואה, והיה המס הזה להוצאות הנחוצות להנהגת הגמ"ח. ואם תצליחו לאסוף כסף רב, עד חמשים אלף ל"ש, וקניתם אדמה במסבי צפת, פקיעין, טבריה, חברון, יפו, ירושלים וחיפה, ככל חפצכם, כי אדמה רבה עומדת להמכר באה"ק, ובכל המקומות האלה תמצאו המון אנשים אשר יאבו לעבוד את האדמה".

ככל הדברים האלה ועוד כהנה וכהנה כתב מונטיפיורי אל ראשי הועד אשר עסק ביסוד מפעל ל„מזכרת משה".

כט.

פעולות הועד ל„מזכרת משה". התעוררות לישוב אה"ק. השולטן עבדול־המיד והיהודים. האפגנים. ביקנספילד והקונגרס הברליני. מעשה קיטאיס. התנועה האנטישמית באירופה ודעת מונטיפיורי על אדותה.

מראשית שנת 1876 עסק הועד „למזכרת משה" בשקידה רבה, ויתאסף לעתים קרובות להתיעץ איזה הדרך יוציאו חפצם אל הפועל. לאחרונה החליטו להקדיש את הכסף שנאסף על ידם למקנה קרקעות באה"ק לבנין בתים, ובכלל לתמוך בידי עובדי אדמה ועוסקים במלאכת ידים, ולהכלית זו הפקידו באה"ק איש זריז וחרוץ בהור עושה דברם. (הד"ר לוי נותן במקום הזה דין וחשבון מפעולות ה„ועד" הזה משנת 1876 עד שנת 1887. בשנת 1883 קנו שתי הלקות אדמה מחוץ לחומת ירושלים במחיר אלף ל"ש ויעשו חוזה עם שתי חברות בונים לכונן מעונות הגונים על אדמתם. החברה האחת „משכנות ישראל" מבני קהלת האשכנזים בירושלים, והחברה השנית „אהל משה" מקהלת

הספרדים. התנאי היסודי של החוזה הוא, כי הועד מתחייב להלוות כסף להחברות הנז׳, בלי רבית, על הבנינים אשר יקימו. החברה „משכנות ישראל״ התחייבה לכונן שמונים מעונות, וגם בהכ״נ, בארות, מרחץ ויתר צרכי הצבור; ועל זה הלוה להם הועד סך 2600 ל״ש. את הסך הזה צריך לשלם במשך ט״ו שנה, אשר אז יקומו הבנינים לאחוזה להחברה, מלבד הבנינים לצרכי הצבור אשר יהיו תמיד לאחוזה להועד. על הבנינים האלה יקרא שם מונטיפיורי לזכרון עולם. ואולם בנוגע לעבודת האדמה עדיין לא חשב הועד לנכון לעשות איזה דבר או להת תמיכה למפעל כזה. בס״ה הוציא הועד — עד ראשית שנת 1887 — סך 6.200 ל״ש על קיס בתים ובנינים באה״ק, ולטועד האמור נשאר בקופתם סך 2000 ל״ש).

ואולם עוד באחרית שנת 1875 היתה אספה רבה בלונדון להתיעץ בדבר יסוד קופה לישוב ארץ ישראל ע״י קולוניזציה. ויחליטו לבא בדברים עם הציר הטורקי; וביום כ״א דצמבר התיצבה הדיפוטציה לפני הציר. חברי הדיפוטציה ערכו לפניו את חפצם ואת חפץ אנשים רבים באנגליה להרחיב את עבודת האדמה בסוריה ואה״ק ע״י קולוניסטים הגונים, ביחוד מבני ישראל, אשר יקדישו את חייהם לעבודת האדמה ולתעשיה, כחפץ ממשלת טורקיה אשר הביעה לפני שנים אחרות. ואחרי אשר ערכו לפניו את הטיבה אשר תביא הקולוניזציה להקון המצב החמרי של הארץ ולאוצר הממשלה, שאלו את הציר: האם יחולו על הקולוניסטים ההדשים הבאים מחו״ל כל אותן הזכיות וההנחות שהבטיחה הממשלה להת להם בתהלה, והאם יהיה משפט אחד להם ולכל נתיני טורקיה. — הציר ענה אותם כי הרשות לאֶמיגרנטים לרכוש קרקעות בכל מדינות טורקיה ולהשאר תחת חסותם של קונסולי ממשלותיהם; ואולם אם יאבו להנות מהזכיות המיוחדות שהבטיחה הממשלה ולקבל אדמה חנם, אז עליהם להיות לנתיני טורקיה ולקבל עליהם את כל חקות הארץ. הזכיות המיוחדות אשר נתנה הממשלה לקולוניסטים הן: במשך י״ב שנים הראשונות הם חפשים מכל מיני מס וארנוניא וגם מעבודת הצבא, ורק כעבור י״ב השנים ישלמו את מס הצבא

החל על אלה שאינם עובדים בצבא; אחרי עשרים שנה תקום אדמתם להם לצמיתות, והרשות בידם לעשות בה כטוב בעיניהם. מלבד זאת הודיע הציר כי עפ״י ה„פירמן״ החדש הרחיבו עוד את זכיות הקולוניסטים בתת להם הזכות לבחור שופטים ושוטרים ושרי מסים, ולהיות המשפט לכנסיות דתיות לפקח על עסקיהן בעצמם.

כאשר נודע למונטיפיורי דבר הראיון הזה עם ציר טורקיה, ובראותו כי רבים מנכבדי העם עוסקים בדבר זה בשים לב, שמח שמחה גדולה ותחי התקוה בלבו כי עוד יבאו ימים ויצא רעיונו החביב עליו אל הפועל.

שנת 1876 עניה מאד במעשים נכבדים בחיי מונטיפיורי, לכן אנחנו עוברים עליה בשתיקה.

בראשית שנת 1877 היה לבו מופנה כלו לעניני המזרח, בגלל מלחמת רוסיה עם טורקיה, ובהודע לו דבר העוני הגדול השורר בין אנשי הצבא של טורקיה, שלח אל הציר הטורקי נדבה הגונה לטובתם. כן שלח נדבתו לרומניה לטובת היהודים אשר גורשו מהכפרים במחוז ואסלוי, ובהשתדלותו אסף בעדם גם ועד שליחי הקהלות סכום הגון.

בחדש פברואר קבל מונטיפיורי מכתב מהציר הטורקי בלונדון, המודיע אותו כי השולטן החדש עבדול־חמיד (אשר ישב על כסא המלוכה אחרי מות השולטן עבדול־עזיז) צוה להודות למונטיפיורי בעד הנדבה שנדב לטובת אנשי הצבא הטורקים, ולהבטיחו כי השולטן ידאג תמיד לטובת היהודים כמו לטובת יתר נתיניו. (השולטן שמר את הבטחתו באמונה, ובימיו רמה קרן ישראל בטורקיה, ורבים מאחינו מכהנים בכהונות גדולות בפקידות הממשלה, ומשפט אחד ליהודים ולכל יושבי טורקיה, כידוע).

בחדש אפריל נודע לו כי היהודים אשר בעיר פֶם („פס", במרוקה) סובלים רעות רבות מהפקידים. ומונטיפיורי הביע חפצו ללכת למרוקה להשתדל לפני השולטן לטובת היהודים, אבל אחרי זמן־מה באה הבשורה כי השולטן שמע לבקשת היהודים ויבטיחם להגן עליהם ולהצילם מכף רודפיהם.

בחדש יוני הגיע אליו מאה"ק קול קורא להמיכה. וימהר וישלח להם את נדבתו ביד רחבה (לירושלים לבדה שלח 307 ל"ש).

בשנת 1878 העסיקה אותו המלחמה באפגניסטן, ובשמעו כי יש אומרים שהאפגנים הם ממקור ישראל החל לחקור ולדרוש על אדותם בתשוקה רבה. ואולם אחרי אשר הגידו לו עדי ראיה כי האפגנים הם בעלי מדות רעות ואכזרים נוראים, נקעה נפשו מהם. ויאמר: „אם אמת השמועה שמעבירים על אדותם, לא אוכל להאמין כי מבני שם הם וממקור ישראל".

כאשר שב הלורד ביקנספילד בשנה ההיא מהקונגרס הברליני, בא אליו מונטיפיורי להודות לו על אשר השתדל וגם הצליח להת ליהודי רומניה שווי זכיות עם כל אזרחי רומניה (ביקנספילד הכנים בברית השלום את הסעיף, אשר לפיהו לא יכירו ממשלות אירופה את חופשת רומניה ועמידתה ברשות עצמה אלא בתנאי שתתן זכות אזרחים ליהודים היושבים בה. ואולם הכל יודעים עד כמה קימה ממשלת רומניה את התנאי העקרי הזה).

בשנת 1879 החרידה אותו הידיעה על דבר עלילת דם בעיר קוטאים (קוקז). בגדל התרגשותו הודיע ע"י הטלגרף לפטרבורג כי הוא נכון לנסוע שמה להשתדל לפני הקיסר לטובת היהודים הנאשמים, וגם כתב אל הסניגור (ה' קופרניק) כי הוא נכון ללכת לטיפלים, אם יהי צרך בזה. ומונטיפיורי היה אז בן צ"ו שנה! אך עד מהרה הרגיע ה' קופרניק את רוחו בהודיעו אותו כי הנאשמים יצאו לע"ע זכאים בדין, וכי רק אם יבטל בית המשפט העליון (אשר הקטיגור הגיש לו תלונה על פסק־הדין) את פסק הדין, רק אז יבקשו מאת מונט. לבא לעזרהם לפטרבורג.

בשנת 1880 הודיע אותו בלייכרדר מברלין על דבר התנועה האנטישמית, ומונטיפיורי גלה דעתו על התנועה הזאת במכתב לבלייכרדר, לאמר: „הדבר אשר הודעתני על אדות התנועה האנטישמית בארצך וביתר ארצות אירופה, נותן מקום לדאגות גדולות. אך בכל זאת אקוה כי ע"י זהירות ופרישות מצדנו, וע"י התרבות ההשכלה המיוסדת על מדת הרחמים והאנושיות בין הנוצרים, יתוקן סוף כל סוף מצב אחינו. ואולם עד העת ההיא

אל נא תרפינה ידינו, נוסיף נא לעבוד את עבודתנו הנכבדה, ובשעת הצורך נרים נא את דגל אמונתנו; כי עלינו לזכור תמיד כי לא בחיל ולא בכח יגבר ישראל כי אם ברוח ה' אלהי צבאות".

באותה השנה השתדל וגם הצליח לטובת יהודי פרס, וגם התנדב נדבות רבות למוסדות חסד שונים בלי הבדל דת.

ל.

ה„רעמים" ברוסיה. ההתעוררות הגדולה בכל העולם לטובת הנודדים. האספה בלונדון ויסוד ועד התמיכה. יסוד המושב „ראשון לציון". עלילת הדם באונגריה. מכתב מאת מונטיפיורי אל הגרף טיסא. בדותה נלעגה.

בשנת תרמ"א, בחדש אפריל, היה רעש הארץ על האי כיוס (טורקיה) אשר עשה שמות ביושבי האי. לשמע האסון הנורא הזה אשר פגע ביחוד בעניים, מהר מונטיפיורי וישלח את נדבתו — שלש מאות ל"ש — אל הציר הטורקי בלונדון, לטובת הנזוקים, בלי הבדל דת. יחד עם זה בקש מונטיפיורי מאת הציר להביע את רגשי תודהו לממשלת טורקיה על החסות והמגן אשר היא מגינה על היהודים היושבים באה"ק וביחוד על היושבים בבתי המעון מיסודו של יהודה טורא, העומדים מחוץ לחומת ירושלים.

השנה ההיא היתה עת רעה ליהודי רוסיה. העתונים האנגלים הביאו שמועות מחרידות (ומגוזמות) על אדות ה„רעמים" והפרעות, וכלם נוכחו והוכיחו כי התנועה האנטישמית באשכנז היא שחוללה את ה„רעמים" ברוסיה; כי ראשי התנועה בגרמניא הפיצו את דעותיהם המזיקות גם ברוסיה, ושם יצאו הדעות לפעולות ידים...

עקב „הרעמים" החלה תנועת היציאה בקרב יהודי רוסיה, וגדולי ישראל בחו"ל התאספו לאספות בערים שונות, וביחוד

באנגליה, להתיעץ מה לעשות עם הנודדים האמללים. דעות שונות נשמעו אז, וביחוד לא יכלו לבא לידי הסכמה בדבר הארץ אשר אליה ילכו הנודדים; אלה יעצו ללכת לב ו ס נ י ה, אלה לאמריקה, אלה — לאה"ק, ועוד כאלה... ביחוד היתה אז התעוררות עצומה בקרב יהודה אנגליה לטובת אחיהם ברוסיה, וכמובן השתתף מונט. בצערם של אחיו ביתר עז וביתר התלהבות. הישיש הנפלא הזה, אשר היה אז בן צ"ח שנה, חפץ באמת ובתמים ללכת לפטרבורג ולהתחנן אל הקיסר בעד אחיו היהודים. וכאשר אמרו לו רעיו: איך זה יעלה על דעתך לנסוע לרוסיה ואתה זקן מופלג, חולה וחלש עד מאד? ענה אותם מונטיפיורי כדברים האלה: „אם רק יש צרך בנסיעתי, אני דורש כי י ש א ו נ י שמה. הישיבו אותי בעגלת הקיטור והניחוני אח"כ באניה, ובבואי לפטרבורג ישאוני לפני הקיסר. אין דבר אשר ימנעני מלפעול לטובת אחי האמללים, אם ארע כי איכל להיות להם לעזר".

באותה השנה החרידה אותו השמועה כי אנשי בליעל שלחו יד בנשיא אמריקה (הגנרל גַרפילד), ובשמעו כי חיי גרפילד הם בסכנה, צוה ע"י הטלגרף לרבני ירושלים להתפלל בכל בתי הכנסת בעה"ק לרפיאת הנשיא. וכאשר מת הנשיא בפצעיו, כתב מונט. אגרת תנחומים והשתתפות בצער אל אשת הנשיא, וגם שלח מאה ל"ש לעיר בוסטון לחלק לעניים בלי הבדל דת. מרת גרפילד וסינטורים אמריקנים רבים הודו לו במכתבים על השתתפותו בצערם.

בחדש ספטמבר הודיע אחד העתונים האנגלים, כי שלח מונט. קול קורא אל היהודים היושבים בנגב רוסיה לצאת לאמריקה וכי הבטיחם להמציא להם את האמצעים הנחוצים ליציאתם וגם להשיג את הרשיון מממשלת רוסיה. מונט. מהר להכחיש באותו העתון את הבדותה הזאת. ובאמת לא גלה מונט. מעולם את דעתו על אדות שאלת היציאה, ולא שלח שום קול קורא ליהודי רוסיה, ואף גם לא ענה על המכתבים אשר נשלחו אליו בענין היציאה מרוסיה.

באחרית השנה הודיעו אותו מאמריקה כי באספה רבה של אזרחי הערים הַריסבורג, קתולי ולוויזיאנא החליטו לקרא

לנודדי רוסיה להתישב במחוזות ההם ולהבטיחם לעזרם בכל. ובכלל הגדילו האמריקנים לעשות בהתלהבותם לטובת הנודדים מרוסיה. כשמוע מונט. את הדברים האלה, אמר: „מי יתן ועשו כן לנודדים הבוחרים באה"ק להתישב עליה לשם קולוניזציה".

התנועה לעזרת הנזוקים ע"י ה„רעמים" הלכה הלוך וגבור בכל העולם. הגנרל־גוברנטר בקיוב (האדון פֿאָן דרֶנטֶלן) שלח למונט. חשבון מפורט מפעולות „הועד" שנוסד, תחת השגחתו, לטובת הנזוקים; לפי דברי החשבון אסף הועד עד ראשית שנת 1882 סך 218.482 רובל וכבר נתמכו יותר מחמשת אלפים נזוקים. ובלונדון נאסף עד יום כ' יאנואר ע"י בית המסחר של יואיס כהן ובניו סך 16,658 ל"ש, וממהרת היום ההוא ערכו גדולי הנוצרים בלונדון (ובראשם הארכיבישוף הקנטרבורי והלורד שפטסבורי) בקשה אל הלורד־מאֶר לקרא עצרה גדולה בבית „המנשן הויז". הלורד־מאֶר נתן להם את בקשתם, וביום א' פברואר היתה האספה הגדולה (תחת ראשות הלורד מאֶר) אשר אליה באו כל גדולי אנגליה, ראשי הכהונה האנגליקנית והקתולית, גדולי המדע והמחקר, גדולי היחס, גדולי העשירים וכו' וכו', וכלם דברו בההלהבות עצומה לטובת היהודים. באספה הזאת הוחלט להושיב „ועד" לתמיכת היהודים הנזוקים ולעזרת הנודדים. (הועד אשר בראשו עמד הלורד מאֶר אסף סך 108.759 ל"ש לטובת היהודים). מובן מאליו כי מונט. שמח עד מאד על הדבר הזה, ולאות תודה לאזרחי לונדון על השתתפותם בצער היהודים, שלח להלורד־מאֶר סך חמש מאות ל"ש לטובת קופת הבנין של האוניברסיטה הלונדונית.

ומספר הנודדים הבאים לונדונה הלך ורב במדה אשר לא פללו אנשי הועד. ביחוד גדל מספר הנודדים אשר עברו דרך לונדון לאמריקה. ווירי אנשי „הועד" היו מלאות עבודה לסדר את היציאה ולתת לנודדים את מחסוריהם. ובינתים באה הפקודה מאמריקה לבלי לשלוח שמה אלא אנשים המוכשרים לעבודה ולאומנות. — רבים מהנודדים שולחו לאה"ק, ובראשית החדש מאי התבשר מונט. כי נוסדה הקולוניה הראשונה בקרבת יפו („ראשון לציון"), כי נקנו שם 3550 דולם אדמה במחיר 42.900 פֿרנק.

באיתה השנה קרה המעשה הנורא הנודע בשם עלילת הדם בטיסא־אֶסלַר (אונגריה). וזה דבר העלילה הזאת בקצרה: נערה אונגרית—אסתר סלימוסי שמה—בת י"ד שנה, אשר שרתה בבית אחת מקרובותיה, אבדה פתאֹם בלכתה לחנות לקנות דבר מה, וכרגע יצא הקול כי היהודים שחטו אותה לצרכי הפסח. אז הושמו יהודים רבים בבית הכלא, ובערים אחדות באונגריה פרע ההמון פרעות בישראל, ומפלגת האנטישמים בהפרלמנט האונגרי השתמשה במקרה הזה להודיע מעל במת הפרלמנט גלוי לכל כי היהודים משתמשים בדם נוצרים לצרכי פסחם, ולראיה לדבריהם הזכירו את מעשה דמשק בשנת ת"ר, אשר רצחו היהודים נפש כהן נוצרי. כאשר נודע למונט. הדבר הזה כתב מכתב ארוך אל ראש המיניסטרים באונגריה (הגרף קלמן טיסא), ויודיעו את מעשה דמשק לאמתו ואת ה„פירמן" אשר הוציא השולטן להכחיש גלוי לכל את העלילה הנתעבה.

הכף אחרי אשר קבל טיסא את מכתב מונטיפיורי צוה לפקידי אונגריה בכל המדינה להוכיח להמון את השקר שבעלילת הדם, ולאסור להפיץ מגלות מסיתות בין העם וגם לאסור להקהיל אספות מסיתות. היטב חרה להאנטישמים על פעולות מונטיפיורי לטובת אחיו, לטובת האמת והיושר; ומאז והלאה היו עוינים אותו, ויבדו עליו המון בדותות ועלילות שוא. באספה הכללית של האנטישמים מכל העולם שהיתה בדרֶזדן בחרש ספטמבר (1882) פרסמו ראשונה את הבדותה הנלעגה, אשר כל האנטישמים בכל הארצות שבו אליה תמיד ככלב שב אל קיאו, היא הבדותה כי באספה גדולה של רבנים בעיר קרקוי בשנת ת"ר הציע מונט. לפני הנאספים להתאמץ לכבוש את כל העולם ע"י ממון היהודים וע"י העתונים שבידי היהודים וכו' וכו'. — הבדותה הזאת נדפסה ראשונה בעתון אנטישמי היו"ל בעיר אֶלברפלד, וכאשר נודע הדבר למונטיפיורי צוה את הד"ר לוי להכחיש את הבדותה באותו העתון, ולהודיע גלוי לכל כי מעולם לא היה בקרקוי, ומעולם לא השתתף באספה של רבנים ומעולם לא דבר את הדברים אשר שמו האנטישמים בפיו. העתון האנטישמי הדפיס את ההכחשה ויעיר גם מצדו כי נודע לו כי

שקר הדבר. אבל יתר העתונים העבירו בכל העולם את הברותה, מאז עד היום הזה.

לא.

מכתב ברכה מאת מונטיפיורי אל קיסר רוסיה ותשובת הקיסר. קץ משפט טיסא אֶסלר. חג הולדת מונטיפיורי במלאות לו צ"ט שנה. „חובבי ציון" ויסוד המושבות באה"ק. חג המאה.

בחדש מאי שנת 1883 הוחג ברוסיה חג גדול בהנתן כתר מלכות בראש הקיסר אלכסנדר השלישי נ"ע. וישלח מונטיפיורי מכתב ברכה אל הקיסר, לברך אותו בשמו ובשם אחיו בני אמונתו. וימים אחדים אח"כ קבל מונט. מאת שר החיצון ברוסיה (ה' פון גירס) מכתב תודה בשם הקיסר על הברכה אשר ברך אותו ועל רגשי הכבוד אשר הביע לזכר הקיסרים המנוחים אלכסנדר השני וניקולי הראשון.

בחדש יוני החל להתברר בבית המשפט בנירגיהזא דבר המשפט של היהודים הנאשמים ברצח אסתר סולימוסי (עלילת הדם באונגריה), ומונט. חשב לו לחובה לשלוח לכל אחד מחברי הפרלמנט האונגרי העתקה אונגרית מהפירמן של השולטן בדבר מעשה דמשק. רבים מחברי הפרלמנט הודו לו על זאת ויאמרו במכתבם אליו כי האיר את עיניהם בענין אשר לא היה ברור להם היטב. ואולם האנטישמים לא נחו ולא שקטו, והפרופיסור רולינג הידוע הוציא דבה על מונט. כי נדפס בירושלים ספר בהסכמתו אשר בו נאמר כי אמנם אמת הדבר שהיהודים משתמשים בדם נוצרים לצרכי הפסח. הד"ר לוי מהר להכחיש את השקר הגלוי הזה, עפ"י פקודת מונט. במאמר ארוך שנדפס ביום י"ב יולי בהעתון האנגלי „דילי טלגרף".

ביום ג' אבגוסט תם המשפט בנירגיהזה, שנמשך ל"ב ימים, וכל הנאשמים יצאו זכאים בדין, ובפסק הדין נאמר בפירוש כי „עלילת הדם בכלל שקר וכזב היא".

בשנה ההיא הוחג יום הולדת מונטיפיורי במלאת לו צ"ט שנה, ברב פאר והדר. מארבע כנפות הארץ הגיעו אליו טלגרמות, מכתבי ברכה, שירים וגם מתנות יקרות. גם המלכה ויקטוריה ויורש העצר והדוכס האֶדינבורגי ברכוהו ליום הולדתו בטלגרמות של ברכה. מסעות מיוחדים של מסה"ב הלכו בלי חשך מלונדון לרמסגט ביום החג (ח' חשון הרמ"ד), והמון דיפוטציות ואנשים פרטיים באו לברך את הזקן היקר והנכבד. חברות צדקה (של יהודים ונוצרים) עשו משתות לעניים לכבוד היום, ואין קץ לאותות הכבוד והחבה שהֶראה מונט. ביום ההוא. וכל מעריציו וידידיו שמחו מאד כי ההתרגשות הגדולה של יום חגו לא הזיקה למונטיפיורי ולא הוגיעה אותו. הכל אמרו כי מעולם לא נעשה ככבוד הזה לאיש פרטי, אבל הכל הודו כי הכבוד הזה הוא אמנם לפי מעבדיו ואין בו כל הפרזה.

שני שבועות אח"כ הגיש לו סוד הקריה בלונדון, על ידי דיפוטציה של י"ד מנכבדי יועצי הקריה, מכתב תהלה וברכה עשוי בטוב טעם ודעת מעשה ידי אמן. הזקן הכביר לימים קבל את הדיפוטציה בפנים מאירות ובלב שמח ועלז, וחברי הדיפוטציה השתוממו על כחות הנפש, על הדעת הצלולה, על הבדיחות וההריפות של הזקן שנכנס בשנת המאה לחייו.

גם בקרבו לשנת המאה לא חדל מהפנות לבו לשאלות הזמן, וביחוד למעשה הצדקה. גם עסקי החברות האקציונֶריות (חברת אחריות החיים וחברת מאורות הגז) שעמד בראשן עוד לקחו את לבו ויקרא את הכתבים שנשלחו אליו לחתום שמו עליהם. — אך ביחוד היה לבו נתון בשנה ההיא אל התנועה שהתעוררה בישראל לישוב אה"ק, ונפשו מלאה גיל בהודע לו כי כבר נוסדו באה"ק שבע מושבות. (עוד ביום חגו, למלאת לו צ"ט שנה שלח את נדבותיו לשש הקולוניות שנמצאו אז באה"ק).

בעת ההיא עשו והצליחו „חובבי ציון" בוַרשה במכירת התמונות של מונט. אשר כסף ממכרן נועד להמיכת המושבות באה"ק, והסופר הנודע דוד גורדון הגיש למונט. בשם כ"ג קהלות ברוסיה, אלבום יפה אשר עליו חתמו ידיהם 1562 באי כחן של חמשים אגודות „חובבי ציון". ובקַטוֹביץ היתה אז האספה

הגדולה של חו"צ להתיעץ בדבר יסוד מפעל ל„מזכרת משה" למלאת לו מאה שנה.

הד"ר לוי מספר כי בהתהלכו בעת ההיא ברחובות רמסגט סבוהו המיד כל העוברים בחוצות, עשיר ועני יחדו, וישאלוהו: „מה שלום הסיר מישה?", ובעבור מונטיפיורי לפעמים במרכבתו ברחובות העיר נקהלו בחוצות המונים המונים לראות את פני הזקן הנכבד.

כל מעיניו היו בבהכ"נ ובבהמד"ר שיסד ברמסגט. ובבוא אליו איש מלונדון לבקרו היה שואל את האורח מיד: הראית את ביהכ"נ? הראית את ביהמד"ר? — מבלתי יכלת ללכת בעצמו לבית־מדרשו צוה לקרא לפניו בערב שבת או ביום השבת בבקר את הדרוש שידְרש בבית מדרשו.

בקצר־רוח חכה לבוא ספר התורה מוילנה אשר הזמין שם אצל סופר סת"ם, כי נכסף נכסף לכתוב את הפסוק האחרון בספר התורה, כמנהגו תמיד.

מרושן ענג היה בלילי שבתות, כאשר האירו נרות השבת את חדרו, וה„מנין" אשר בביתו התפלל לקבלת השבת. גם הוא שר אז את המזמורים והתפלות, ואחרי כן טעם מכוס של קדוש ויבצע את לחם השבת. בכלל היה עלז ושמח מאד בליל שבת, ולא חדל לשוחח עם המסובים על שלחנו.

עוד בראשית שנת 1884 נוסדו ברוב קהלות ישראל ועדים מיוחדים ל„מזכרת משה", לחגיגת שנת המאה לחייו. בלונדון נקראה עצרה, מטעם הלורד מאֶר, בבית ה„מנשן הויז" להתיעץ על דבר החגיגה העתידה לבא. אבל עפ"י בקשת מונט. לא קטה ולא נהיתה האספה הזאת.

ביום חג המאה שלח מונט. נדבות רבות בנות מאה מאה ל"ש למוסדות החסד בלונדון, לאה"ק וגם לקהלות שונות בחוץ לארץ. החג הוחג ברב פאר, כל העיר רמסגט לבשה בגדי חג והרחובות התקשטו בקשוטים ודגלים יפים; על דדגלים ההנוססו פתגמים מעין „לכבוד האיש אשר העם חפץ ביקרו" וכדומה. שתי קשתות־כבוד נחפות בפרחים ודגלים הוקמו בעיר. גם בית בּועצות הקריה היה מפואר בדגלים לכבוד היום. והמון התלובות

סובבו ברחובות העיר לכבוד ולתפארת. ביחוד הריע העם תרועת גיל כאשר העבירו את המרכבה הישנה אשר בה הלך מונטיפיורי למסעיו ברוסיה ופולין, בצרפת ואיטליה, בטרם היתה מסלת הברזל בארץ.

החגיגה החלה במעשי הצדקה. גם בלונדון גם ברמסגט נעשו משתות לאלפי עניים, וגם נחלק להם כסף ופחמים וכו'. אחרי אשר ערכו תפלה בבהכ"נ, באו כלם אל מונטיפיורי לברכו. הרב הראשי הד"ר אדלר (אשר בא מלונדון עם יתר נכבדי העדה) נשא תפלה בבית מונטיפיורי והזקן בן מאה שנה שמע את התפלה מעומד. אחרי אשר הודה מונט. לכל הבאים, נכנס הסופר מוילנה עם ספר התורה אשר כתב למונט., וישק מונטיפיורי את הספר בשמחה רבה, וכאשר גללו לפניו את הספר קרא מונט. בקול רם את ברכת הכהנים אשר נמצאה במקרה במקום אשר נפתח הספר. אז בא גם הכהן הנוצרי ויקרא מכתב תהלה וברכה באזני מונט. ואחריו באה הדיפוטציה מסוד הקריה ברמסגט עם ראש האזרחים. מונט. ענד על צואר ראש האזרחים שרשרת זהב יפה (אות הכבוד לפקודתו), ועליה מגן־דוד קטן אשר עליו חרותה האות מ"ם בכתב עברי, ויברך את ראש האזרחים, ויאמר: „את כל הכבוד אשר פזרתם לי יותר מדי, הנני מקבל רק בהור כבוד לאחי בני אמונתי". — בראות רופאו של מונט. כי הזקן מרבה לשיח עם כל הבאים, בקש מאתם לצאת מהחדר לבל יבולע למונטיפיורי. אז הלכו כלם לבהכ"נ ולבהמד"ר ויערכו שם עוד תפלה.

בערב התאספו אנשי העיר וכל מעריצי מונט. וקרוביו אל המשתה הגדול אשר עשה ראש האזרחים. כל העיר הוארה באורים, ונושאי לפידים סבבו ברחובות ויעמדו לפני בית מונטיפיורי. הטלגרמות, מכתבי הברכה, השירים והמתנות אשר הגיעו למונט. ביום החג הזה, עצמו מספור. (גם חברות ה„גודרים החפשים" שבכל העולם שלחו לו את ברכותיהן).

לב.

ימי חיי מונטיפיורי האחרונים. מותו.

בראשית שנת 1885 השיב מונטיפיורי תודה במכתב לכל החברות ומוסדות הצבור של קהלת לונדון אשר שלחו לו את ברכותיהם להג המאה. ואולם לפעמים גבּ־ה עליו חולשתו מאד, ויהי אנוס לחדול מכתוב ולדחות את המלאכה לאחרי שלשה או ארבעה ימים.

ענג גדול היה לו תמיד לשמוע על דבר ארושין וחתונות, ומעולם לא נמנע משלוח מתנות יקרות לאנשים שהזמינוהו לחתונתם. פעמים רבות קבל מכתבים מאנשים צעירים לימים אשר חתמו על מכתביהם בשם „משה מונטיפיורי"; כי בשם הזה קראו להם אבותיהם לאות כבוד למונטיפיורי.

גם אחרי אשר מלאו לו מאה שנה, עוד נחשב מונטיפיורי בעיני רבים מבני ארצו ובחו"ל כאיש העומד במבחר שנותיו, כי על כן הוסיפו לשאל עצתו בעניני הצבור ובכל ענין נכבד, ככל אשר עשו לפני עשרים שנה. ואולם כאשר צוה מונטיפיורי לענות לשואליו הזהיר את הסופר לבל ישתמש במבטא קשה הנותן מקום לחשוב כי דברי השואל הם לטרח עליו, גם בעת שהדברים לא ישרו באמת בעיניו.

הוא אהב מאד לפתות את רעיו ומכריו לנסוע מעת לעת לחו"ל להתענג ולנופש, ופעמים רבות נתן להם מתנת כסף הגונה, עד מאה ל"ש, למען תהי להם היכלת לנסוע מסע תענוג. כזאת עשה גם לאנשים אשר לא יכלו כלל ליחל למתנה כזו ממנו.

בירחים האחרונים לחייו היה אומר להד"ר לוי: „אני השתדלתי תמיד לעשות את הטוב ככל יכלתי; אין כל ספק כי פעמים רבות שגיתי, אבל אני בוטח בחסד ה׳, הוא סולח לדבקים בו בלב נכנע". „המות" — היה אומר אז — „דומה לשֵׁנה קצרה,

אשר בהקיצנו ממנה נחליף כח ברוחניות. בכל פעם אשר אני עובר על פני האהל שעל קבר יהודית אני קורא בשים לב את הכתבת העברית אשר על הפתח: בידך אפקיד רוחי בעת אישן ואעירה, ועם רוחי גויתי ה' לי ולא אירא. אני חפץ כי במותי ישאוני אל קברי בדרך אשר הייתי רגיל ללכת בה עם אשתי היקרה לבית הכנסת". — ויש אשר היתה דעתו ברוחה יותר, ואז היה אומר: העורך זוכר את דבר עברנו את הנהר דוינה בקרבת ריגה, עת נבקע פתאם הקרח תחת רגלינו? אכן, נסים רבים נעשו לנו במלאכותינו, יהי שם ה' מבורך על חסדיו הרבים!" — גם יש אשר החל לקרא את המזמור „תפלה למשה"; או זמר את הפיוט החביב לו, זה הפיוט „אֵל נורא עלילה" שנוהגים הספרדים לשיר ביוהכ"פ קודם תפלת „נעילה".

לפעמים בשכבו בערב על מטתו ברוחה, היה מזכיר בשיחותיו עם הד"ר לוי פרטים מלבבים ממסעותיו אשר נסע עם אשתו. ביחוד אהב לדבר על מסעותיו לאה"ק, ובזכרו את השנוים לטובה שהשתנה מצב אה"ק מעת אשר נסע לירושלים בפעם הראשונה, היו פניו מאירים מגיל ונחת רוח. ואז היה אומר: „לפני חמשים שנה לא נמצאו באנגליה וצרפת רק אנשים מעטים מאד אשר מצאו איזה חפץ בעניני אה"ק; הרבה אנשים בשתי הארצות האלה היו ממלאים צחוק פיהם לשמע זכר אה"ק. ואולם כיום יש בהם רבים המגדילים לעשות לטובת אה"ק. ראה נא, כמה שנוים לטובה נעשו בירושלים בחמשים השנים האחרונות. ומה הן חמשים שנה? רק זמן קצר מאד, בשימנו אל לב את מספר השנים הנצרכות, אפילו באירופה, לתקון המצב של איזו מפלגה בעם". — ויש אשר הסב את ראשו פתאם ושם את אצבעו על האבן מירושלים אשר היתה מונחת תחת הכר מראשותיו, ואשר עליה כתוב הפסוק „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו", ואז אמר אל הד"ר לוי: „את האבן הזאת תניחו למראשותי בקברי. ועתה לך ואכול את ארוחת הערב, ונשתה יחד כוס יין על הזכרונות הנעימים מכל אשר ראינו ואשר השתדלנו לעשות לטובת אחינו".

בסוף החדש אפריל נדפסה בעתונים האנגלים ההודעה

הראשונה ע"ד מצב בריאותו של מונטיפיורי. ההודעה הזאת, אשר עליה חתמו הרופאים השומרים עליו יומם ולילה, אומרת כי כחותיו הולכים הלך ורפה. ואולם ימים אחדים אח"כ שב לאיתנו, ויישב להפנות לבו למקרי הזמן. וכאשר הגיע חג ההולדת של המלכה ויקטוריה צוה לעשות משתה לעניי רמסגט ולמורים של בית הספר העברי בלונדון. ובארוחת הצהרים נשא כוכו ויבקש מאת כל המסובים לשתות אתו לחיי המלכה.

בחדש יוני היה מצב בריאותו טוב מאד, עד כי יכל לחתום את שמו על שטרי־המחאה של הבנק. בטרם חתם את שמו על השטר היה מנסה את כח ידו על גליון פשוט. כתב ידו היה לפעמים טוב מאד, אבל עיניו החלו לכהות, ולכן היה מבקש מאת העומדים עליו לכוון את העט אשר בידו אל המקום אשר שם צריך להתום את שמו, ואחר חתם.

ואולם אף כי מצב בריאותו הלך ורפה, אבל לבו ורוחו עוד היו ערים לכל הדברים שענינו אותו משכבר הימים, ועוד הוסיף לקחת חבל בכל ענין הנוגע למכיריו או להתקדמות האנושיות. בחדש יולי הגיעתהו הבשורה כי רוטשילד הועל למעלת „לורד" וכי בא לשבת בין חברי הבית העליון. הבשורה הזאת שמחתהו עד מאד, ויבקש מאת מזכירו לקרא לפניו מעל העתונים את פרטי כל הדבר הזה, ויאמר כי המלכה ויקטוריה הראתה בזה אות כבוד לכל קהל ישראל.

ימים אחדים אח"כ היתה חתונת הנסיכה בּאַטרים (בת המלכה ויקטוריה), וישלח לה מונט. לתשורה מערכת כלי משתה לתה וקהוה עשוים כסף מקשה עם טס כסף אשר עליו חרותה כתבת עברית בזה"ל: „רבות בנות עשו חיל ואַת עלית על כלנה. יושב שחקים יהל נרו על ראשך, ששון ושמחה ישיגוך; קול חתן וקול כלה. יהי שלום בחילך שלוה בארטנותיך מעתה ועד עולם, כעתרת החותם בהכנעה משה מונטיפיורי, הרמ"ה לפ"ק".

הכלה, בת המלכה, השיבה לו תודה על מתנתו במכתב מלא חבה ונעימות, ועל זאת שמח מונט. מאד.

בכל יום ויום כאשר בא אליו הד"ר לוי, היה מונט. אומר

לו: העוד יש לי מה לעשות? אם כן אנא הגד לי ואעשה. אולי צריך לחתום על שטר המחאה לדבר שבצדקה, אמר נא לי ואחתום", וכאשר אמר לו הד"ר לוי כי לעת־עתה כבר מלא את כל חובותיו למוסדות החסד השונים, היה מונט. מרים את ידיו ואומר: „ברוך ה' כי היה לאל ידי לעשות זאת!"

ביום כ"ר יולי הדפיסו הרופאים בעתונים הודעה מחרידה על אדות מצב בריאותו של מונטיפיורי, מצבו הלך הלוך ורע. כאשר בא אליו הד"ר לוי ביום כ"ז יולי אחז מונט. בידו ויאמר: אל נא העזבני יקירי, אל נא תעזבני, שכב אתי בחדרי". כמובן עשה הד"ר לוי כבקשתו, ואולם בשעה האחת עשרה בערב נרדם מונט. ועפ"י בקשת קרוביו יצא הד"ר לוי מהחדר.

ואלה הדברים אשר ספר הד"ר לוי על רגעי חיי מונטיפיורי האחרונים: „בשעה השנית אחרי חצות הלילה דפק הרופא על דלת חדרי ויאמר לי כי מצב מונט. הורע מאד וספק גדול הוא אם יחיה עד הבקר. כרגע הלכתי לחדר מונט. ואמצא סביבו את בני משפחתו ומשרתיו הנאמנים. הוא נדמה כְיָשֵׁן, אבל נשם בכבדות, ומעט לעת פקח את עיניו ויסתכל בפני הסובבים אותו. יד ימינו נחה על חזהו הימני, באלו חש מכאוב במקום ההוא.

„טלגרמות ורצים נשלחו אל קרוביו ומיודעיו אל אנשי בית הכנסת וביהמ"ד שלו לבקשם לבוא כרגע. כאשר הגישו לו כוס לשתות יין או תמצית בשר אמר: „חכו מעט", ויתאמץ להחזיק הכוס בידו עד אשר תשוב אליו נשימתו; וכאשר שתה ורוח לו מעט, אמר: „יברככם ה', יברככם ה'!". אח"כ פנה אלי וישאלני היש לו עוד מה לעשות, ויושט את ידו כאלו חפץ לחתום על שטרי המחאה לדברים שבצדקה. בראותי כי הוא מרים את ידו, דמיתי כי הוא חפץ להתפלל, ואקרא באזניו את התפלות מעל הספר השמור אתו לשעת המות (כנראה הכונה לס' „מעבר יבוק"). הוא הקשיב לכל מלה ומלה, ולפעמים דובבו שפתיו את ראשי התפלות. וכאשר חדלתי הרים את ידו לאות כי אוסיף לקרא, ואעש כחפצו.

„הרופא נגש אליו וידבר אתו, ומונט., כנראה, הכיר את כל העומדים עליו. הרופא נסה להשקותו עוד מעט יין, אבל מונט.

שתה בכבדות. ידיו החלו להתקרר, אבל הוא לא נתן לכסות אותן. הוא נשאר כל העת על מטתו במצב ישיבה, נשען על כרתות.

„אז באו קרוביו ומיודעיו ואנשי ביהכ"נ וביהמ"ד. גם כל משרתיו הנאמנים באו להפרד מאדונם הטוב. הנאספים התפללו אתו את התפלה „אלהי, נשמה" וכו' ואח"כ קראו אתו את הקריאה „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד". ובהוציאו מפיו את דמלה „אחד" עלתה נשמתו השמימה. הלב שרפק כל כך בהתלהבות לכל דבר טוב ונדיב, נדם לעולם!

„על פני המת פרושה מנוחה עליזה, שלות השקט, שלום עליון, מואר באור ערבים של שקיעת החיים הטהורים והזורחים באור אהבת ה'"...

השמועה אל מות מונט. עברה כרגע בכל העיר. ראש־האזרחים אשר ישב אז בסוד הקריה, הודיע את הדבר לכל יועצי הקריה, וכרגע החליטו להפסיק את הישיבה, וכל העיר לבשה אבל.

לג.

הלוית המת. צואת מונטיפיורי ועזבוניו לדברים שבצדקה. מצבתו.

ממחרת היום בבקר היתה כל העיר עטופה סמני אבל, וכל אנשי העיר דרשו כי הלוית המת תהי בפומבי רב, למען תת היכלת לכל העם לשים כבוד לאדם הגדול, אשר אף כי היה באמת אזרח של כל העולם, בכל זאת לקח חבל גדול בעניני עיר מגוריו.

ובסוד הקריה בלונדון הודיע הלורד־מאֶר כי מת „האזרח היותר מצוין שבאזרחי לונדון" ויספר בשבחו באופן נעלה. גם כל חברי בית המועצות הרבו להלל את הנפטר, ויחליטו פה אחד לשלוח דיפוטציה מיוחדת להלוית המת ברמסגט.

תכף אחרי מות מונטיפיורי נשלחו טלגרמות לכל קצוי תבל להודיע כי מת הנדיב הגדול. בכל בתי התפלה ליהודים ולנוצרים הספידו את הנפטר, והמטיפים הרבו לספר בשבחו ולשים אותו למופת לצאן מרעיתו.

זמן ההלויה נקבע ליום 31 יולי. ובין כה וכה רחצו והלבישו את המת כמנהג הספרדים. ע"פ רצונו של הנפטר וצואתו חבשו לראשו מצנפת שנארגה בעדו בירושלים, ומעל להתכריכים הניחו על שכמו את המטפחת אשר חבשה יהודית בביהכ"נ ביום חתונתם. וכן הונח בארונו, על פי רצונו, ספר זכרונות מירושלים, שטרי קבלה על מתן בסתר שנתן בחייו ואשר חפץ לקחתם אל קברו, וגם עפר אה"ק, וכו'.

ההלויה החלה בשעה השנית אחרי הצהרים. עשרה אנשים מהחברה קדישא ומידידיו נשאו את הארון. לפני הארון הלך החזן הראשי של בית הכנסת הספרדי בלונדון עם יתר החזנים מלונדון ורמסגט, וישירו מזמורי תהלים הנאותים להלוית המת. אחרי הארון הלכו בני משפחתו וגדולי היהודים והנוצרים (בהם: יוסף סֶבַּג־מונטיפיורי, ארתור כהן, הלורד רוטשילד, ח. גדליה, הלורד רוזבירי, ש. מונטַגו, סיר י. גולדסמיד, סיר אלבירט ששון, הרב ד"ר אדלר, ועוד); אחריהם ראשי כל בתי הכנסת בלונדון ומכל קהלות אנגליה, ראש קהלת אַנקונה (איטליה), צירים מירושלים ומבריסל. אחריהם הלכה הדיפוטציה של סוד הקריה בלונדון בבגדי השרד שלהם, ראש האזרחים ברמסגט (אשר נשא שרשרת הזהב שנתן לו מונט.) ושני הכהנים הנוצרים שברמסגט. אחריהם חברי בית המועצות, שופטים, כהנים נוצרים, ומאות אנשים פרטיים. מלבד אלפי בני העם אשר הלכו אחרי התהלוכה הגדולה הזאת.

כאשר הגיעה התהלוכה אל בית המדרש, נשא שם הד"ר לוי (בתור המנהל הראשי של הבית) תפלה ומספד. אח"כ הובאה גופת המת אל ביהכ"נ ויניחוה לנכח ארון הקדש, והחזן שר את המזמור ט"ז וכל הקהל ענה אחריו, פסוק אחרי פסוק. מביהכ"נ נשאו את הארון אל ה„אהל" אשר כוסה כלו בפרחים יקרים, ושם הורד הארון אל הקבר....

וזה טופס הצואה של מונטיפיורי:

„צואת הסיר משה מונטיפיורי... בן יוסף ורחל מונטיפיורי ז"ל, ויותר מחמשים שנה בעלה המאושר של יהודית בת הר"ר לוי בְּרונט כהן ולידיה אשתו ז"ל. — ראשית דבר אני חפץ להודות לה' על אשר ברכני בהון ועשר ויזכני להנות מעשרי כל השנים הרבות האלה. וכאשר יעלה לרצון לפני ה' לקחת אותי מהעולם הזה לחיי הנצח, יסלח נא לי אבינו שבשמים את כל חטאותי וירחם על נפשי, וכן יסלחו נא לי כל האנשים אשר אולי פגעתי בכבודם. אני חפץ כי במותי יקברוני אצל קבר אשתי האהובה בה„אהל" הסמוך לבית הכנסת שלנו, וכי ההלויה שלי תהיה בלי פומבי, ככל האפשר, ושום מרכבה לא תלך אחרי ארוני.

„אני מפקיד לאפוטרופסים ולמוציאים לפעולות את דברי צואתי, את ידידי הנכבד נתנאל מאיר רוטשילד, את קרובי ארתור בנימין כהן ויוסף סבג, ואת ידידי הד"ר לואים לוי, ואני נותן לכל אחד מהם אלף ל"ש חפשי ממס הירושה.

„אני עוזב: 3000 ל"ש בשטרות הבנק, 300 שטרי מניה של חברת אחריות החיים, ועשרת אלפים ל"ש בשטרות חברת הגז — לטובת ביהכ"נ וביהמ"ד ברמסגט שיסדתי לזכר יהודית אשתי. מלבד זאת אני עוזב לביהכ"נ ולביהמ"ד הנ"ל ארבעה ציורים שבביתי בלונדון וכל הספרים העברים וכתבי־היד אשר לי... אני עוזב אלף ל"ש בשטרות הבנק, 550 מניות של חברת האחריות וחמשת אלפים ל"ש בשטרות חברת הגז — לראשי ביהכ"נ של קהלת הספרדים בלונדון; תבואות העזבון הזה תחלקנה בכל שנה באופן כזה: שתי חמישיות תנתנה לתלמידי חכמים עניים שבכל ה„כוללים" בירושלים, ושלש החמישיות — לת"ח עניים מכל ה„כוללים" שבעה"ק צפת, חברון וטבריה. מלבד זאת אני עוזב מאה ל"ש לחלק לת"ח עניים שבארבע הערים הנז' במשך שלשה חדשים אחרי מותי. אני עוזב לראשי ביהכ"נ של קהלת הספרדים בלונדון אלף ל"ש בשטרות הבנק וחמשת אלפים ל"ש בשטרות חברת הגז לקרן קימת אשר מפריה ינתנו בכל שנה פחמים להסקה לעניים הגונים שבקהלת הספרדים ובקהלת האשכנזים. אני עוזב אלף ל"ש

לראשי בתי הכנסת המאוחדים בלונדון לטובת העניים; ת"ק ל"ש, ת"ק ל"ש לבית הכנסת של קהלת הספרדים בלונדון ולביהכ"נ בליבורנה (איטליה) לקופת בדק הבית; ת"ק ת"ק ל"ש לשני בתי החולים העברים בלונדון; שלש מאות ל"ש לבית־החולים העברי בנורואוד; ר"ן ר"ן ל"ש לאגודת הנשים העבריות, לחברת מספיקי לחם ובשר ופחמים ולביהמ"ד לחכמת ישראל בלונדון; מאתים, מאתים ל"ש לשלשה בתי חולים כלליים בלונדון; מאה מאה ל"ש לששה מוסדות הסד כלליים (הנקובים בשמותיהם בצואה); ומאה מאה ל"ש לראשי שבעת בתי תפלה של נוצרים, לחלק לעניים שבעדתם".

עד כאן דברי הצואה, בחלקה הנוגע לדברים שבצדקה.

ביום ז' אדר (יום מותו של משה בן עמרם) הוקמה מצבת אבן־שיש על קברו של מונט. ועליה חרותים בשפת אנגליה הדברים האלה: „לזכר הסיר משה מונטיפיורי, ברונֶט, חבר לחברת המלכות, בעל האחוזה „סלע המזרח" ברמסגט. נולד ביום ח' חשון שנת התקמ"ה ונפטר ביום ט"ז מנחם אב תרמ"ה = כ"ח יולי 1885, בשנת המאה ואחת לימי חייו"; ומתחת לכתבת האַנגלית חרותה הכתבת העברית: „שויתי ה' לנגדי תמיד", הנאותה באמת להצדיק האמתי הזה.

יחי זכרו לנצח, והיה למופת לכל אדם מישראל בצדקתו, בנדיבות־לבו, בענותו ובאהבתו את עמו ואת ארץ קדשנו!

תכן החלק השני:

ספר שלישי:

ספר רביעי: